

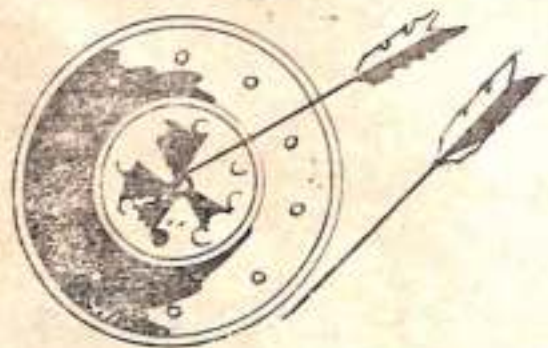
ҚАРАҚАЛПАҚ
ФОЛЬКЛОРЫ

АЛПАМЫС
—
ҚОБЛАН

ҚАРАҚАЛПАҚСТАН

ALPAMĪS KOBĻAN

840(кк)
К 50

ЎЗБЕКСТАН ИЛИМЛЕР АКАДЕМИЯСЫНЫН ҚАРАҚАЛПАҚСТАН
БӨЛИМИ
Н. ДӘУҚАРАЕВ АТЫНДАҒЫ ТИЛ ХӘМ ӘДЕБИЯТ ИНСТИТУТЫ

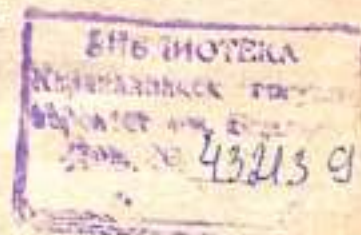
АЛПАМЫС ҚОБЛАН

КАРАҚАЛПАК ФОЛЬКЛОРЫ

БЕС ТОМЛЫҚ
БИРИНШИ ТОМ

Дәстанлар

НӨКІС
«ҚАРАҚАЛПАҚСТАН»
1995

Қарақалпақ фольклоры. Бес томлық. I том.
Алпамыс, Қоблан дастандары. — Нөкіс: Қарақал-
пақстан, 1995, 320 б.

Редакциялық коллегия:

Қамалов С. Қ., (баслығы) Юсупов И. Ю.,
Жұмамұратов Т. Қ., Сағитов И. Т., Мақсетов Қ. М.,
Каримов А. Қ., Тәжмұратов Ә. Т., Байниязов Қ. Б.,
Мәмбетов К. М., Қожықбаев Ә. Қ., Ғамидов Ү. Х.,
Исмаилов Б. И.

Ф 470225000 — 265 — 95
М — 357 (04) — 95

ISBN — 5 — 8272 — 0495 — 1

© «Қарақалпақстан», 1981.
© «Қарақалпақстан», 1995.

ҚАРАҚАЛПАҚ ФОЛЬКЛОРЫНЫҢ ҮЛГИЛЕРИ

Қарақалпақ фольклоры — қарақалпақ халқының рухы мен мәдениетінің бай бір түрі. Ол бірнеше жанрларға бөлінеді. Олардың әрқайсысы өз алдына атқарылу техникасына ие. Фольклор үлгілері ұзақ дәуірлерден қазіргі күнге шекем жасап келеді. Олардың гейпара жанрлары уақыт өтуі менен гөгерген, ал гейпаралары жаңа дәуірге сәйкес өзгерген. Фольклорлық дәретпелер ұзақ дәуірден басып қазіргі күнге шекемгі тарихты көркем планда тәртіп етеді. Усы көзқарастан биз фольклорды тарихтың жолдасы деп атаймыз. Бирақта фольклор тарих емес, ал ол тарихий дәуірдің көркем дәретпесі. Сонлықтан, ол әдебиет хәм искусствоның масштабында хызмет атқаратуғын объект. Фольклор көркем дәретпе болған менен халықтың материаллық хәм мәдени тарихын үйреніуде ең бағалы материал болып есапланады.

Халқымыздың көркем сөзінің пайда болуы хәм рауажланыуы фольклорда берілген. Фольклор дәретпелерінде халықтың даналығы, тапқырлығы, шеберлігі, ушқыр қыялы, қақарманлығы, күшлілігі, әзізлігі, жақсылық тәртіп, жаманлық қаққындағы түсініклері жүдә айқын, сулуы хәм әніуайы формада беріледі.

XIX әсирдің ақыры XX әсирдің биринші ярымында оның бай үлгілері жанлы атқарыушылардың аузынан тийкарынан жыйналды. Қазірге шекем қарақалпақ фольклорының үлгілерін жыйнау дауам етип келеді. Әсіресе 50—70-жыллар ишінде фольклор дәретпелерін бурын жазылмаған хәм жазылып алынғанларының жаңа вариантларын жыйнау иси қызғын қолға алынды. Соның нәтижесінде Өзбекстан Илимлер Академиясы Қарақалпақстан филналы китапханасының қолжазбалар фондында ауызекі халық творчествосының жүдә бай бағалы материаллары жыйналды. Жыйналған материаллар тийкарында, қарақалпақ фольклорының хәрқыйлы жанрлары хәр уақытта

өз алдына кітап болып ямаса топтамда басылып шықты. Олардан «Қарақалпақ нақыл-мақалларын», «Қарақалпақ жумбақтарын», «Қарақалпақ халық қосықтарын», «Қарақалпақ халық ертекедеринин» үш кітабын, «Қарақалпақ халық ледегаларын хәм анекдотларын», «Урыс дәуіріндегі қарақалпақ халық қосықтары», «Алпамыс» дәстанынның Жийемурат, Өгіз, Қыяс, Есемурат жырау вариантларын, «Қоблан», «Едиге» «Мәспатша», «Қырқ қыз», «Шәрйар», «Қурбанбек», «Ер Зийұар», «Ғәрип ашық», «Гөрүғлы», «Бозуғлан», «Дәулетиярбек», «Қаншайым», «Меңлиқал» дәстанларын көрсетіу мүмкин.

Фольклор бойынша көп ғана материалдың топланыуы, сонын менен олардың айырымларынның хәр уақытта басылып шығуы, енди онын сайланып алынған көп томлығын басып шығарыуға мүмкиншілік туұдырды. Натийжеде, 1977-жылы басланған ийгиликли ис 1990-жылы жуұмақланды. Солай етип, Қарақалпақ фольклорынның XX томлығы басылып шықты.

Көп томлықты басып шығарыудың тийкарғы мақсетен—көпшілік оқыушылар жәмийетшілигін қарақалпақ фольклорынның бир тутас толық үлгилери менен таныстырыу, халқымыздың аұмысеки творчествосын мәңгілестіріу, оларды илим изертлеу жұмысына қосыу, усынның натийжесинде халқымыздың эстетикалық талғамынның рауажланыуына үлес қосыу болды.

Оқыушылар жәмәетине жаңадан усыннылып отырған 5 томдық усы томлықтағы жәрияланған дәстанлардың ең сайландыларыннан жәмленгенликтен, редакциялық коллегияны да сол қәлпинде сақлап қалыуды мақсетке мууалық есапладық.

Редколлегия

АЛПАМЫС

*Хожаберген Нияз улы — Өгіз жыраудан жазып алған
Қаллы Айымбетов*

Васпаға таярлағанлар:

*Қырықбай Байниязов,
Нағмет Айымбетов.*

БИРИНШИ БӨЛИМ

Ертедегі әйем заманда,
Ол заманның қадимінде,
Жийдели Байсын халқында,
Қонырат деген ел еді,
Урыуы еді ырғақлы.

Байбөри, Байсары деген екі теңлес бай болып, булар дү-
нияға келді.

Мереке сейил, ат шабысты қыздырып, екеуі қушақласып
дос болды. Екеуінің алдына түскендей Байсында адам болма-
ды, дүнияның қызығы менен екеуі бийперзент өтіп баратыр еді.
Бір неше жылдан соң Байбөри айтты:

Байсары жора, арзым бар, жалғаншыдан бизлер бийперзент,
бийнұшан өтетұғын болдық.

Ашылар таудың гиясы,
Жайылар байдың түйесі,
Бизлер өлсек, жора жан,
Себил қалған Байсының,
Кім болады иіесі?
Ендігі қалған өмірде,
Құдайдан нийет етейік!

— Сениң ұлын болса, мениң қызым болса, екеуіміз құда
болайық, — деді. Сол жерде қарғы тағып, мал байлады. Ақ-
лай құда болады.

Бір неше күнлерден соң екеуінің қатыны да жүкли болады.

Тоғыз ай он күн толғанда,
Саатлы уақты болғанда,
Бай қатынына толғақ пайда
болғанда,
Аршадан бақан көмдірді,

Тилләдан жүген кердірді,
Жеті күн жатты толғатып,
Ат басындай ұл туғды,
Хақ жарылқап күн туғды,
Атын қойды Алпамыс.

Байсарының қызы болды, оның атын Гүлпаршын қойды. Байсары бай той берді, пәтия, тамашасын тарқатты. Байбөріге: — Қудам, той бер! — десе, қатты сықмар киіп еді; жаз келсе, «гүз беремен», гүз келсе, «жаз беремен» деп қудасын жеті жыл алдап жүрді. Балалары жеті жасына келді, ойнап есін билді. Байбөрі бай ақыры той баслады. Байсарыдай қудасын тойына шақырды. Байбөрінің тойына Байсары қасына қырқ жигит алып, қаршығасын көтеріп барды. Қудасын Байбөрі аттан түсірді.

Боз ордадан жай берді,
Мал семізін сойдырды,
Төрткүллі ошақ ойдырды,

Қасында барған беглерге,
Дарадан табақ қойдырды,
Таң атты, сәске болды.

Сол күні мийман қадесін де күтті, байлықтан көңілін хошлады. Сәске уақытта Байбөрі «тамаша болсын тойым» деп, ортаға көкпар таслады, екі тәреп болып ылақ ойнады. Байсарының қасындағы қырқ жигит бұл ойыннан басылды.

Байсары сонда ойланды,
«— Ат белине минейін,
Мен қудамның тойында
Өзім ойнап көрейін».

Қудам деп көзге ілмейді,
Сол уақыттары Байсарының,
Ашығу келип, аттың басын
бұрады,

Қудасына гийне етип,
Көкпарын алып қашып
жөнелді,

Ат белине минеди,
Аттың басын бұрады,
«Шү» деп қамшы урады,
Өзі ойын құрмаға,
Ортаға кирип барады.

Қадимгі қудам еді деп,
Тағы айланып келер деп,
Қарап тұрды изінен,
Келмесін билді Байбөрі,
Тоқпақ жаллы торы атқа
Бұл да ерді салады.

Ат белине минеди,
— *Көргенсіз туған заңғар*
Кимнің тойын бузды! — деп,
Кейіннен қуып жөнелді.

Айзандырып құрларды,
Туттырмады хеш кимге,
Қудасының қасына
Көкпарын алып келеді.

— Мүше байрақ бер, —
Сірә мүше бермейді,
Үш айланып келеді,
дейді,

Жүйрік еді торы аты,
Шашырап ырғый береді,
Шыдатпады жолларды,
Бір құмды асқан жерлерде
Қуып жетті кейіннен:
— Атаңа ләнет көргенсіз,

Енеңе ләнет көргенсіз!
Кимнің тойын бузасаң?
Кимнің ойынын бузасаң? —
деп,

Ашығуланды Байбөрі.
Көплік етті сорлыға,
Байсарыдай ғаррының
Қамшылар урды мойнына,
Қанлар ақты қойнына.
Алып қайтты көкпарын,
Зорлық етип Байбөрі,
Артына қарап Байсары
Қудасына гийне етип,
Өксіп-өксіп жылады:
— Дүньясы қурысын.

кетейін,

Мен дүньядан өтейін,
Таяғын жеп жүргенше,
Маған өлім жақсыды,
Тайшыхан қалмақ жұртына
Қызымды алып қашып,
Мен де көшіп кетейін.
Дәуран қурысын, сүрмейін,
Байсын елде жүрмейін,
Байбөрі менен дос болдым,
Ақыры түбі айланып
Ақлай қуда мен болдым.

Аяп оған ұл берді,
Қарғап маған қыз берді,
Қыз сақлаған киінінің,
Не бір көрген күні бар.
Пәтия той бергені менен,
Қудам той бер дегенде
Жаз болса, гүз беремен, деп,

Бұл майданда әмиғимнің керлігі,
Маған қылған Байбөрінің зорлығы,
Сәр жийында қамшы менен тарттырды,
Өлсем де кетпес қудамның берген қорлығы.

Сағаш күні аттың жалын өрмеймен,
Байсын елі қурысын, дәуран сүрмеймен,
Өзім өліп, басым жерге киргенше,
Баласына Баршын жанды бермеймен.

Гүз болса, жаз беремен, деп,
Мені алдап жүргенде,
Жеті жасына балалар
келгенде,

Байбөрі тойды бергенде,
Қырқ жигит пенен қосылып,
Бардым байдың тойына.

Боз ордадан жай берді,
Ертең таңдар атқанда,
Күн шығып, сәске болғанда,
Тамаша болсын тойым деп,
Ортаға көкпар таслады.

Қырқ жигитім басылды,
Қудамның тойында өзім,
Ойын қурайын деп,
Кирип едим көкпарға,
Үш алып келдім көкпарын,
Сірә мүше бермеді,
Ашығуым келип қудам,
Алып қаштым ылағын.
Бір құмды асқан жерлерде
Жүйрік екен торы аты. —

Қуып жетті кейіннен:
«Атаңа ләнет көргенсіз,
Кимнің тойын бузасаң», — деп
Қамшы урды мойныма.

Ағайын көп екен,
Туғысқаны көп екен,
Маған зорлық етип,
Алып қайтты көкпарын.

Сауытымды бир илгектен шешемен,
Қартайғанда шийрин жаннан кешемен,
Сол қамшысы әрман болды кеуилиме,
Баршын жанды алып көшип кетемен.

Әне кемпир сол уақытта «ғарры қудасы менен гийнелесип келген екен-ау!» — деп ойланды, «ашыу алдында келеди, ақыл кейнінде келеди» деген, ғаррыма бес-алты ауыз сөз айтып, кеуилин аулап, сапарын тилейин, — деген бір қыял пайда болды. Әне сол уақытта кемпир ғаррыға қарап толғап тұрған усайды:

— Шашкенемди әрман менен тарайман,
Қартайғанда не мүшкілге жарайман,
«Ашыу алдында келер, ақыл кейнінде»
Көшпе, ғаррым, сапарынды сорайман.

Болар деймен Баршын жанның тойлары,
Қисн елинде шарға болар бойлары,
Жалғыз нашар қисн елинде ер жетсе,
Ертеңіне кем болады ақыл-ойлары.

Ашылмаған бұл жерлерде лаланды,
Тәуип билер бұл кеселге дауанды,
Тилимди алсаң көшпе қалмақ журтына
Жат журтта өсирме нашар баланды.

Жылай-жылай көзімнің жасы көл болар,
Жаға-пешің жас төгилип, сел болар,
Нашар бала ғайып журтта ер жетсе,
Дийқан тиштабанға үсті жол болар,
Ер жигиттің бір әрманы сол болар.

Сол уақытта ғаррының ашыуы келди, — қаслын сениң қатынды, сабап-сабап, енеғар, шығарайын ба отынды! «Қатынның тилине ерген жигит, қатын» деп есیتیуім бар еді. Тилиңди сениң алмайман, сөзіңге қулақ салмайман, душпанымға қосылып, аяғымнан алдың ба, қудаңа жығып бердин бе, ат сүрінген қыя дашың, ашыулансам, көзден ағар қанлы яшың. Түйенің алдың босат! Хә, атаңа ләнет. Егленсен, кетер басың! — деп аттан түсіп, бузау тил кертартпа қамшы менен кемпирди урды, кемпир хәм түйеге мине берди.

Әне кемпир менен қызды түйеге мингизип, қызыл қыя шөл менен жүре береді. Тайшыхан деген қалмақтың қаласы үш айлық жол еді. Көкірегіне қуданың бір қамшысы әрман бо-

лып, Байсары Байсыннан шығып жөнелди. Таң сарғайып атқанда, кемпир менен қыз түйенің үстінде баратырып, бурыла беріп қарады. Қараса, Байсынның ағашы байдақ-шаншақ елес-елес қалып баратыр. Кемпир заманласынан айырылды. Қыз тең-қурдасынан айырылды. Түйенің үстінде баратырып, екеуі кейнінде қалған тең құрбыларына хош аллаяр айтып, жылап баратырған қусайды.

Бир-биреуді көрмек бар ма аллаяр,
Мен жылайман Патма пирге зар-зар,
Бұл дүньяда елди көрмек болмады,
Хош болыңыз, ойнап өскен құрдаслар.

Айтсам, атам ене тилин алмады,
Аллам басқа қанша қайғы салмады,
Хош болыңыз, ойнап өскен құрдаслар,
Бұл дүньяда, енді көрмек болмады.

Лашын едим, қанатымнан қайырылдым,
Жүйрик едим, дойнағымнан майырылдым,
Хош болыңыз, ойнап өскен құрдаслар,
Бұл дүньяда мен де сеннен айырылдым.

Ат шабылған бәлект таудың жанында,
Толықсып жүрмедім Байсын елинде,
Бұл дүньяда бир-биреуді көрмек жоқ,
Хош болыңыз, таңла махшер күнінде.

Зар-зар жылап кемпир менен қыз түйенің үстінде кете берди. Бұл кетиуден кетти, шөлдерди сегбир етті, тұлқи жүрмес түнейден түнде қойын айдады, қарсақ жүрмес қалыңнан қайырып малын айдады. Отлақ жерде қонады, шымкентли жерде түсленди, неше ай, неше мезгіл болғанда, өлдим-талдым дегенде, қалмақтың Бәндирги деген тауынан Байсары бай малын айдап зордан-зорға өтті.

Майдан екен жердің даласы,
Аллады ердің панасы,
Көз жиберіп, қараса,

Майдан, сәнжақ көринди.
Тайшыхан деген қалмақтың,
Есапсыз жатқан қаласы.

— Кемпир, сен хеш гәптің мәнісін билмейсен. Шашын ұзын, ақылың қысқа қатынсаң, хәр журтқа келгенде патшасынан жуауаплы отырмасаң, урысы көп, қалтаманы көп, саяқ-сандырағы көп, биреуің малымызды талар, бир нешесі үйимізди

тонар, бир нешесі баламызға зорлық қылар! Тайшыхан деген қалмақтың патшасы бар деп есайтемен. Қатты әділ хан дейди, малды майданға таслайық, Баршын жан қасында қалсын, екеуіміз барып, патшаға арыз етейік, — дейди. — Патшасы әділ болса, мынау жатқан мүлкінен жазда жайлау, қыста мекен еткендей булақ сорап алайық, Салғырт десе берейік, динимізді бузбаса, қалмақтың шетінде шаруашылық етіп, дәуран сүрейік, — дейди.

Сөйтіп кемпір менен ғарры малды майданға таслап, Баршын жанды малдың басына қойып, қыйсық таяқты белине қыстырып, толықсып, сәске уақытта қалаға кирди.

ЕКИНШИ БӨЛИМ

Бәлент көше, пәс көше,
Ырас көше, тар көше,
Аралап жүрсе Байсары,
Толған жұрттың ишінде,
Алпыс екі хәмелдар,
Жетпіс екі мөхирдар,

Тоқсан бийдің ишінде,
Алтын тахтың үстінде,
Айбалтасы дәстінде,
Тайшыхан деген патшасы
Отыр еди толықсып.

Оң жағынан барып «патша ханым дад», — дейди.

— Арзы болса, айт, — дейди.
— Мен арзымды айтайын,
Айтпай, тақсыр, қайтейін,

Аұыз айғақ, тил тайғақ
Айтып салсам бир сөзди,
Кеулице келер, хан аға.

Сонда хан: — Гәлиң болса, айта бер! — дейди.

Сол уақытта Байсары өз көкірегіндегі әндийшелерди бир-бир баян етіп, Тайшыханның алдында неше жерден тымсал келтиріп, орсақы айтып турған қусайды:

— Хә, хан аға, хан аға!
Арзымды есит, жан аға!
Жийдели Байсын елинде,
Мыл айдаған шаруа едим,
Бес жыл болды хан илем,
Бизің жұртлар бузылды,
Бузылғанын айтайын:

Ғаррыларда қәде жоқ,
Уламада иззет жоқ,
Байда қайыр-сақауат жоқ,
Екі адам урысса,

Урыса турып кериссе,
Жағаға қоллар салысса,
Төрелесип барғанда,
Төрелик берер киесі жоқ;

Жұрт бузылды, хан аға,
Узақ жерден еситтим,
Тайшыхан деген патша бар,
Қатты әділ хан дейди,
Жетім менен жесирдің,
Ул зуриятсыз сорлының,
Белли атасы сол дейди.

«Хан үстине хан келсе,
Бул да ханның мийнети;
Хан үстине ел келсе,
Бул да ханның дәулеті».

Дәулет болып келгенмен,
Хәр саудаға көнемен,
Салғырт десең, беремен,
Зақат десең, беремен,

Динимди бузба, хан аға!
Халқында дәуран сүремен.

Хәр сөзди ойлап билемен,
Ханлығыннан тәзем бар:
Мына жатқан жериннен
Жаз жайлау, қыс мекен
еткисдей,
Бир булақ сеннен тилеймен.

Әне, сол уақытта Тайшыхан: — «Бар, саған Ақ булақ деген булақты инам еттім, булақтың бойына бар, жайлауға үйінди қондыр, өріске малыңды жайдыр, есигинди жел ашып, жел жапсын. Қайдан келдин, қайдан турдың деген адам болса, өзін өлімдар, малы патшалық болсын», — деп далаға жар урдырды. Қолына жарлық хат берди. Хан хәм қартты сыйлады.

Сол уақытта Байсарының уақты хош болып, қосына қайта берди. Алып келип булақтың бойына жүгин таслады, жайлауда үйін қондырды, өріске малын жайдырды, қайдан келдин, қайдан турдың деген адам болмады.

ҮШИНШИ БӨЛИМ

Бес жыл шаруашылық етті, бирі екіге турмады, баяғы жеті жасында барған Баршын қызы 12 жасқа келди.

Талшыбықтай буралған,
Көргеннің ақылын алған,
Екі жүзи гүл-гүл жанған,

Қаршығадай қыялланған,
Бир қыз болды тауланған.

Байсынан шыққан жерде кемпірдің айтқаны келди. Нашар бала ер жеткен соң, есигін тыныш турар ма, қой баққан шопан, түйе баққан сәруан, мал баққан падашы, жылқы баққан жылқыман, дийқан, тиштабан, саяқ-сандыраққа есигін гүзар жол болды. Бир келген екі келди, екі келген үш келди, үш келген байдың қызын көрген соң жанбаслап жатып сирә кетпейтуғын бәлеге ушырады.

Тайшыхан патшаның төрт-бес шопаны бар еди, қысы-жазы стар жайда қой бағып жүретуғын еди.

— Хау жигитлер, мынау байдың үйіне хәр ким бара береді, бизлер хәм шалап ишип қайтайық, — деген оларда қыял пайда болады.

Қойларын таслап,
Кейиллерін хошлап,
Қыйсық таяғын сүйретіп,
Өзлерін жолға үйретіп,
Келді байдың үйіне.
Қараса, оң жағында бір
қыз отырыпты.

Он екі муқам, қырқ қылықлы, омырауында мойны гез, он төрт жасар.

Мунаққат пенен сөз қатқан,
Қайырыла беріп наз еткен,
Хәр наз еткенде,
Қыс тоқсанды жаз еткен,
Үйіне кім келсе де,

Ап-аппақ,
Юпқа додақ,
Шашбауы шашақ,
Шашағы моншақ,
Узын бойлы, кең қушақ.

Кімді жақсы демейді,
Кімді жаман демейді,
Хош келді деп,
Қол қаусырып узатқан.

Шопанлар қыздың ренкіні көріп, қолынан берген айран-шалабын ише алмай, есі кетіп, аңын алдырып, зордан шықты майданға. Бір майдан турып өзіне келді.

— Жигиттер, маңлайымыз қурысын бизлердің, буннан кетейік, Тайшыханға жетейік, бұл патшалыққа мунасып қыз екен. Сол қыздың тәрийіні ханға баян етейік, хан айттырып алса, ярдың ышқысына түссе, кәят, сүйіншісіне бизлердің қой соңынан азат етпеспекен — деп, шопанлар ханға қарап жүре береді. Барса, Тайшыхан арыз сорап отыр екен, толы жұрттың ишінде:

— Патша ханым, дая, — дейді,

— Арзың болса, айт, — дейді,

— Мен арзымды айтайын,
Айтпай, тақсыр, қайтейін,
Әйне бес жыл болғанда,
Ақ булақтың бойына,
Бір бай келип қонғанда,
Үйінде бір қызы бар,
Он екі жасына келген,
Талшыбықтай буралған.

Көргеннің ақылын алған,
Қаршығадай қыялланған,
Екі беті гүл-гүл жанған,
Қандай десен оны,
Күйдім, тақсыр, дәрдинен!
Ап-аппақ,
Юпқа додақ,
Шашбаулары шашақлы,
Шашағы толған моншақлы,
Узын бойлы,
Кең қушақлы,
Он екі муқам, қырқ
қылықлы.

Омырауында мойны гез, он төрт жасар мунаққат пенен сөз қатқан, қайырыла беріп наз еткен, хәр назын еткенде қыс тоқ-

санды жаз еткен. Қандай қыз дейсең оны, күйдім, тақсыр, дәрдинен.

Қамшы яңлы бармағы,
Гүмис яңлы тырнағы,
Устаға барсаң, сандал бар,
Сандалды көр де, тәсин көр;
Моллаға барсаң, қалем бар,
Қалемді көр де, қасын көр;
Шершиге барсаң, хинжи бар,
Хинжині көр де, тисин көр;
Қара жерге қар жауар,
Қарды көр де, етін көр;
Қар үстінде қан тамар,
Қанды көр де, бетін көр;

Қумнан қашқан порсықтай,
Хәр емшегі торсықтай,
Қандай қыз дейсең оны!
Күйдім, тақсыр, дәрдинен!
Хәр бедеге келмес дәуран,
Айттырып ал сол қызды,
Алтын тахтың үстінде,
Бір ақшам сүрсең дәуран,
Жүрегінде қалмайды,
Зәрре қыйлы қал әрман,
Өлер болдым Тайшыхан,
Сулыұ қыздың дәрдинен.

Әне бұл ғалаұт пенен қыздың сыртынан ғайбана ашық болды. Тентиреклеп, теңселип, зордан ғана тахтан түсті.

Қалмақтың елатында да бір қайсар дәу бар еді. «Жұрттың бәрі өзіндікі», деп ханға да теңлік бермей жүрген, атын Қаражан палуан — дәу деп ат берер еді.

Бұл ғалаұт Қаражанға түсті, Қаражан хәм ашық болды. «Маңлайы қара Тайшыханның кимнен тиреуі бар екен, елге келген олжаны бизге кенеспей аламекен. Ағалық етсе, алып берер, хандық етип аламан десе, геллесін кесіп, жұрттың қырып қайтайын», — деп Қаражан атлана береді.

Ханның жайы дадқа жай,
Хан отырған ақ сарай,
Пияда бармас жерлерге,
Атлы кирді Қаражан.
Қаражан:
— Атлар шаптым қыядаш,
Ағарлар көзден селли яш,
Мендей бір палуан келгенде
Тайшыхан шығып хабарлас
Хан аға, саған арзым бар,
Еситіп сөзге қулақ сал,
Ел шетінде бір бай бар,
Еситемен үйінде,
Бір қызы бар, — дейді.

Маған алып бересен,
Хан аға, қалай көресен?
Тайшыхан:
— Қайт кейінне, Қаражан!
Толықсып дәуран сүргенмен,
Бір жағдайды билгенмен,
Баршын атлы қызларды,
Өзім бір алып қойғанман.

Сол уақытлары Қаражанның
Ашыуы жаман келеді,
Атының басын бурады,
Аралай берді қаланы.
Қалмақтың кәтқудаларын
жыяды,

Ашық болып келгенмен,
Атын Баршын қыз дейді,

Кәтқудаларды Қаражан,
Хан алдына әкелді.

Хан бийлиги кенести,
Көтқұдаға береді,
Көтқұдалар сөйледі:
— Хә, хан аға! Хан аға!
Арзымды есит бий аға!
Хан да бир елдің ағасы!
Бий де бир елдің ағасы,
Екеуі қас болғанда,
Жылайды қалмақ баласы.
«Бир байдың журтына,
Еки тишқан таласар»,
Бир нашар ушын таласпан,
Нахақ қан төксең ортадан,
Еки қалмақ урысар,
Урыса тура керисер

Жағаға қол салысар,
Адам өлер, ат жығылар,
Көшеде қан төгилер.

Жесир қатын, жетим ұл,
Арасында зар жылар.

Биймәләл болсын сөзиниз,
Хан сайласын тоғыз атлы,
Бий сайласын тоғыз атлы,
Екеуінің он сегіз жаушы
жиберип,

Айттырын байдың қызын.
Ханға берсе, бий өкпесиз,
Бийге берсе, хан өкпесиз,
Биймәләл болсын исиниз.

Онда Тайшыхан айтады: — Ал, Қаражан, сенің өзің гәпке түспейтуғын жигитсен. Сенің жаушың саған тартар, бизің жаушы бізге тартар, хәр ким өз ләписинә гүррин айтар, гәп және алағайым болып қайтар, заңғар. Сизлерге хәм болмайтуғын, бизлерге хәм болмайтуғын, төреликти тең айтатуғын еки елшинің алдында бийликке бир адам жиберейик, — дейди.

Онда Қаражан: — Хан аға, кимди жиберейик? — дейди. Ол ўақытта ханның алдында бир сөйлейтуғын шешени бар еди, ол шешенинің атын Көкаман қуўқыл дейтуғын еди.

— Хә, Көкаман, сен Тарлан аттың белине мин. Он сегіз жаушының кейинне ертіп, байдың есигине барып қызын айттыр. Ханлыға хәм болмаң, бийлиге хәм болмаң, гәпти алағайым етип келсең, таңла мәхшерде латманаттың алдында қыямет зарын сен тартасан, — дейди.

— Әжел болар, тақсыр, — деп ханның Тарлан деген тулпарының белине минип, он сегіз жаушыға бас болып атлана берди Көкаман. Аррағырақ барғанда Көкаман деген бир гәпке шебер, ханға мәрем, атқа сейис, қуў тил кәлләғар еди.

— Хәй, жигитлер! Ханнан шыққан жигитлер, сизлерге бир гәпим бар; ғайыптан келген мийманың есигине барып, бирден: «Ау, қызыңды қәне кимге бересен?» — деген қатты айып болар, — дейди.

— Байсары жатқан боз үйге қырқ адым жақын барайық, аттың басын иркіп мийман келди, хабарлас деп, үйине қыйқы салайық, — дейди.

— Шығып хабарласар, бизлерден бир жол болсын сорар-

Онан соң қызын айттырайық. Кейиннен бес-алты ауыз абай-сиясатты хәм көрсетип қояйық! — дейди.

Әне, сөйтіп, түс ўақытта байдың есигине қырқ адым жақылап барады, әлинде сазы жоқ, тилинде сөз бенен аттың басын иркіп:

— Атлар шаптық ұзақ жерге қыядаш,
Ашыұлансам ағар көзден селли жас,
Ханнан, бийден атлы келди үйіңе,
Байсары бай, шық майданға, хабарлас.

Көгөрмей ме бәлент таудың гиясы,
Қартайса адамның болмайды еси,
Ханнан, бийден атлы келди үйіңе,
Шықсаң бойма боз орданың ибеси.

Ашыұлансаң қанлар толар көзіңе,
Қийсең қылқа жетпей игри дизіңе,
Ханнан, бийден атлы келди, бай аға,
Сал құлағын мийманыңның сөзіңе!

Сол ўақлары Байсары,
Ақ қылқасын жамылып,
Оттай бауыры қан болып,
Тал таяғын таянып,
Сақалы қанға боялып,

Ыңыранып шықты үйіннен.
Қарай берсе Байсары,

Гүрмеуленген шоқ атлы,
Тур екен булақ бойында.

— Ол, ол болсын, ол болсын,
Ханнан келген хан иним,
Бийден келген бек иним,
Не хызметің бар еди?
Инилерим, саған жол болсын,
Айтсаң бойма бизлерге?

Көкаман турып сөйледі:

— Хә, Байсары, Байсары!
Құлақ сал мениң сөзіме,
Хан жиберди бизлерди,
Бий жиберди бизлерди,
Көріп кел деп сизлерди.

Хан менен бийдің арзы бар,
Қолында тилла сазыңды,
Ат көтерместей назыңды,
Хан менен бий айттырды
Гүлпаршын деген қызыңды.

Тау таулаған таушыман,
Қусымды салған аушыман,
Тайшыханнан тоғызбан,
Қаражанның тоғызбан,
Екеуінен он сегіз,
Қызына келген жаушыман.

Жауластырмақ жаушыдан,
Жаушылыққа келгенмен.

Еллестирмек елшіден,
Елшиликке келгенмен.

Сизлер сауыт, мен уста,
Сепмеге келгенмен.

Еки мийман саудасын,
Епмеге келгенмен.

Жетим қалған бузаұды,
Телімекке келгенмен.

Қолында тилла сазыңды,
Ат көтермес назыңды,

Хан менен бий айттырды,
Баршын атлы қызыңды.

Ханға берсең қызыңды,
Алтын тахтқа минесең,
Хан атасы боласаң.
Бийге берсең қызыңды,
Бий менен дәуран сүресең,
Хәй, атана нәлет Байсары!
Қызыңды қайсысына бересен?

Әне, сонда Байсары:— Ханнан келген хан иним, бийден келген бек иним, бизің елде шәрият бар еди, шәрияттың кітабында сөз бар: «нашар бала ер жеткен соң өзінен бийжууап киспеге беріу, шәрияттың мәсхабине сыймайды». Маған бір азырақ мәулет берің, мен бір үйіме кирейін, қызыма кеңесейін, қайсысына тийемен десе, өзім шығып жуабын берейін,— дейди.

— Егленбей шық, хәй заңғар! — деди жаушылар.
Сол уақытта бай бурылып үйіне кирди.

Қызына сөзін айта алмай,
Көзінің жасын тыя алмай,
Кемпирден де уялмай,

бір қасте кесел болып, ах-ұх, деп жер бауырлап жылап жата берди ғарип.

Сол уақта қызы Гүлпаршын деген бір ақыллы нашар еди, атасына қарап, «атамның не йери ауырды екен, не кесел пайда болды екен, буннан бір ауырған жерлерін сорап көрейін» деп атасының басын дизесіне қойды. Қызы не деп турыпты:

— Мен жылайман бул жерлерде зар-зар,
Бәршемизди халық әйлеген бириұбар,
Арзымды есит мунлы болған, жан ата,
Перзентіңнің айтатуғын араы бар.

Батыр жигит байлар дейди дәбилди,
Сенің ушы шыбын жаным себилди,
Мунша неге жер бауырлап жыладың,
Жаным атам, нейерлерің ауырды?

Шашкенемди он төртімде тарайман,
Мунлы нашар не күңлерге жарайман,
Ата жаным, нейерлерің ауырды?
Ауырған жерінди сизден сорайман.

Ашылған бағдардың гүли солар ма,
Әжел жетпей паймананыз толар ма,
Ата жаным, нейерлерің ауырды,
Ақ үйіңе нашар тулға болар ма?

Ат сүрінген бәлент таудың тасынан,
Алла рәхим әйле көздің жасынан,
Ата жаным, нейерлерің ауырды,
Сен әлгенде ким сыйпайды басымнан?

Сол уақытта атасы басын көтеріп: — Хәй балам, Баршын-жанәй, Тайшыханнан тоғыз атлы, Қаражаннан тоғыз атлы, екеуінен он сегіз атлы келип турыпты, қайсысына барасаң, қызым? — дейди. Атасының басын жерге көтеріп урды. Енесінің мойынын қушақлап, көзінің жасын моншақлап, (Байсында Баршын жеті жасар қыз еди, айт айтлап, той тойлап, Байбөрінің орамына барғанда — бизің елдің келиннсең, — деп қатын-лар, қызлар дақыл ететугың еди), ғариптің ата-енесіне зар жылап турғаны усайды:

— Бул жоллардан сансыз кәрұан өтпейди,
Нашар бенде басқа түссе нетпейди,
Айтлар айтлап, тойлар тойлап жүргенде,
Бизің елдің келиннсең дегені,
Ата жаным, қулағымнан кетпейди.

Бойым қурысын жылдан-жылға еседі,
Батыр келмей, сол бахтымды кеседі,
Жас та болсам қаты қулақ сорлы едім,
Алпамыстың қалыңлығы деседі.

Бедеу минген қыя шөлде желмей ме,
Баршынан айырылған палуан өлмей ме,
Қалай-қалай сөйлейсең сен сор ғарры,
Ертең менен малды берген келмей ме.

Атадан ұл тууар дейсең бе қыялсыз,
Ақ үйіңе болар дейсең зыяңсыз,
Ертең менен малды берген келгенде,
Не жууап берерсең еки иймансыз?

Мен жылайман Патма пирге зар-зар,
Хәр не қылса құдиретимнің ерки бар,
Келген атлыларға жуап бериниз,
Ақыретке арты барғыр гаррылар!

Сәхәр Ұақта түйеге жүк арттырдың,
Аумасын деп арқан менен тарттырдың,
Өз журтыңды таслап еки иймансыз,
Қалмақларда қанша дүнья арттырдың?

Шашкенемди бестен таллап өрейин,
Қудиреттің исине өзім көнейин,
Жылай берме еки бирдей алжыған,
Қалмақларды өзім шығып көрейин,
Алла абырай берсе мендей нашарға,
Жаушыларға шығып жуап берейин.

Әне байдың қызы Баршын
жан,
Ашып алтын аршасын,
Кийип қасыл липасын,
Сом алтынға бөленип,
Тауыс киби безенип,
Өзін жолға көзенип,
Ләплерине бал қойып,
Жүзлерине қал қойып,
Тислерине тишпен бақып,

Жилға менен қасын қағып,
Нартекедей керилип,
Жүрерине еринип,
Еки бети гүл-гүл жанып,
Қаршығадай қыялланып,
Қалмақлардың ақылын алып,
Бир қолы ақ сийнесінде,
Бир қолы оң дизесінде,
Қыймырып шықты майданға.

Қалмақларды көрген соң қайнаға мисетінде көрди, дизесін басып, сәлем берди, елшилерге барды. Әне Баршын не деп тұрыпты:

— Ханнан келген хан аға,
Бийден келген бек аға,
Үлкеніңіз қайнағам,
Қишкененіз мырзағам,
Ортаншыңыз құрдасым,
Қабыл болғай көз жасым.

Байсын деген биің журт,
Бузылып еди, қайнаға,
Бузылған сөздің мәнісі
Еки адам урысса,
Урыса тұрып кериссе,

Жағаға қоллар салысса,
Төрелесип барғанда
Төре берер киіс жоқ.

Атам мұңлы гарры еди,
Ұл зүриятсыз сорлы еди,
Узақ жерден еситтик,
Тайшыхан деген патша бар,
Жетім менен жесирге,
Мал айдаған шарғаға,
Жери оның жайлы деп.

Ұл зүриятсыз сорлының,
Шын атасы сорлының,
Соның менен, қайнаға,
Көшип едик Байсынан.

Нан таппай бизлер келиппек,
Мал жаймаға, қайнаға,
Көл таппай бизлер келиппек?
Телеген арба жүрмесей,
Тенселме ме еди жеріңіз?

Қодалақ арба жүрместей,
Қопалақ па еди жеріңіз?
Ғарип-қасер жүрместей,
Тергеули ме еди еліңіз?
Ханына да тиймеймен,
Бийіңе де тиймеймен,
Ханға тийсем, қайнаға,
Бийдің келер кеуліне,
Бийге тийсем, қайнаға,
Ханның келер кеуліне.

Журтын еки бөлінер,
Хан менен бий қас болар,
«Қасан байтал еки айғырды,
Аш етеди» — деген бар.

Тентиреп келген салаақы,
Журтты еки бөлди», — деген,
Ыстанат келер бизлерге,
Ол лақапты көтермеге,
Өзім бир мұңлы нашарман.

Ханынан да төлем бар,
Бийіңнен де төлем бар,
Менің нашар басым,
Алты ай берсин мәулетті.

Узағына хат жоллап,
Жақынына ат жоллап,
Арық атын бақтырсын,
Семіз атын тапласын,

Қырқ күн атты қайтарсын,
Алты ай он күн толған соң,
Ұлмы тойды басласын.

Дәрбент жолдың ауызына,
Сәркабын бәлент ойдырсын,
Елин қоймай жыйдырсын,
Тоқсан үйди тиктирсын,
Қырқ күншилик жолларға,
Ат жиберсин байраққа!

Аты озған жігіттің:
Қиминди құл, демеймен,
Қиминди тул, демеймен,
Қиминди хан, демеймен,
Қиминди қара, демеймен,
Аты озғанға тийейин,
Биймәләл болсын, қайнаға,
Жалғыз нашар басымды,
Ат байраққа тигейин!

Бұл сөз хәммесине мақұл түсті. Ханның атлысы ханға қайтты, бийдің атлысы бийге қайтты.

Көкаман деген маңлайы қара бир қууқыл еди. Қыз далаға шықса, дийдардан және бир көрмес не екенмен деп, қора аңлыған көпектей, есигінің алдында аңлайды да тұрады. Баршын таулаанып майданға шықса, баяғы Көкаман қууқыл еле тұр екен. Сол Ұақытта қызды көріп қышқырады: — Балам-ау! — екен. — Адамның жасы қайтса, мий орта түседі, ақылы азадейді. — Адамның буыны қатып, сөзінің мазасы қашады. Құлағы йып, тілінің буыны қатып, сөзінің мазасы қашады. Құлағы ауыр тартады деген бир сөз бар, жанағы гәпінди алағаймы-

рақ еситтим бе деп турман-ау. Бир ай дейсең бе, еки ай, үш ай дейсең бе? — деди. Сол уақытта қыз ойлады, «гөне киісі гөдек болады» деген, қулағы ауыр болса, ауыр шығар, жақынырақ барып бір қышқырайын», — дейді. Зәрре жақынлаңқырап, пердені көтеріңкіреп, ғарры қулға бір қолы ақ сийнесінде: — Алты ай, қайнаға! — дейді.

— Ырас айтасан, балам. Алты айға дейін хеш қалмаққа уәде беріп жүрме, балам! — деди. Аттың басын бурып қорп-қорп жүріп қайта береді.

Жаушылар ханның алдына келді. Қаражан хәм гириптар, Тайшыхан хәм гириптар, еки гириптар күтип отыр екен:

— Келдин бе, Көкаман! — деди хан.

— Келдим.

— Қызын көрдин бе?

— Көргенде қандай! Ұақықат көрдім.

— Жақсы ма екен — жаман ба екен?

— Жақсы-жаманын билмедім, бір кесе шарап қолында, шығып еди үйінен, бети айдай жарқырап, тура алмадым алдында шыдап, қамыс киби қалтырап.

— Қәне, жора, кимге барады? — Сол уақытта:

— Ой, маңлайы қара! Қаражанға да бармайды, ханға да бармайды.

— Енди кимге барады? — дейді хан.

— Қыздың ақыллы екенін буннан бил, ханға барсам, бий әкпелер, бийге барсам, хан әкпелер, «қасан байтал еки айғырды аш етеди», — деген насақ маған қалады, — дейді. Атын алты ай байласын, арық атын семиртіп, семіз атын таппап, қырқ күн атын қайтарсын, ұллы тойды басласын, қырқ күн шилик жолдан ат жиберсин байраққа, аты озған жигитке тигейін, басымды ат байраққа тигейін, сөзім биймәлел болсын, — дейді. Қыз ақыллы емей бул не?

Бул сөз ханға да, бийге де мақул түсті, хәр ким өзінің орамына хат жоллап атыр, ат жаллап атыр.

Атын болса бағасаң,
Жаныңды отқа жағасаң,
Қырқ күн атты қайтарып,

Қырқ күншилик жоллардан
Аты озған жигитлер,
Баршын қызды аласаң!

Байтал минген де бақты, ғашыр минген де бақты, ешек минген де бақты, хәр ким өз гүмирашылығы менен ат бағып қала берді.

Ендиги сөзді Байсының елатындағы Байбөрінің баласы Алпамыстан еситті. Алпамыс Байсының елатына 14 жасына келді, нардай күшине толды, ер жетіп, жигит болды. Жигиттің мұрынына самал енді, хәр уақытта ата-енесінен «қыз алдыңыз ба?» деп сорап қоятуғын еді. Ата-енесі жасырып жүретуғын еді.

Байсын алағайымлық болды, уры-қалтаман көп болды, бирейді бирей жейтуғын заман болды, салып қойған қала жоқ. Жерден ақыр қазды, арбадан қамал қылып, дәрүазаны бір жерден қойып, қамал қоятуғын бәлеге ушырады. Алпамыстың ететуғын иси жоқ, ыңыранатуғын кесели жоқ, күнде аздап дәрүазыға шығады, дәрүазаны аңлиды, күндегі талабы сол: отынға, суға шыққан қыз болса, қойнына қол салып, бетінен поса алып, мойнынан қушақлап, хәр бетлерін тислеп, тула бойын көк-көмбек қылып жиберетуғын бәлеге ушырады. Бала-шаға майданға шыға алмайтуғын, өз жауы өзінен шыққан мандайы қара қала сол болды.

Байбөрі байдың жақынырақ бір келіні бар еді:

Топпысы тозған,

Геллесі қозған,

Еки дизесі қулағынан

зәрре озған,

Көзлері мәштей,

Шандыры тастай,

Көп бір қууқыл.

Маңлайы қара кемпир еді, ер жеткен еки қызы бар еді, отынға бар десе, бармайды, кемпирдің тіліні алмайды, қызлары айтқанын қылмаған соң, кемпирге не тұрыс: — қыршыныңнан қыйылғыр-ау, шыбығынан шырпылғыр-ай, еки бірдей урғашы суға неге бармайсыз, отынға неге бармайсыз, — дейді.

Сол уақытта қызлары: — Ап — ай! Отын қурысын, суы да қурысын, бизлер неғып барайық. Мына Байбөрі байдың жүвер-немек, урнықыры Алпамыс деген баласы бар-ау деймен, арман өтсек те, қоймайды, берман өтсек те, қоймайды, қойнымызға қол салып, хәр бетімізден поса алып, мойнымыздан қушақлап, бетімізден тислеп, күнде тула бойымызды көк-көмбек қылып жибереді, — дейді.

— Уай, қудайдың өлімі келгір жүвернемек-ау! — дейді кемпир. — Ауылда бала-шағаны қоймай жүргенше, қалмақтан қатынын алып келсе, болмай ма? — дейді. Сизлер қабағыңызды алып, алдыма түсін, өзім оның жүрегине шай тартқандай қылып қайтайын! — дейді.

Сол уақытта мама гөне мәси, гөне күні, гөне топпы — бәр-шесін киіп текенесін хайуанқаслап, алақасын ұзын таслап,

жаулығын қыя жамылып, қасаны беліне салып, жүре береді. Қабағын ийніне салып қыздары хәм алдына түсті. Қыздар дәруазаға бұрыншырақ барды, еки қызды көрген соң күндегідей дийқаншылықты қойсын ба:

— Көргенше жоқты қарарым,
Таймағай бастан дәураным,
Бунша неге кешиктиңіз,
Еки бірдей назлы ярым? — деп.

қойынға қол салды, хәр бетінен паса алды, мойнынан зушақлап, бетінен тиследі, кемпир барғанша қыздардың тула бойын көк-көмбек қылды. Сол уақытта маманың ашыуы келип, Алпамысқа ғыжалат беріп, қажап сөйлеп тұрған усайды:

— Халқымыздың жарнын сорсаң қыятты,
Атаның дәураны жұрттан зыятты,
Бизің қызға малды айдап бергендей,
Қайним, мына исин жұрттан уятты.

Қарқарам бар бул басымда шоқтан-шоқ,
Мен жылайман жаратқанға қайғым көп.
Байсын елде еки тенлес бай еді,
Билесен бе, бири бар да, бири жоқ.

Бул жерлерде шеккен жәбір-жапаңыз,
Ашыққа жарасқан зауқы-сапамыз,
Атаң менен қайнатаң өз тойында урысып,
Қалмаққа көшип кетти қайин атаныз.

Бедеу минген мәрттин жүрегі тасар,
Ярынан айырылған ақылдан шашар,
Узақ жерден еситіп жүрмен ғалауыт,
Баршын жаным қалмақта қыз болған,
Қаражан менен Тайшыханлар таласар.

Бедеу миніп, қыя шөлде желсеңе,
Бүйтіп жүргенше сен, қайним, өлсеңе,
Ауылдағы бала-шағаны қоймай жүргенше,
Қалмақтағы қатынды алып келсеңе.

Жетеалмассаң жолың мәнзилден жырақ,
Баршын жан жүргенді келгей деп жылап,
Бұйнан барып келінди алып келмесең,

Жүфернемек жер тартқыр-ай,
Илешекли қатын сеннен жақсырақ.

Сол уақытта Алпамыстың рені сарғайып, кеулі пәс түсіп, себил боз ордасына барды. Сол уақытта жалғыз бала сарғайып отырған соң, «не ишесен, не жейсен, қай жерің ауырып тур» дегендерге Алпамыс: — Қуұырмаш қуұырып бер, ана, — дейді. Сол уақытта жалғыз баланың сөзі жерде қала ма, қазанның басына барақалды, майды қазанға салды, арбашы иыдай қазанды қаптапалай тура қалды.

Май күйген уақытта бйдайды желініп майға қуып жиберді. Ояғын дағлап бұяғын дағлап, алды қызарып, кейін сарғайған уақытта: — Шырағым, қатты ма, бос па, писти ме, шийки ме, — деп бір қасық қуұырмашты узатты.

— Маңдайы қара, сенің кир қасығың менен қуұырмашты жейтуғын ба едим? — дейді бала. Сол уақытта елбиреп-делбиреп бір уыс қуұырмашты қолы менен узатты. Баланың жүрегі тасты. Қолы күйіп баратыр, кемпир өліп баратыр.

Қолын қаттырақ қысып:

— Ана, маған қыз алдыңыз ба? — деп сорады.

— Өйбей, алып едік! — деп айтып ақ салды.

— Қайда кетті?

— Атаң менен қайын атаң тойында урысып, қалмаққа көшип кетті, балам! — дейді. Соннан соң қуұырмашын не қылсын, тиллә ерди ийніне салды, жез бауырдақ қамшыны қолына алды, өзін көтеріп өсірген кул атасын Култай кул деп ат беретугын еді, хәмме елдин шетінде, ақ булақтың бойында, жылқы бағып жататуғын еді.

Пайыу пияда, ер арқалап, қамшы алып, атлы бармас жерлерге ерте педин уақытта пияда барды Алпамыс. Баба, жигербенті жалғыз Алпамыстың тиллә ер ийнінде, жез бауырдақ қамшы қолында, сарғайып жортып киятырғанын көріп: — Жигербентім жалғызым, пияда неге киятыр екен, баламнан жол болсын сорап көрейін, — деп Алпамыстың қасына келип, жол болсын сорап тұрған усайды:

— Хауа жаусын, айдын көллер хөл болсын,
Жылдан-жылға аз дәулетің мол болсын,
Көринең тиллә ерің ийнінде,
Жигербентім, жалғыз балам, жол болсын!

Таза тарлаи талпынады уяда,
Хеш бир бенде сарғаймасын қыяда,

Көринеди тиллә ерин ийнинде,
Неге келдиң, жалғызым, пайыу — пияда?

Батыр гезер дағыстаннан жол салып,
Ашық ойнар ақ сийнеден қол салып,
Арқалапсаң тиллә ерди ийнинде,
Оң қолыңа жез бауырдақ қамшы алып.

Әне сол уақытта бала сөйлейді:

— Ақылым болды менің лал,
Кеулинде бар ма қыйлы қал,
Арзымды есит, жан ата!
Саған бір айтар арзым бар.

Атам бір сықмар киіп екен,
Айтлар, тойлар болғанда,

Тең құрбылар келгенде,
Жүр жора деп тұрғанда,
Мингендей ат бермейді,
Кийгендей тои бермейді,
Урысарсаң сен, дейді,
Кейісерсең сен, дейді,
Биреудің тойын бузарсаң деп,
Жибермейді бизлерди,
Ақша бабан той берген,
Хат жиберіп шақырған.

Алпамысжан келсең деп,
Мына берген тойымның,
Мирапбысы болсын деп,
Жүз жигит келди үйіме.

Сол уақытта бабасы: — Бәрекелла, балам, сениң мәрт болғаныңа шүкір! Ат минемен деп кәмәлға келгениңе шүкір. Атаң бір маңлайы қара киіп ғой, мал көтін қарыслаган. Атаңның сықмарлығын сеннен көп жыл бұрын билемен, балам.

Булақтың бойына бар, бойың шелли бір ақым қаз, бойыңды жасырып жат, сәскеде жылқының алды таудан құлап сууға келер, сол жерде намазлыгерде суу ишип, кейін серпилип қайтар. Тақымын толғандай, хызметіңе болғандай, хажетіңе жарағандай, қабырғалы ябы болса сайлап өзің алып миніп ал, балам! Қайсысының жүйрігін, қайсысының шабанын, қайсысының жақсы-

Минейін десем, атым жоқ,
Кийейін десем, затым жоқ,
Қалар болдым пияда.

Егленип тұрың беглер деп,
Келдим сениң қасыңа,
Ат кекилин тарайман,
Жалғызбан тилге жарайман,
Тақымым менің толғандай,
Хызметіме болғандай,
Мына баққан жылқыңнан,
Қабырғалы бір ябы,
Сеннен баба сорайман.

сын қайсысының жаманын мен билмеймен. Атаңның көп малы жоқ, бір мың ғана жылқысы бар, балам, — дейді.

Сол уақытта бала булақтың бойына барып, бойы шелли ақымды қазып, бойын жасырып жатты. Әрманлық пенен таң атты, күн шықты, сәске болды, жылқының алды тумсықтан таудан құлап сууға келді, намазлыгерде суу ишип, кейін серпилип қайтты.

Тақымы толғандай,
Хызмет күнге болғандай,

Көрінбеди ишинде,
Қабырғалы бір ябы.

— Пай, маңлайы қараның жыйнаған малы қарамзада екен! — деп, ақымнан басын көтерсе:

Аяқлары топышақ,
Қуйрық жалы бір қушақ,
Жүріп жолдан адасқан,
Тула бойын кене басқан,
Мезгіллік жолды аңлаған,

Дүбір шықса узақта,
Қулақ салып тыңлаған,
Өзі шубар, қотыр тай,
Қарны үлкен суу қабақтай,
Кеселеп жортып киятыр.

«Сол маңлайы қараны сынап көрейін», деген мәрттің кеуилине қиял пайда болды, узақтан суусап келген жылқы булаққа тумсығын басты. Мәрт ақымнан шығып, қуйрыққа беккем жабысты. Ат арман тартты, бала берман тартты, тулпарлығын билдиріп, Алпамысқа күш бермей, бір танап жерге сүйреп шықты. Батырлығын билдирді, аш жолбарыстай иңыранып, жарылған муздай гүңиренип, иркіп алды шубарды.

Тилләдан ноқта салады,
Борбаслау жерге аунатып,
Аттың көзін ууқалап,
Жауырындарын сыйпалап,

Ер дүзеуін салады,
Қублаға басын қаратып,
Аяғын қойды әңгіге.

Атланайын деген уақытта, Құлтай бабасы шырп ете қалды. — Бәрекелла, жигербентім Алпамыс, танып шубарды минген екен, шубар тайға ер салған екен, алдында ағасы жоқ еді, кейнінде иниси жоқ еді. Ашыуланып қайда жүрді екен? Бір жол болсын сорап, құтлы болсын айтпақшы болып ойланды. Әне, баба аттың мойнын қушақлап, жол болсын сораған:

— Беллерінде бууған тиллә дәлментің,
Ғарры сорман, таймағай да дәулетің,
Қайсы елден қай шәхәрге барасаң,
Жолың болсын Алпамыстай перзентім?

Он төртинде туған сенин айыңды,
Мен билемен, балам, сениң жайыңды,
Қайда атландың ашыу менен перзентим,
Сен миніпсең еңшиге айтқан тайыңды.

Он төртіннен туған гәуһар айларың,
Келісіпті, балам, сайма-сайларың,
Ашыу менен қайда атландың, жалғызым?
Қутлы болсын минген шубар тайларың!

Сол уақытта баласы:

— Мен мингенмен Байшубардың белине,
Душпан қорықсын жортқан аттың демине,
Көп еглем, баба, енді бізлерді,
Сапарым бар Тайшыханның елине.

Қултай: — Атлар шапқан бәлет тауда көр еді,
Тарыққанда пири жылаулар еді,
Ашыу менен мунша атланып, жалғызым,
Қалмақларда не хызметің бар еді?

Алпамыс: — Ярыма қылғанман жапа-зулымы,
Ақ бетіне жарасқанды тулымы,
Көп еглем, баба, булақ бойында,
Қалмаққа кеткенді Байсын келині.

Миніп бедеу қыя шөлде желемен,
Әжел болса үйде болса хәм өлемен,
Еглем, жаң бабажан, енді бізлерді,
Аман болсам келіннің алып келемен.

Беллеріме алтын камар бууаман,
Нәмарт болсам неге анадан тууаман,
Еглей берме, пәтия бер, жаң бабам,
Кеткен ярымды өлгенимше қууаман.

Қултай:

Сыйламасаң атанды,
Қойларды баққан қул болар,

— Ата деген қадирдан,
Сыйлай көр, балам атанды,

Сыйламасаң енеңді,
Тезеклер терген күн болар.

Ене деген мийирман,
Сыйлай көр, балам, енеңді.

Байбөридей ағанның,
Ақбилек атлы жеңгеңнің,

Қайда кеткенінді билмей,
Жылай-жылай, шырағым,
Екі көзі көр болар.

Атыңның басын бур, дейді,
Байсын елге бар, дейді,
Ата менен енеңнен,
Ақ пәтия ал, дейді.

Ақ пәтия аяған соң,
Қайда кетсең, онда кет,
Перзентім, өзің бил, дейді.

Ашылған гүлдер солмайды,
Бийәжел бенде өлмейді,
Ата менен енең
На ырза қылған баланың,
Сірә жолы болмайды.

— Енді ата-енеден пәтия алып кетпесем, болмас! — деп Алпамыс. Байсын елине қарап жүріс қылды. Жақылап барып қараса, екі ғаррысы дәрүазаның алдында жолына қарап гириптар болып тұр еді. Пиіда кеткен баланың атта киятырғанын көреді.

— Кемпир, бақтымызға қара тигілген, жадигейдің тіліне шанаған екен, қалмаққа кететұғын болған екен-ау деп, бір жол болсын сорап көрейін, кетеғойса жалғызымның сапарына кес болар. Байсының сайлап қыз алып берейік, кетпе, балам деп, бір жалынып көрейік, деп мәсләхәтте тұрған уақытта Алпамыс сәлем беріп, атасының қасына барды. Әне, сол уақытта атасы он жағында, шешесі сол жағында, екеуі сырласып, Алпамыстан жол болсын сорап тұр:

Байсары: — Хауа жаусын, айдың көлдер қол болсын,
Жылдан-жылға аз дәулетім мол болсын.
Қайсы елден, қай шәхәрге атландың?
Жалғыз ғана жигербентім, жол болсын?

Он төртіннен шалқып туған айыңды,
Мен билемен, мәрт жигитсең жайыңды.
Ашыу менен қайда атландың шырағым?
Қултайдан алыпсаң еңши тайыңды.

Алпамыс: — Мен мингенмен Байшубардың белине,
Қалмақ қорықсын жортқан аттың демине,
Еглей бермең екі бірдей ғаррылар,
Сапар еттім Тайшыханның елине.

Байсары: — Ат ойнатқан бәлент тауда көр еді,
Жылағанда пирик жылаулар еді,
Ашыу менен мунша атланып, шырағым,
Қалмақларда не хызметің бар еді?

Алпамыс: — Байшубардын куйрык, жалын өрмен,
Баҳар болса таудан гүлдер термен,
Жылай берме еки бирдей ғаррылар,
Аман болсам, келиниңди алып келемен.

Байсары: — Қартайғанда ҳәр қыялға дөнейин,
Алды менен тамашанды көрейин,
Алдында ағаң жоқ, кейиниде иңи,
Байсыңнан сайлап қыз алып берейин.

Алпамыс: — Беллериме алтын кәмар буғаман,
Нәмәрт болсам, неге анадан туғаман,
Жылауымды қаға бермең ғаррылар,
Кеткен ярды өлгенимше қуғаман.

Байсары: — Бедеу минсен, қыя шөлде желесен,
Өзин жалғыз, ҳәр саудаға көнесен,
Кетер болсаң еңди, жалғыз шырағым,
Неше айда, неше күнде келерсен?

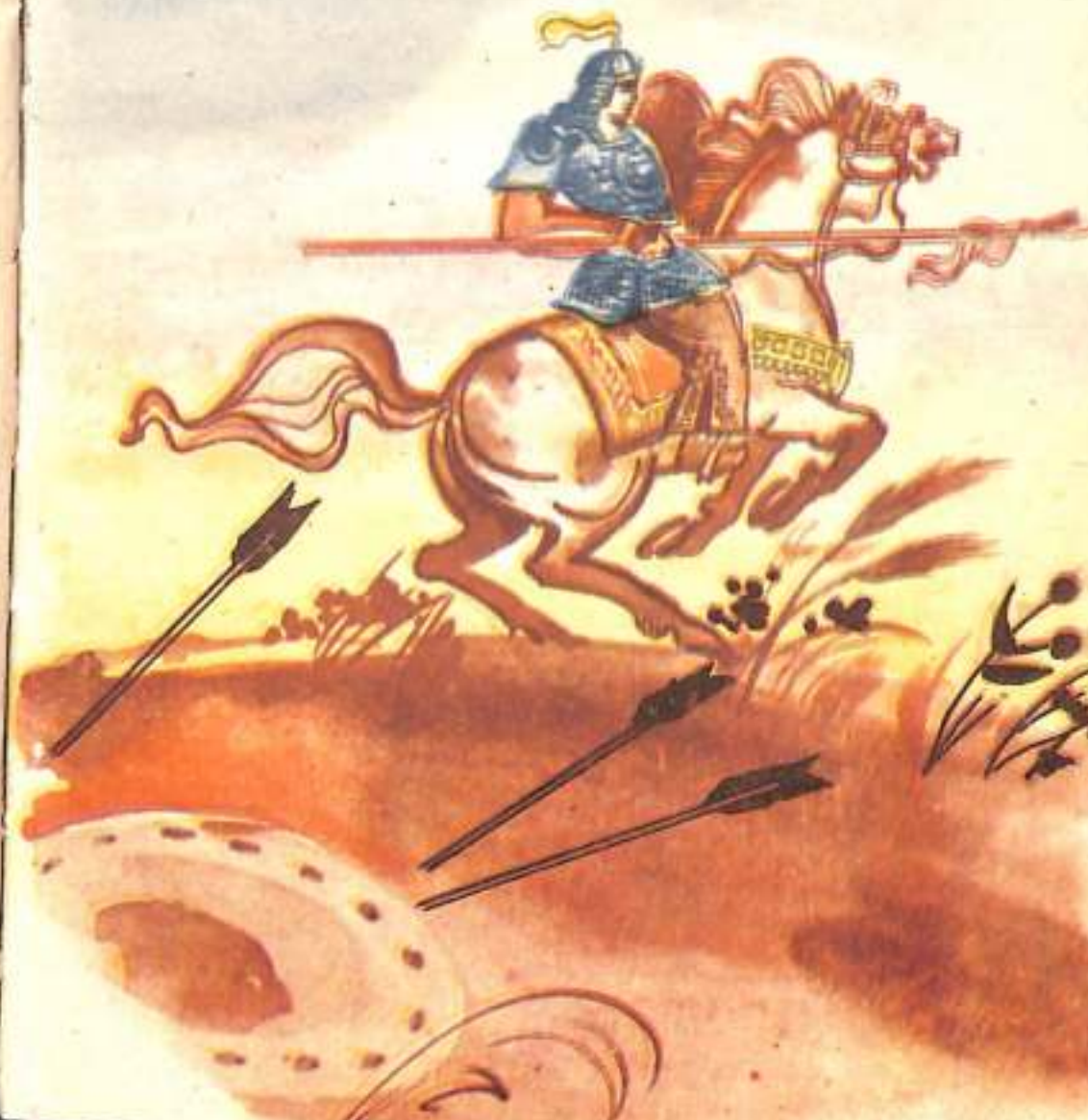
Алпамыс: — Басым жаудырғай алла рақметти,
Байсын елден тайдырмағай дәулетти,
Алты айда келиниңди алып келермен,
Егленбей бериңлер маған мәулетти.

Байсары: — Жерди, көкти халық әйлеген иләйым,
Қартайғанда неден болды гүнайым,
Бар, кеткен жалғызды саған тапсырдым,
Тарыққанда қоллай көр, қадир құдайым.

Белиңе жарасқан тиллө делбентим,
Таймағайда қартайғанда дәулетим,
Балам, сени бир құдаға тапсырдым,
Аман барып сау келгейсен, перзентим!

Атыңа таққанман тиллө сәдепти,
Хызметінде тәнде бағрым кәбапты,
Аман барып, сау келгейсен, перзентим,
Ата-еңен бере берди жуапты.

Алпамыс аттын басын оңғарып қаладан шықты. Сол Уақытта еки көзи сыртында, «таушанның туған төбеси көзине ысық көринеди, ғайры журтқа шыққанда мәрт екенин ким билсин, кемлик келер өзіме» деп әстерек кетип баратыр. Енеси барды үйине,

бала менен тууысқан жалғыз нашар бар еди, жети жасар қыз еди, аты еди Қансулыұ, — «Айнанайын Қансулыұ» — деп қызына туып жылады. «—Кекилинди өр»—дейди, «—Ағаң бир кетти қыяға, жаман айтпай, жақсы жоқ, жалғызды көрип қал»—дейди. Ағаң кетти деген соң, туралмады нәресте, жууырып шықты майданға, қараса, ағасы жортып баратыр, жууыра берди кейиннен, баратырса Алпамыс, кейиниде шырқыраған сестен жалғыздың жаны сескенди, сыртына бурылып қарады. Силлис жууырып киятыр, еки көзи жаўдырап, кекиллери салбырап, қушағын ашып шырқырап, аға жан, деп зар жылап, сол ўақытта тууысқан жаман дәрт еди, силлисн енди қыяламай, көзиниң жасын тыялмай:

Өзин аттан таслады,
Силлис келип қушақлап,
Аға жан деп жылады:
— Ол-ол болсын,
— ол болсын,
Дәулетиң сенин мол болсын,
Еңкейген ғарры сенде бар,
Еңбеклеген жас та бар,
Кейинде саған қаўнпим бар,
Аўызлыға сөз қылып,
Мендей муңлы нашарды,
Душпаныңа қор қылып,
Қайда бир жүрдиң, жан аға?
Барар бир жолың жол болсын.

Алпамыс:

— Бедеў бир минип желермен,
Хәмирине ҳақтың көнемен,
Қалмаққа кеткен жеңгең бар,
Ар-намыс жаман дәрт екен.

Сол ўақытта батыр Алпамыс силлиснннң мойнын қушақлайды:

— Сағынған жерде, шырағым,
Белиме мәдет болсын, деп,
Диземе қуўат болсын, деп,
Хәр бетинен бир сүйип,
Силлис менен хошласып,
Аттың басын оңғарып,
Кете берди жөнине.

Жылай берме, Қансулыұ,
Алты ай он күн болғанда,
Аман болсам, шырағым,
Жеңгенди алып келермен.

Қансулыұ:

— Алты ай он күн толғанда,
Қурдаслар менен суў бойына
барғанда
Ойын менен исим жоқ,

Күлки менен исим жоқ,
Ағам бир келер ўақ болды деп.
Нийерде бәлент төбениң,
Басына шығып қарарман.

Көп кешигип келмесең,
Өлген шығар ағам деп,
Матам тутып жыларман.

Бир күн таман жол жүрди,
Жүрген жолы өнбеди.

Еки күн жоллар жүреді,
Жүрген жолы өнбеди.

Он күн жоллар жүреді,
Жүрген жолы өнбеди.

Он төртленши болғанда,
Таудың тақыр жолынан,
Шыққан екен Алпамыс.

Атаң берген Байшубар,
Жақсы ма екен, жаман ба?
Жүйрікке екен, шабан ба?
Бир қамшы урып көрейін деп,
Басын прикпей Алпамыс,
Бир қамшы урып жиберди.

Алла бахытын ашады,
Аттың кеуіли тасады,
Жүйрік еді жаниуар,
Тулпар еді бәтшағар,
Бир қамшыға шыдамай
Алпамысқа күш бермей,
Ара майдан шөлдерде,
Пысқырып алып қашады.

Ат кекилин өрмеді,
Қамшы неге сүрмеді,
Қахәрленип жуырса,

Үстіндегі батырды,
Көзі жерди көрмеді.
Қарсы келген кийікті,
Қайырмай өтпін барады,
Дуұры келген қуланды,
Бурмай кетпін барады.

Арқадан қулан қууыпты,
Белине кәмар бууыпты,
Жүйрік екен Байшубар,
Қандай бийе тууыпты?

Суу тулпардан болғанды,
Жел бийеден туғанды,
Хаслы кәрі қумайды,
Басына күнлер туғанда,
Жәбрайл деп жылапты.

Ат шапты беглер далаға,
Сыйынды құдай талаға.
Он екі күн жол жүріп,
Жете алмады Алпамыс,
Тайшыхан салған қалаға.

БЕСИНШИ БӨЛИМ

Әне, енді гөпті кимнен еситиндер, қалмаққа уәде қылған
Баршын қызға күн өтсе, ай өткендей, ай өтсе, жыл өткендей,
қалмақтың күні питкендей, қыялына нашардың уәделі күн тол-
ғандай, ат шабар уақты болғандай, күнде намаз уақытта үйінен
шығады.

Жегдесің қыя жамылып,
Қара бир бағры қан болып,
Жаслығыңда қосылған,
Алпамыс ярын сағынып,
Нийерде бәлент құм болса,
Басына шығып қарайды.

Келер ме екен, қудайа,
Келмеспекен қудайа,
Азанда минген төбеде,
Кешке дейін жылайды,
Жолына күнде қарайды.

Ердің ерден қәуіп бар, Тайшыханның қәуіп Қаражанның
болды, Қаражанның қәуіп Тайшыханның болды, «Қаражан алып
кетер», деп Тайшыхан қарауыл қойды, «Тайшыхан алып кетер»,
деп Қаражан қарауыл қойды.

Тайшыхан айтты: — Ағ, Көкаман жора, Қаражан маңлайы
қара жигит, бир жағымыздан барып, Баршыңды алып жүрмесің.
Қыздың кеуіли кимде, қыялы кимде екен? Сен қарауылларға
көріңбей, астыртын барып хабар алып кел, жора, — дейді.

Сол уақытта Көкаман ханның тулпарына минді, сәхәр уақты
қыз жатқан боз ордаға қарап жүріс қылды. Сәске уақытта Бар-
шын бир төбенің басында Алпамыстың жолына қарап, «келер ме
екен қудайым», деп жылап тұрса, Баршыңжанға хәмме елдің
шетінде, жазудың келер бетінде, елпенлеген бир атамы көрінді
бийжай көзіне, аңлап қараса, киятырған Көкаман қууқылады
көрді. «Бәрекелла, бул бир қыял менен шыққан екен, ата енем-
нің алдына апармайын, екі ғаррының көкірегінне әрман салма-
йын. Қул халқы қошеметке көп ереді дейтуғын еді. Қызыл ти-
лімді жаллап, қулды қуры сөз бенен алдап, усы жерден қайта-
райын» деген бир қыял пайда болады. Бир құмды асқан жерде
ийилип, бүгилип, қол қаусырып қулдың алдына шықты. Дизесін
басып, сәлемін беріп, қайнаға мисетінде көріп, сол уақытта
қулаға қошемет урып тұрған ұсайды:

Баршын: — Сені көріп менің болды ақылым лал,
Кеуілің келмесің айтсам қыйлы қал,
Хан алдынан атланыпсаң, қайнаға,
Мендей келінінің айтар арзы бар.

Хауа жауып, айдың көллер хөл болсын,
Жылдан жылға аз дәулетің мол болсын,
Атланыпсаң ханыңның алдынан
Қайнаға жан, барар жерің жол болсын.

Көкаман: — Яр сәуген жигитте болмайды әрман,
Басынан өтпеген қыйлы хал дәуран,
Қыялың, кеуілің кимде, келің жан?
Барып кел деп жиберди мени Тайшыхан.

Баршын: — Атыңды бур, қайнаға жан, қайта бер,
Меннен сәлем патшаныңа айта бер.
Бул жоллардан сансыз кәруан өтпейді,
Нашар бала басқа түссе нетпейді,
Атыңды бур, қайт кейіңіңе, қайнаға,
Ханнан басқасына кеуілім кетпейді.

Жүрегімде менің барды әрманым,
Тайдырмағай қадір алла дәураным,

Атынды бур, қайта берши, қайнаға,
Ақшам-күндіз Тайшыханда қыялым.

Орамалым қыя шалып орайман,
Бир әрманым яр дәртинен жылайман,
Ақшам-күндіз Тайшыханда қыялым,
Күнде-күнде жолларына қарайман.

Кийдим мақпал, жетпейди игри дияме,
Ашықлықтан сепкил түсти жүзиме,
Надан екен сизин Тайшыханыңыз,
Көрибеди-ау сирә мениң көзиме.

Сол уақыттары құлдың уақты қатты қош болды, келнине
пәтиясын берди:

— Жерди, көкти халық әйлеген иләйым,
Өзин нашар, ашылғай балам талайың,
Сен сыйласаң енди мени келин жан,
Жарылқағай сени де өз қудайың.

Құлдың уақты қош болып,
Атынык басын оңғарып,
Қайта берди кейнине.

Пешин уақтында Тайшыханның үйине келди, келсе, Тайшы-
хан жолына қарап тур еди.

— Көкаман жора, келдің бе, қәне, қызды көрдің бе? — дейди.

— Көргенде қандай, қақыйқат көрдим.

— Кеули кимде, қыялы кимде?

— Манлайы қара гәп шашпа, ғалаұт қылма, қыздың кеуили
де, қыялы да сенде екен, күнде жолыңа гириптар болып жүр
екен. Өзим хәм билип жүрмен. Қаражанинан қорқып келе алмай
жүргени, — дейди. Сол уақта ханның хәм уақты хош болады. Күн
батты, әрманлық пенен таң атты, ашықлық ышқы жүрегине түс-
ти, бул ғалаұт Қаражанға түсти, ат шапқанды, Тайшыхан той
бергенди хәм күнде-күнде Көкаманды жиберип, хабар салдырып
турыпты, өзи алайын деп атыр, — деген елге ғалаұт түсти.

«Манлайы қара Тайшыханның кимнен тиреуи, кимнен сүйеуи
бар екен, — деп, — уәдени, лебизди умытқан болса, ел-халқына
барып, гелле қылып, журтын қырып қайтайын» деп Қаражан
ашыуға кирди. Қара аттың белине минди, жау-жарағын қурса-
нып, сәске уақытта Тайшыханның алдына атлы кирди. Қаражан
сол уақытта Тайшыханға кирип, бәд урып не деп турыпты:

— Атты шаптым қыядаш,
Көзиннен ағар қанлы яш,
Қаражаның келгенде,
Бизин менен хабарлас.

Саған айтар арзым бар,
Уәде қәне, ар қәне,
Халықтың атын бақтырып,
Жанын отқа жақтырып,

Сол уақытта Тайшыхан:

— Қайт кейнине, Қаражан,
Қыздың кеуили менде екен,
Ярдың кеуили менде екен,
Көп барған соң адамлар,
Айталмайын жүр екен,

Ашыуланды Қаражан,
Аттың басын бурады.

Бир көшени айланды,
Хабарласпай ханларға,
Қара аттың урды етине,
Бир нашар ушын тартысып,
Ашыу менен Қаражан,
Тайшыхан жатқан қаланың,
Кире берди шетине.

Қарсы келген қалмақты,
Қайырмай басып кеседи.

Дуұры келген қалмақты,
Түйрей шаншып алады.

Намазлыгер уақтында,
Бөлинген қойдай шуұлатты.

Екиленши күнinde:

Тайшыхандай патшасы,
Қалаға жар урдырды,
Сәркабын бәлент үйгизди,

Көкаманды жиберип,
Баршынинан хабар алдырып,
Кимнен барды тиреуи,
Кимнен барды сүйеуи.
Атларға таққан тумарың,
Ат шапса, тарқар қумарың,
Шық майданға, Тайшыхан!
Баршын жан ушын биз билен,
Сауаш бирмеди қумарың?

Ярым ақшам уақытта,
Сыңсылатып жылатты.

Ағызы кәтте әшрет дүпен,
Атылды майдан ишинде.
Мойыны кулаш сом бедеулер,
Шабылды майдан ишинде.

Қаражанның семарасы,
Ашылды майдан ишинде.

Қылышынан қырмызы қан,
Шашылды майдан ишинде.

Құрт ойыны құрылды,
Көшелер өликке толды,
Қалада дабыл урылды,
Тайшыхандай патшаның,
Датқашы барды қасына:

— Шық майданға, Тайшыхан!
Қаражан менен енеғар,
Сауашбеди қумарың,
Қырып болды елинди.

Сәркапқа тобын мингизди,
— Қаражанды тутындылар!
Тутқан жерде атындылар!

Қыйнап жанын алыңдар,—деп.
Хәмир қылды халқына.

Туттырмады Қаражан,
Шашау қалмақ жыйналды,
Қаражан турып ойланды.
Қалмақ деген номай болды,
Қаражанның қырмағына.
Қалмақ жайа оңай болды.

Алдың қырдым дегенде,
Арты ғаулап толады,
Артын қырдым дегенде,
Алды ғаулап толады.

Бирейі өлсе қалмақтың,
Мыны таяр болады.
Еткен иси қаққа жақты,
Үсти-үстине дабыл қақты,
Қалмақлардың қызыл қаны,
Көшелерде сарлап ақты.

Күн-түн салды урысты,
Аямай тартты қылышты.
Ишіндегі кесирин,
Ауызы қанлы бөрісин,
Мен-мен деген беглерин,
Батпанды туған шерлерин,
Ханның тоққыз шахзадасын,
Туу көтерген саркардасын,
Сайлап шанышты Қаражан.

Аллаһсып жылады,
Қожасы менен дәруиши,

Ладаң туған хан. Қайғысыз султан, бундай қызды, бундай дуньяны, киіні елінен «ийесіз келеді, белгисіз келеді», — деп жүрген еді.

Қалмақтың алды бәлент тау еді, хәр бір бәлент тауы бар, аспан менен барабар, қалмаққа өтетұғын басқа жол жоқ еді таудың соқлығыспасы, бір геше кезең жол бар, оны «Табан жол», деп ат беретұғын еді.

Дәрежеден қарайды,
Күн тиймеген бийбиши.

Ханның жайы даққа жай,
Себил қалған ақ сарай,
Ақ сарайдың ишінде,
Кептер ядлы қауаз берди,
Ханның кийген кеуиши.

Күннің жүзі думан болды,
Белли ақыр заман болды,
Топалаңнан жаман болды,
Мен-мен деген қалмақтың,
Қаражанның дәстпінен,
Қутыламағы гүман болды.

Адам өлді, ат жығылды,
Көшеде қан төгілді.
Орма турған көп болды,
Қол көтерген жоқ болды,
Қылыш қаннан тап алды,
Айралық жолы жаманды,
Жетилеңи күнінде,
Әйне песін ұағында,
Жарадар болған қалмақлар:
— Маңдайы қара Тайшыхан,
Қыз алмасаң, теріс ал! — деп,
Ханның жайы даққа жай,
Кең сарайға қамалды,
Қаражан атты бурады,
Жеті күн тамам урысты,
Тайшыхандай патшаның, —
Бір нашар ушын тартысып,
Бәринің келип айтқаны.
Он сегіз мың әскерин,
Жеті күнде қырады.

— Мәрт болып дабыл қағайын,
Қара атқа тумар тағайын,
Алты ай он күн толғанша,
Ақшам болып шындауыл,

Күндіз болып қарауыл,
Алты ай он күн толғанша,
Қара атты тауда бағайын, —

деген Қаражанда бір қыял пайда болды. Тайшыханның қаласынан шығып, екі күн жол жүріп, Табан жолға барады. Селеуке атты байлайды, бір азғантай қара тасты шекесіне қойып, көк шекпенді қылығына жамылып, Қаражандай қайсар палуан уйқыға өзін шайлайды.

Бір күн жатты Қаражан,
Екі күн жатты Қаражан,
Бес күн өтті арадан,
Хеш жерден келер хабар жоқ.

Ярым ақшам болғанда,
Уйқысы жатса, келмеді.

Жеті күнлер толғанда,

Қадди бойы қалтырап,
Сай сүйегі сырқырап,
Сескенип турды Қаражан.

Қаражанның ашыуы келип, ләбин тислеп, қолын мушлап, маңлайын тырыстырып тұрып, өз-өзінен ашыуланды. «Маған не ұаққа болды—деп, бәлент таудың басына шығайын, көз жиберің қарайын, қулақ салып тыңлайын, қашқан бар ма, қуған бар ма, қуып жетіп, шанышқан бар ма, я киятырған душпан бар ма?»

Бәлент таудың басына,
Секиріп шықты Қаражан,
Көз жиберіп қарады,
Қулақ салып тыңлады,
Я қашқан жоқ,
Я қуған жоқ,
Қуып жетіп шанышқан жоқ,
Көрініп жатқан душпан жоқ,
Бір майдан турды ербейіп,

Билмейді жолдың алысын,
Келді құлдың намысы.
Қулақ салып тыңласа,
Ұағырақтан келип тұрыпты,
Қаражанның қулағына,
Тауда жорытып киятырған бір тулпардың
Тасқа тийген дойнағының,
Дүрс-дүрс еткен дауысы.

«Бұл не екен киятқан—деп, —дос па екен, душпан ба екен, ерме-екен, шер ме екен, бұл ғой сәхәрге келер» деді, келетуғын зат жоқ, «таң ата келер» дейді. Келетуғын зат жоқ, «сәскеге келер, пәсінде келер, бүгін келер, ертең келер». Арадан алты күн өтті. Қаражанның хәм таудың басында силеси қатты.

Алла оңлап, пир қоллап алты күнлік жолдан шубардың жортып киятқан сестін Қаражанның қулағына жеткеріп турған екен.

Алты күн анық толғанда,
Сәхәр уақты болғанда,
Сол киятқан дүрсилди,
Қаражанның қыялына,

дос та болса, душпан да болса табан жолдан киргизбейин, жа-
нын алайын», деген бір мен-менлик пайда болады. Қара атқа ми-
нип, шүу дейди, қара ат сирә жүрмейди, кейин қарап шегинип,
төрт аяқлап тепсинип, алып қашпаға қайым бола берди. «Хәр уа-
қытта қошемет урсам, жүретуғын еди, атқа қошемет урып көре-
йин» деп, Қаражан аттын үстінде турып, атқа қарап, бес-алты
ауыз сөз сөйлеп турған қусайды. Өне сол уақытта Қаражан аты
менен тиресип, атқа қарап сөйлейди:

Не көрдің қара ат не көрдің?
Кейинне қарап шегиндің.
Төрт аяқлап тебиндің,
Не көрдің, қара ат, не көрдің?

Мақпалдан сайлап дорба
илдм,
Қишмиштен сайлап жем бер-
дим,
Жеминди қашан кем бердим?
Не көрдің, қара ат, не көрдің?

Алып едим ал менен
Алпыс екі туғар мал менен,
Жүйриклер деген дан менен,
Не көрдің, қара ат, не көрдің?

Қәтептей аузынды ашпайсаң,
Дәрьядай гүлдеп таспайсаң,
Алдына аяқ баспайсаң,
Не көрдің, қара ат, не көрдің?

Сол уақытта аты менен тиресип турса, Қаражан, таң атып
ойер-бүйердегі адам көринетуғын уақыт болған екен. Көз жибе-
ріп алдына қараса, таудан түсіп бір бала киятыр, астында он
урғанда бір жортпайтуғын бір ябы.

Аяқлары топышақ,
Қуйрық жалы бір қушақ,
Үстінде бір бала киятыр,
Зәлел еткен базаршыдай
салбырап.

Жақылап келген қусайды.
«Қара атқа ерди салайын,
Айылды беккем шалайын,
Ат белине минейин,

Мудам жортқаның өрмеді,
Қулақтан алғаның термеді,
Келгендер бизден зормеді,
Не көрдің, қара ат, не көрдің?

Мингенін балент таумеді,
Қыятқан бизге жаумеді,
Келгенлер бизден таумеді,
Не көрдің, қара ат, не көрдің?

Беглер құрған шатыр ма,
Алдында жолбарыс жатыр ма,
Келгенлер бизден батыр ма,
Не көрдің, қара ат, не көрдің?

Өтер ме дәуран бийқарар,
Егленсең кетер ықтыяр,
Шүу десем, неге жүрмейсен?
Жаманлатқыр жәниұар!

Атлары бар ырғайдай,
Мойынлары қуұрайдай,

Қаражанның көзине,
Көринеді-ау сол бала,
Турған қара торғайдай.

— Хә, бәтшем-әй! Дийұананың қасасындай баладан қорқып
турғаның ба? — деп атқа бас демей, көз демей, қамшы урды. Ат
сонда да жүрмеді. Қаражанды көзге илмеді, кейин қарап сер-
пилип, қашпаға қайым бола берди. Сол уақытта қорыққанлығын
билдирмей бадабад урып, жол болсын сорап турған усайды:

— Хауа жаусын, айдын көллер хөл болсын,
Жылдан-жылға кем дәулетің мол болсын,
Қайсы елден қай шәхәрге атландың,
Қыл қуйрық ябылы бала жол болсын?

Мен билмеймен әреби аттын бабын,
Қарағайдан кестім найза сабын,
Барар жериң айт егленбей құрымсақ!
Сен миніпсен бір қылақұйрық ябын.

Сен ябын қарашығым деп миндің бе?
Сауытыңды кепиним деп кийдің бе?
Баян әйлеп кеткіл барар жеринди,
Бул жерлерге өлмеймен деп келдің бе?

Кейин қарап атыңды бур, қайта бер,
Көп егленбе, бенде басың тарта бер,
Жаның сауға, басың сауға өзине,
Көп егленбе, ладан заңғар, қайта бер.

Сол уақытта Алпамыстың қатты қәхәри келип:

— Мен мингенмен Байшубардың белине,
Душпан қорықсын, жортқан аттың демине,
Жолды босат, бажбанбедің құл заңғар,
Сапарым бар Тайшыханның елине!

Қаршығамды салдым айдын көлиме,
Қыял менен миндим шубар белине,
Бар, жүре бер, бажбанбысаң енеғар,
Қорқар уғлан атасының белинде.

Қарқарам бар бір басымда шоқтан шоқ,
Мен жылайман, жаратқанға қайғым көп,
Босат жолды, бажбанбысаң енеғар,
Қорқар бала енесинен тууған жоқ.

Өзінди мәрт, мени нәмәрт дейсең бе?
Алартып көзінди мени жейсең бе?
Жолды босат бажбанбысан енеғар,
Келген бала сениен қорқар дейсең бе?

Қаражан: — Лашын салып гезген айдын көлинен,
Хәр ким айтар келген гәптин жөнинен,
Сегбир менен атланыпсаң жас уғлан,
Сен шығып ең қай патшаның елинен?

Алпамыс: — Сауаш күни миндим шубар белине,
Он төрт жаста ғайрат кирди тәниме,
Бажбанбысан, жолды босат енеғар,
Мен шығыпем Жийдели Байсын елинен.

Қаражан: — Сен хәм пир қоллаған ердің бирісең,
Айтып турған мынау сөздің жөнісен,
Сен атлансаң Жийдели Байсын елинен,
Ол шәхәрде қандай байдың улысан.

Алпамыс: — Бир алланың сүйіп берген қулыман,
Бир байлардың тілеп алған улыман,
Жолды босат, бажбанбысан енеғар,
Байбөрінің тілеп алған улыман.

Қаражан: — Пешанада молла оқыр хатынды,
Сорасып биәмеймен қасыл затынды,
Байбөрінің улы болсаң құрымсақ,
Айтып кетши маған балам атымды?

Алпамыс: — Минип бедеу қыя шөлде жел дейди,
Намыс келсе жарылып заңғар өл, — дейди,
Муиша тежеп сорай берип қул заңғар,
Қыз алысқан қудамбедиң сен, дейди.

Қаражан: — Ашыұлансам, тайдырарман дәулетти,
Сен билмедің түрлі қасыл нағметти,
Ашыұланба, қатыұланба атыңды айт?
Ат сораспақ пайғамбарыңнан сүннетти.

Алпамыс: — Атлар шауып жете алмадым жол алыс,
Ерлігіме дәрқар екен ар-намыс,
Жолды босат, бажбанбысан енеғар,
Сорасаң атымды султан Алпамыс.

Мен оқырман пешананда хатынды,
Қаслын қул, билермен сениң затынды,
Муиша бад урасаң дәрбент жолларда,
Қул заңғар айт, сен хәм өзің атыңды.

Қаражан: — Шөллерде болғанман өзим таламан,
Сениңдей сорлының жанын аламан,
Басың сауға, атын сауға қайта бер,
Атымды сорасаң, қайсар Қаражан.

Ат шабылған бәлент тауда қар еди,
Тарыққанда пириң жылаулар еди,
Сегбир менен муиша атланып қалмаққа,
Бала сениң не хызметин бар еди?

Алпамыс: — Айтайын мен саған арзы қалымды,
Шөллерде қыйнадым шийрин жанымды,
Жеті жыл болғанды Байсын елимнен,
Алдымнан қашырдым сансыз малымды.

Байшубардың жал, қуйрығын тарайман,
Несип болса ғазат күнге жарайман,
Көрсен-билсен малымның бер хабарды,
Қалмақта бар дегенге қуып келемен,
Малымның дерегин сеннен сорайман.

Қаражан: — Ақыл адам гәп мәнісин аңлайды,
Ахмақ адам шийрин жанды қыйнайды,
Көрсем, билсем мен берейін хабарды,
Малының белгисі бала қандайды?

Қамшы урса желермекен ябылар,
Әреби атлар сауаш күни шабылар,
Көрсем-билсем мен берейін хабарды,
Аласқан мал қалмақларда табылар.

Сол уақытта Қаражанға қарап әлинде сазы жоқ, тилинде сөз,
малының дерегин сорай турған усайды. Әне сонда батыр не деп толғап турыпты:

— Алдың баслап кеткен ол қара нарым,
Кейніне кеткенди қуба нигени,
Ортасында кетти ақша ботасы,
Мойнында кеткенди алтын буйдасы.

Мал жойытқанның көпті жәбір-жапасы,
Шын ашықтың жоқты зауық-сапасы,
Алдын баслап кетті ол қара нарым,
Кейнінде бар еді құба ингени.

Ортасында кеткен ақша ботасы,
Өзге малдың жоқты саны-сапасы,
Мал жойытқан жүреді жолларда жылап,
Изін қуып киятырман сорағлап.

Алдын баслап келген ол қара нарым,
Изіннен кеткенді құба ингени,
Ортасында кеткен ақша ботасы,
Қолымнан ұлатпай кетті ойнақлап.

Бір көрсем тарқайды менің әрманым,
Басымнан кетпегей келген дәураным,
Хәммесінен солды қадірлі малым,
Ақша ботам еді қадірлі малым.

Сол ұақытта Қаражан сөйлейді:

— Бәхәр бағда ашылысқан гүлге,
Қайыл болып келдің бе сорлы өлімге,
Жойытқан жоғың түйемеді-атпеди,
Түсинбедім сенің түркі тилиңе.

Алпамыс: — Байсың елдің бас-басына бийі бар,
Айта берсем көп сөзімнің жүйі бар,
Жеті жыл болғанды бір бай көшкелі,
Бір белгисі-ақ бөгенек үйі бар.

Қартайыпты тек шықпаған жаны бар,
Ол сорлының не кеулінде халы бар,
Жеті жыллар болды бір бай кеткелі,
Бір белгисі төрт түлікке малы бар.

Байдың қолларында тилә сазы бар,
Ақ үйінде ат көтермес назы бар,
Көрсен-билсен хабарын бер, құл заңғар,
Бір белгисі Баршын атлы қызы бар.

Қаратаудың қабағында қар барма,
Жигитлікте намыс пенен ар барма,

Мен келемен Байсың — Қоңырат елінен,
Сизің елде Баршын атлы яр бар ма?

Әне сол ұақытта Қаражан қолына пышақ тийгендей болып:
«Мына бәтшағардың айтып тұрғаны ат деп, түйе деп тұрсам,
бизің Баршынды айта ма»,—деп Алпамысқа бад ұрып тұрған
ұсайды:

— Қазан ұрып, солған бағдың гүліне,
Қайыл болып келдің бе қутлы өлімге,
Жаның сауда қайт кейніне, құрымсақ!
Баршын жанды ала көрме тилиңе.

Қара атыма тастан ақыр ойғанман,
Намыс пенен арға өзін толғанман,
Басың амаңында қайтқыл кейніне,
Баршын жанды өзін алып қойғанман.

Қара атымды мініп шықтым дүзлерге,
Сендей ладан көрінбейді көзлерге,
Жаның сауда қайта бергіл кейніне,
Өлмей Баршын берілмейді сізлерге.

Сол ұақытта Алпамыс не деп бад ұрып тұрыпты:

— Ат сүрінген бәлент тауда қыядаш,
Ашыу менен төгейің бе көзден жас,
Өзі өлмей ердің малы сіңе ме?
Ха! Жолды босат, атаңа ләнет қызыл бас!

Сауаш көтеріп жүрген нарымды,
Хақ жеткергей жылағанда зарымды,
Өзі өлмей ердің малы сіңе ме?
Алсан, өлтиріп ал Баршын ярымды.

Ақ найзаға жумыры питкен билегім,
Сені көріп хәуңж ұрып тұр жүрегім,
Алсан, өлтиріп ал Баршын ярымды,
Сендей құлды яратқаннан тилегім.

— «Атыспақ керек пе, алыспақ керек пе, бунша неге бад ұра-
сан, енағар! Алсан, өлтиріп ал, Баршын ярымды. Берсен, ег-
ленбей бер, сауаш жайдың дерегин»,—дейді.

— Пай, енеғар! Мен бад урып, қайтады деп тұрсам, бул маған атыспақ керек пе, шабыспақ керек пе, деп тұр ғой, буған атыспақ керек десем, сенің топырағыңа келдим деп, маған мийман болдым дер, әуели буған мәулет жетер, уақта тұрып оқ атса, қолы пәтлі болса, өзі мерген болса, жан шығарыма тийсе, әрманды өліп кетермен-ау! «Шаппаттай баланы жерге сиңирмей неси бар» деген Қаражанның кеулине бир менменшилік келди:

— Атларға таққан тумарым,
Көп қалмасты арманым,
Мин атынның белине,
Бизің менен жас бала!
Сауаш болса қуарым.

Қаражан минди қара атқа,
Алпамыс минди шубарға,
Еки бирдей палуанлар,
Чирди енди ғайратқа.

Екеуі таудың қарында,
Бир-бирине ат қойды,
Қарсыласып қарады,
Жағаға қоллар салады,

Ат үстіннен алысты,
Жағаға қол салысты,
Биреуі арман тартады,
Биреуі бермен тартады.

Ат қуйрығы өрилди,
Абрай қолдан берилди,
Еки батырдың күшіне,
Шыдай алмай атлары,
Таудың қара тасына,
Дизерлей беріп жығылды.

Аттан жерге түседі,
Сауыттың бауын шешеді,
Батыр жаннан кешеді.

Атларын бекем байлайды,
Еки бирдей палуанлар,
Гүреске өзің сайлайды,

Қаражан шықты шеп жақтан,
Алпамыс шықты оң жақтан,
Бир-бирине жуырды,
Еки палуан пәнже урды.

Текедейін тирести,
Қораздайын жулысты,
Қолларын жаздырып,
Кейін-кейін шегініп,
Қошқардай келле тасласты,
Бир күн удайы айқасты,
Жығысалмады батырлар.

Екиленши күнінде,
Айғыр киби шайнасты,
Жығысалмай батырлар,
Еки күн жатып айқасты.

Қаражандай қайсарға,
Хийле қылды Алпамыс,
Батыр ишнінен иледі,
Батыр жанбас урады,
Дәрпенбейди Қаражан.

Үшленши күн толғанда,
Алпамыстай баланы,
Тарта берди өзіне,

Қан толды мәрттің көзіне.
Бир мәхәлде зор салып,
Алпамыстай баланы,
Миндирди қалмақ тизіне.
Жоқары силкіп алмаға,
Құлдың қалы болмады,
Алпамыстай баланы,
Аяғы жерге тиймеді.

Сол ўақытта түсті жалғыз-
лық,
Ер жигиттің басына.
Инім деп келер аға жоқ,
Аға деп келер ині жоқ,
Алпамыстың қасына.

Яратқанға ялбарып,
Пирим деп қол жайып,
Жылай берди Алпамыс,
Қаражанның қолында:

— Жерди-көкті халық әйледің иләйым,
Жалғыз бенде неден болды гүнайым,
Өлер болдым Қаражанның қолында,
Құл әлгинен босат қадир қудайым.

Атын Қауыс-Қыяс әлемге толы,
Қызыр бабам менен жүріпсен белли,
Жигиттің пирисен қазиреті Әлий,
Құл әлгинен босат палуан баланды.

Белиме байладым кешмири пота,
Жалғыздың кеулинде көппе екен қата,
Байшубардың пирі, я Жылқышы ата!
Құл әлгинен босат жалғыз баланды.

Астыма төсендим нежәлле мауыт,
Кийгенде жарасты құббалы сауыт,
Жигиттің пирисен сен қазиреті Дауыт,
Құл әлгинен босат жалғыз баланды.

Айырылған журтынан мен де сайылман,
Жеккелиги қурысын, бизди майырған,
Өлер болдым Қаражанның қолында,
Қоныраттың пирі едің Жайылған!

Қудайым яратсаң, беслерди ярат,
Ялғызды яратқанша, тасларды дөрет,
Бирі өлсе, төртін келер басына,
Жалғыз өлсе ким барады қасына?
Ғаға-қузын қонар болды лашыма.

— Жалғыз өлсе, ким көмер?
Еспе қызыл қум көмер.
Ғәріп өлсе, ким жууар?
Абылайсан сел жууар.

Минекей мениң болғаным,
Ата-енемди көре алмай,
Жалғызлықтың жәбиринен
Бәлент таудың қарында,
Құл қолында қалғаным.

Сол ўақытта:

Ашылған бардың даласы,
Қабыл болды тәубесы,
Алла деп жылап жүргенде,
Қорқа көрме, балам, деп,
Хәзир болды қасына,

Сол ўақытта:

Құлдың қолы жаздырылды,
Күйди Қаражан мийнети,
Аяғы жерге тийеди.

Бесленши күн толғанда,
Қаражандай қайсарды,
Аш белинен қушақлап,
Аяғын жерге тийдирмей,
Алпамыстай палұан,
Көтерип кетип барады.

Мен жоқары алмайын,
Белиме күшлер салмайын,
Қаражандай қайсарды, деп,
Қолтығына қысады.

Ишин хәм ғамға толдырды,
Ақша хәм жүзин солдырды,

Әне сол ўақытта қайсар жалынды:

— Бул басымда гүлдей болған тәризим бар,
Бир қудадан бес ўақ намаз қарызым бар,
Өлтирмегил, дос болайық, Алпамыс,
Мендей қайсар палұаныңның арзы бар,

Сен өлтирсең, меннен өшер шам-шырақ,
Қартайғанда ашылмады ығбал-бақ,
Сен өлтирме, дос болайық екеўимиз,
Қуданы бир билдим, расулды мен ҳақ.

Тилимнен берейин мен нурзыбан,
Сен өлтирсең кетер бизлерде әрман,
Өлтирмегил, дос болайық екеўимиз,
Қалийма қайтарып, айтайын ийман.

Қоңырат елди қоллаған,
Жайылған ғарры бабасы.

Жылап жүрген баланың,
Жауырынына пәнже урды,
Ауызына түкирди.

Қатты қысып қайсарды,
Хәр жағынан Алпамыс,
Жуп қабырғасын сындырды,
Құлдың кеўилин тындырды.

Жетилеңши күнинде,
Әйне пешин ўағында,
Бир жыранын бойына,
Дәрбент жолдың аузында,
Қурбанлық қылған серкедей,
Көтерип урды қайсарды.

Геўдесине минеди,
Қанжарын тасқа қайрайды,
Бұлбилдей батыр сайрайды,
Енди шалдым дегенде,
Шалар жерге келгенде,
Қарқылдап күлди Қаражан.
— Неге күлдің, қул?— дейди.

Таслама қыя шөлге мениң басымды,
Көзимнен ағызба қанлы жасымды,
Бул сөзіме инанбасаң жан достым,
Әуели муртымды қақ,
Екиленши алғыл мениң шашымды.

Қазан урып солдырмағыл гүлимди,
Жәбир менен маған қылма зулымды,
Өлтирмегил, дос болайық екеўимиз,
Қорыққанымнан саған бердим динимди.

Көзлериме тар көринди бул жақан,
Мендей қулға туўған екен зимистан,
Өлтирмегил, дос болайық, инналла,
Қорыққанымнан олла болдым мусылман.

Әне, сол жерде батыр Алпамыс:— Сен өлгеннен жер толмас,
Бир қул менен бизге душпан болмас, қатты қарыўлы ер жигит
екен, — деп батыр үстинен түсти. Екеўи қуданы ортасына сал-
ды, ақ сийнесин ашты, қушақласып дос болды. Қаражанға кә-
лийма келтиртти, ийман айттыртты, шашын хәм алды, муртын
хәм қақты, таза тәрет алдырды, еки хәрәкәт намаз оқытты, сол
күни жатып, екеўи дағыстанда мийман болды.

Ертең намаз ўақытта: — Енди расымды айтайын, жора,— дей-
ди.— Сениң ярын бизиң журтқа келип еди, жети жасында. Ақ
булақтың бойында, жети жыл мәкан етип, он төртке шығып қыз
болды. Маңлайы қара Тайшыхан хәм ашық болды, мен хәм
ашық болдым. Екеўимиз он сегіз жаушы жиберип айтырды,
қыз ақыллы екен, бизлер ахмақ екенбиз. Сени келер деген бир
тәмесі бар екен, қызыл тилин жаллаған, барған еки екшини
қуры сөз бенен алдаған екен — дейди.

Алдағаны сол болған:
«Алты ай атын бақсын, деп,
Жанын отқа жақсын, деп,
Алты ай он күн толған соң,
Уәдели күн болған соң,
Уллы тойды берсин, деп,
Әскерлерин жыйдырып,
Саркабын бәлент үйдирип,
Патшалы дәрбент жолдың
аузына,

Тоқсан үйди тиктирсин,
Сайсыз қалмақ жыйдырсын,
Уллы тойды басласын,

Қырқ күншилик жоллардан,
Ат шаптырсын майданға.

Аты озған жигитке,
Қиминди қул, демеймен,
Қиминди тул, демеймен,
Қиминди хан, демеймен,
Қиминди қара, демеймен,
Қиминди бала, демейин,
Қырқ күншилик жоллардан
Аты озған жигитке,
Биймәдел өзим тийейин», —
деди.

— Баршын бизлерге уәде қылған, бір нашардан алдынып ат бағып жатқанымызға ҳам қырқ күн болды, — дейди.
— Жууап берсең, кетейин. Баршын қызға жетейин, сенің келгеніңди билдиріп, ярыңды қууандырып, сүйінші алып қайтайын, — дейди.

— Бар, кете бер, Қаражан, — дейди.
Қаражан атланып кете берди, аррағырақ барып айланып келди: «Буннан кетсем, Баршыңға жетсем, лебизіме инанбас, сөзіме қулақ салмас, белгилі душпаны мен едим, мен достымың қасына барып инанғандай бір нышан алайын» — дейди. «Басқа уәжін танымас, бір таныса, атын таныр, берсе атын алайын», деп қайтып Алпамыстың қасына келип, бес-алты ауыз орсақы айтып тұрған ұсайды:

— Кеуіңде келмесін достым қыйлы қал,
Сізди, бизди халық әйлеген бириұбар
Арзымды есит достым болған Алпамыс,
Мендей лалұанның айтатуғын арзы бар.

Сауаш күні қанлар толар көзіме,
Кийсем липас жетпейди игри тизіме,
Буннан барсам инанбайды Баршын жан
Бір нышан бер көрсеткендей өзіме! — дейди.

Алпамыс: — Атлар шауып шықтым майдан дүзлерге
Сансыз қалмақ көринбейді көзлерге,
Кеуіңдегі айтсаң бойма, жан достым,
Көрсеткендей не берейін сизлерге?

Қаражан: — Ылғал күні ат қуйрығын өр, дейди,
Батыр едим, тамашамды көр, дейди,
Танымас Баршын жан басқа затыңды
Астындағы Байшубарды бер, — дейди.

Алпамыс: — Мойыңға тағылған тилла тумарды,
Сауаш күні тарқатарман құмарды,
Исенбеймен саған, достым Қаражан
Бере алмайман ҳам жолдасым шубарды.

Алтын кәмар құп жарасар беліме,
Жекке-жалғыз келдім қалмақ еліне,
Қымбат бақа менің минген шубарым,
Алып қашып кетерсең қалмақ еліне,

Қаражан: — Хызметіңе мен өзімді сайлайын,
Сенің ушын шийрің жанды қыйнайын,
Бере бер достым инанып маған,
Алып қашсам тас төбемнен құдай ұрар бизлерди,
Қара атымды қазығына байлайын.

Сол уақытта Қаражанның қарады жүзіне, инанды сөзіне, зәртең-зәбертең мустәкам, деме-ден ертлеп Байшубарды Қаражанға берди. Қаражан атланып Баршын жатқан боз ордаға қарап жүріс қылды. Қаражан кетіп баратыр, Алпамыс қалып баратыр. Аррағырақ барғанда Алпамыс ойланды:

— Бул заңғар ябы менен майданға да шығар. Қамшы ұрар, алып қашып, шерменде қылар. «Аттың сыры иіесіне мәлім» деген, Қаражанға бір аттың сырын бетіне айтып жиберейін, — деген бір қыял пайда болды.

Кетіп баратқан Қаражанның кейінінен Алпамыс жууырып баратыр, «еглен достым, Қаражан» дейди, сол уақытта Қаражан егленди, достына қарап Алпамыс сөйледі:

— Бизлер келген мұсылманнан алымды,
Сизлер жүрген дин билмеген залымды.
Еглен жора, аттың сырын айтайын:
«Аттың сыры иіесіне мәлімди».

Сен түсерсең қақтың туұры жолына,
Атты бердім сен қалмақтың қолына,
Ара шөлге шыға қойсаң, жора жан,
Қамшы ұрма шубар ябы қонына.

Хәммелерден ладан билме бизлерди,
Ялған деп ойлама мына сөзлерди,
Ябы биліп қамшы ұрсаң шубарға
Алып қашып кетер, жора, сизлерди.

Арылған басыңнан қайғы думанды,
Қамшы ұрсаң салады ақыр заманды,
Ябы биліп қамшы ұрсаң қонына
Жора, мени көрмеклігің гүманды.

Қаражан: — Қалмақларда сенсіз дәуран сүрмейін,
Байшубардан басқа аттың қадирін билмейін,
Еглей берме, ирке берме, Алпамыс,
Құдай ұрсын, пайғамбар ұрсын.
Олла қамшы ұрмайын, — дейди.

Сол ўақытта Қаражанның қарады жүзине инанды сөзінс.
«бар, кете бер, жора», деп жууап берди. Қаражан аттын басын
ойғарып, Баршын жатқан боз отауға жүрис қылды. Бул қумды
асып түсті, батырдың қарасы шекти.—Пай, манлайы қара қоңыр-
аттай ақылсыз халық болмайды. Бир қыллы көт ябыны күте
мақтайды. Мени алып қашқанда гөрге алып бара ма, аяғым жер-
ге тийейин, деп тур,—деп, басын иркинкіреп, аяғын зәңгиге тир-
еп, бир қумнын түсерлигинде Қаражан әстерек шубарға бир қам-
шы урып жиберди.

Бахытын алла ашады,
Шубар хәм қайнап йошады,
Бир қамшыға шыдамай,
Манлайы қара Қаражанды,
Байшубар алып қашады.

Егерде өз жайғаспай,
Тартса күши жетпеди,
Аттың үстінде Қаражан,
Лық-лық атып Шубарға,
Қошемет урып барады.

деп және бир қумнын түсерлигинде алысып, қан қусып, зордан
басын иркип алды. Аттың басын иркип алып, Баршын жатқан
боз ордаға жүрис қылады.

— Әй манлайы қараның малы! Еки урғанда гой журттан
шығарып кетесен мени!—дейди.

АЛТЫНШЫ БӨЛИМ

Тайшыханға бир ғалаұт түскен дейди. «Енди Қаражан тау-
дан келип, Баршынды алып кетейин» деп атыр дегенге жети күн
болған екен. Тайшыхан ата-енесин бенде қылып, қой көтине сал-
ған екен. Және Көкаманды бас етип, тоғыз елшини жиберген
екен: «Баршын *инсапқа кирди ме екен, бизге тийетуғын* болды ма
екен, көрип кел, Көкаман жора», деп. Көкаман келип Баршынның
қасына ата-енеси жоқ, үйи аулақ, алтын кесе, жез шәйнек, қыз
бенен бәзим етип, кесе алысып, шай ишип отырған екен. Бәхәр-
дің айы, үйи шийшен, есик түриули, узағырақтан киятырған Қара-
жанды көрди. Көкаман өрре турды:—Жигитлер, манлайымыз қу-
рысын! Хәр ким өз жайында турсын. Тайшыхан қыз алмаса, терис
алсын! Қаражан киятыр!

— Мойыныца таққан қос
тумар,

Аяғай мени бириубар,
Оллагер қамшы урмайын,
Билләгер қамшы урмайын,
Турха-турха, жаниуар!

Майданда құрдым салтанат.
Тапсырды достым аманат,
Олла урмайын сизлерди,
Биллә урмайын сизлерди,
Лық-лық көзиннен әреби ат!
Турха-турха, бедеу ат!—

Келленди кеседи,
Қанынды ишеди,
Қашқан қутылар,
Турған тутылар,
Қашқанға рахмет,

Зәңгиге құрмет,
Қуйысқанға берекет,
Буерде қалғанның
Жети атасына ләнет—
Деп майданға шықты.

Хаулығысып атын шешпек ядында жоқ. Қаражаннан қорық-
қанынан байлаулы турған атына минип, қазықты айланып, қам-
шы урып шүу-шүу деп турған қусайды. Хаулыққаны минип тана-
бын кесип, хаулықпағаны минбей танабын кесип, Қаражанның
алдынан зордан қашып қутылды.

Сол ўақытта Қаражан боз орданың оң жағына келип, жабық-
ты көтерип, Баршынға нәзер салып, Алпамыстың келгенни бил-
дирип, дос болғанын билдирип, сүйинши сорап турған қусайды.
Әне сол ўақытта Қаражан Баршынға қарап, неше жерден тымсал
келтирип, бес-алты ауыз орсақы айтып турған қусайды:

— Ат шапқаным узақ жерге қыядаш,
Көзлериннен төгілмегей селли жас,
Сүйинши бер, шық майданға, қыз Баршын,
Қаражандай ағаң келди, хабарлас.

Ай қараңғы көринип тур көзлерге;
Сауытлар жетпейди игри тизлерге,
Қоңыраттан бир жигит келди излеп сени,
Егленбей сүйинши берин бизлерге.

Тарқады жүректен сениң әрманың,
Және айланды сениң өткен дәураның,
Сүйинши бер, қыз Баршын, шығып майданға,
Қоңырат елден излеп келди палуаның.

Пешанада мен оқыдым хатыны,
Сорасып билгенмен хасыл затыны,
Егленбей сүйинши бер, Баршын жан,
Инанбасан, мен айтайын атыны.

Ат шапқанда жете алмадым жол алыс,
Бәхәр болса тауға шығар майалыш,
Сүйинши бер, елгенбейин Баршын жан!
Излеп келди Қоңыраттың беги Алпамыс.

Сол ўақытта Баршын әстелик пенен қыймырып, әстелик пенен
шығып, көз жиберип қараса, Қаражанның астындағы Байшубарға

көзі түсті. «Байшубар Баршын кеткенде енесінің ізінде қысыр емген тай еді. Ат болар деп нашардың соннан тәмеси бар еді. Байшубар жетилип, ат болған екен, менің қалмаққа кеткен ғалауытымды еситип, кейнімнен атланып шыққан екен.

Қаражан дәрбентті аулап атыр, деп еситиұым бар еді, «Батыр аңқау, ер гөдек»,—деген сөз бар, кезеулі оққа гез келген екен ярым, бийәжел өлген екен, аты құлға олжа болған екен, бахытыма кетпестей қара тигилген екен.»

Баршының көкірегине бул қыял пайда болды. Қаражанның астындағы шубардың мойынын қушақлап, көзінің жасын моншақлап, сол уақытта аттан жалғыздың дәрегін сорап тұрған қусайды:

— Ат болыпты Мыян көлдің тайлары,
Қойын сатып, қозы қылар байлары,
Ар жағы Түркстан, бер жағы Қоқан,
Қазиретимнің қадам урған жайлары.

Он төртінде гәуһар туған ай едің,
Арысланым келер, деп кеуилим жай еді,
Тилиң болса сөйле өйбей Байшубар,
Мен кеткенде қысыр емген тай едің.

Мойынында сулыұ қара жалың бар,
Екеуимізді көрсетпеди бириұбар,
Көринесең Қаражанның астында,
Үстиндегі жалғыз қайда жәниұар?

Шашкенемді әрман менен тарайын,
Нашар басым не күнлерге жарайын,
Тилиң болса, сөйлесеңе, Байшубар!
Жалғыздың дәрегін кимнен сорапайын?

Сүриндің бе бәлент таудың тасына,
Алла рәхим қылмай көздің жасына,
Тилиң болса, сөйлесеңе, Байшубар!
Таслап келдің қайсы таудың басына.
Ғарға-қузғын қонды ма екен лашына?
Әрман менен ақлар еңер шашыма.

Бул заңғардың қызы неге түсинбейді екен, менің гәпиме.—деп Қаражанның көкірегине бир қыял пайда болады, және бир тахәлле гүрриң айтып көрейін деп,—Қаражан Баршыңға не гүрриң оқып тур екен:

— Әуел қалмақ, мен ғазим зулим болдым,
Қартайғанда мен сениң құлың болдым,
Сүйинши бер егленбей, хау қыз Баршын!
Ақыр түби айланып келин болдым.

Ат ойнатып барып едим мен дәрбентке,
Латманатқа мен болғанман шерменде,
Бәс қойып қара тасқа жатып едим,
Келе берди сәхәр уақты жалғыз бенде.

Келген заңғарды бала билдим,
Еткен исин олардың шала билдим.

Таудай екен ол заңғардың жүректері,
Қос найзаға қумар екен билектері,
Бала маған жуұырды аттан түсіп,
Сауаш екен қудайдан тілектері.

Сөйлегенде түспедім тиалерине,
Аш жолбарыстай пәнже урды беллериме,
Өлмей қалған пайда деп дәрбент жолда,
Кәлийма айтып, киргенмен динлерине.

Бәрекеллә Баршын жан келбетине,
Орамалын тута көр жел бетине,
Сүйинши бер егленбей, келин балам,
Маалды берген яр келди ел шетине.

Сол уақытта Баршын жан:—Аға, мен ол сөзге инанбайман!
—деди.—Менің ата-енемді Тайшыхан қой изине салғанын жети күн болды, екі ғаррымды әкеліп берсең, лебизине сонда инанаман,—дейди. Сол уақытта ашығы келип, Қаражан Тайшыханның қаласына ат қойып жөней берди.

Атлар шапты далаға,
Сыйынды қудай талаға,
Егленбей кирди Қаражан,
Әйне сәске уағында,
Тайшыхан жатқан қалаға.

Ойласпаға келгенмен,
Кенеспеге келгенмен,
Сенің менен урысып,
Әскер қырып, қан төгіп,
Дәрбент жолға барғанман,

Ат шаптым беглер қыядаш,
Ақпай ма көзден селли жас,
Мендей бир инин келгенде,
Тайшыхан аға, хабарлас.

Жети күн жаттым жол аңлып,
Жети күнлар толғанда,
Сәхәр уақты болғанда,
Дүбирлеген сес келди,
Иниңни жаны сескенди.

Не әндийше болды деп,
Жууырып шықтым тауларға,
Минсем таудың басына,—
Буұдақ-буұдақ шаң келди.

Шаң астына қарасам,
Есабы жоқ, саны жоқ,
Лек-лек жатқан қол келди,
Айырылмастай ел келди,
Жасыл ала туу келди,
Қатте қара топ келди.

Жеккелик еттим, хан аға,
Урыспаға мен қорқып,
Аттың басын оңғарып,
Қайтып қаштым кейниме.

Ағайын билдим сизлерди,
Көмек сорап келгенмен,
Сен жыйнай көр әскеринди,
Мен жыйнайын нөкерди.

Сол ұақытта қайсар Қаражанның қатты ашыуы келеди:

«Маңлайы қара Тайшыхан!
Қолыңнан неге келмесе,
Қойға неге саласан,
Баршының ата-енесин?»

— Ат ойнатып мен барғанман
дәрбентке,
Латманатқа өзим болдым
шерменде.
Жатып едим қара тасқа
бас қойып,
Сәхәр ұақытта келе берди
бір бенде.

Бала билдим заңғарды,
Шала билдим заңғарды,
Бундай малды, Тайшыхан,
Ийесіз келер деп не едің?
Белгисіз келер деп не едің?

Қара топты сүйретип,
Дәрбент жолға барайық,
Оннан бұрын топ атып,
Ғайыптан келген әскердин
Бәрін бірдей қырайық.

Ат, жарағын олардың,
Олжа қылып алайық,
Қалай көрдің, хан аға?

— Ға, Қаражан, Қаражан!
Инанбайман сөзінде,
Менде әскер қойдың ба?
Менде нөкер қойдың ба?
Мен-мен деген ерлерди,
Батпансыған шерлерди,
Қарыулы туған беглерди,
Өзин қырдың, Қаражан.
Саған ерер қалым жоқ,
Абырай хәм сеники,
Олжа малы хәм сеники.

Алты күнлик жоллардан,
Аттың жортқан дүбири,
Ұйықлатпады бизлерди.

Алты күн анық толғанда,
Сәхәрдің ұақты болғанда,
Келе берди бір бала;

Атлары бар ырғайдай,
Мойыңлары қуурайдай,
Ат үстінде көрінди мениң
көзіме,
Қус урған қара торғайдай.

Бала дедим заңғарды,
Шала дедим заңғарды,
Өлтирейін сени деп,
Балаға қарап жууырдым.

Аттан түсіп жууырды,
Таудай екен жүрегі,
Жумыры екен билеги,
Күнн-түнн қудайдан,
Сауаш екен тилеги.

Аш жолбарыстай ыңыранып,
Жарылған муздай гүңгиреніп,
Сол ұақытта өзим ойландым,
Өлмей қалған пайда деп,
Батыл диннен дөнгенмен,
Бархақ динге енгенмен,

Тилимнен мен бердим нуұры зыбанды,
Қорқып мен айттым кәлийма ийманды.
Шығар Баршын жанның ата-енесин,
Мен күткенмен саған келген мийманды,

Дәураным дөнер ме бастан бий қарар,
Хәр бенде оның жолында гириптар,
Шығар Баршын қыздың ата-енесин!

Хақ жеткерген жылағанда зарымды,
Ала алмадым мен атысып қарымды.
Өртеп тур-ау сол наймыттың қорегі,
Хәр мезгилде жеді тоққыз нарымды.
Және бір жеті күн жатса енеғар,
Жеп болады писетимде барымды!

Сол ұақытта Тайшыхан «жәллат!» деп қышқырды, жәллатлар жууырып келди.—Баршының ата-енесин алып келип, Қаражанға тапсырың,—дейди. Олар ата-енесин алып келип, Қаражанға тапсырады.

Қаражан ертіп, Ақ булақтың бойында Баршын жатқан боз ордаға келди. Баршын ата-енесин көрген ұақытта Қаражанның дос болғанын билди.

Алтын аршаны ашады,
Жағасы алтын, жени зер,
Қәдірлі ағам сен, дейди,
Оң ийиніңнен кий, дейди,
Қаражанға жабады,
Сүйиніңи болсын сол, дейди.
Тартты палуан ийиніңе,

Қорыққанымнан балаға,
Мен динимди бергенмен.

Кәлийманы үйреніп,
Харам ауызды қадаллап,
Мусырман болып келгенмен.

Шеккен жәбір-жапасын,
Жарасқан зауық-сапасын,
Қолыңнан заңғар келмесе,
Қойға неге саласан?
Баршының ата-енесин.

Қаражандай қайсардың,
Бұл ийиніңе сыймады,
Жыртпаға көзі қыймады,
Бір жеңін суғынып,
Желбегей таслап бір жеңін,
Аттың басын оңғарып,
Қайта берди кейиніңе.

Намазшам ғақытта айланып келди дәрбенттегі досы жатқан шатырға. Баршының берген инамын көріп ғақты қош болды. Сол түн жатты, мийман болды, ертең намаз ғақытта Қаражан қара атқа ерди салады, айылы беккем шалады, ат белине миніп: — Алпамыс жора, арым бар, арыма қулақ сал! Жууап берсең, кетейін. Баршын жатқан боз ордаға ат ойнатып жетейін, сенің келгенінди билдиріп, ата-енесін қуғандырып, барып арынды әкеліп, бір ақшам мийман етейін, — дейді.

— Бар, кетебер, Қаражан жора, — дейді. Сол ғақытта Қаражан атты оңғарып, қызыл қумды аралап, әйне түстин ғақтында, Байсары жатқан боз ордаға барды. Қырқ адым кейинірек аттан түсіп, қол қаусырып сәлем берді. «Байсары аға, арым бар, бұл сөзіме қулақ сал!» — деді.

— Алдында жүрсе тиреуің, Артында жүрсе сүйеуің, Хәм перзентің, хәм балаң, Қызыңды алған күйеуің, Алпамыс деген азамат, Излеп келди кейіннен.

Қалмақтан алар арынды, Тәри берди зарынды, Дүзе турса салтанат, Хақ етпегей биймурат, Баршын атлы қызынды,

Алпамыс ата-енесін сарайды. Баршын елатындағы тең құрбы-құрдасларын сарайды. Баршының қалмаққа уәде қылғанына қырқ күн болған екен. Қырқ күннен бери ақшам уйқы жоқ, күндіз тыным жоқ, түн уйқыдан қабазы қатып, рәңкінен қан қашып, Алпамыстың жолына қарап өлер хәлге келген екен. Алпамысты көрген соң, кеуіліндегі қайғы-дәрті умыт болды.

Екеуі дәрбентте мийман болды. Баршының көзі уйқыға кетті. Алпамысқа жатса, уйқы болмады, арым ақшам ғақтында батыр жайынан турды, шубардың сыйырып ерін алды.

Борбаслау жерге аұнатты, Аттың көзін ууқалап, Жауырындарын сыйылап, Ерін дүзіу салады,

Айылды беккем шалады, Атты беккем байлады, Шатырға кирди толқысып.

Баршының зулпын шамал қағып, уйқылап атырғанына көзі түсті. — Бұл заңғардың зейініне тийіп оятпайын, кеуілін аұлап,

бес-алты орсақы сөз айтып көрейін, — деген бір қыял пайда болды. Баршыға қарап:

— Дийдарыңды көргенше жоқ қарарым, Басымнан таймасын менің дәураным, Оянып уйқыдан миңгил шубарға, Байсын елге жүр, қайтайық, дилбарым.

Оянып мине көр аттың белине, Ашықлықтан отлар түсті теніме, «Ийтлер тойған, ерлер туған жеріне», Жүр, қайтайық, туғып өскен елдерге.

Бедеу миніп, қыя шөлке желгенмен, Өзім жалғыз хәр ислерге көнгенмен, Мині шубарға, жүр қайтайық, Баршын жан, Ата-енемнен мәулет алып келгенмен.

Минсен арым, бөкериуге жарасар, Ата-енем келгей деп жолға қарасар, Көп кешіксең себил қалмақ журтында, Өлді дейіп, Байсын елі жыласар.

Сол ғақытта Баршын басын көтеріп: — Ақыллыма екен деп едім, ақмақ екен Қоңырат, мәрт пе екен деп едім, нәмәрт екен Қоңырат, — деп:

— Сабыр әйле, палуан, сабыр әйле, «Сабырлы жетер муратқа, Бийсабыр қалар уятқа». Сабыр әйлесең, рәхмет бар, Бийсабыр болсаң, нәлет бар, Сабыр әйле, палуан, сабыр әйле,

Байсын деген журтыңды, Сен де жеті жасыңда, Мен де жеті жасымда, Билмейді деп жүр ме едің? Қоләмулла қолыңда, Жасыл қалпақ басыңда, Мектепте оқып жүргенде, Екі ғарры урысқан,

Урыса тура керіскен, Жағаға қоллар салысқан, Көшіпті қалмақ еліне, Жеті жаста келгенмен, Ақ булақтың бойына, Жеті жыл мәкан етіп, Он төртке шығып қыз болдым, Тайшыхан ашық болғанды, Мынау тұрған Қаражан, Достың ашық болғанды, Кейнине жаушы салғанды.

Қызыл тилим жалладым, Екі бірдей жаушымы, Қуры сөз бенен алдадым, Алдағаным сол болды:

Атыңды алты ай бақ, дедім,
Жаныңды отқа жақ, дедім,
Алты ай он күн толғанда,
Уллы тойды бер, дедім.
Қырқ күншилик жоллардан,
Ат қашырып кел, дедім.

Мендей мұңлы нашардың,
Басы байрақ болсын, деп,
Ұәде қылдым байраққа,
Ұәде қылдым қалмаққа.

Сен де алты ай атың бақ,
Шийрин жаның отқа жақ,
Сүмбиле туғар сымпайып,
Ат семирер қунтыйып,
Бедеудің жалы жатқанда,
Мәлин менен қарсақлар,
Ырсылдап қарда жортқанда,
Сен де атыңды қос байраққа,
Ханның уллы тойында.

Ере алмайман кейнінче
Мен де минсем атыңа,
Қайтсаң Байсын еліне,
Қас етерсең душпанды,
Кейнінче түсер көп қалмақ,

ЖЕТИНШИ БӨЛИМ

Әне енді гәпти кимнен есити. Қаражанның бір улы бар еді, аты Досмәмбет еді, он бір жасына келип, ер жетіп, жигит болып еді, қалмақлар жол бермей баланы:—Хә, Досмәмбет, ағаң Баршынға ашық болып, Тайшыханның он сегіз мың әскерін қырып, жатып еді дәрбентте, шайтандай бір құрымсақ келген екен.

Сол баладан қорқыпты,
Батыл диннен дөнипті,
Бәрхақ динге енипті,

Жол ортаға барғанда,
Жеккелик етип палұаным,
Түсерсең қалмақ қолына,
Сен де бенде боларсан,
Мен де бенде боларман,
Бир-биреуді көре алмай,
Жаңа көрген ұақтымда,
Әрман менен өлермен.

Қалмаққа да ұәдем бар,
Хәр ким дәнсе ләбизинен,
Хүкиминде болар кәпирдің,
Деген сөз бар, байбәтше.

Атың озса, оздырып ал!
Атың қалса байрақтан,
Арың қалса қалмақта
Ақ билектің күшін менен,
Ақ найзаның ушын менен,
Батырлығыңды билдиріп ал!

Тыңласаң сөзімді айтайын:
Жууап бер маған, қайтайын?

Сол ұақта сөзден қалды
Алпамыс,
Жууап берди Баршынға—
Қайта берди үйіне.

Хадал ауызын қарамлап,
Манлайы қара Қаражан,
Кәлийма деген бирнеңени
үйренипти.

— Сен Қаражанның туған бала болсаң, атаңнан барып қара атты алып кел,—дейді.

Бизлер хәм атты бағайық,
Жанды отқа жағайық,
Ханның уллы тойында,
Қара атты бизлер қосайық,
Қара ат озса байрақтан,

Баршын қызды алайық,
Қара ат қалса байрақтан,
Баршын атлы қызлардан,
Биймәләл болып қалайық.

Сол ұақытта елдің түрткі сөзінен бала шыдамай атасы жатқан дәрбентке пайыұ-пияда жүре берди. Ақшам жатпай, күн тынбай жеті күн жүріп, Досмәмбет дәрбентке келип, атасын көріп, атасына бес-алты ауыз орсақы айтып тұрған усайды:

— Ата, саған арзым бар,
Бұл сөзіме құлақ сал!
Гәп билмеген шолқақсаң,
Жипектен нәзик торқасаң,
Сен де бир кимнен қорқасаң,
Қара атты берсең, бағаман,

Атым бир озса байрақтан,
Баршын қызды аламан,
Биймәләл болып қаламан,

Қара атты бер, жан ата!
Атым қалса байрақтан,
Баршын атлы дилбарға,
Мен де болдым талабан.

Жанымды отқа жағаман,
Тайшыхан бүгін той берсе,
Байраққа мен де қосаман.

Баланы қыймай, атасы қара атты берди, Алпамыс пенен Қаражан дағыстанда қала берди.

СЕГИЗИНШИ БӨЛИМ

«Ат қарыса, жем болар, ер қарыса, азық болар»,—деп, Байсынан шығарда қырқ қос уұыс арпаны мақпал дорбаға салып, қарыған жерде беремен деп, ердің қасына қыстырып еді Алпамыс. Жолда жем бермек ядында жоқ, бұл хәм қалмаққа бара берген екен.

Сол жылқының қысы жыллы келди, бәхәри жауынлы болды, арқадан жауын көп жауды, таудың сели төменде ағып, жыраның суы қайтты. Иси еригіп жатқан екі палұан қырқ қос уұыс арпаны бир таудың арасына септи.

Батырлар дийқаншылық
қылды,
Дийқаншылық келисип,
Ат қапталынан питти.

Тастан ақыр сайлады,
Шийрин жанын қыйнады,
Еткен дийқаншылық арпаға,
Бұлар хәм Шубарды байлады.

Сүмбиле тууды сымпыйып,
Семирди атлар қунтыйып.

Алты ай он күн толғанда,
Тайшыхандай патшаның,

Үәдели күни болғанда;
Узағына хат жоллап,
Жақынына ат жоллап,
Сансыз жатқан қалмақты,

Дәрбент жолдың онына,
Тайшыхан халықты жыйнады.

Патша бир кеуилни хошлады,
Жұрт жыйнап, тойды баслады,
Қалаға жарды урдырды,
Тоқсан үйді сайлап тиктирди.

Дәрбент жолдың ауызына,
Баршынға отау тиктирди.

Қаражан айтады:—Жора! Той тәклиби тутылып атыр, бизлер
хәм қоржын-қоланды көтерип, Байшубарды жетеклеп тойханаға
барайық, жора!—деди. Булар хәм тойхананың бир шетине барды,
қоржын-қоланды көтерип барса, той қуралып қалыпты, көз жи-
берип қараса:

Ақ шатыр, аппақ шатыр,
Ақ шатырда хан жатыр,
Арзын айтқан айтып атыр,
Айталмаған қайтып атыр,
Ат деген шабылып атыр,

Гүрес тутылып атыр,
Нақыра урылып атыр,
Дәп қағылып атыр,
Топ-топ, шоқ-шоқ!..

Хәр жерде мәсләхат қурылып атыр.—Бизлер қалмаққа көп
қосылмайық, жора. Қалмақтың ат сейис көп болады, сыншысы
көп болады. Биреуи келип атымызға жаманлық етип жүрмесин,
сен аттың қасында қала бер, мен бир қалмақты аралап көрип
келейин, не сөз, не әңгиме бар екен,—дейди. Қаражан.

Алпамыс аттың қасында қала берди, Қаражан той жыйынды
аралап кете берди. Алпамыс Қаражанның қойып кеткен жыра-
сынан және бир жыраға асып түсти. Қалмақтың ат сейис, сын-
шысы көп болады дегени көкирегине бир қауегер болды, аттың
көзін ууқалап, жауырындарын сыйпалап, айылын шешип тұрса,
қалмаққа жекке келген екен. Алпамыста «атшабар бала жоқ,
я ат сүйер қостар жоқ; Баршын ярымды қалмақтың қолына тас-
лап неғып кетер екенмен,қырқ күншилик жолға» деген қиял пай-
да болды.

Қаражан көп жығынды аралап, жууырып жортып киятырса,
өзиниң қойып кеткен жырасында досты жоқ, хәр төбеге бир шық-
ты, қарап тұрса Қаражан,бир жырада Алпамыстың аттың қап-
талында айылға асылып жылап тұрғанына көзі түсти.—Достыма
не қайғы пайда болды екен? Буннан бир көкирегіндегі қайғы-
дәртин сорап көрейин,—деп, әлинде сазы болмаса да, тилинде
сөзи менен сөйлеп тұрған құсайды:

— Достым неден болды сениң арманың?
Бастан таймағайда келген дәураның,
Бунша неге қапа болып жылайсаң?
Әрманыңды баян әйле, палуаным!

Сауаш күни қанлар толды көзине,
Ашықтың ышқы түсти өзіне,
Бунша неге кемлик тартып жылайсаң
Қапалығың баян әйле өзіме!

Алпамыс турып сөйледі:

— Мәрт болып майданда дәбил қақпадым,
Ат мойнына тилә тумар тақпадым,
Жылағаным бир-бир баян етейин,
Байшубарды шапқанлай бала таппадым.

Дүнья қурысын, енди жалғыз нетемен?
Жеккеликтен дүньяны тәрк етермен,
Баршын ярды таслап қалмақ қолына,
Қырқ күншилик жолға нетип кетермен.

Қаражан:—Мәрт болмай майданда дәбил қағылмас.
Ғәнийим көрмей абырайың жабылмас,
Маған бер, жан достым, енди шубарды,
Меннен басқа қолайлы бала табылмас.

Ғәнийим көрсе, мен үстине минейин,
Өзим қайсар, хызметіңе көнейин,
Меннен басқа қолайлы бала табылмас,
Бер атыңды, өзим шауып келейин.

Сол уақытлары Қаражанға Алпамыс атын береді.

— Сауаш күни аттың басын тартайын,
Берсе сынап өз бетимнен қайтайын,
Тыңлай көр, жан достым енди Қаражан!
Байшубардың сырын саған айтайын,

Мойнына тағылған жұптан тумарым,
Сауаш күни минсем тарқар қумарым,
Жол ортаға барған уақта, Қаражан,
Қалмаққа көз болып құмда болдырар,
Хийлекер еди астымдағы шубарым.

Шықса атын ойнайды таудың шөлінде,
Сен мингенсең Байшубардың белине,
Ат болдырған жерде пирге жылай көр,
Сирә қамшы урып жүрме қонына.

Сауытымды бир түймеден қауырдым,
Сауаш күнде шул бедеуге қамшы урдым
Узақ жолға кетсең жора аллаяр,
Атты саған, сени қаққа тапсырдым.

Қылыш урса, қанлар толар көзіме,
Инсап берди, жаңа келдим өзіме,
Сени мен тапсырдым енди аллаға,
Атты тапсырғанман, достым өзіне.

Сөйтіп Алпамыс қала берди. Қаражан кете берди, Қаражан
тойханаға кирди. Барса, Тайшыханның Тарланы өтип тұр орта-
дан. Үстіндегі ат шабарманы хәм Кокаман, эмини хәм Көкаман.
Қаражанның қара аты өткен екен ортадан. Үстіндегі ат шабар-
маны жалғыз улы Досмәмбет.

Есабын дийуан алыпты,
Молласы хатқа салыпты,
Баршын қызға таламан,

Бир кем тоқсан атлы болыпты.
Қаражанды да алды дәптерге,
Тоқсан атқа толыпты.

Тайшыхан «алдап таслап келмесин, ат болдырып келмесин,
жолдан қайтып келмесин» деп ат үстінде балалардың қолына пә-
тек берипти, ханнан жууан алыпты, атларды айдап Көкаман
жолға рәуан болыпты.

Баршын атлы қызға ерекке отау құрдырған. Баршын барат-
қан атларға жабықты көтерип қараса, Байшубар көп атларға
қосылмай шетлеңкиреп баратыр.

«Байшубарға Қаражан ағам минген екен, қалмаққа көп көр-
инбейин, Қаражанға бир жол болсын айтайын»,—деп атқа бир
бес-алты ауыз қошемет урып қайтайын деген бир ойға келеди.
Боз ордадан шығып Баршын жан;

Бир миссекти жамылып,
Бауыры оттай қабынып,
Пешин басып жығылып,
Қыйсық жолды төтелеп,

Алдына шықты шубардың,
Дәрбентти нашар кеселеп,
Аттық мойынын қушақлап,
Көзден жасын моншақлап.

Сол уақытта Қаражанға жол болсын айтып не деп тұр екен:

— Хауа жаусын, айдын көллер, хөл болсын,
Жылдан жылға аз дәулетің мол болсын,
Сен миніпсең Байшубардың белине,
Қаражан аға, бұл сапарың оң болсын!

Қарқарам бар сол басымда шоқтан шоқ,
Яратқанға мен жылайман қайғым көп,
Өзің шауып, өзің абырай алмасан,
Көзіңнен айлансын апай, Байшубар,
Қалмақларда ат көтерер қастар жоқ.

Сүринбей келгейсең таудың тасына,
Алла рәхим қылғай көздің жасына,
Тоқсан аттан озып келсең, Байшубар,
Мендей нашар саған болсын садаға.

Он төртінде менің бахытым ашылғай,
Дуз-несіібем Байсын елге шашылғай,
Тоқсан аттан озып келсең, Байшубар!
Төрт аяғың ақ сийнеме басылғай.

Мойынына таққанман тилә сәдепті,
Хызметінде тәнде бауырым кәбапты,
Бар аллияр, көргеніңше жәннұар!
Мендей нашар саған берді жуапты.

ТОҒЫЗЫНШЫ БӨЛИМ

Көкаман атларды айдап кетті. Тайшыханның той беріп атырған жері дәрбент жолдың ауызы еді, екі жағы бәлент тау, ортасы жол еді. Аржақ-бержағы сегіз күнлік жол еді. Көкаман атларды айдап кетті, дәрбенттен аман-сау өтті, он алты күн атты айдады, аяғы жоқ, басы жоқ, еспе құм дус бөлді.

Құмда төрт күн жол жүрді, аттан өте алмады, жигирма бір-ленші күні:

Әйне пешині ұағында,
Батырды ғамға толтырды.
Батырдың жүзін солдырды.
Алпамыс берген Байшубар.

Қалмақларға көз қылып,
Еспе қызыл құмларда,
Омыраулап болдырды.

Тайшыханның хәм әмнині, хәм ат шабары Көкаман көрді бұл иеті. Көкаман аттың басын оңғарып Қаражанның қасына келді. Сол ұақытта Қаражанға қарап сөйлейді:

— Сен де қалмақ, мен де қалмақ,
Саған да қайда қыз байрақ,
Қайт кейнине, Қаражан!
Мына басың турғанда,
Қолыңнан заңғар келмейді,
Баршынжанды сен алмақ.

Бесеуді минсен желерсен,
Хәр иске өзін көнерсен,
Усы жолдан қайтпасан,
Қыя бір шөлде қаларсан,
Әрманлар билен өлерсен.

Он төрттен туған айына,
Қайт кейнине, Қаражан!
Исенбе қотыр тайыма,
Баршын қайда сизлерге,
Елиң қайда сизлерге,
Өлмесен, жора барарсан,
Келесі жылы күзлерге.

Кете берди Көкаман,
Қала берди Қаражан.
Әри-бери «шүу» деди,
Сирә ябы жүрмеді,
Еспе қызыл құмлардан,
Төрт аяғын сермеді.

— Усы жерден мен қайтсам,
Мәлел келер достыма,
Ат хйлакер деп еді,
Рас екен айтқаным,

— Бәрекеәлә, Алпамыс достым айтып еді-ау, ат болдырған жерде, пирим деп жылай көр деп, маңлайы қара басым, ядымнан шыққан екен-ау, пирдің атын билмесем, Алпамыстың бабасы деп шақыра берейін, Алпамысты қоллаған пир мени қолламас па екен, — деп, әлинде сазы жоқ, тилинде сөзи менен Қаражан қыя майдан шөллерде сөйлей берди:

— Надаңлықтан қызыл жүзим солдырды,
Әжел жетпей пайманамды толтырды,

Қигирма бір күн мен миндим,
Ән төрт күн ат минсин деп,
Бир шапанын шешеді,
Бүклен қойды ийниние,
Аунап атқан шубардың,
Еки аяғын усады.

Қағып салып ийниние,
Жорта берди Қаражан,
Байшубарды арқалап,
Кеткен атлардың кейнинен.

Пиядаға атлы жеткермей,
Алдында кетип баратыр.
Ақшам жатпай, күн тынбай,
Ат қарасың көре алмай
Алты күн жүрди Қаражан.

Алтылаңшы күнинде,
Әйне сәске ұағында,
Заманасы тар болды,
Таңлайлары жарылды,
Мойынында тилә тумары,
Тарқата алмадым құмарды,
Енеғардың малы!
Өлсең өл, гөр бол, деп,
Көтерип урды құмларға,
Ийниндеги шубарды.

Әри-бери «шүу» деди,
Сирә ябы жүрмеді,
Сол ұақытта қайсар ойланды:

Атты қолла, Алпамыстың бабасы,
Ара шөлде Байшубарын болдырды.

Қабыл болған ер жигиттің тобасы,
Үйрек ушқан Байбөринің сабасы,
Байшубарын қыя шөлде болдырды,
Атты қолла Алпамыстың бабасы.

Бәршемизди халық әйлеген ылайым,
Ғарры құламан, неден болды гүнайым?
Ат болдырып, ара шөлде жылайман,
Шубарды қоллай көр, қәдір құдайым!

Айырылған журтынан мен де сайылман,
Хәр не қылсаң өз хәмириңе қайылман,
Байшубар болдырды қыя шөллерде,
Қоңыраттың бабасы дейди Жайылған.

Сол ұақытта Жайылған атлы пирі атты қолайды, аунап жатқан шубардың саурысына шаппат урды. «Бәр кете бер, Қаражан!» деди. Қаражан беліне миніп, көп атлының кейнінен бұл да кетіп баратыр.

Пешині ұақта атларға,
Араласты Байшубар,

Алдын баслап көп аттын,
Жөней берди жәниұар.

Бұл кетіуден кетті, арадан қырқ күн өтті, қырқ күн аңық толғанда, таң рауан атып, күн шашырап шықпаға мейіп еткен ұақытында хан жиберген бәндирге, ат қашырап жерге жетті.

Барғаннан соң Қаражан өзі туып қыял етті. «Мен ат шаппақты не билейін, сейісникті не билейін, қалмақтың сейіслері не қылса, соны қылайын, жем берсе, жем берейін, отлатса, отлатайын, аунатса, аунатайын», деп қалмақлардың сейісіне қараса, бір нешелері жем беріп атыр, бір нешелері аунатып атыр, бір нешелері отлатып атыр. «Мен хәм Байшубарға жем беріп көрейін» деген бір қыял пайда болды. Сол ұақытта Қаражан дорбаны алып, Байшубарға «мәх-мәх» лесе келмейді.

Қәтептей аузын ашады,
Дәрьядай гүлдеп тасады,
Қаражанға күш бермей,
Берген жемін шашады.

Ашыұланып Қаражан,
Төрт аяғын усайды,
Көтерип урды шубарды,
Басына дорбаны илип,

Атын жайдан турғызып,
Билегіне қысып тutyп,
Жемди басса ауызына:
Шингир-шингир киснейди,

Арқаға қарап еснейди,
Қаражанның берген жемінен,
Бир арпаны төрт-бес бөліп,
Зордан-зордан тислейди.

Буны көрген Көкеман келди қасына.

— Қаражан жора, атын қалай, жақсы ма, жаман ба? Жүйрік пе, шабан ба? Көрең бе, шымқор ма? — деп сорайды.

Сол уақытта Қаражан: — Сен тыңла, мен айтайын Байшубардың дәстанын, — дейді:

— Бизге салған яратқанның азабы,
Мен билмеймен ат шапқан жолдың узағы,
«Мәх-мәх» десем, ат дорбаға келмейди,
Жем мәнісін билмейди екен қазақы.

Өз-өзінен тұрып қайнап йошады,
Қамшы тиймей мені алып қашады,
Ат дорбаны илейін десем басына,
Берген жемди күш бермейди, шашады.

Хайуан атым шингир-шингир киснейди,
Тұлпарсыйды, сары арқаға еснейди,
Жемқорлығын, шымқорлығын буннан бил:
Бир арпаны төрт-бес бөліп тислейди.

Сол уақытта күн батты, ярым ақшам болды. Қаражан булақтан төрет алады, атқа дорбаны илди, парызға нийет қылды. Басын сәждеге қойған уақытта Көкеман келіп, атты айланып қарады. Бир қанаты кирип, бир қанаты шығып тұрғанын көрді. Шексиз тұлпар екенін билди. Балаларға қарап қатты ыжалат урып тұрыпты.

— Аұа, аұа, қалмақлар,
Қоңыраттан келген Байшубар,
Жүйрік екен енеғар,
Қолтығында қос қанат,
Майданға өзін гизнеп тур,
Жүйріклегін буннан билің:
Қырқ күнлік қыя шөллерди,
Жети күнде гөзаеп тур.

Сууық сөзді салмаң араға,
Мақуллас қашар панаға,

Сеннен он бес күн бұрын
барады,
Тайшыхан салған қалаға.

Аұа, аұа, қалмақлар,
Ел қайда сизлерге?
Баршын қайда бизлерге,
Хош болың енді жоралар!
Өлмегенің барасаң,
Келесі жыл гүзлерге.

Сол уақытта Қаражанның баласы Досмәмбет айтады: — Ол себеппен қайғы етпек, жоралар. Менің әкем қатты ұйқышы киси, бир ұйқыласа, жети күнге шекем геллесін кескен хәм билмейди, — дейди.

— Бир балаға жар урдыр, алты күнлер атларға мәулет деп, харығанлар дем алады, суұсаған атлар суу ишип, мийри қанады. Таудан егленін гәудан салады, алты күннен соң атларының пәтегін алып, жууап қылады, деп. Бир бала жар қышқырды.

Қаражанға сол уақытта «құдай беріп қалды». Атын бекем байлады, парызды бәржай қылды, пәтияны жүзіне тартты. Орпаң тонырақты үйди. Қаражан шеккесін урды, құблаға қарап жатты. Баласы Досмәмбет келіп, он аяғын бир жаққа, шеп аяғын бир жаққа көтеріп-көтеріп урады. Мақлайы қара құл сирә билмейди.

Аяғын, қолын бекем ғана байлады, Қаражанның атының хәм төрт аяғын байлады, төрт аяғына төрт гүл мыйық қақты. Қаражанды бир оқпанға апарып шалқасынан таслап, жатар уақытта атлардың пәтегін алып, «әумийн» деп қашты.

Қала берді Қаражан, бир күн жатты, еки күн хәм үш күн арадан өтті, сирә дәрпенбеди. Үш күн хәм арадан өтті:

Әйне сәхәр уақтында,
Басында бар сәллеси,
Ийнінде бар меллеси,
Қолында сырлы хасасы,

Ұйықлап атырған Қаражан-
ның,
Түсіне аян болады,
Жайылған ғарры бабасы.

Сол уақытта Қаражанға бәд урып, «басынды көтер», деп тұрған қусайды:

— Себеп неден шөлге болдың таламан,
Сенің ушын мен де күйіп жанаман,
Қасындағы атлар қашып кеткенди,
Баскененди көтерсеңе, Қаражан.

Атлар шауып, жете алмассаң жол алыс,
Мәрт жигитке дәркар екен ар-намыс,
Аты қалса, жалғыздықтан зар жылар,
Қана болар жалғыз ғана Алпамыс.

Жанға қылған жәбір менен зулымы,
Ақ бетіне жарасқанды тулымы,
Баскененди көтер, надан Қаражан!
Қалмақта қалар Баршын атлы келінің.

Хаса урып алайын ба жаныңды!
Тәрк етейін сенің дүнья-малыңды!

Басынды көтер енди, гарры құл!
Төгейін бе теңіндегі қызыл қанынды?

Сол уақытта Қаражан сескенип кетіп еді, аяқ-қолын байлаған жиплер үзіліп, жайына кетті, басын көтеріп қараса, ат түзе зат та жоқ, өзіннің хәм аты жоқ—Пай бәтшағар! Қалмақлар бизди алдап қашқан екен, бизнің ат хәм танапты үзіп, биздің пияда таслап кеткен екен,—деп хайран болып тұрса, Қаражан, таң атып, өйер-бұйырдегі адам көрінетұғын уақыт болыпты.

Сол уақытта бір сүйреткіге көзі түсті, барса, Байшубар бір оқпанда шалқасына жатыпты, я өлі емес, я тири емес, кирпичин зордан қағып атыр, атты арқадап жүрген палұан бір оқпаннан шығарып алыуға Қаражанның дарманы болмайды. Сол жерде оқпанның арқасына шықты: құблаға қарап мойнына пота салды! «Яратқанға ялбарып, атты бос ет Құлды шад ет!» деп, жалбарынып жылап тұрған қусайды:

— Жерди-көкті халық әйлеген иләйым,
Гарры құлман, неден болды гүнайым?
Атты босат, құлды шад ет шөллерде,
Адамды яратқан қадір қудайым!

Атын Қауыс-қыяс әлемге толы,
Қызыр бабам менен жүріпсен белли,
Жигиттің пирисен сен хәзирети Әли,
Атты босат, құлды шад ет шөллерде.

Журтынан айырылған мен де сайылман,
Хәр не қылсаң, өз еркиңе қайылман,
Атты бос ет, құлды шад ет шөллерде,
«Қоңыраттың бабасы» дейди Жайылған.

Сол уақытта құлдың дарманы келди, атты шығарып алды, төрт аяғын шешті, төрт аяқта гүл мыйықты көрген екен Қаражан, «Алпамыс достым ақыл етіп аяғына тағадан нәд қаққан екен-ау», дейди.

Шубарға ерди салады,
Айылды беккем шалады,
Ат белине минеди,
Әйне намаз уағында,
Қайсар туған Қаражан,
«Әумийин» деп шөлдерде,
Өзіне жуап береді.

Аттың басын бұрады,
«Шуу» деп қамшы урады,
Төрт аяғы майып ат,
Мамырлап жортып барады,
Орпаң жерге келгенде,
Аяғын тегіс басады,
Қумлық жерге келгенде,

Қаражандай батырды,
Байшубар алып қашады,

Басына күнлер туғады,
Сай сүйегі қызады,
Турды шамал оңына,
Урды аттың қоңына.

Кеше жатпай, күн тынбай,
Қуға берди Қаражан,
Кеткен аттың соңынан.

Оя төбе менен бул төбе,
Бауырында ойнап барады,
Ат басындай сом жүрек,
Сарайға сыймай туұлады,
Жете алмады Қаражан.

Аттың кеуілі тасады,
Қаражан қайнап йонады;
Шубарға қамшы басады.

Тоғызлаңшы күнінде,
Әйне сәске уағында,
Алдындағы қалмақтың,
Атларына араласады.

Көз жиберіп қарады,
Аралай берди атларды,
Қаражанның қара аты,
Озып кеткен қусайды.

Көринбейді ишінде,
Тайшыханның Тарланы,
Бул да кеткен қусайды.

Екі ат анық жойылтты,
«Айдай берің баялар» деп,
Шубарды бурып салады,
Кеткен аттың кейіннен,
Толықсып қайсар қуғады,
Басына күнлер туғады.

Астындағы Байшубар,
Тебингиден тер алды,

Ырғығанда жәниұар,
Танап ярым жол алды.

Кеткен аттың кейіннен,
Қаражан енди ат салды.

Майданда жердің даласы,
Аллады ердің панасы,
Көз жиберіп қараса,
Узақтан елес-елес көрінди,
Баратқан аттың қарасы,
Пешинде көрген қараға,
Жууыра берди кейіннен,

Қырқар—қырқар тау келсе,
Тартар ат хәм бүгіліп,
Алыстан қара көрінсе,
Жууырар еді жүйрік ат,
Қос құлағы тигіліп.

Пешинде көрінген қараға,
Намазлыгер уағында,
Өкшесіне минеди.

Намазшам болған уағында,
Зәңгиге басын тығады.

Әйне қуптан уағында,
Зәңгилесіп барады.

Ярым ақшам уақтында,
Қайым кеади қумлақ жер,
Қумлақ жерге келгенде,
Қыйып түсті Байшубар.

Көкаман жора, айда, деп,
Саған Баршың қайда, деп,
Толықсып ат ойнатты Қара-
жан.

Қамшы урды Тарланға,
Қуға берди Көкаман,
Қумлық жерге келгенде,
Байшубар зорлық қылады,

Тақыр жерге келгенде,
Тарлан зорлық қылады.

Еки тулпар жарысты,
Табан жолға тарысты,
Дойнақтан шыққан отларға,
Ғауданлы жерлер алысты.

Себил қалғыр Тарлан ат,
Дүзетті жана шабысты,
Он екиленши күнінде,
Көринбей кетті қарасы.

Қуға берди изинен,
Қайсар туған Қаражан,
Он төртленши күнінде,
Көтерилди Байшубар.

Пешин уақты болғанда,
Қыя шөлде толықсып,
Изинен жетті жәниұар.

Қәтептей ауызын ашады,
Ашығы келип Байшубар,
Тайшыханиң Тарланың,
Сағырына салып ауызды,
Нуқый берип басады,
Бир нуқыға шыдамай,
Тарлан қалды майырылып:
Кете берди Қаражан.

Алды бәлент тау еди,
Етегі күзар жол еди,
Күн батты, намазшам болды,
Ала теуғим ұағында,
Аяғын тасқа ура алмай,
Қызыл қыя тасларды,
Қыйығына бир тислен,
Байшубар тауда бир жығылды.

Қаражандай мәрт жигит,
Аттың мойынын қушақлап,
Көзиниң жасын моншақлап,

Ақшамы менен Қаражан,
— Пирим!..— дейип жылды.

Ашылған бағдың лаласы,
Әйне сәхәр ұақтында,
Хәзир болды қасында,
Жайылған ғарры бабасы.

Қырқ шилтери бар қасында,
Буләр хәм оның жолдасы,
Аўнап атқан шубардың,
Қырқ шилтерлер жәм болып,
Тилинен мөхир алады.
Сол ұақытлары Қаражанға
қарап,
Байшубар оқырана берип
жылады.

— Ақыллы ма екен деп едим,
Ақмақ екен ғарры қул,
Мәртпе екен деп едим,
Намәрт екен ғарры қул.

Он еки мүшем бир сыйпап,
Өз көзиң менен көрмедің,
Бес-алты ауыз сөзім бар,
Оны саған айтайын.

Қабыл болғай тилегім,
Еситкен сен бул сөзди,
Жарылмасын жүрегің:

Мен жайымнан турайын,
Сен үстиме мин, дейди,
Жез бауырдақ қамшының,
Он қолына ал, дейди,
Бас демей хәм ура бер,
Көз демей хәм ура бер,
Қамшы өтсе жаныма,
Қызар ма екен сүйегім.

Аттың тили байланды;
Сол уақытта Қаражан қайсар
ойланды.

Белине минди шубардың,
Қамшы ма,—деп тилегін,

Бас демей урды Қаражан,
Көз демей урды Қаражан.

Келипти аттың тилегі,
Қамшы өтип жанына,
Хайуанның қызды сүйегі.

Ат дойнағы қызады,
Мойынның қуұдай созады,
Ол-ол қалды, ол қалды,
Себил қалғыр тойханаға.
Он сегіз күнлик жол қалды

Көз жиберип қараса,
Қара аттың үстінде,
Баратыр екен баласы.

Сүринген таудың тасына,
Үш орап тартып Досмәмбет,
Ақ баслы ердің қасына,
Шекшейип тартып жибермей,
Баратыр аттың басын-ау.
Ағасының барғанын билди
баласы.

Бир орауын жаздырды,
Көринбей кетті қарасы.

Және қуұды атасы,
Он жеті күн қалғанда,
Және жетті кейнінен,
Атасының барғанын билди
баласы.

Және бир орау алады,
Жүернемек Досмәмбет,
Көринбей кетип қалады.

Он алты күн қалғанда,
Және жетті изинен,
Атасының барғанын билди
баласы.

Дизгинни төгіп қара аттың,
Бир қамшы урып жиберди,
Пәрсиз оқтай қаңғыды,
Аламандай шаңғыды.

Қара аттың бауыры жазылды,
Қара аттың қашқан жоллары,
Соқпағы дизден қазылды.
Он бес күн жол қалғанда,
Және жетті атасы.

— Балам, саған арзым бар,
Бул сөзіме құлақ сал,
Алдап қаштың сен,—дейди.
Әрманлы болдым мен,—дей-
ди.

Бир теңлесип қашайық,
Мен әрмансыз болайын.

Сол уақытта өзиниң қылған
хйилеси,
Өзине мәлим баланың,
Алдымда қаш сен ата,
Саған тайлақ, берейин.

— Алдында қашты атасы,
Атты еглед кейінге.
Қара гөрім қалады,
Досмәмбеттей баласы.

Аттың басын жаздырды,
Атасының кейнінен,
Бул да қуұп жүреді.

Он төрт күн жоллар қалғанда,
«Айда-ата, айда» деп,
«Саған Баршын қайда», деп
Қамшы таулап Досмәмбет,
Тұсынан өтип барады.
Және қашты баласы,
Қуға берди атасы.

Қахәрленди Байшубар,
Ырғый берди жәниұар.

Он үш күн жол қалғанда,
Және жетти кейиннен.

— Хә, перзентим, перзентим,
Атыңды тарт, перзентим!
Алпамыс пенен дос едим,
Достымның аты қалмасын.

Патшалық дәулет басында,
Залым туған Тайшыхан,
Қалай озып барсаң да,
Баршанды саған бермейди.

— Ата, айда-айда,— деп,
Саған Баршын қайда,— деп,
Атым озса аламан,
Атым, қалса, қаламан,
Баршын атлы дилбарға,
Мен де болдым талабан,—
деп.
Қаша берди баласы.

Он екі күн қалғанда,
Және жетти кейиннен,
Жалынды және балаға:

— Атыңды тарт, қарағым,
Сен қала көр кейиннен,
Мен озайын алдында,
Достымның аты қалмасын,
Баршын атлы сол нашар,
Қалмаққа бенде болмасын,

— Ат шаптым таудың өрине,
Ашықлық түсті теңизге,
Айдай бергил, жан ата!
Аты қалса Қоныраттың,
Атасының көрине...

Қонырат пенен сен доссаң,
Мен нетейін Алпамысты?

Қаша берди Досмәмбет,
Ат ойнатып жөніне.

Және қууды Қаражан,
Баласының изинен.

Тоғыз күн жол қалғанда,
Зәңгілесті Қаражан.

— Қыршыныңнан қыйылғыр!
Жүернемек жер тартқыр!
Тилімди неге алмадың!
Сөзіме құлақ салмадың.

Баласына билдирмей,
Белиндегі семсердің
Ғуббалы бауын жаздырды.
Қынабынан суырды.
Дослыққа мәсел келер деп,
Қалса байрақтан шубар деп,
Жекке келген жан достым,
Қапалық пенен өлер, деп,
Аты үстіннен баланы,
Қарқыратып шалады.

Бос аты озып кетер деп,
Мені шерменде етер деп,
Шоқлығының алдынан,
Қыл мойынының кейиннен,
Атқа семсер урады.

Әуелі улын өлтирди,
Екинші атын өлтирди,
Дос себепті Қаражан,
Дослықты бәржай келтирди.

Қаракөрім барған ұақта,
Баласы түсті ядына,
Қаражан қайтты изине,

— Мен қайтайын кейниме.
Жасырайын жүзини,
Досмәмбеттей баланың
Ғарға шоқыр көзини.

Аттың басын оңғарып,
Песни ұақта келеди,
Баланың өлген жерине.

Аттың басын егледі,
Перзентін жоқлап Қаражан,
Қос бүйрегін таянып,
Ат үстінде Қаражан,
Ұай-ұай салып жылады.

— Ақ үйімнің арысланы,
Боз үйімнің бостаны,
Дүнья-малдың иісін,
Қорған үйдің белгисі,
Перзентім, сеннен айрыл-
дым! Ұай-ұай!

«Өзі қылған өкпінбес»,
Өзіннен болды-ау, Досмәм-
бет.
Жауға тийсең қанатлы,

ОНЫНШЫ БӨЛИМ

Тайшыхан той беріп атқан дәрбент жолдың ауызы екен, ар-
жағы менен бержағы сегіз күндік жол екен. Тайшыхан зулым-
лық етіп, сегіз жүз атлы жаллат жиберген екен:

— Дәрбенттің аузын алыңдар, қара ат шықса хәм сүйреп қай-
тыңдар, намыс бір еді, Тарлан шықса хәм сүйреп қайтың,— деп.

Озған болса Байшубар,
Атты байлап атыңдар,— деп.

Дәрбент жолдың ауызында,
Қарап тұрса көп мерген,
Узағырақ жерлерден,
Ийреңдеп қара көрінди.

Биреу айтты «Тарлан» деп,
Биреу айтты «Қара ат» деп,

— Ат шабылған бәлент таудың пәстине,
Жаллат келер жан алмақтың қәстине,
Ат келди деп лалауласпаң қызыл бас!
Мен айтайын шул хайуанның ұаспына.

Бұны шапқан тарқар мәрттің құмары,
Жалтырап көрінди тилә тумары,

Төрт аяғы полатлы,
Узағымды жақын қылған,
Қанатым сеннен айырылдым,

Әреби ат шәде шабылмас,
Перзент деген не болар,
Иңжылама кеулим, сабыр
әйле,

Қыамет-мақшер күнненде,
Достымның кеули табылмас.

Қан толды мәрттің көзінне,
Баланың жүзін жасырды,
«Сабыр әйле, кеулим, сабыр
әйле», деп,

Қайтарып атты оңғарып.
Қайта берди изине.

Қырағы көзлі бір мерген,
Көз жиберіп қараса,
Киятыр екен Байшубар.

Мойынындағы көрінди,
Тиләдан таққан қос тумар,
Қаражан екен үстінде,
Бұған минген атшабар.

Ат келди деп далауласпап көп қуллар!
Бул киятқан Алпамыстың шубары.

Узаққа болыпты қызға талабан,
Ышқы отына жанымды отқа саламан,
Душпан көріп қаға көрмен жылауын,
Үстіндегі көринеді Қаражан.

Ол заңғардан алапмассаң арынды,
Жыласаң бермейді сенің зарыңды,
Душпан билип қаға көрмен жылауын,
Ашыуланса қырып кетер бәринди.

Мен билмедім майдан жолдың даласын,
Молла оқыр тилинде бал сәнесін,
Душпан көріп қаға көрмен жылауын,
Пош-пош! Ашын дәрхал жолдың арасын.

Қалмақлар қорқып хәр қайсысы бір таудың жырасына қаша
берді. Қаражан ат ойнатып дәрбентке кирді, жез бауырдақ қам-
шыны оң қолында таулады.

Ат шапқанда алла демек,
Қаражандай қайсардан,
Мәгбе болып қалады.

Қаражанның ат үстінде,
Алла деген дауысы,
Тойда тұрған қалмақтың,
Қулағын жарып барады.

Тойда тұрған қалмақтар,
Толықсып жолға қарады,
Қарай берсе көп қалмақ,
Киятыр екен Байшубар.

Ат шомылып терине,
Сыйынып кәмбил пирине,
Бас бармекен халайық!
Қалмақтың қайсар ерине.

Сол уақытта Алпамыстың көзлері кәсадай, түклері тебендей
шаншылды. Жалғызлық саудасы басына түсті.

Тартып қамшы урады,
Алла салып барады,
Көзгененнен Байшубар,
Толықсып құрға киреди.

Дүзетті палуан салтанат,
Етпегей алла биймурат,
Маңлайлары жарқырап,
Қырқ күншілік жоллардан,
Сызықтан өтті саламат.

Көтере алмады қаддини,
Төрт аяғы майып ат,
Алпамыстың тусына,
Келген уақта жәннұар
Муғаллақ атып қулады.

Аттың мойынын қушақлап,
Көзіннің жасы моншақтап,

Қаражанға кейінніп,
Жылап тұрған қусайды.

— Ат мойынына таққан тилә тумарым,
Өзім шауып тарқатпадым қумарым,
Жекке жүріп ат шапқаны қурысын,
Төрт аяғын басалмайды-ау шубарым.

Сауаш күні ат кекилі өрмеймен,
Душпан көрсем, қарсы қылыш сермеймен,
Қымбат баға еді менің шубарым,
Тайсыхандай қырқ бес қулға бермеймен.

Бай шубардың төрт аяғы гүллі даш,
Ат қадирін билмейді екен қызыл бас,
Байшубардың бір бақасын айтайын
Тайсыхандай қырқ бес қулға баспа-бас.

Сол уақтары Қаражанның,
Қатты ашыуы келеді:
— Қадиримди билмедің,
Бір тай шелли көрмедің,
Әуелі улымды өлтиріп,
Екинші атымды өлтиріп,
Дослықты бәржай келтиріп,
Қыйнап бір жанын алғанман.
Дос себеплі енегар,
Досмәмбеттей баланы,
Ат үстіннен шалғанман,
Байшубарды оздырдым,
Қадиримди ҳам билмедің,
«Харма», достым, демедің.

Ашыуланып Қаражан,
Кете берді изине.

Жегдесін қыя жамылып,
Бағры оттай қамылып,
Екі әлі көксінде,
Баршын яры киятыр,
Алпамыс ярын сағынып.
— Узақты Қоңырат еллері,
Ат шапқан таудың шөллері,

Озыпты Шубар байрақтан,
Көз айды, Байсын беглері!

Ойналған бедеу рауаның,
Жүректен тарқар арманым,
Келипті Шубар байрақтан,
Көз айды, Байсын палуаным!
Атқа ярашқан қос сәдеп,
Хызметінде барғым кәбап,
«Ашыу бір келер алдында,
Ақыл бір келер соңында»,
«Харма!» деп мәрттің

кеулин ал,
Сен болма батыр бийәдеп.

Еріңнің ал кеулиң,
Пәсен бір тартпа жүрегің.

Жекке бір келдің қалмаққа,
«Харма!» деп мәрттің бір
кеулин ал,
Басыңа күнлер туғанда,
Қаражан достың керекті.

Ойланды енді байбәтше,
Жууыра барды кейіннен,

— Болып шөлге таламан,
Сеин ушын күйип жанаман,
Надгилығымды мен айттым,
Харма! Харма, Қаражан!

Сол уақта Қаражан ойланды, «Бәрекедә! Достымның бир ауыз сөзин көтермей, зейинне тийип баратырғаным меники нә-мәртликтен болған екен» деп, айланып қасына келди. Атты жа-йынан тұрғызды. Баршын атты жетеклеп, Алпамыс пәнінен айдап, Қаражан сыртынан қарап бақты.

Еки палуанды көргенде қалмақтың тиси батпады, әйне пешин уағында, Ақ булақтың бойында, Байсары байдың үйіне кирди. Баршын деген ақыллы қыз еди, төрт аяғында гүл мыйықты алып, төрт қысырдың сүтин төрт шелекке сауды, аттың төрт аяғына кий-дирди. Мәртлик пенен дәбил қақты, ат мойнына тумар тақты, боз орданың оң жағына байлады, күннің жүзін көрсетпей, суу-сынына әруананың сүтин берди, Байшубарды сейіслеп Баршын жан қырқ күн бақты. Ат семирди кунтыйып.

— Ата, қалмақта қор боласаң, Байсын елге қайтайың!—деди,
— Алсаң, мине қатының.

Байсында дәуран сүрмеймен,
Ойлап бир сөзди билмеймен,
Басым жерге киргенше,
Сол атаңды көрмеймен!—

деди Байсары.

Атасы менен қошласып, Баршыңды Байшубарға мингестирип,
қайта берди Алпамыс.

— Қаражан жора! Бизің елге жүр,—деди.

— Инандым сеинң ләбзине, мен бармайман елине, бир неше айда келерсең неше күнде келерсең, қалмаққа қайтып айланып?

— Мәрт болып дәуран сүремен,
Ойлап бир құда билермен,
Қош бол, достым Қаражан.
Аман болсам айланып,
Алты айда келермен.
Қаражан менен қошласып,
Қайта берди Алпамыс.

Неше күн, неше ай жол жүрип,
Баршың жанды келин қылып,
Узатып Байсын елге әкелди,
Ели-халқын жыйдырды.

Ат шапқан жолдар тақырды,
Палуанлар қуар шатырды,
Харма, достым Қаражан!
Билмейсең ойың дақылды!

Мал семизін сойдырды,
Алтын қабақ аттырды.

Нақыра, сырнай тарттырып,
Тойда дәбил қақтырып,
Төрткүллі ошақ ойдырып,
Қырқ күн той, тамаша

қылдырды,
Той, тамашасын тарқатып,
Қаршығасын көтеріп,
Хәзлугине қус салып,
Жүре берди шикәр кезип.

ОН БИРИНШИ БӨЛИМ

Ендиги гәпти қалмақта қалған қайын атасы Байсары, қайын енеси Жантилестен еситиң.

Тайшыхан оларға қатты зулымлық қылады.—Бизлерди көзге нәмедін, ел қатарында көрмедін, мұсылманға қызынды берип жибердин,—деп малын тараж қылды, басына жұмыры кийгизди, аяғына шарық бүргизди, еки бирдей гаррыны есапсыз қойдын кейинне салды. Қалмақтың елатында еки гарры беңде болып, зар жылап жүрер еди.

Байсары:—Хәй кемпир, шашың узын, ақылың қысқа қатын-саң, хеш гәптиң мәнісін билмейсең, қызымыз Гүлпаршын еди, улымыз Алпамыс еди, я бир ушқан қус болса, я бир жүрген жан-лар болса, еки перзентимізге бир дуайы сәлем айтып жиберсек, алла оңлап пир қоллап, сәлемлемеміз балаларымызға тийсе, еки перзентиміз бизлерди қалмақтан арлап алмас па?—деп мәсләхәт етти. Усылай мәсләхәтлесип қой бағып жүрсе, Тайшыханның түйесін тартқан бир бөлек көрұан уалы гүзар жол менен тауға өрмелеп баратыр. Қыйсық таяғын сүйретип, кемпир менен гарры жууырып-жортып, көрұанлардың алдына шықты. Көрұанларды еглеп, екеуін ботадай бозлап, сөйлеп көрұанларға не тақелле гүр-риң айтып тұрған қусайды.

Қойды бағып, болды мениң ақлым лал,
Еглесем келмесін саған қыйлы хал,
Арзымды есит, түйе тартқан көрұанлар,
Еки сордың саған айтар арзы бар.

Хауа жауса, айдын көлдер хәл болсын,
Жылдан жылға кем дәулетің мол болсын,
Сапарың бар қайсы ханның елине,
Көрұан басы ерлер саған жол болсын?

Көгермей ме бәлент таудың гиясы,
Адамның қартайса, болмайды еси,
Сапарың бар қай патшаның шәхәріне,
Тартқаныңыз қандай байдың түйесі?

Көрұан басы сөйледі:
— Түйе тартып, шөлде болдық дәрбедар,
Жылағанға ким болады қауендер,
Жылай бермең еки бирдей гаррылар!
Бизлер жүрген ақ безирген саудагер.

Көгереді бәлент таудың гиясы,
Сөйлесем келе ме гәптің жүйесі,
Биздер жүрген ақ безирген саудагер,
Тартқанымыз Тайшыханның түйесі,

Жүк артқаннан нар түйенің белине,
Түйе тартып шықтым қыя шөліне,
Биздер жүрген ақ безирген саудагер,
Сапар еттім дін мұсылман еліне.

Сонда ғарры сөйледі:

— Кеулінде қалмасын қыйлы қалларың,
Қой соңында кешер мениң қалларым,
Байсынан түскейде кәрұан гүзарың,
Арзы қалым мен айтайын, балларым.

Қартайғанда дүзе алмадым салтанат,
Аллаһ қой соңында қылды биймурат,
Байсын елден түсе қойса гүзарың,
Мен сизлерге тапсыраман аманат.

Түйе тартып гезсен қыя шөллерді,
Хәммелерден ладан билме бизлерді,
Аманатты сизлер аман жеткерің,
Аманатым аман сақлар сизлерді.

Жүрегімде қайғы менен әлемді,
Айтып тұрған бұл сөз саған бәнемді,
Байсын елден түсе қойса гүзарың,
Қызым хәм Гүлпаршын, ұлым Алпамыс,
Екі перзентіме дуғайы сәлем де.

Минип бедеу, ара шөлде желгейсең,
Барған сапарыңнан аман келгейсең,
Дуғайы сәлем екі бірдей балама,
Екі ғаррың бенде болды дегейсең.

Ат шаппадым бәлент таудың басына,
Хәр бир қыйлы ислер түсті басыма,
Екі балам арлап алмаса қалмақтан,
Ырза емесбіз жаста берген сүтіме.

Мек жылайман қойды бағып зар-зар,
Аямады халық әйлеген бириұбар,
Айтып болдым кәрұанлар саған бұл сөзді,
Көріскенше қош болыңдар аллияр.

Әне бұл сөзді тамам қылып, екі ғарры қала берді, кәрұанлар
түйесін тартып, жолға рәуан болды.

ОН ЕКІНШИ БӨЛИМ

Ендігі сөзді кимнен еситің. Баршының келін болып кел-
геніке алты ай болды.

Ата-енесін сағынып,
Бауыры оттай қамылып,
Жегдесін қыя жамылып,

нийерде бәлент құм болса, нийерде бәлент төбе болса, нийерде
жүрген жолаушы болса, екі зүриятсыз қалған ғаррының қалын
сорар едім деп, күнде жолға қарайтуғын еді.

Байсының ортасы гүзар жол еді. Алпамыс кәрұан сарай
салып, кәрұаннан бажы алар еді, бір неше күндер сәске ұағын-
да нашар бенде үй гүмаршылығында көбірек егленген екен,
майданға шығып қараса, ұллы гүзар жол менен бір бөлек кәр-
ұан өтіп баратыр.

— Бәрекезле, сол кәрұанлар қалмақтың елінен шыққан бол-
са, ата-енемнің аманлығын билмес пе едім, сол кәрұанлардан
сорап көрейін!—деп, Баршын хәм кәрұанлардың кейіппен қыш-
қырып жууырып жортып баратыр екен:

— Жүрегімде қалмағайды әрманлар,
Басымнан кетпегей келген дәуранлар,
Мен нашардың айтатуғын арзы бар,
Егленип тұр, түйе тартқан кәрұанлар!

Он төрт жаста болды мениң ақлым лал,
Хәр ким болды жолларымда гириптар,
Мендей нашар бес-алты ауыз арзы айтсын,
Бір майдан егленип енді, ағалар!

Сол ұақытлары кәрұан басы түйелерін егледі. Жақынласып
барып нашар сөйледі:

— Саудагерлик мудар еткен көринди,
Жылағанда дақ жеткергей зарынды,
Қайда жүрдің, түйе тартқан ағалар,
Жолың болсын, айтқыл шыққан жеринди?

Шашкенемди әрман менен тарайын,
Өзім нашар не мүшкілге жарайын,
Қалмақта қалып еді екі ғаррымыз,
Көрсен, хабарын бер, аға, сеннен сораайын.

Алыстан көрінген таулардың тасы,
Сел болып ағып тұр көзімнің жасы,
Мен сораайын екі бірдей ғаррымды,
Көрсен хабарын бер көрұаның басы!

Майданда толықсып дәуран сүрдің бе?
Ара шөлге түйе тартып жүрдің бе?
Я ұлым деп, я қызым деп жылаған,
Екі бірдей көз жасыңы көрдің бе?

Көрұанлар тұрып сөйледі,
Сөйлей беріп толғады:

— Хә қардашым, қардашым!
Қабыл болсын көз яшың,
Тайшыханның түйесін тартқан,
Ақ безирген саудагер едік жол гезген.

Тауға минген жерлерде
Келе берді екі ғарры,
Басында бар жумыры,
Аяғында шарығы,
Қыйсық таяқ қолында,
Зар жыласып жүр екен,
Есапсыз қойдың соңында.

Алдымнан шықты кеселеп,
Баратырсыз қайда деп,
Жол болсын бизден сорады.
Егер түссе гүзарың,
Байсын деген шәхәринен.
Қызым деді Гүлпаршын,
Ұлым деді Алпамыс.
Екі бірдей балама.
Дуғайы-дуғайы сәлем!—деді,

Мәгер болса булардың,
Перзентимісен сен, деді,
Ашылған гүлі солыпты,
Әжел жетпей ғаррының
Пайманасы толыпты.
Тапсырды маған сәлем хат.

Тайшыхандай патшалар,
Зулымлық қылып екеуін,
Қой соңына салыпты,
Екі бірдей ғаррыңыз,
Қалмаққа беде болыпты.

Минне аманатың!—деп,
Баршын жанға тапсырып,
Кете берді көрұандар.

Баршын жан хатты оқып, екі бірдей ғаррының беде болғанын биліп, ақыр заман қурылды. Көзіне дүнья тар көринді. Сыңсып жылап, себил боз ордасына келіп қамығып, қапа болып, төмен қарап жылап отыра берді.

Батыр қаршығасын көтеріп, құс салатуғын еді, намазнамда, я құпанда құс салып келетуғын еді. Батыр құс салып келген уақтында Гүлпаршын талшыбықтай бұралып, Алпамыстың ақылын алып, екі әлін көксине қойып, майданға шығып, батырдың атын тудып, қолындағы суңқарды алып, туғырға таслап, төсегін салып, алдында хызмет етіп тұрар еді.

Сол күні құптан махәлинде батыр құс салып келді. Аттың үстінде бір майдан егелініп тұрды, майданға Баршын шықпады.

— Бул заңғардың қызы майданға неге шықпады, атты неге тутпады,—деп батырдың қатты қәхәрі келді.

— Аттан түсейіні, келлесін кесейіні, жанын үзейіні,—деген бір қыял пайда болды.

Секиріп аттан түсті. Атын байлап, қолындағы суңқарды туғырына таслап, беліндегі қылыштың бүлдіргісін жаздырды. Қылышын қынаптан ярым шығарып қар көзі кәсадай, түклері тебендей шаншылып, батыр қәхәр менен үйге кірді. Үйге киіп қараса, ярының қамығып, қапа болып төмен қарап жылап отырғанына көзі түсті.

— Әстапыралла!—деп батыр нисапқа кірді. — Бул заңғарды қалмақтан көп қыйнаулар менен алып едім, бұның гүнайы мойнымда қалмасын,—дейді. — Кімнен қорлық, кімнен зорлық көрді екен, сорап өлтірейіні,—деді. Баршын ярының басын оң дизесіне қойып, әлінде сазы жоқ, тилинде сөзі, не гүррің айтып тұр екен:

— Сені көріп менің болды ақылым лал,
Кеулінде не себепті қыйлы хал?
Себеп неден солдырдың ақша жүзінди,
Назлы ярым, саған айтар арзым бар.

Бір көргенше жоқты менің қарарым,
Өтпегейді бастан келген дәураным.
Буриа неге қапа болып жылайсаң?
Әрманыңды баян әйле, дилбарым.

Батыр болған байлар дейді дәбилди,
Сенің ушын шийрің жаным себилди,
Бунша неге қапа болып жыладың,
Назлы ярым, нийерлерің ауырды?

Ай қараңғы көриніп тұр көзлерге,
Мауыт кийім жетпейді игри дилерге,
Мунша неге қапа болып жылайсан?
Әрманыңды айтқыл, ярым, бизлерге.

Ат кекилің сауаш күні тарайын,
Басқа түссе қар бір іске жарайын,
Айт егленбе, назлы ярым, бизлерге,
Ауырған жеріңді сеннен сорайын.

Баршын басын көтерді,
Өксін-өксін жылады,
Жылай беріп толғады:

— Ойнап өскен қостарым,
Саған айтар қостарым,
Бұл сөзге енді құлақ сал.

Алты ай болды келгелі,
Керіліп сәлем бергелі,
Бауырым оттай қамығып,
Қалмақта қалған ата-енем
Зар жыладым сағынып.

Бүгін сәске ұақтында,
Ұлы гүзар жол менен,
Өте берді көп кәруан,
Солар айтты бізге әрман.

Кемлік тартып жыладым,
Өткенде ағыр кәруанлар,
Ата-енемді сорадым.

Сақалы мәш пұрш болған,
Кәруан басы сәрдари,
Түйелерді егледі,
Маған қарап сөйледі:

Сол ұақытта Алпамыстың қатты қажәрі келді, жатса уйқы-
сы келмеді, ярым ақшам ұақтында шашырап тұрды жайынан.

— А, қардашым-қардашым,
Қабыл болсын көз яшым,
Тайшыхан деген қалмақтың,
Түйесін тартқан саудагер едік
біз,—деді.

Тауға миыңген жерлерде,
Келе берді екі ғары,
Зар жыласып солқылдап,
Көзінен аққан жаслары,
Жағасына молтылдап,
Жол болсын бизден сорады.
Байсыңға түскей гүзарың, деп,
Тапсырған екен сәлем хат,
Екеуімізге палуаным.
Жылағанымды сорасай,
Сол еді менің әрманым.

Ашылмай гүл солыпты,
Екі бірдей ғарымыз,
Қалмаққа беңде болыпты.

Әжел жетпей беңденің
Пайнамасы толар ма,
Сол болды менің әрманым.
Сендей палуан жигиттің
Қайнатасы — қайың енесі
Қалмаққа беңде болар ма!

Тәбиден шешті тулпарды,
Сыйырып алды жабыуын.

Борбослау жерге зұнатты,
Аттың көзін уұқалап,
Жауырындарын сыйпады,
«Алла», демей Алпамыс,
Ерді салды Шубарға.

Мауыты киініп сайланып,
Көк темирге бөленіп,
Шашырап минди белине.

Аттың басын оңғарып,
Ашыу менен барады,
Баршын жатқан боз орданың
алдына,

Ат үстінде Алпамыс
Үйге қарап сөйледі:

— Ат сүрінген қыядаш,
Ағарлар көзден селлі жас,
Атланып келдім алдыға,
Назлы ярым, шық майданға,
Бизің менен хабарлас.

Баршын қамығып майданға
шығып:

— Ол-ол болсын, ол болсын,
Аз дәулетің мол болсын,
Ашыуланып атланып,
Келіпсең батыр бұл жерге
Сапарың сенің оң болсын.

Аттан түссең, нешик болар екен,—деп палуанын прикти Бар-
шын қыз. «Қатынға қошемет қарам екен»,—деп ашыуы келді
батырдың, бұл заңғардың кеуіліні қалдырып кетпесем, мені де
жибермес, деген бір қыял пайда болып, Баршын жанға қатты
қажәрі менен бес-алты ауыз орсақы айтып тұрған қусайды:

— Кеулікке алмағыл түрлі қарарын,
Ашыулансаң таяр сенің дәураның,

Алпамыстай ер жигит,
Сонда да алла демеді.

— Назлы ярым, жууап бер,
Қош бол көр, аллияр.
Шубарды жолға саламан,
Қалмаққа болдым таламан,
Мен де күйіп жанаман.
Қалмақты қойдай шуұлатып,
Тайшыханды жылатып,
Қайнатаның орнына,
Мен де қойға саламан,
Сонда тарқар әрманым.

Бойында алты айлық хәмле
бар,
Кешигіп қалсам қалмақтан,
Ат басындай ұл туұсан,
Ақ жарылқап күн туұсан,
Жалғыздан қалған Жәдігер
деп,

Атын қойғыл дилбарым
Қыз туұсан өзің қол бер! —
деп,

Аттың басын оңғарып,
Кетермен болды палуаның.

Сол ұақытта нашарлық етті
Баршын жан:

Аттың мойынын қушақлап,
Көзінің жасын моншақлап:
— Ата-енесі қурысын,
Өз күнін өзі көрер!—деп,
Сені де көзім қыймайды.

Атқа минген палуан қайтып түсер ме,
Ашыулансаң келсең кетер, дилбарым.

Мәрт болғанлар сауыт бауын шешер ме,
Надан жигит шийрин жаниан кешер ме,
Қатынлық етпе, жаздыр бедеудің мойынын,
Атқа минген палуан қайтып түсер ме,

Жау деген әуелгі менин шәртімді,
Айтып тарқатайын енді дәртімді,
Айтып минген палуан қайтып түсер ме,
Атқа миніп қайтып түскен қатынды.

Таслайын ба қыя шөлге лашынды,
Көзлеріңнен ағызайын жасынды,
Не себептен жылауымды қағасаң?
Ашыу менен кесейін бе басынды!

Жалғызлықта мен жыладым зар-зар,
Көргенше болар ма хәр ким бийқарар,
Мен бараман Тайшыханның елине,
Көріскенше күнлер жақсы, аллияр.

Баршын: — Ат мойнымна тақтым тиллә сәдепти,
Хызметінде тәнде бауырым кәбапты,
Көрсен сәлем екі бірдей ғаррыға,
Бар аллияр, саған бердим жууапты!
Деп, қала берди Баршын жан,
Батыр жолға киреди.

ОН ҮШИНШИ БӨЛИМ

Сәхәр менен ат шапты,
Шықты майдан шөлдерге,
Арасы жалғыз жолларға,
Ақшам жатпай, күн тынбай,

Жеті күн сегбір тартты.
Ат үстінде сегбірге,
Шыдамады байбәтше,
Сәске уақта Алпамыс,
Ат үстінде қалғып кетіп
барады,

Басында бар сәллеси,
Ийнінде бар меллеси,
Түсіне енді баланың,
Жайылған ғарры бабасы.

— Балам, атланғанда «Алла»
демедің,
Жолға кирдің, пирим демедің,
Кеуліңе алдың мен-менлік,
Не кеулің қалды бизлерден?

Мен-менлік етсе, зауал бар,
Зауалы болар әлдинде.
Кемлік етсең, кәмал бар,
Кәмалы болар кейшінде.

Бизлерге жеті жыл гүнәкәр
болдың,
Жеті жыл жатып зинданда,
Жеті жыллар болғанда,
Босанарсаң, перзентім.

Жеті жыллар болғанда,
Сен гүнаңнан пәк болып,
Зинданнан шығып саламат,
Қалмақтан алып арыңды,

Ониан сон, балам, қайтарсаң!
— деп,
Ғайып болды көзінен.

Кимнен қорлық көрерін,
Кимнен зорлық көрерін,
Хеш билмеди Алпамыс.

Ат шапты беглер далада,
Сыйыбады алаға,
Көкірегіндегі мен-менлік,
Шықпады сірә палуанның.
Он екі күн жол жүрді,
Жете алмады қалмаққа.

ОН ТӨРТІНШИ БӨЛИМ

Баяғы Қоқырат елінен келіп,
Жамаң ябыны оздырып,
Баршын қызды әпкеткен
Алпамыс княтыр деген
ғалаұт,

Түскен екен халайық,
Тайшыхан жатқан қалаға.

Тайшыхан қатты қәуетерде болды, «узақтың миш-миш гәпине
көп исенбейін» деді. Хан қалаға жар урдырды. Қоррандоз бол-
сан, азайымхан болсан, жаурыншы болсан, қумалақ, — палшы
болсан, хан алдына барасаң», деп жар урдыртты қалаға.

Азайымханды шақырып, кітап қаратты. Қоррандозға қорра
таслатты. Жаурыншыға жаурын жақтырды.

Бәрі де: — Алпамыс княтыр, тақсыр, — дей берди. Батырдың
княтқанлығы халыққа мәлім болды.

Тайшыхан қорықты, қәуетер етті. Сол княтырған батырды
палуанлық пенен өлтиретуғын, латманаттың исине көндиретуғын,
я шықпастай жерлерге гириптар қылатуғын қарыулы палуан
болса, астына ат беремен, жау-жарақ беремен, деп жар урдыр-
ды. «Мен барайын», деген қалмақта палуан табылмады.

Қалмақтың халқында бір кемпир бар еді:

Топпысы тозған,
Келлеси қозған,
Екі дизеси қулағынан

Зордан ғана озған,
Көзлері маштай,
Шандыры тастай,

қатты бір қуу кемпир еді. Атын қалмақта Мәстенмама дейтуғын

еди. Бул җалауыт Мәстен кемпирге түсти. Жаулыгын қыя жамылып, җасасын белине шалып, Тайшыханның алдына келди.

— Балам, Тайшыхан, саған арзым бар,—деди.

— Не арзың бар?

Сол киятқан душпанынды шықпастай иске гириптар қыламын, маған не бересен?—деди.

— Саған бир ләген тиллә берейин,—деди.

— Беретуғын бир ләген тилләң, мурныма шегетуғын насыбай, қәлемпир пулы да болмайды, тақсыр,—деди.

— Яқшы, еки ләген тиллә беремен.

— Яқ, болмайды,—деди.

— Яқшы, үш ләген тиллә берейин,—деди.

— Яқшы, тақсыр, барайын,—деди.

— Журт қорыққан Алпамыстан сен неге қорықпайсан, заңғардың қызы,—деди Тайшыхан.

— Жәдигөйликтен, дууаханлықтан не хәнерин бар?—деди хан.

— Менде хәнер көп, тақсыр,—деди.

— Хәнеринди айт,—дейди.

— Яқшы, айтайын: қалмақтың қызларын жыйдыр, ишнен қырқ қыз сайлап ал,—дейди.—Бәри бир атадан болғандай, бир енадан туғандай қырқы да бир иренде болсын,—деди.

Сол уақытта Тайшыхан қалаға жар урдырды, қалмақтың қызларын қоймай жыйдырды. Ишнен қырқ қызды сайлап алды, ирта бойлырақ, шүңирек көзлирек, шекеси қуысырақ, аұызы шүртигирек, хәммесиниң хәм мұрыны бир жағына қыйсығырақ, қырқы да бир енадан туғандай бир иренде болды.

— Патшалықтан қырқын хәм сом алтынға бөлеп кийиндир, кәтте бир боз орданы нар түйеге жүклен бер,—дейди,— жети жылғы патшалықта турған арақтан бир тулып арақ бер,—дейди.

Қырқ қызды хәм бөлеп кийиндирди, кәтте бир боз орданы нар түйеге жүклеттирди, жети жылғы патшалықта турған арақтан бир тулып арақ берди.

Мама нар түйени жетеклеп, қырқ қызды ертип жолға рәуан болды.

— Мама, сен не хәнерди етесен?—дейди.

— Тоғыз жолдың дәрбентиндеги зиндан қасында үйимди қураман,—дейди.—Зинданның аұызын көпирлеп, тулыпты керегеге керип байлап, қызларға хәм гәпти түсиндирип, сол киятқан паләуанды хәм алдап-арбап, қырқ қызым менен арақ берип мәс қылып зинданға гириптар қыламан ба деген латманаттан бир дәмем бар,—дейди.

Мама еки күн сегбир етти, тоққыз жолдың дәрбентиндеги зинданның аұызына барып үйди де құрды, жолдың дәрбетиндеги зинданның аұызы көрпешелеп, тулыпты хәм керегеге керип байлап

қызларға хәм гәпти түсиндирип, ақшам шындауыл болып, күндиз қарауыл болып, жаулыгын қыя жамылып, җасасын белине шалып, Алпамыс кеше-күндиз бир жағынан өтип кетип жүрмесин деп, ақшам жатпай күндиз тынбай жолға қарап мама телменлеп жүре берди.

Арадан бир неше күнлер өткенде, әйне сәске уақытында бир бала киятыр, астында тулпары, ийнинде қалқан, ойнап хайуан, ат шөлде жүз алған, уллы жолды толтырып киятыр. Байшубардың үстінде киятыр, он төрт жасар бар сайып қыран.

Он төрттен тууылған ай киби
Тумағалы қумай киби,

Реңине, үстине қараса,
Салланған бай киби.

— Алпамыс деген бала болса, усы болар-ау!—деп жолаушы ийттей қуйрығын сыйпаплатып, әсте-әсте қымырып, жаулыгын төменирек бүркешип, реңни хәм көрсетпей батыр Алпамыстың алдына шығып, мама толықсып жылап Алпамыстан жол болсын сорап турған секилли:

— Хауа жаусын, айдың көллер хәл болсын,
Жылдан жылға аз дәулетиң мол болсын,
Қайсы елден, қай шәхәрге барасан?
Жас улансан, барар жерин он болсын.

Ашылмаған он гүлинен бир гүли,
Бүлбилдей сайрайды билсен бул тилим.
Дин мусылман мегзетемен өзинди,
Сегбир етип, қайда жүрдин қулыным?

Ай қаранғы, көринеди көзлерге,
Сауытың жетпейди игри дизлерге,
Күнлер батып, түсиң қашып, жол жүрип,
Қайда жүрдин, перзентим, айт бизлерге?

Запырандек сарғайтыпсан жүзинди,
Ялған деме менің айтқан сөзимди,
Ашыу менен қайда жүрдин қулыным?
Дин мусылман мегзетемен өзинди.

Алпамыс: — Мен мингенмен Байшубардың белине,
Душпан қорқар жортқан аттың демине,
Еглей берме ара шөлде, жан мама,
Сапарым бар Тайшыханның елине.

Мама: — Минсең, балам, Байшубардын белине,
Не себептен отлар түсти тәниңе?
Дин мусылман мөгзетемен өзинди,
Шыгып едің қай патшанын елинен?

Алпамыс: — Алтын кәмар құп жарасар белиме,
Қару менен отлар түсти тәниме,
Еглей берме енди, мама, бизлерди,
Шыгып едим Байсын—Қоңырат елинен.

Мама: — Қазан урып солған бағдың гүлинен,
Алла берип ғайрат кирген тәниңнен,
Мендей бақты қара апан айлансын,
Байсын дейип айтып тұрған тилиңнен.

Қолына көтерген тилла саз едим,
Хәр бәхәрде ат көтерген наз едим,
Айлансын апаңыз сенин тилиңнен,
Урығым ырғақлы, Қоңырат қызы едим.

Бұл жерлерде шеккен жәбир-жапамды,
Тириликте сүрип зауқы-сапамды,
Урығым ырғақлы, Қоңырат қызы едим.
Енди жаным, айтып кетши атаңды?

Алпамыс: — Бир тәңримини сүйип берген қулы едим,
Бир байлардын кесе қаржы пулы едим,
Сапар егтим Тайшыханниң елине,
Байбөриниң тилеп алған улы едим.

Мама: — Қазан урып солған бағдың гүлинен,
Қайыл болдым тәңрим берген елимнен,
Мендей бақты қара апан айлансын,
Байбөри деп айтып тұрған тилиңнен.

Ат шапқанда майдан, бәлент тау ма еди,
Қалмақ дүшпандықтаң бизге жау ма еди,
Байсын елде таласып емшек емискен,
Байбөридей жалғыз ағам сау ма еди?

Ат ойнатқан бұл майданда далаңды,
Тилиңнен оқый көр нуры сәненди,
Байбөриниң улы болсақ, қулыным,
Айтып кетши ақ сүт берген апанды.

Алпамыс: — Алып еди әулибеден бир тилеп,
Перзент деп күни-түни мұдам еңіреп,
Еглей берме жол үстінде, жан мам!
Сорасан енемниң аты Ақбилек.

Мама: — Ат шапқан майданда бәлент тау ма еди,
Қус салып гезгениң сениң ау ма еди,
Байсын елде он еки жасар қыз едим.
Жақсы көрген Ақбилек жөңгем сау ма еди?

Он қолымда орамал, шеп қолымда шар айна,
Ақ жүзимниң сыйырған аның шаңлары,
Айтта-тойда сәрдәр қылған қырқ қызға,
Қадирданым Ақбилек жөңгем сау ма еди?

Молла оқыр пешененде хатынды,
Сорасып билгенмен хасыл затынды,
Байбөри менен тууысқан мамаңман,
Енди, жаным, айтсаң бойма атыңды.

Алпамыс: — Атлар шаптым, жете алмадым, жол алыс,
Март жигитке дәркар екен ар-намыс,
Жол үстінде еглей берме, жан апа!
Атымды сорасаныз, судтан Алпамыс.

Сол уақытта кемпир аттың мойынын қушақлап жылай береді:

— «Бай баласы байға усар,
Байлауда тұрған тайға усар»,
Шеккен бир жәбир-жапанман,
Жарасқан зауық-сапанман,
Байсын бир деген елатта,
Байбөри менен тууысқан,
Таласып емшек емискен,
Тай қулындай тебискен,
Мәстан бир атлы апанман.

Байсын деген елатта,
Байбөри менен тууысқан,
Жалғыз апан мен едим.

Ағам жекке болды,
Үйге келсе, дүзде жоқ,
Дүзге шықса, үйде жоқ,
Жалғыздан мұңлы сирә жоқ.

Бәхәрдин айы туғанда,
Шәруашылық, дийқаншылық,
Екеуи енди бир келди.

Көрдим мен сениң шешенди,
Жәбир бир қылмақ пешенди,
Көрмесем де мөгзеттим,
Ағам сениң мүшенди,
Ат таппаға келгенде,
Ким екенниң билмедим,
Әуелі бастан, шырағым,
Айтпасам түсинбессен сөзіме!

Ағам айдап малларын,
Кетер болды отарға,
Сен қал аға, үйде, деп,
Шаруалар менен қосылып,
Қара көлде жүріп едим.

Орта жайда мал бағып,
Шыққан екен мың атлы,
Бул Байсының елине.
Мал алып, олжа қуғайық деп,
Үстиме қалмақ қуылды,
Еркеклер қашты панаға,

Алты ай қыстар аман ба?
Алты ай жазлар аман ба?
Ақшал бай атаң аман ба?
Құлтай бір бабан аман ба?

Өзім нашар болған соң,
Қорғай алмай басымды,
Қала бердим далада,
Қалмақтың түстим қолына.

Ат кейніне салғанды,
Қолдан малымды айдады,
Жанымды менің қыйнады,
Алып келді қалмақ елине.

Он екі жасар қыз едим,
Келгеннен соң елине,
Қалмақлар қорра таслады,
«Мұсылманның дінін бузып
кәпірге,
Берген шәрияттың мәсәбіне
Сыймасын» деген сөз тапты.

Қалмақты бұрын жайлаған,
Елинде бір бай бар екен,
Байсынан ауып келген сол
екен.

Жалғыз ұлы бар екен,
Ол байдың баласына
Ақ некемді қыйдырды,
Шәриятқа исин сыйдырды.

Қалмақтың елін жыйдырды,
Қырк күн той-тамаша қылды,
Қалмақтың енді жаратқан,
Жақсы келин мен болдым.

Ханға мәхрем ат сейис болды
күйеуім,
Өлі емеспен, тиримен,
Өлді деп мени жүргенді,
Еренлердің бирінен.

Жезден менен қосылып,
Қалмақта дәуран сүргенмен,
Жигирма құрсақ көтердим,
Егізден қырк қыз туудым,
Қырк қызым бәрі ер жетті,
Жеті жыл болды, шырағым,
Жезден өліп, тул қалдым.

Ул қалмады, қыз қалды,
Себилли мүлкім тул қалды,
Кісі елинде, шырағым,
Қыз сақлағаны құрысын,
Ақшамына уйқы жоқ,
Күндіз маған тыным жоқ,
Есигімде тыным жоқ.

Шопан суқты таяғын,
Жолаушы суқты таяғын,
Көзімнің жасы көл болды,
Жағамды жууып, сел болды.

Түйе баққан сарбанға,
Жылқы баққан жылқыманға,
Малды баққан падам,
Қойды баққан шопанға,
Дийқан менен тыштабанға,
Саяқ пенен сандыраққа,
Есигім түзар жол болды,
Апзанның халы сол болды,
Қартайғанда ғарры апан,
Қалмақларға қор болды.

Бәхәрдің айы туғанда,
Көклемнің уақты болғанда,
Қалмақлар қаладан малды
айдады,

Көклетпеге отарға,
Бақана маған сол болды,

Мен де көштім қалмақтан,
Ол Байсының елине
Қошармен деген тәмем бар,
Усы жолдың үстине,
Келин қондым, бауырым.

Анау тұрған бизни үй,
Жалтырайды тұтқан ший,
Ини жан, аттан түсіп кет!
Арақ-шарап ишин кет!

Жезденнен қалған қырк
қыз бар;
Арыұлар сайлап, қушып кет
Жийенлерінді көріп кет,
Харысаң бүгін қонып кет,
Бәрі бірдей тул отыр.

Қимди кәпір дей көрмен,
Қимди мұсылман дей көрмен,
Жолың түссе керекті,
Жийенлерің менен танысып,
Екі қолыңнан беріп кет.

Ат шапқан жолдың даласы,
Узақ па жердің саласы,
Барып аттан түс дейді,
Қаналасым—ғамқорым,
Жалғыз ағамның баласы.

Сол уақытта ладан Алпамыс,
Аттың басын бурады,
Қызды айтқан соң қызады,
Батыр мойынын созады.

Мама түсті алдына,
Бала ерді кейніне,
Үйге жақын барғанда,
Алдындағы апасы,
Қышқырып сүрен салады:

—Хай-хай, қырылғыр!
Жүуеринемек шаялар!

«Ағам жоқ», деп жүр едің,
«Иним жоқ», деп жүр едің,
Жау жағыңның қаласы,
Жел жағыңның панасы,
Ақ үйіңнің арысланы,
Боз үйіңнің бостаны,
Ғарры дайыңның баласы,
Жалғыз ағаң киятыр.

Майданға шық қырылғырлар!
—деп,

Кемпір сүрен салады,
Батырдың жүрегі тасып,
Айырылды ақылдан сасып,
Есіткен соң кемпірдің
дауысын,
Түсімпаз болған қырк
қызлар,
Есіктен шықты таласып.

Батырға жақын барғанда,
Жигирма қыз оңында,
Жигирма қыз солында,
Аттың мойынын қушақлап,
Аттың мойыны тиймегендер,
Зәңгіге тиреп маңлайын:

— «Айналайын дайы жан!
Аман-есен келдің бе?
Қауендерім-қостарым,
Ғарры дайым аман ба?
Ғарры жеңгем аман ба?
Баршын жеңгем сау ма еді?

Көрмесем де сорайын,
Байсын деген елінді,
Тең құрбы-құрдас аман ба?

Жеті жыл болды, дайы жан,
Атамыздың өлгені,
Жетімлік келді бизлерге,
Жесірлік келді бизлерге,
Шүкір етін қадір аллаға,
Излер дослар бар екен,

Аттан түс дайы, үйге кир»,
— «Өлим бергир шаялар:
Хәр ким дайысын сыйласа,
Жат өзинен түнпелсин»,— деген,
Үш айчылык шөлдерден,
Излеп келген дайындын,
Аяғын жерге тийгизбей,
Шая урады жүзине
Қапалық кезер өзіне,
Астына төсеп ақ кийиз,
Ақ кийизге түсіріп,
Тум-тусынан көтеріп,
Хұрметлеп киргиз инимди.

Түсимпаз болған қырқ қыз,
Астына кийиз төседі,
Бұл ләззетті көрген соң,
Батыр аттан түседі.

Апасы атын усады,
Қағып қойған қазық жоқ,
Билип қояр палуан деп,
Ат байларға қаулығып,
Хәр путаны сыйпады.

Қыздар тум-тусынан көтерди,
Хұрметлеп үйге киргизди
Алпамыстай сұлтанды.
Себил қалған боз орданың
Оң жағына отырғызды.

Жигирмасы оңында,
Жигирмасы солында,
Алпамыстай баланың,
Қолын қысып ойнады.

Апасы турып қышқырды,
«Өлим бергир шаялар!
Ойын-күлкі құрай ма,
Суұсап келген дайын,
Суу берсең бойма қолынан».

Алтын кәса қолға алып,
Керилип турды жайынан,

Айтсам сөзім парықлы еді,
Булақтың сууы талқы еді,
Төрде тұрған тулыпқа,
Басып алды кәсаны.

«Ишемисен дайы», деп,
Алып келди қос қоллап.

Қыз көргеннен соң қайтсын ба,
Ишип алды Алпамыс.
Ол жийенің болғанда,
«Мен жийенің емес пе» деп,
Бұл да алып келди бір кәса,
Буны да ишти Алпамыс.

Және бір қыз турғалди,
«Еиемнің генже қызы едим,
Буйырмақлық ұллыдан,
Хызмет қылмақ кишіден,
Өлим бергил, апалар!

Дайымның тутсап бармағын,
Мақсетіне жеткендей» деп,
Бұл да алып келди бір кәсаны,
Буны да ишти Алпамыс.

Үш кәса арақ ишкенін,
Анық билди «апасы»,
«Дайын демін алсын», деп,
Қыздарды қуып шығады.

Есікті илди сыртынан,
Себил қалғыр боз орданың
жабығын,

Арқа беттен көтерди.
Арқада ескен сууық жел,
Баланың тийди бетіне,
Сууық шамал тийген соң
Баланы арақ көтерди.
Қадди бойы қалтырап,
Сүйегі мәрттің сырқырап,
Есі кетіп жығылды.

«Апасы» келди қасына,
Не болды саған, шырағым,
деп,

Алпамысты сүйеди,
Батыр сира билмейди

Келсең бойма, қырылғырлар
деп,

Қыздарын енди шақырды.

Қыздар келди жыйналып,
Сауытын шешіп алады,
Жау-жарағын жаяды,
Ақ кийізге орады,

Тум-тустан көтеріп,
Әйне пестің ұақтында
Гөдек туған батырды
Көрпешелеп қойған зинданға,
Ылақтырып урады.

Ат жарағы баланың
Мамаға олжа болады.

«Қапшыда қатын озды»,—
деген,

Алпамыстай батырдан
Уәсиет болып қалады.

Маманың ұақты хош болып, барқылдап күдіп, үйлерін тү-
йеге жүклеп, Байшубарды жетеклеп, Тайшыханның алдына бар-
ды. Ат-жарақты патшалыққа беріп, махрем кемпір сол болды.
Алпамыс зинданда жата берді.

ОН БЕСИНШИ БӨЛИМ

Тайшыханның бір шованы бар еді, жеті жасында бенде қы-
лып әкетіп еді, атын Әшим кәл деп ат беретұғын еді. Тайшы-
хан жеті жыл қой баққызғаннан соң «балам еншің болсын»
деп, ай мүйізін ақ серкени еншіге беріп еді. Қой бағып жүр-
генде ұақты «қошлығың болсын» деп, зәргерге апарып, хәр тү-
гінге бір қоңырау тақтырған еді, буның ұақты қошлығы менен
Әшим жеті жыл бағып еді.

Он төрт жылдан бергі жерде қой соңында болған, ағайын-
нен жүдә болған—лақабын Әшим кәл дер еді. Бір серкеге маш-
қы етіп ханның қойын бағып жүрсе, маңлайы қара Әшим ақ
серкени жойылтты, көл қыдырды, таппады, шөл қыдырды, тап-
пады, бір неше күнлер сәхәр ұақытта серкесін жойылтып кия-
тырып, көкірегіне бір қыял пайда болды. Тайшыхан патшаның
бір зинданы бар дейтуғын еді, қойдың кейіннінде уйқылап, қа-
раңғыда бақырып киятырып, зинданға түсіп кетпесін хәм бұл
бір арман болмасын деп, буны да бір барлап көрейін, деп жууы-
рып жортып, күн шашырап шыққан ұақытта зинданның ауызы-
на барды.

Ишине қараса тастай қараңғы, Алпамыстың зинданға түске-
ніне жеті күн болған екен. Есін жыйнап, өзіне келип қараса,
бір қараңғы гөрте жатқанын билди. Баяғы менменлік алдына
желгенін сол ұақытта билди.

Жоқарыға қараса, пәنجиреде бір адам көрді, «бул не жан»
дар екен, жин бе екен—шайтан ба екен, я бир адамзат па екен,
буннан бир сауал сорап көрейин, зинданда жатып дауыслап тур
екен:

— Сауаш күни ат кеңил өрилген,
Менменликтен абырай қолдан берилген.
Мен жатырман қайғы менен зинданда,
Ким боласаң пәنجиреде көринген.

Қадир аллам бизди қылды биймурат,
Он төртимде дүзеткенмен салтанат,
Я көринген шайтанбысаң, жинбисен,
Сен бул жерде не қылып жүрген адамзат?

Душпан көріп сарғайтаман жүзимди,
Менменликтен зинданға салдым өзимди,
Қыя шөлде не қылып жүрген жандарсаң?
Мен ғарипке баян әйле өзимди.

Сонда Әшим сөйледі:

— Бизде де бир халық еткен хактын нисаны,
Жаслығында бастан тайған дәураны,
Қулақ салдым мен гүңиренген сестиге,
Бизлер жүрген Тайшыханның шопаны.

Мен жүриппен дойнағынан майырылған,
Лашын едим, қанатымнан қайырылған,
Тайшыханның қойын баққан шопанман,
Атым Әшим, ақ серкеден айырылған.

Шөлдерде қыйнады шийри жанымды,
Мен саған айтайын арыз-қалымды;
Жети күнлер болды қыя шөлдерде,
Мен жойылтып жүрмен жалғыз малымды.

Сонда Алпамыс сөйледі:

— Атын Әшим болса,
Мен жатырман зиндан да,
Дос болайық екеуиміз,
Қауендер бол бизлерге!

Онда Әшим сөйледі:
— «Тышқан сыймай нинне,
Қуйрығына сипсе байлайды»,
— деген,

Сеннің дәртін тамақ ғой,
Менің дәртім ақ серке.

«Дәртлі менен дәртлессен,
Дәртін қалмай төгілер,
Бийдәрт пенен дәртлессен,
Қабырғалы қолың сөгілер».

Қойды баққан шопанман,
Нан таппаған жемеге,
Не берейин сизлерге?
Қой бағып шықтым шөліне,
Бармадым ханның еліне,
Не берейин мен саған?—деп,
Кете берди Әшим жөнине.

Сол уақытта Алпамыс нинен
дауыслап:

— Егленіп тур, жора жан!
Сен айтып едің атыңды,
Мен де айтайын атымды,
Әжел жетсе, өлермен,
Ат үстінде қалғымды,
Бір баба еңді түсіме.

Жети жыл болдың гүнакар,
Жылаудар болған пирице,
Атандың алла демедің,
Жолға кирдің, пирим

демедің,
Жети жыл жатып зинданда,
Бәнт боласаң, деп еді,
Жети жылда гүнашан
Пәк боласаң!—деп еді.
Кимнен қорлық көрерімди

билмей,
Жақылап келдим қалмаққа,
Бір мама шықты алдымнан,
Дәрбент жолдың үстінде.

«Апаң едим мен», дейди,
«Әммен едим мен», дейди.
«Қырық қыз туғым мен»,
дейди.
«Аттан түс, нини, сен» дейди.

— Сол уақытта Әшим ойланды. Әшімге кеңесетуғын адам бол-
мады, қыйсық таяғын жерге шаншып, жаман шөгірмесін қысты.

Барып аттан түскенмен,
Баяғы қалған мен-менлик,
Алдыма келди-ау, жан жора,
Жети жыл бақсаң сен, дейди.

Зинданнан шықсам мен, дейди,
Тийсе Шубар астыма,
Найза тийсе дәстиме,
Ат ойнатып мен барсам,
Тайшыханның еліне,
Тайшыханды өлтиріп,
Сені патша қыларман.

Шарық бүрген аяғыңа,
Сауры етик кийдирип,
Шылбыр бууған белиңе,
Тилладан кәмар буудырып,
Таяқ тұтқан қолыңа,
Ай балталар услатып,
Жұмыры бүрген басыңа,
Тилладан тажды кийдирип,
Тайшыханның орнына,
Өзіңди патша қыламан.

Күн көрмеген бир қызы,
Арзайымдай бийбишин,
Қәлийманы үйретіп,
Батыл диннен дөңдирип,
Бархақ динге еңдирип,
Ақ никаси қыйдырып,
Шәриятқа исин сыйдырып,
Саған алып беремен.
«Сарғайған түбі сары алтын»,
Сен жетерсең мұрадына,
Сүрілди бедеу дүзлерге,
Көринбей душпан көздерге,
Не берейин дейсең жора,
Қайсы атаңның малы еді,
Аузың үйлеп жыйнаған,
Алдында баққан қойыңнан,
Күнде бир қой бере бер,
бизлерге

рып, әне шәгірмеге кеңесіпті, «шәгірмеге кеңеспек» Әшімнен қалған екен. — Хай, маңлайы қара құл дейді, жеті жыл бақсам, зинданнан шықса, шубар аты астына тийсе, ақ найзасы дәстінге тийсе, Тайшыханды өлтірсе, күн көрмеген Арзайымды маған алып берсе, буниан артық не дәуран керек, — дейді.

Ырас айтады, бұл менің қайсы атамның жыйнаған малы, буны күнде биреуден бермектен, екеуден берсем де, жеті жыл түүе он төрт жылға дейін таусылмайды. Буның меннен есабын ким сорап атыр? — деп, Әшім инсапқа кирди. Батырдың қасына келди, биреуін иште, биреуін сыртта, екеуін құданы ортаға салып, дос болды.

— Жора, қоналқан болсын! — деп, бір семіз қойды таслады, емшекті ана берди, ырысқалды құдай жеткерди, күнде бір қойдың гөшин жеп, ауқатын алып жата берди.

Алпамыс бәхәр айында зинданға түсіп еді, сол жылы жаз өтті, киятырған қыс өтті, бір жыл артық толды. Әшім қойды сууғармаға жаз күні ханның көлі Қара көлдің бойына барды. Ол заманда құбладан газ баратуғын еді, қалмақтың көліне уя салатуғын еді, палапан шығарып, күздің күні қанат-құйрығы жетилип, құблага қайтатуғын еді. Сол жылы бір газ ханның көлі — Қара көл, шөп шықпаған дала көл, көлдің жағасына құмды етектеп уя салған екен, алты палапан шығарған екен, бесесуін шаққан екен биреуін жумыртқадан кейинирек шығып қалған екен.

Әшім қойды сууғарып жүрсе, бір газдың палапаны қанаты менен суу шашып, көлде ойнан жүргенін көріп, тутып алды. Алпамыс достымының бір өзі жатыр-ау, газ да болса, ес болсын, Алпамыс достыма апарып берейін деген қыял пайда болды. Палапанды қолына алып Алпамыстың қасына келди.

— Жора, буның менен екеуі болып жата бер! — деп, буны да зинданға таслады.

Әшімнің алып келген палапаны өзінің маңлайына қара болды, нанды жемеди, гөшті көрмейди, буның жейтуғыны қамыстын шыйқылдауығы болды. Ханның көлі Қара көл, шөп шықпаған дала көл, көлге шыққан қамыс жоқ, бар липасын шешіп, сууға түсіп, қой өрместен бұрын намаз уақытта тапса, бір қысым, таппаса, ярым қысым шыйқылдауық теріп келетуғын бір бәле болды.

Азан менен ізей сууға түсіп, самалға шыққан кisinin не көрген күні бар, Әшімнің өкшесі, балтыры, саны, екі бармақ, кейін бір елі, пыт-шыт жарылып, айырылып кетті. Бір күні сууға түсе алмай жылап тұрса, зинданда жатып Алпамыс дауыслады:

— Әшім қайда?!

— Хә, не бар маңлайы қара, енеғар?

— Тезирек шыйқылдауық теріп кел, газын аштан өлетуғын болды.

— Газын хәм, өзін хәм құры, «биреу еді хангилім, екеу болды шәңгилім», өлсен, гөр бол! — деп Әшім кететуғын болды.

— Бәрекеллә, Әшім кетсе, биз де өлеміз. Әшім де өлер, газ да өлер, биреу-биреуді көрмей шерменде болатуғын болдық-ау. Құл халқы қошеметке көп еретуғын еді, заңғарға қошемет урып дауыслайын, — дейді. Сол уақытта Алпамыс Әшімнің кейіннен қышқырып атыр:

— Дос йығлатып, душпаныңды күлдирип,
Найза алып қара бағрым тилдирип,
Мені менен дос болып едің әуелі,
Таслап кетпе мийнетинди күлдирияп.

Әуел менің менен болдың дос-яр,
Өшті өмирің камбил пирге қол жаяр.
Мені таслап кетпе зиндан ишинде,
Мийнетинди қылма жора зялда.

Сен кеткенде менің қадирим ким билер,
Достың йығласа, душпаның күлер.
Мен таслап кетпе зиндан ишинде,
Кетсең де өлерсең — қалсаң да өлерсең.

Әшім тағы ойлянды: — Кеткенде неге өлер екенмен, қалғанда неге өлер екенмен? Алпамысты баққаным екі жыл болған екен. Қойдың ярымсын беріп болмасам да, үштен бирін беріп болған екенмен. Тайшыханның қасына барсам, малың түүел ме десе, ярымсын уры алды десем, «ханның малы қараға сини ме» деп, қасқыр жеді десем, «сен қайда едің» — деп, мойныма шым салса, дар түбіне алып барса, әлбетте, үш ағашы менен төртеу болады екенмен-ау.

Қалғанда неге өледі екенмен деп ойланса, Алпамысты асырайман, газды асырайман, қойды бағаман деп, өз туұрыма жорта берді екенмен, сөйтіп-ақ ақыры өледі екенмен, сирә-бул заңғардың гәш ырас екен, еле де болса Тайшыханның шынжырын мойным салып өлгенше, Алпамыстың хызметинде шейит өлгенім жақсы екен! — деп инсапқа кирди.

Қайтып айланып келди, өзіне қой берди, газына шыйқылдауық берди, күндегі хызметін қылып жүре берди.

Гүзектің айы тууды, арқадан сууық турды, көлдің жийегі қатты, құбладан келген газлар қыйыршық муз жеп құблага қайт-

ты. Алпамыстың қасындағы ғазы қанат-құйрығы жетилип, бір жерде тұрып ер жетті.

Хәр уақ аспанға қарап ғаңқылдайды.

Алпамыс ата-енесін сағынып, қара бір бауыры қан болып, ұсы ғазымды аспанға ұшқан ғаз болса, көрине қойса көзіме, қанатына хат жазып, жолдасларына қосып, жиберер едим еліме, деген қыял пайда болды.

Арадан бір неше күн өткенде бес ғаз төмендеңкіреп ушты, гүзары тап зинданның үстінге түсті. Алпамыс көрді ғазларды, «сол ғазларды шақырып көрейін» деп, ғазға қарап толғанды:

— Жалғызлықтан менде болды қыйлы хал,
Зинданда жатырған менің ақылым лал.
Сизлерге бір жолдас қосып алайын,
Айланып кетіңіз енді жаныуар.

Қолымда болмады тилләдан сазлар,
Иығласам жетер ме қаққа бул зарлар,
Сизлерге бір жолдас қосып алайын,
Берман айланыңыз, ол қоныр ғазлар!

Хауадан ұшқан бесеуі,
Төмендегі ғаздың сестіне,
Алпамыстың хауазына,
Қанатын жыйнап айланды.

Ғаңқылдасып жәниуар,
Зинданның қонды ауызына.

Қасындағы жолдасына,
Қанатына Алпамыс,
Қызыл смя хат жазды,
«Алпамыс» деген ат жазды:

— Барсаң дууайы сәлем де,
Атам менен енеме,
Қарындасым Қансулыу,
Баршын атлы ярыма.

Көтеріп мені өсірген,
Құлтай атлы бабама.

Өлі емеспен, тиримен,
Еренлердің биримен,

Менменликтен бір өзім,
Бәнт болып қалдым зинданда.
Жеті жылда пәк болып,

Мен гүнамнан қутылып,
Қалмақтан алып арымды,
Болса алла қәуендер,
Мен Баршынға барармай!
Сәлем жазып Алпамыс,
Ушырды ғазды хауаға.

Ғазлар қосылды жолдасына,
Алпамыс қалды зинданда.
Алты ай қолдан от жеген
Ағасын таслап кетпеге
Ғаздың көзі қыймады,
Сөзлерге тили болмады,
Зинданға қарап муңайып,
Мойынны менен жер төсеп,
Қанаты менен жер урып,
Сөйлеріне зыбан жоқ,
Ишкериге қарап жылап тура берді.

Сол уақытта Алпамыстың кеуліне келді: «ұсы ғаздың менен бір сәлеміне тәмеси бар екен, жолда дос-душпанды айтып жиберейін» деген бір қыял пайда болды.

Қалмақтың алды бәлент тау еді, аспан менен барабар, ғаздың өтер жайы жоқ, екі таудың кезеңі екі таудың суғылмасы, бір кезең жол бар, құс ушса, соннан өтер еді, ол кезеңді аңлыған тоқсан үйлі мерген бар, қудайдың қарсы душпаны, булардың ете-туғын талабы—дйқаншылығы тастан гезе соғар еді. Сары жауға оқ қыстырып, ақшам көзі ашылып, күндіз көзі қапылып, ақшамында дәрбенттен ұшқан ғазды байлап атар еді.

Ақшамында үстіннен құс аман-сау өтсе, «қыяметте дийдарыңды көрмеймен» деген қудай талаға белгилі шарты сол еді.

— Буннан хауалап ушып кетерсең,
Қос қанатқа мұдам ғайрат етерсең,
Екі күн, екі түн ушып жаныуар,
Үшінші күн кунтан уақты болғанда,
Себил қалған Дәрбент тауға жетерсең.

Менің тилимді алсаң, ушпағыл түнде,
Сол тауларда бір ақшам мийман болып өтерсең.

Мен болғанман бул зинданда бийхабар,
Менменликтен өзім болдым гириптар.
Дәрбентте жатқан тоқсан мерген бар,
Түнде ушып, күндіз ушқыл жаныуар,

Бул зинданда сарғайтарсаң бизлерді,
Душпан көрмей аларттырма көзлерді,
Егер тилимді алмай ушсаң ақшамда,
Ол мергенлер атып алар сизлерді.

Кеулінде бар ма еді түрлі қарарың,
Басыңнан өтер ме енді дәураның,
Тилимді алмай ақшам ушсаң тауларда,
Тоқсан мерген атып алар қоймайын.

Қыямет күнінде қуда алдында,
Сен берерсең Алпамыстың зауалын.

Күндіз ушсаң, бәлент таудан асарсаң,
Ишнала барарсаң, жүз мың жасарсаң,
Сәлем хатты сизлер аман жеткерсең,
Себил қалғыр Қоныраттың айдын көлінде,

Палапан ушырып, узақ өмир жасарсан.
Бар кете бер, жәнұарлар,
Газға жууап береді.

Газлар көтерілип ушты, еки түн өтті, үшінші күн қуптаңда себил дәрбент тауға жетті. Тауда газлар бір мәслахәт етті, биреуі «ақшам шығайық», дейди, биреуі «тауға түсейік», дейди, биреуі «қырда не көрген күниміз бар», дейди.

—Бәриміз уйқылап қалсақ, биреуімізди қасқыр жесе, биреуімізди порсық жесе, бәримізди қуп шерменде болып өлсек, быт ырдың аманатының жуабын ким береді, — дейди.

Биреуі айтады:—Хәр ким уйқыламай жатады. Уйқылаған адам аманатқа жууап берсин,—дейди. Тауға түсті, қырды газды не көрген күни бар, қорқыныш сес келди, сира уйқылай алмады, қыялына таң атып кеткен усады, «турын, көтерілип ушайық, ҳауалап кетейік, бултқа жетейік, Шекаманың жеринде ғалқ етип сес бермейік».

Газлар ҳауалап кетті, тап бултқа жетті, тоқсан үйли мерген дәрбентти гезек пенен аңлытуғын еди. Тоқсан мергеннің сәркардасын Шекамән деп ат беретугын еди, сол күни Шекаманын нәубеті еди, Шекамән деген мергенге жеті күн болған екен, иш бурыу деген кесел тийген екен.

Қиндиги бурып, динкеси қурып, белдеуге асылып, көзи қызарып, ярым ақшам уақтында төрт тәрепке қарап күшенип отырса, газдың ғалқылдаған сесті жоқ, қырқылдаған қанаттың сесті келди, аңлап қараса ҳауаға, алты газ ҳауалап ушып барады.

Бир ғарры енеси бар еди, Ұәлий еди, Алпамысты мәстан зиндаңға салғанын Ұәлийлик пенен билетугын еди. Сол газдың қанатына сәлем жазғанын да Ұәлийлик пенен билер еди.

Майданда гүзетип отырып, ишкеридеги апасына қышқырып атырған қусайды Шекамән:

—Мерген едим, мениң болды ақылым лал
Бул кеселге мен болғанман гириптар,
Арлымды есит жақсы қайтқан жан ене!
Перзентиниң саған айтар арзы бар.

Мерген болған хәр қыялды биледи,
Жай көтерип хәр ислерге дөнеди,
Қарап едим көз жиберип ҳауаға,
Қырқылдасқан қанаттың сесті келеди.
Алты газ ҳауадан ушып барады.

Иш аұырыу алды мениң айымды,
Ене ақ сүтиннен емдим пайымды,

Ғауалаған алты газды көргенмен,
Алып бер ене туқтыи менен жайымды.

Сары жайды мен ийниме салтайын.
Туқтыиымды аш беліме шалайын,
Туқтыи менен жайды алып бер, ене жан!
Алты газды өзим атып алайын.

Онда енеси не дейди:

—Ғаррылықтан мен де болдым бийқарар,
Газды көрип, болма, балам, гириптар,

Бир тилегим, ата көрме газларды,
Зиндандағы Алпамыстың хаты бар.

Кеуилиңе алмағыл зәрре қарарың,
Атсаң таяр басындағы дәураның,
Атсаң сен боларсаң қан қарыздар,
Сен бересен аманаттың зауалың.

Алыстан көринген таудың қыяғы,
Тас қақса сүринер аттың дойнағы,
Бир тилегим сеннен мениң, перзентім,
Алты газды ата көрме, шырағым.

Сол уақытта Шекаманың ашыуы келди, «маңлайы қара ал-
жаған, теріс қайтқан! Тезирек алып бер! Атым жайдан өтер бол-
ды алты газ, жулайын ба шашынды. Тасларман шөлге лашынды».

Сол уақлары енеси,
Шекамандай баласын.
Жер тоқпақлап қарғады:

—«Қыршын жаны қыйылғыр!
Шыбығынан шырпылғыр!
Жүуернемек болғыр, жер тартқыр!
Өлим бергир иш бурыу,
Иш аұырыудан өлгейсен,
Тилимди неге алмайсан,
Сөзиме қулақ салмайсан?
Қанлар толғай көзінге
Газға гириптар қылмағай.
Атқан оғың, жан балам!

Қайтып тийгей өзіңе»,
— деп,
Қарғай берди енеси.
— «Мәңгілай қара алжыған,
Мен өлгенде зар жылап,
Сен қаларсан нышансыз,
Өз баласын қарғаған
Бар ма екен сендей иймансыз»,
— деп
Есікті бузды Шекаман.

Енениң тилин алмады,
Жайды ийиніңе салады,
Туқтыды беліңе шалады,
Тентиреклөп-тенселіп,
Дәрбентке қарап жүреді,
Мергенге сапар жақпады,
Сыйпаалап көзін таппады,
Өлдім-талдым дегенде,
Кезесін тауып алады.
Туқтыиынан сууырып,
Барып оқлап алады,
Пәрлі оқтан атады.

Кириске оқты қыстырып,
Атайын деп ойланды.
Хауадағы алты ғаз,
Атым жайдан жаниуар,
Зәрре өтіп барады.

Ел шетіне келдік, деп,
Биз де аман өттік, деп,
Бир ғаз туып ғаңқ етті,
Кейиннен келип оқ жетті,
Хат көтерген қоныр ғаз,
Баратыр екен кейинде,
Қуйрықларын жулып кетті.

Ғаңқ етпеске тәубе етіп,
Ғазлар буннан аман өтті.

Әне, ғазлар көлде ойнап жүре береді. Алпамыстың синлиси
Қансулыұ, Алпамысты көтеріп өсірген құл атасы Құлтай құл жұрт-
тың қыя шетінде жылқы бағып жүрер еді.

Баба жүде гәдек адам, болып жылқының бөлініп кеткенін бил-
мейтуғын еді, Қансулыұ дәптеде, он күнде бабаға жылқы жыйнап
беріп, қайтатуғын еді.

Бабаға жылқыны жыйнап беріп киятырса, нашарға бир қыя
пайда болды. «Қара көлді жағалап көрейін, арқадан ғаз келген
болса, ағамның дәрегін сорап өтейін» деп, ат ойнатып келатырса,
Қансулыұ Қара көлде алты ғазға көзі түсті.

Ғазды көріп сөйледі:

— Көзлеріме жақты күнлер түн болды,
Душпанларға үстим гүзар жол болды,
Көрсен менің ғайыбымнан хабар бер,
Жан ағам кеткелі екі жыл болды.

Он төртінде жууған шашым тарайын,
Нашар басым не күндерге жарайын,
Ағам кетіп еді, екі жыл болды,
Көрсен, билсен, мен дәрегін сарайын.

Ушқан Мәдийнеден ол қоныр ғазлар,
Өлмеген бедеге болғанды жазлар,
Ағам кетті менің, екі жыл болды,
Көрсен, билсен, хабарып бер, жаниуар.

Сол уақытта бир ғаз топарынан айырылып шыға берді. Нашар-
ға жақынлап келді, ғаз суудан жүзді, қыз қырдан жүрді, бир
айланба қолтыққа барған уақытта қырға шықты. Нашарға қарап
ғаңқылдап сөйлерге тили болмады. Сол уақытта қыз жерге қарады,
қараса, жерде екі пәр көрді, аттан түсіп қолына алды, қараса,
хаты бар. Ағасының аманлығын сол хатты оқып билді. Атасы
менен енесіне аманлығын билдирді. Әне баласының аман екенлі-
гін биліп, ғаррылардың уақты қош болды.

ОН АЛТЫНШЫ БӨЛИМ

Батыр зинданда жата берді, арадан үш жыл өтті, баяғы дос
Қаражан туып ойланды. Достым неге келмеді, ата-енесі қалмақ-
қа беңде болды, биреудің арын биреуге арламақ заман бар ма?!

Өзімді шөлге дүзейін,
Хәр қыялды көзлейін,
Өмірі туып көрмеген,
Алпамыс достымың елін
Қалендер болып ізлейін, —

Деген қыял пайда болды.
Тал таяғын қолына алып,
Дос себеплі қыялланып,
Жолға кирді Қаражан.

Достын издеп ойланып,
Батырға сапар жақпады,
Өмири тууып көрмеген,
Байсынын елін таппады.
Бир елаттын шетінде
Баратырса Қаражан,
Ат шаппады далада,

Тилине адам түспеген,
Бир мәхәлде келипти,
Байсын деген қалаға.

Ғалаұт түсти араға,
Жол сорарға адам жоқ.

Көп елатты аралап баратырса, көринди бәлент бай терек.
«Патшалыққа миңасып, бәрекалла, Алпамыстың үйи усы болар»
деген қыялға келди.

«Усы үйден сорайын» деп, бир үйдің есигинің алдына барып,
тал таяққа сүйеніп, үйге сүрен салады:

— Ат шауып шықпадым шөлге қыялаш,
Наданлықтан көзден ақты селли жас,
Ғайыптай келгенмен, тәңри мийманман,
Бенде болсаң, боз ордада хабарлас.

Шөлди гезген ұллы гүзар жол ма еди,
Байсын деген жатқан айдың көл ме еди,
Мен де ұзақ жолдан келген мийманман,
Алпамыс достымның үйи шулмеди?

Мәртлик пенен мен де кимге жарайын,
Сауаш күни ат кекилин тарайын,
Алпамыс достымның үйи шулмеди,
Шық, хабарлас, мен достымды сорайын.

Сол ўақытта енди Байбөри,
Тал таяғын таянып,
Сақалы қанға боялып,
Баламның атын айтқан ким, — деп,
Майданға шықты толғанып.

Майданға шықса, есиктің алдында бир жигит тур, Байбөри
жол болсын сорап жылады:

— Хауа жаўса, айдын көллер хөл болсын,
Жылдан жылға аз дәулетин мол болсын,
Жалғызымның атын айтқан ким еди,
Айт, перзентим, сапарыңыз жол болсын?

Қаражан: — Батырлықтан дүзетемен салтанат,
Қадир алаам етигейди биймурат,

Сен бе еди Алпамыстың атасы,
Бер қолыңды, мен қылайын зиярат!

Байбөри: — Көзлериме ашық күнлер түн еди,
Дин мусылман Мұхамметтің дини еди,
Перзентимнің атын айтсаң, шырағым,
Егленбей айт, сенің атын ким еди?

Қаражан: — Мен болдым шөлдерге өзим талампа,
Дос себенди мен де күйіп жазаман,
Алпамыстың қыяметлик достыман,
Атымды сорасаң, менни Қаражан.

Екеуиміз хәм душпан менен қас болдық,
Қосылысың бир биреўге ес болдық,
Алпамыс жан ат шаппаға барғанда,
Дәрбент жолда қыяметлик дос болдық.

Баршын жанға қос шашбаулар өргенбиз,
Мәрт пенен қосылып дәуран сүргенбиз,
Алпамыс Баршынды алып қайтқанда,
Жүр дегенде бизлер жүрмей қалғанбиз.

Сол ўақытта Байбөри Қаражанның мойнынан қушақлап, «жал-
ғызды көрген көзіннен, сен де ұлым Қаражан, айлансын атаң
өзіннен», деп Қаражанды үйге киргизди.

— Достым қайда? — деп еди Қаражан.

— Үш жыл болды кеткелі, өли екенни билмедик, тири екенни
билмедик, быйыл гүзек айында, ғаздың қанатында сәлем хат кел-
ди, барсаң, дуайы сәлем де деп, жиберген екен жалғызым. Зия-
даңда жатыпты бәнт болып, менменлик келип өзине, сол болды
көрген ахуалым — деп, Қаражанды сол күни мийман қылып күтті.

«Достың зинданда қалды» деген соң Қаражанның жатып тақа-
ты болмады, ярым ақшам ўақытында турып кетермен болды.
Қарындасы Қансулыу егленіп турып, «дәркар ўажинди берейин»
деди, Қарындасы Қансулыу ийинне дорба асады, қолына хаса ала-
ды, Қара көлди жағалап, жағаға қонған шаруаға қарай жөнеди.
Хәр шаруаның есигине барып, хуўшақ, деп пәтия берген қусайды.

— Нашарман, болдым дәрбедер,
Мен де бир ҳақтың қайғы шер,
Ағайын болсаң шық, дейди,
Есигиңе келди қәлендер.

Нашарман, болдым ақлым лал,
Аллам бир салды хәр қыял,
Есикке келген қәлендермен,
Айтқан сөзге құлақ сал.

Сауашта миндим қара гер,
Жалғызға болдым ахыу-зар.

Ағайин болсан бизлерге,
Хәр үйге бир-бир танап бер.

Ағайинлеринен бир-бир танап жыйнады, алып келип Қаражанға берди. Қаражан арқалап қайта берди, неше күн жол жүрди, бәндиргиден өтті, досты жатқан зинданды таппай хайран болды, бир үйилип жатқан топыраққа көзи түсті, барса досты жатқан зинданға дус болды. Ишкериге қарады. Ата-енесин сағынып, Алпамыс қапа болып атыр еди. Жоқарыға қараса, пәنجирениң аузында бир адам көринди. Сол уақытта батыр жоқарыдағы кисиге қарап, толғап не деп атыр екен.

— Жас алтмышқа келгенде,
Пайғамбар жасқа мингенде,
Әулийеге ат айтқан,
Шыйықларға тай айдап,
Әулийеге түнген,
Мунлы атам сен бе едиң
Тилеп алған бизлерди,
Жоқарыда көринген?
Бунда саза болмады.

Он ай қурсақ көтерген,
Омыртқасы бүгилген,
Қан аралас сүт берген,
Аязлы күни айланып,
Бултлы күни буралып,
Сәхәр уақты болғанда,
Жан балам, деп ойланып,
Муалы бесик таянған,
Енем бе едиң көринген?
Бунда саза болмады.

Таласып емшек емискен,
Тай құлындай тебискен,
Тар қурсақта бир жатып,
Көп тамаша көрискен,
Жалғыз сиңлим Қансулыу ма?
Бунда саза болмады.

Қалмаққа келип кейиннен,
Қырқ күншилик жоллардан,
Байшубарды оздырып,
Қалмақтан алған дилбарым,
Баршын ба едиң көринген?

Көтерип мени өсирген,
Бир кәмалға келтирген,
Баласынан айырылып,
Сергиздан болған кейнимде,
Бабам Құлтай ма едиң сен?
— дейди.
Бунда саза болмады.

Табаи жолдың аузында,
Қара ат жүрмей тұрғанда,
Аттан түсіп жууырып,
Екеуимиз гүрес салғанда,
Тауда жықтым сиңлерди,
Қорққанынан дос болған,
Қаражан ба едиң сен? — дейди.

Ашыұланды Қаражан:
— Атаңды айттың, сөзім жоқ,
Енеңди айттың, сөзім жоқ,
Тууысқаның Қансулыу,
Сиңлиңди айттың, сөзім жоқ.

Қостар деген сүйеуді,
Баршыңды айттың, сөзім жоқ.
Қатарда көзге илмеген,
Той-мереке болғанда,
Келдің, аға, демеген,
Дизесине орын тиймеген,
Қолына суу қуймаған,
Бес байталға сатып алған,
Құлтай құл шелли көрмедің.

Үш айшылық шөллерге,
Пияда жүріп тентиреп,
Елиңе барып еситтим.

А л п а м ы с: — Сауаш күни ат кекилин тарайсан,
Өзің батыр, хәр мүшкілге жарайсан,
Мен жатырман үш жыл болды зинданда,
Қапа болған мәрттиң несин сынайсан!

Сол уақытта Қаражан және ойланып қайтып келди. Ийиндегі тәнапты Алпамысқа таслады, мәрт тәнапты усады. Қаражан жыйнады, жол ортаға келгенде, Алпамыс қыял ойлады, «ат басы қақпас жер болмас, я сауашта, я урыста; я гүресте, баяғы зинданиан шығарып алған ағаңман», деп жүрсе, сол уақытта жүзім төмен болар деп, батыр тәнапты шешіп түсіп кетти. Қаражан өз жөніне кетті.

ОН ЖЕТИНШИ БӨЛИМ

Бул жатыудан арадан алты жыл өтті. Алты жылға мал шыдай ма. Әшим бар қойды берип болды. Қанатынан қайырылды, есапсыз қойдан айрылды, берерге заты болмады, «енди ыразы бол, жора» деп, Алпамыстың келди қасына.

— Не болды, жора? — дейди Алпамыс.

— Не болғаны қурысын, бар қойымды жеп болдың!

— Сенің, жора, беретугың затың болмаса, саған бир аңсат талап бар, — дейди.

— Не талап? — дейди.

— Ийниңе дорба сал, қолыңа хаса ал, қалмақтың қаласына бар. Не ерде тандыр болса, нан жапқан қатын болса, нешесине пәтия бер, нешесін қарға, нешесін алда, қалмақтың қатындары сенің түрк тилиңе түсинбейди, күнде нан тилеп келе бер, — дейди.

Әне Әшим:

Қалғаныңды зинданда,
Излеп келдим пияда.

Қадирымди билмедің,
Құлтай құл шелли көрмедің,
Құлтай құлдан соң айттың.

Жауда мингенің мая ма,
Батыр сөзден тая ма,
Құлтайшелли көрмедің,
— деп,
Қаражан ашыұланып кете берди.

Ийиние дорба салады,
Қолына хаса алады,
Қалмақтың қаласына жөнеди,
Хәр көшені қыдырды,
Қыдырып тандыр таппады,
Әшимге сапар жақпады,
Бір көшеге кирди.

Бәсентте құрған бір тандыр,
Ол көшеде көринеди,
Елли-алтмыш қатын басында,
Бір нешелер нан жапқан,
Бір нешелер нан жасасқан,
Жақылап барды қәлендер:

—Дийұанаман, дийұанаман,
Ышқына күйіп жанаман,
Бир-бир наннан берилер,
Есапсыз қойдан айырылған,
Нан тилеген дийұанаман.

Жүректен шықпас әрманым!
Таймағай бастан дәураным!
Бир-бир наннан берилер,
Аман-сау шыққай палуаным.

Аллаға жеткей налыш, ар,
Дийұанашылық бул ислер,
Бир-бир наннан берилер,
Нан жауып турған бийбишлер.

Келсе бир әжел қамалар,
Дийұана кешіе алалар.

Әшим сөзди тамам қылды. Қалмақтың қатынлары «түрк тилине түсінбей, ғайыптан келген сайыл екен, патиясы қабыл екен, бұнып дууасынан құры қалмайық» деп, кими бир нан, кими еки нан, сақыйырағы үш нанан берип атыр. Әшимнің қойыны хәм толып атыр, дорбасы хәм толып атыр, бир арқа нан жыйнады. Күнде бир арқа жыйнаған сирә тына ма бүгін де киятыр, ер-киятыр, бес күн де киятыр, он күн де киятыр бир айда тынды, басқа тандырды қыдырмайды, күнде сәскеде зинкилдеп келеди де турады.

Бир-бир наннан берилер,
Нан жасап турған мамалар.

Дийұаналар, әндийшелер,
Бизлерге түскен пешелер,
Бир-бир наннан берилер,
Тандыр басында шешелер.

Шектим жәбир-жапалар,
Сүргеним зауық-сапалар,
Бир-бир хәм наннан берилер,
Тандыр басында апалар.

Қолымда бар ма теңгелер,
Көринбес сизден өңгелер,
Бир-бир хәм наннан берилер,
Тандыр басында жеңгелер.

Беррегирек келиңлер,
Биз бенен ойнап күлиңлер,
Бир-бир хәм наннан берилер,
Тандыр басында келиңлер.

Байларман кәмар белиме,
Түстің бе менің тилиме,
Бир-бир наннан берилер,
Топалан келгей бегіңе.

Атлар сүрилди дүзлерге,
Көринбес душпан көзлерге,
Бир-бир наннан берилер,
Иш бұрыу тийгей сизлерге.

Әўсәде тилеп алды, соң-соң қатынларға үйренісе келе тандырды паналап барып урлап алды. «Кет ширкин» деп түйіп жибереди, «кет» деген менен кетпейди, нанды жауып болып, қатынлар тандырдың басында мәсләхәт етип отырады ғой, сол уақытта паттелеп қойған нанды алып қашатуғын бир бәлеге ушырады. Алты ай бүйтип аўқат етті, бұнын дады Тайшыханға жетті.

Алты ай болды, «бир сайыл келип, қатынларға нан жиятырмайды» деген ғалауыт түсті, «кимде-ким қалаға сайыл киргизсе өзи өлимдар, малы патшалық» деп жар урдырды. Он сегіз жерге дәруазаға қарауыл қойдырды. Әшимнің хәм дийұанашылық жолы байланды.

—Алпамыс жора, енди разы бол, — дейди, — сен де өлесен, менде өлемен, — дейди.

—Не болды, жора?— дейди.

—Не болғаны құрысын, ханға даңқым түсіп, қалаға қарауыл қойдырды, — дейди. —Дийұанаға жол байланды.

—Жора, сенің және өлместей илажыңды етип беремен, — дейди Алпамыс. —Қалмақтың базарына бар, бир кескир пәреңи пышақ алып кел, — дейди. —Әжеп болар, жора—деп. Әшим жууырып жортып, қалмақтың базарына барды. Бир шершиден бир пәреңи пышақ алып әкелип Алпамысқа берди.

Алпамыс бир қолы елип, өнерли жигит еди. Баяғы семіз қойлардың жуқа қабырға сүйеклеринен қызлар шертетуғын шыңқо-быз дүзетті. Зиндаанда жатып шертсе, қыз түзе Әшимге де жағып қалды, «бұны саған беремен деп, бұны алып кет, қалмақтың қаласына жет, қаланың арқасына шықсан, күн шығардан күн бағарға қарап тартылған бир гөне жап бар, жапты жағалап кетерсең, ханның қызы Арзайымның бағы, хәремнен боз булаққа сейил етип шығатуғын жолдың үстінде, көпирдин күн батар шетінде, жаптың арқа бетінде, құблага қарап қыйсайған, түбин сағал геулеген, үстин дәлтек басқан бир ғарры жийде бар. Соған синип жатсаң қырқ қанийзеклери менен Арзайым булаққа шығар, жа-қыйлап келгенде, бир нама шерт, қыздар қарар, таба алмас, рас тусыңа келген уақытта аяғыңды кесекке тиреп, яратқан деп синип, мыңрандырып бир шерт.

Қызлардың бәри қарар, таба алмас, ақырысында Арзайым күй-мелен түсіп, қызларға дарғазал болып, кесеклерин аударттырып, тасталқан қылып, сені тауып алар» — деди.

«Бұны ким дүзетті» дер, өзим дүзеттим дегейсен. Қызларға да урдырар, кәлленди де тырнар, жуқа бастан қан ағар, «өзим дүзеттим» дей бер. Сол уақытта «әлтириң» деп хәмир қылар, онда ай-тайын, ана, де Алпамыс жети жыл болған екен; саған ашық болып шыққанына дейди. Маңлайы қара мастан қырқ қыз бенен зин-

данга салған екен. Соның жиберген сәлем наамасы деп Арзайымға бер де, қайт» — дейди.

Әшим қобызын алып жуырып қаланың сыртына шықты, қараса күн шығардан күн батырға қарап тартылған бір гөне жап бар, жапты жағалап кетіп баратырса, көпірдің күн батыр шетінде, жаптың арқа бетінде, құблаға қарап қыйсайған, түбін сағал геулеген, үстін дәлтек басқан ғарры жийде бар. Батырдың айтқан жеріне келдім деп, Әшим дәлтекке шығып жатты. Уйқылап сілесі қатты, әрманылық пенен таң атты, күн шықты, сәске болды.

Құлақ салып тыңласа, тум-тустан қоңыраудың сесті келіп тұр. Қараса, ақ гөмменде, қырқ қыздың ортасында бір қыз киятыр маған әперетугын Арзайым деген қыз ұсы шығар, деп Әшимнің хәм уақты қош болды. Батырдың айтқан жеріне келдім деп, әстерек гүрендирип бір нама шертті, бұны қыздар есітті. — Ұсы жерде бір нәрсенің сесті бар, қараң, — деді. Бесеуі қарады, таба алмады. Жақынлап келгенде бір нама шертті, алтауы қарады, таба алмады. Тұсына келгенде аяғын кесекке тиреп, «яратқан» деп еңіреп Әшим сазды шертті.

Қыздардың бәрін түсірді, таба алмады, ақырысында Арзайымның өзін түсіп, кесеклерін аударды, дәлтеклерін қопартып, тасталқын қылып қарады. Қараса, баяғы өлім келгір Әшим кәл.

— Өлім бергір, кәл, сен бе едің? — дейді.

— Аға, апа, мен едім, — дейді.

— Бұны кім дүзетті? — дейді.

— Қойдың көтінде жүріп өзім дүзеттім, — дейді.

— Айт расын, — дейді.

— Өзім дүзеттім — дейді. — Урын, қызлар, — дейді. Қыздар ғаулап үстіне мініп қалды. Бауырына да урып атыр, қарнына да урып атыр, кәллесіне де урып атыр, кәллесін тырнап та атыр, жуқа бастан қан ағып атыр, «өзім дүзеттім,» дей береді.

— Өлтирін, қыздар! — деді. Сол уақытта екі қыз шегірдегінен илип алып еді. — Уай-уай, енді айтайын! — дейді. — Батыр Алпамыс жеті жыл болған екен, саған ашық болып шыққанына, — дейді. — Мына маңлайы қара мәстан қырқ қыз бенен зинданға салған екен, соның жиберген сәлемнаамасы, — деп, Арзайымға берді де, қайта берді.

Арзайым жеті жастан бери Алпамысқа гириптар ашық еді, булақ сапарын қойды, ғырлап кейінне қайтты, атасының қасына келді, атасынан дәрбент жолды еншіге тілеп, атасына тәсіл салып, Арзайым не деп тұр екен:

— Дәулетінде мен сүргенмен салтанат,
Нашарлықтан өзім болдым баймурат,

Ханның қызы ат көтердім жасымнан,
Құрбыларым менен құрдым салтанат.

Ашылған бағларда гүлім солмады,
Әжел жетіп пайманамыз толмады,
Ханның қызы дейді, ата, халқыңыз,
Мен соралыда хеш бір нышан болмады.

Шашкенемді таллап бестен өремей,
Өзім нашар, хәр саудаға көнемей,
Бергіл ата, дәрбент жолды еншіге,
Қызлар менен бірге дәрбан сүремей.

Қара шашым кемлік пенен тарайын,
Нашар басым хәр күнлерге жарайын,
Еншіге бер ұллы жолды бизлерге,
Дәрбент жолға кәрбан сарай салайын.

Патшалық жол, ата, қарап жатарман,
Саудагердің бажы пулын алайын.

Сөйтіп Арзайым атасынан дәрбент жолды еншіге сорап алды, қасына қырқ қыз ертіп кетті, бір боз орданы нар түйеге жүктеп, аман-есен Арзайым тоғыз жолдың дәрбентіндегі патшалық зинданның аузына барды, маманын үй қондырған жеріне бұл хәм үй қондырды.

Қыздың кеткені Тайшыханға бір қәуетер болады. «Алпамыс хәм ер жигит, батыр туған шер жигит, нашарлық етер, душпанды шығарып алар, елге арылмастай ақыр заман салар, сол қызымды айландырып әкелгендей адам болса, хәр не тілегенін беремен», деп қалаға жар урдырды. Маңлайы қара мәстанның бір қара ешегі бар еді.

Ыңғыршақ ерді салады,
Кендір айыл, жип қуйысқанын
тартып,

Ашамайып қайтарып,
Талтайып мініп алады,
Хасаны алдына өңгеріп.

Құптан уақытта Тайшыханның алдына келді. — Хәй, балам, Тайшыхан, — дейді. — Және сол қызымды айландырып әкеліп берсем, не бересен? — дейді.

— Баяғы берген үш ләген тилләмды және берейін, — дейді.
— Әжеп болар, тақсыр, — дейді. Патшадан үш ләген тилләм хәм алып, қара ешекті жолға салып:

Ақшамы менен жол жүрді,
Тан сарғайып атқанда,
Әйне намаз уақтында,
Қара ешектің үстінде,
Арзайым жатқан боз орданың,
Оң жағынан пайда болды.

Арзайымға қарап қыймырып,
Сөйлеп кетіп барады:

— Ешекті шалтым қыядаш,
Ақпай ма көзден селли жас,
Мәстан бір апан киятыр,
Арзайым үйде бар болсан,
Майданға шығып хабарлас!

Он төрттен туған айларын,
Билермен қызым жайларын,
Дәрбентте бажбан болыпсан,
Қутлы болсын сарайларын,

Минип ешекті желгенмен,
Хәр иске өзін көнгенмен,
Қутлы болсын сарайларын,
Сауғалар тилеп келгенмен.

Өзінди жолға сайлаңлар,
Хәр қыялды ойлаңлар,
Арзайым шығып майданға,
Апанын атын байлаңлар,
Арзайым шықты алдына,
Қызлар шықты кейиннен,

Мәстанды тутың, деп еді:
Ешегін мәстан бурады,
Жаурынына қамшы урады,
Қызлар гүлдеп қуады,
Мәстанға күндер туады.

Жеткермеді қара ешек,
Жүрегі кемпирдің тасады
Ешекке қына басады,
Қына тийген уақтында,

Тумсығын алып бір жаққа,
Қуйрықтарын көтеріп,
Себил қалғыр қара ешек,
Майданда алып қашады.

Сәскеге дейін қуады,
Қызларға күн туады,
Сәске уақты болғанда,
Бақа жауырын мәнтірсек,
Келте бақай, семизек,
Томпақ қызы хәр жерде,
Жорта алмай жолда қалады.

Узын путлы, кең сыйрақ,
Аш өленірек екі қыз,
Айырылып шығып ишинен,
Тындырмай қуып барады,
Күн орта жақын болады,
Арқадан самал қутырып,
Қалған екен жолларда,
Еспе қызыл қум ұрып,

Қумлық жерге барғанда,
Ешектің халы мәлімді,
Себил қалғыр қара ешек,
Төрт аяғын кереді,
Қублаға жүзін береді,
Талтайып тұрып сарыды.

Артына бурылып қараса,
Екі қыздың киятырғанын
Мәстан сорлы көреді.

Мәстан сор қайнап йошады,
Себил қалғыр қара ешек,
Қалдырды мени жауда деп,
Қолындағы қынаны,
Қатты, қатты басады,

Сонда да ешек жүрмеді,
Кейиндегі екі қыз,
Қуып жетті кейиннен,
Мәстан атлы кемпирді,
Шырқыратып усады.

Бірі тартты қолынан,
Биреуі түртіп еңсесен,
Әйне пешин уақтында,
Арзайымның қасына,
Мәстанды қуып барады.

Қана кеулин қошлады,
Бұлар исти бастады,
Минне сениң апан деп,
Мәстан атлы сорлыны,
Алпамыс жатқан зинданға
Кемпирдің де таслады.

Жоқарыдан түсті бір адам,
Иренкине қараса,
Жарасқан зауқы-сапасы,
Баяғы дәрбент жолда,
Байбөрі менен «туғысқан»,
Өзі Қоныраттың қызы,

«Қуып келген, мийнет сізлерге» деп бір путын қызларға таслады. «Әшшім достыма бер» деп, бір путын таслады, сол уақытта Арзайым Алпамысты көргенше, отырып парақаты болмады.

— Әлім бергір. Әшшім кәл, шығарып ал палуанды. — Сол уақытта Әшшім айтады: — Алпамыс деген ер жигіт, саған хәм шықпайды, маған хәм шықпайды. — Енді кимге шығар екен? — дейді. Хәм ағасы, хәм инесі, елінен шыққан жолдасы, бір шығарса, Байшубар шығарады оны, — дейді.

Сол уақытта Арзайымның ашықтығы жүрегіне түсті. Қалаға сегбір қылып пияда сапар етіп жүрді. Табанларын тас қағып, ианайларын күн қағып пайыу-пияда солқылдап жортып, атасының алдына жетті.

— Нашарлықтан болды мениң ақылым дәл,
Кеулинде көппеді ата қыйлы хал,
Мендей қызын келді сенің алдына,
Жалғыздыңның бұл сөзіне құлақ сал!

Дәрбент жолда көруан сарай салғанман,
Қызлар менен бирге сейіл қылғанман,
Қатар-қатар келе берді көруанлар,
Төрттің бір бажы пулын алғанман.

Ұрыуы еді ырғақым,
Қалмаққа беңде болған,
Ат сейіске тийген,
Жигирма құрсақ көтерген,
Егізден қырқ қыз туған,
Арада түсік түспеген,
Мәстан атлы «анасы».

Ат шапқан жоллар нәс болды,
Мәстанға бұл не хеш болды,
Апасы келіп Алпамыстың,
Уақты шандан қош болды.
Мошын ғаздан қайырды,
Бұны айтқан шайырды,
Мәстан атлы апасының,
Бір путын аяғына басып,
Бір путын қолына ұсап,
Екі жаққа айырды.

Шын бедеу минбедим шөлде шайланып,
Бажбан болдым мениң бақтым байланып,
Таудың жолы жазық екен ата жан,
Кәрұан бажы бермей қашы айланып,

Таза тарлан талпынады ұнда,
Бажбан болып сарғайман қыяда,
Бажы бермей қаша берди кәрұанлар,
Жете алмадым ата қуып пияда,

Шашкенемди кемлик пенен тарайман,
Өзим нашар дәр хызметке жарайман,
Кәрұанлардан қуып бажы алғандай,
Гәзийнеден бир тулпар ат сорамай.

Тайшыхан: — Дүнья деп қыйнама бир шийрин жанды,
Дәрбент жолда айтың балам уранды,
Ат керек болса қызым минип кете бер,
Өзің менен тең жасаған Тарланды.

Арзайым: — Бәхәр болса бағдың гүли солмайды,
Әжел жетпей пайманаңыз толмайды,
Ғарры атыңды мине алмайман, ата жан!
Ғарры Тарлан хызметіме болмайды.

Айта алмайман саған сөздің ебини,
Билмедим кәрұанның азы-көбини,
Ғарры атыңды мине алмайман, ата жан!
Жемес себил таудың қатты шөбини,

Мойнында көргенмен алтын тумарды,
Мингенмен тарқатар мұдам қумарды,
Ғарры атыңды мине алмайман, ата жан!
Бізге бергил олжа болған шубарды!

Душпаныңның хәр күн ишин қайнатып,
Тулпар атқа полат суулық шайнатып,
Бізге бергил олжа болған шубарды,
Мен минейін дәрбент жолда ойнатып.

Ат шапқанда бәлент таулар пәс болсын,
Ер жигитке хәр бир сауда дус болсын,
Минген атым түскен екен қатынға деп,
Көрип Алпамыстың кеуілі пәс болсын.

Сол Ұақытта Тайшыхан: — Бәрекеллә, қызым хәм намысқа
тырысқан екен, бар қызым, гәзийнеге кир, — дейди.

Байшубарға мин — дейди,
Алпамыстың қарыу-жарағын,
Қалдырмай бөктергиге таң, —
дейди,

Саржығанды кий, дейди,
Шашынды тас төбеге түй, —
дейди,

Қарағай найза өңгерип,
Жығынға басыңды теңгерип,
Дәрбент жолға бар, — дейди,
Қызым, гәзийнеге кир —
дейди.

Байшубарды шештиріп,
Мақпалдан жабыу жаптырып,
Тиләдан ер салдырып,
Аймын жұптан шалдырып,
Батыр кийген жарақтың,
Бәрин бірдей таптырып,
Бөктергиге тандырып,

Мойнынан шешип, Әшим аттын қуйрығына байлады. Аттын
қуйрығын зинданға бұрып, Әшим танап таслады.

Мәрт танаптан усады,
Әшим танаптан тартты,
Танаптан батыр асылды.

Дүзетти палұан салтанат,
Хақ етпегей биймурат.

ОН СЕГИЗИНШИ БӨЛИМ

Хеш ким менен иси жоқ,
Атты көрип кеуілі толып,
Аттың мойнының қушақлап,
Көздің жасын моншақлап,
Аты менен танысты,
Әшим менен танысты,
Қызларға нәзер салмады,
Бара бер, жора, кейнимнен
деп,

Қарағай найза оңғарып,
Байшубарға минеди.

Атасынан жууап алып,
Дәрбентке қарап жөнеди.
Намазлыгер Ұақтында,
Батыр жатқан зинданға,
Шубарды алып барады.

Боз орданың он жағына
байлап

Сол күнн ийман болады,
Ертең намаз Ұақтында,
Шығарып ал батырды, — деп,
Әшимге хәмір қылады,

Байшубардың мойнында,
Патшалықтан тағылған,
Қырқ қулаш жипек танап
бар еді,

Жети жыллар толғанда, "
Гүнасынан пәк болып,
Алпамыстай ер жигит,
Аты шығарды шад болып,
Зинданнан шықты-ау саламат.

Ат беліне минеди,
Талап етіп жөнеди.
Тайшыхан салған қалаға
Аттың басын оңғарып,
Ат ойнатып Алпамыс,
Әйне песін Ұақтында,
Тайшыхан салған қалаға,
Ат ойнатып киреди.

Қамшы урды аттың етине,
Ләйли жәуһар қолға алып,
Қалмақтың тийди шетіне.

Ат шапты беглер далаға,
Сыйынды қудай талаға,
Намазлыгер уақтында,
Бөлінген қойдай шуұлатты,
Намазшам болған уақтында,
Асау тайдай туұлатты.

Ақшам менен ат шапты,
Үсті-үстіне дәбил қақты,
Мәрт-жолдасы қадир қақты,
Душпанлардан қызыл қаны,
Көшелерге шарлап ақты.

Бір күн тыйбай ат шапты,
Екіленші күнінде,
Аттың басын оңғарып,
Хан отырған датқа жай,
Себил қалған ақ сарай,
Пияда бармас жайларға,
Батыр атлы киреди.

Тайшыхандай патшаның,
Мойнына жип салады,
Ат қапталына сүйретіп,
Ырылдатып ийт киби,
Басын жулып алады.

Атты оңғарып Алпамыс,
Қарсыласқан душпанға
Тийе берди шетінен,
Алдың қырдым дегенде,
Арты гүлдеп толады,
Артын қырдым дегенде,
Алды гүлдеп толады,
Биреуін өлсе қалмақтың,
Мыны таяр болады,

Уаһи қылыш шапиресте,
Өлик деген дәсте-дәсте,
Құрт ойыны құрылды,

Көшеге қылыш урылды,
Үш күн урыс салады,
Төртленші күн болғанда,
Ханның тоғыз ханзадасын,
Бегі менен бегзадасын,
Күн тиймеген азадасын,
Туу көтерген саркардасын,
Сайлап бір шапшың барады,
Аллаласып жылайды,
Хожасы менен дәруіші,
Дәрежелен қарайды,
Күн тиймеген бийбиші,
Дадқа жайдып ишініде,
Кептердей қауаз береді,
Ғәнимлердің кеуіші,
Төрт күн салды урысты,
Аяпбай тартты қылышты,
Бесленші күн болғанда,
Күннің жүзі думан болды,
Белли ақыр заман болды,
Адам өлді, ат жығылды,
Көшесінен қан төгілді,
Ат баурынан қан болды,
Омма тұрған көп болды,
Қол көтерген жоқ болды,
Қылыш қыннан тап алды.

Айралық оты жаманды,
Жарадар болған қалмақтар,
Кен сарайға қамалды,
Жәңжел қойды, тауға тынды,
Байшубардың басын бурды,
Қаражан менен шегара,
Шегараға барғанда,
Тал таяғын таянып,
Екі пешин қайырып,
Көкірегің айырып,
Қол қаусырып сәлем береді.

— Арзымды есит, жан достым,
Шығып па едің саламат,
Алдың ба ханнан арынды,
Тақтырған көмар белимді,
Сөйлетсем саған тилимді,

Сен де бір пай, мен де
бір пай
Тайшыхан менен шегараға,
Ат ойнатпн желгенсен.

Әне, Қаражанның жұртын енінге беріп, Алпамыс қайта бер-
ді. Сәске уақтында, алтыншы күнінде ат қойған жеріне келді.
Әшім досты келген екен кейіннен.

Басында бар жумыры,
Аяғында шарығы,
Қыйсық таяқ қолында,
Харма, достым, харма деп,
Қәдімгі үде бар ма, деп,
Келген екен Әшім сорлы.

Аттан түсті Алпамыс,
Әшім атлы достының,
Оң қолынан тұтады,
Тайшыхан өлген датқа жай
Алып барды Әшімді,
Барып басып шешеді.

Шарық бүрген аяғына,
Сауры етік кийдірді;
Шал шекпен кийген ийініне,
Еңсе постын кийдірді;
Шылбыр буған беліне,
Алтыннан көмар буудырды,
Жумыры бүрген басына,
Тилләдан тажды кийдірді;
Таяқ тутқан қолына,
Ай балталар уәлатты,
Майданға атты шаптырды,

Ата-енесін таптырды,
Мынау сенің атаң, деп,

Жатқан қыздың бас ушына барып,
Аттың үстінде тұрып,
Көзін зартып,
Жүзін қабартып,
Қызға не айтып тұрыпты:

Харма, достым, харма,
Мен сорадым сауғатқа,
Өзіме дәрек елімді.

Мынау сенің енен, деп,
Әшім ханға тапсырды.

Кеуліне, жора, келмесін,
Арзайым жатқан боз ордаға,
Ат ойнатпн барайын,
Ханның қызы Арзайымды,
Батыл діннен дөңдиріп,
Бардақ дінге ендіріп,
Ақ некесін қыйдырып,
Шәриятқа исін сыйдырып,
Саған алып берейін,
Атты бурды Алпамыс,
Ханның қызы Арзайым,
Бағ-хәреміннің ишініде,
Тиллә көшкінін астында,
Сарқауыздың бойында,
Боз орданың оң жағында,
Алтын кәттің үстінде,
Дизден төсек салдырып,
Белден дастық қойдырып,
Жатыр еді керіліп,
Турмағына ерініп,
Қырқ кәңіізек оң жағында,
Қырқ кәңіізек шеп шағында,
Жатыр екен Арзайым,
Алтын кәттің үстінде,
Ақ үйіне атлы кирді

Алпамыс,

Алпамыс өлди деген соң,
Қоңыраттан бийлік кетті,
Қуларға нәубет жетті,
Тоқсан үйлі құл хәм
Өз басына болып,
Шекшейін кетті.

«Ағамның орнында патшалық дәуран сүрейн, елді жыйнап
қырқ күн той берип, ақ некесін қыйдырып, шәриятқа исин сый-
дырып, жеңгемді өзим аламан», — деген Ултанға бир қыял пай-
да болды.

Ханлық құлға жетип,
Байсының елін жыйнады,
Ултанқұл қыял ойлады.

Уллы тойды баслады,
Патшаның кеулін хошлады,
Байбөри байды мәскепши
қылды
Енеси сорлы күн болды.

Қарындасы Қансулыұға,
Апарып жылқы бақтырды,
Байбөри менен еншилес.
Құл атасы сол еді,
Алпамыстай баланы,
Көтеріп енді өсірген,
Құл көмалға келтирген,
Атын Құлтай дер еді.

Алпамыс «ел шетіне келдим» деп, «топырағымға миндим» деп,
Байшубардың суу тулпардан болған жері еді, жел бийеден туу-
ған жері еді. Ене сүтін емип көмалға келген жері еді.

«Куба таудың басында бир ақшам мийман болып, кетейін»
деген батырға қыял келді. Куба таудың басына шығып, батыр
бир ақшам мийман болды.

Намаздың парызы уақтында,
Шайтан қашқан шақтында,
Аттың көзін уұқалап,
Жауырындарын сыйпалап,
Ерін салып, айылын тартып,
Төрт тәрепке Алпамыс,

Қызыл қыя құмның ишінде,
Куба таудың басында,
Қарап тұрса байбетше,
Бир бабаның гүңгіренип
жылаған сесті,
Қулағына талтал келеді.

— «Ат өлсе, сауыр мийрас,
Аға өлсе, жеңге мийрас»,
Алпамыс ағам өліпті,
Жеңгем маған мийрас
болыпты».

Құлтай атлы ғаррыға,
Шөлде түйе бақтырды.

Жети жасқа келген Жәдигердің,
Басына жумыры кийгизді,
Аяғына шарық бүргизді,
Бала өз ырайына ер жетсе,
Ер жеткен соң атасына,
Жамаң азап береді,
Жаслығында таланса,
Кеулі қорқақ болады, — деп,
Құлтай бабаның қасына
апарып,

Ата дийдарын көрмей,
Қалған Жәдигерді,
Қыйсық таяқ услатып,
Қой соңына шопан қылды.

Бабасы Құлтай Алпамыстан
айырылып.

Қанатынан қайырылып,
Түйеге күші жетпей,
Жағғызы ядына түсіп,
Бир төбенің басында
Алпамысты жоқлап.

Сийлесін дағлап,
Тал таяғын таянып,
Баба не деп жылап тұрыпты.

Басынан өткен дәуранларға,
Шүкір етіп жылап тұр:

— Дүньясан, дүньясан, ақырың паныйсан
Кимлерден қалмаған толы дүньясан.
Мен айырылдым Алпамыстай баладан,
Басына айралық салған дүньясан.

Әуел бул дүньяға бир құс келтіріп,
Жердің жүзін дәне менен толтырып,
Бир дана жеп, еллі мың жыл отырып,
Сол құсқа бийпаян болған дүньясан.

Кимлер ғәда болды, малдан айырылып,
Кимлер шейит болды, жаннан айырылып,
Мен жылайман Алпамыстан айырылып,
Басыма айралық салған дүньясан.

Жерді, көкті халық әйлетен ылайым,
Қартайғанда неден болды гүнайым,
Кетті Алпамысым, жеті жыл болды,
Келер ме екен, келмес пе екен қудайым?

Сол уақыттары түйе шашу жайылады,
Тауға піткен мұдам қасыл гиялар,
Байсын елді енді құллар ийелер,
Қайтарыуға менде дәрман болмады.
Хала-хала! Себил қалған түйелер.

Үркер батса тәрезіге таялар,
Хызметкерлер хан қасынан жай алар,
Қайтарыуға менде дәрман болмады,
Хала-хала! Себил қалған маялар.

Алпамысым барда кийген паршалар,
Үйлерге жарасқан алтын аршалар,
Қайтарарға хал-қууатым келмеді,
Хала-хала! Себил қалған паршалар.

Сағынғанда Жәдигер жан аталар,
Бұл сөзінде жоқты менің қателер,
Қайтарарға белде менде дәрман жоқ,
Хала-хала! Себил қалған боталар.

Алпамыс бұл сөзді еситті, «бул ғой менің атам Құлтайдың сесті екен, елямди құл бийлеген екен-ау, атам алып келгенде тоқсан үйді құл еди, бәринин түби бир еди. Мен қасына барайын, тәңір сәлемим берейин, сәлемимди алса, қадимги перзентим, дег қушағын ашып жуырса, мен сыйлайын басын.

Құл менен құлдың түбир бир, Мойнына шылбыр салайын
Сәлемимди алмаса, Ат қапталына сүйретип,
Сөзіме құлақ салмаса, Қыйнал жанын алайын».

деген батырда бир қыял пайда болды.

Байшубардың беліне мініп, ғаррының оң жағына келип, қол қаусырып тәңірі сәлемин берди. Сәлемин сирә алмады, сөзіне құлақ салмады. Алпамыстан айырылғалы жылай-жылай көзі көр болыуға қайым болған екен. Шөлде түйе бағып, құлағына қум толып, құлағы ауыр тартқан екен. Сәлемин алмай, төбеден түсіп, гүңиренип төбеге қарал кейинип баратыр.

— Бәрекелле, бул манлайы қара да құллардың динине кирген екен,— дейди. Шеп ийининен қақтырыңқырап сәлем берди, теңгиреклеп барып, жер қушақлап жығылды, басын көтеріп ғарры «астаупыралла», — деп инсапқа кирди.

— Менің Алпамысыма қусаған, халқынан айырылған, ата-енеден бийгана болған бир жигит екен, бул ақылдан сасқан екен, шөлде адасқан екен, маған сәлем берген екен, ауыр құлағым еситпеген екен, жол сораған екен, көр көзім көрмеген екен, буның өзі мәжгүн бе, жинли ме деп мени атқа қақтырған екен-ау, «жоқты жоқ биледи» деген, усы баладан жалғызымды сорап көрсем, дерегин билмес пе екен,— деген бир қыял пайда болды.

Өз баласын танымай,
Аттың мойынын қушақлап,
Жол болсын сорап жылады:

— Хауа жаусын, айдың көллер хөл болсын,
Жылдан жылға кем дәулетің мол болсын,
Себеп неге қақтырасаң атыңа?
Барар жерің айтқыл, балам, жол болсын.

Қартайыппан, кемлик пенен жылайын,
Тилдеріме хақ санасын салайын,
Себеп неден қақтырасаң атыңа?
Жас, құлыңсан, барар жерін сорайын.

Ай қараңғы көрiniп тур көзлерге,
Ақ қылқан жетпейди игри тизлерге,
Себеп неден қақтырасаң атыңа?
Балам, сеннен сапарыңды сорайын.

Алпамыс: — Көз жиберип хәр жағанға қарайсаң,
Бунша неге өксип-өксип жылайсаң?
Не қыялың барды, баба, кеуіліңде,
Айта бер, бизлерден не сөз сорайсаң.

Қыл шылбыр байланған сенни беліңе,
Саудагер билмейди сенни жолыңды,
Бунша неге кемлик пенен жылайсаң,
Сорағандай не сөзің бар кеуіліңде?

Құлтай: — Сораған жоғымды өзім айтайын,
Жылаған дәртимди саған айтайын;

Көзлеріме жақты күнлер түн болды,
Душпанларға үстим гүзар жол болды,
Жылағанымды саған айтсам перзентим,
Алпамыс кеткели жеті жыл болды.

Лашын едим, қанатымнан қайырылдым,
Жүйрік едим, дойнағымнан майырылдым,
Жеті жыл болғанды жалғыз кеткели,
Шам шырағым Алпамыстан айырадым.

Ат кекилин бестен таллап өрдин бе,
Майданда толықсып дәуран сүрдин бе,
Көрсен билсең хабарың бер жалғыздың,
Я атам деп, я енем деп жылаған,
Өзіндей бир жас уғланды көрдин бе?

Алпамыс: — Сауаш күні ат кекилин өрмедім,
Мәртлик пенен аз дәуранды сүрмедім,
Мен билмеймен баба адасқаныңды,
Ондай жигит сирә елде көрмедім.

Уллы тойды баслады,
Қайсар құл кеуилин қослады.

Атасы Байбөрини мәскепши қылып, енесі сорлы күн болды, қарындасы Қансулыға жылқы бақтырды, құл атасы мен едим, маған түіе бақтырды жеті жасына келген Жәдігердің басына жумыры кийгизді, аяғына шарық бүргизді, қыйсық таяқ ұслатып, әкеліп қойға салды.

Былыр малды дәптерге алып еді Құллардың қалып тұрған бір ғаррысы едің деп, енші бермедің деп, кеуилиңе келер деп, енесі өлген бір ақ ылақ берді.

Шырағым, пәтияңды берсең, соны сойып берейін, соннан басқа талым жоқ, Құлдың хәм той беріп атқанына отыз бес күн болды, балам. Бизің елдегі әңгіменің лийкінің сол болды, балам, — дейді:

Батыр қосқа келип, аттан түсіп, өз атын өзі байлады. Құлтай бабасы қыйсық таяғын белине қыстырып, Жәдігердің қой бағып жүрген мәканына қарап жүріс қылды.

Құлтай деген бір бәдбешер құл еді, бели нардай бүгілген, қас-кирпіңі ғаррының ақ бетіне төгілген, хәр шыңның басына шығып қас-кирпіңің көтеріп, бағын жазып қарайды. Көрің-бейді ақлығы, бір шыңның басына шығып аңлай-аңлай қараса:

Басында бір жумыры,
Аяғында шарығы,
Қыйсық таяқ қолында,
Екі көзі жаудырап,
Екиллери салбырап,
Атам, дейіп зар жылап,
Жеті жасар Жәдігер,
Жүр екен қойдың соңында,
Қасына барды бабасы.
— Хә, перзентім, перзентім!
Саған айтар арзым бар:
Бүгін намаз уақтында,
Күш бермеді түйелер,
Бір төбенің басында,
Балам түсті ядыма,
Ботам түсті ядыма,
Сағынғаннан, шырағым,
Сарғайып жылап тұр едим,

Келе берді бір атлы,
Бизге сәлем беріпті,

Еситпеді қулағым.
Жол сорапты бизлерден,
Көрмеді сирә көзлерім,
Атына мени қақтырды,
Қалтаурап турдым жайымнан,
Кемлик келді өзіме,
Алпамыс жан болғанда,
Бұндай жүрген саяқтан,
Көрермедім қорлықты,
Қылар ма еді зорлықты.

Сол жүрген жолаушыдан:

Мен сорадым атанды,
Кейнінде бала бар ма, дейді,
Жалғыз ұлы бар, дедім,
Мен де көріп кетейін, деп,
Қорғапға мийман болды,
Сеннен бетер жылайды,
Атаңды меннен сорады.

Я атаның досты ма?
Я бір қадір биліси,
Ата билер ашпасы,
Деймен қыялым.

Үйге келді бір мийман,
Соның ұшын келгенмен,
Бір тоқлы берсең сойыық,
Алдына басын қояйық,

Жас жигит екен қыялы,
Қабыл болғай дуғасы,
Пәтиясын алайық.
Сол уақытта бала жылады:
— Хау алжыған, алжыған,
Бере алмайман бір тоқлы,
Қайта бергіл, сен, деді.
Бір қой тутып мен берсем,
Апарып сойсаң сен, деді.
Гүзектің айы толғанда,
Шопанның уақты болғанда,
Ұлтан деген залым хан
Дәптерине қараса,
Есабын меннен сараса,
Бір тоқлысын жойылтса,
Есабын өзім бере алмай,
Атлы салар кейніме,
Қамшы урар мойнымма,
Екі атлының алдында
Зар жыларман сарғайып.

«Өз малың сойған өкінібес», —
Деген сөз бар, баба жан,
Былырғы берген ақ серке,
Арық еді бәхәрде,
Ойпат жерде арқанлап,
Құмлық жерде жетеклеп,
Тапқанымды бергенмен.

Быйыл серке семирді,
Дөнен жасына келді,
Мен де тутып берейін,
Апарып сой мийманға.

Мийманың хақы сол, дейді,
Алдына басып қой, дейді,
Пәтиясын ал, дейді.
Әуелгі менің нийетім,
Мынау еді, жан бабам:
Мұхаммедтің үмметі,
Бір құдайдың құллары,
Жалғаншыға келгенде,
Тилейді екен перзентті.

Өзім өліп кеткенде,
Кейнімде адам қалар, деп,
Моллаларды жиыр деп,
Мал семизің сояр деп,
Моллалардың алдында,
Малдың басын қояр деп,
Басына құран оқытып,
Атаға дуға қылар деп,
Тилейді екен перзентті.

Гүзектің айы туғанда,
Шопанның уақты болғанда,
Ақ серкени жетеклеп,
Хан алдына барайын,
Бір күн жууап сарайын,

Жесір болған енемнің,
Ақ серкени жетеклеп,
Мен алдына барайын,
Бес-алты нан жаптырып,
Бес-алты молла жылайын,
Ақ серкени сойайын.

Моллалардың алдына,
Серкениң басын қояйын.
Қалмақта атам бар еді,
Көрмей қалған перзентпен,
Ясиің құран оқытып,
Тііе берсін мен айтп,
Хаққына дуға қылайын, деп,
Нийет етіп жүр едим,
Ол нийетті мен қойдым.

Он бес күн болды, жан баба,
Сәрсенби күні ақшамы,

Сәхәр җақта түс көрдим,
Түсимнен өзим кууандым,
Көрген түсимди айттайын,
Саған айтпай қайтейин:

Абырайды аллам берипти,
Атам гүнадан пәк болып,
Зинданнан шығып саламат,
Шубары тийип астына,
Тийипти найза дәстине,
Ат ойнатып барыпты
Тайшыхан қалмақ елине,
Әжелісін өлтиріп,
Келле кесип, қан төгіп,
Қалмақты қойдай шулатып,
Өзіне жақын бир досын
Орнына патша қылыпты.

Аттын басын оңғарып,
Байсыңға атам қайтыпты.
Байшубары астында,
Қарағай найза дәстинде.
Он бес Қонырат,

Сол җақытта ғарры жылады:

— Жылай берме, ақлығым!
Ата қайда сизлерге,
Бота қайда бизлерге,
Келе қойса сол атаң.
Түспес пе еді атынан,
Баба дейіп гиржинлеп,
Асылар еді мойнымнан,

Бабаға серкени тугып берди. Баба жетеклеп пәсин җақытта қосына келди. Батыр Алпамыс жайынан турды, — Баба, сенин хызмет пенен исин болмасын, — дейди. Хадал малым келди деп, хақ миясар көрди деп, серкени тәкбир айтып, хадаллап сойды. Бабаға билдирмей терисин тулып етип алды, бар гөшин қазанға салды, екеуи гөшти пәсиріп отырып күн батты, намазшам болды.

Жол бәндіне қараса,
Жеті жасар Жәдігердің

Он бес Қонырат кейинде,
Жайылған бабам алдында,
Ат жылаулап Байсыңға,
Атам аман келипти,

Атам минген шубарға,
Енді өзим миниппен,
Тоқсан үйлі құллардың,
Мәканына барыппан,
Келле кесип, қан төгіп,
Құллардан арымды алыппан,
Көрген түсим сол менін.

Ашылған гүлдер солмасын,
Бийәжел бенде өлмесин,
Ақ серкени берейин,
Апарып сой мийманға.

Аялап қара, алжыған!
Үйге келген мийманың,
Ғайып болған атамның,
Өзі болып жүрмесин!

Минген бедеу желер ме,
Бийәжел бенде өлер ме,
Жылай берме ақлығым!

Ата қайда сизлерге,
Бота қайда бизлерге,
Өлгенлер қайтып келер ме.

Екі көзі жаудырап,
Кекіллері салбырап,

Ақша жүзін шаң басып,
Басында бар жумыры.

Аяғында шарығы,
Қолында қийсық таяғы

Қойдың соңында киятырғанын көрди. Жәдігердің көрген җақытта туып тақаты, отырып паракаты болмады. Мәрт жайынан шашырап турды. Баланың қасына барды, баланың маңдайын оң дизесине тиреп, тилә кекіллерін сыйпалап, бабаға тәсил салып, өзін танытпай:

Атларға тақтым сәдепти,
Хызметте бағрым кәбапты,
Кеуилине, баба, келмесин,

Жетимнің басын сыйпамақ,
Пайғамбардан сауапты, —

деп баланың кекілін сыйлап жылап атырған қусайды:

— Жалғыздан қалған ақлығым,
Ұсы ма еді, жан баба?
Балам жоқ деп жылама:
«Орында болса, оңалар.
Изінде болмаса адам жоғалар.
Перзентің адам дуз базар.
Бийперзент болар қуу мазар».

Сен жүрсен бұнда атам, деп,
Жүргенді атаң қалмақта,
Көрмей де қалды-ау ботам,
деп,

Мәртлік пенен дәуран
сүрерсен,

Ойлап бир құда билерсен,
Аман болсан бир күні,
Сабыр әйле, қозым, сабыр
әйле,

«Сабырлы жетер мұратқа»,
Сен атаңды көрерсен

Баба арман қараса,
Хәр бетинен бир сүйлі.
Мийпри қанды пәлауанның.

Шеккен бир жәбир-жапанды,
Жарасқан зауық-сапанды,
Көре қойсан, Жәдігер,
Таныр ма едің атаңды?

Әне, сол күні серкенің гөшпие тойып, үшеуі мийман болды. Бәхәрдің айы еді, көклемнің җақты еді, қой, малға бәхәр күні тыным барма, қумда жатқан патшалықтың қойы, сәхәр җақытта қойлар өріп жайылды Жәдігер мийманға қарамай, қийсық таяғын сүйеніп, қой соңына еріп кете берди.

Жәдігерге күш бермей қойлар хәр қайсысы бир қумның бауырына шөп қуып жайылып кетти. Жәдігер қойды жыйнап ала алмай, өкшесінің жарығын қаратасқа тийдирмей, бир төбенің басына шығып, бала шырқырап жылап турған қусайды. Сарғабасына шығып, бала шырқырап жылап турған қусайды.

Ыып таң атқан уақытта Алпамыс дастыққа омырауын таслап, атамды көрдим, баламды көрдим, ата-енемнің аманлығын билдим, деп қудаға шүкір қылып, төрт тәрепке қарап атырса, бір баланың шырқырап жылаған сесті қулағына тал-тал келип тұрыпты, жетимлигин яд етип:

— Жерди көкті халық әйлеген илайым,
Жети жаста неден болды гүнайым,
Көрмедим мен сен атамнан айырылдым,
Жетимликти миясар қылды қудайым.

Аталылар ойнайды дейди еллерде,
Атасызлар қой бағады шөллерде,
Келер ме екен ғайып болған жан атам!
Ақшам-күндіз екі көзім жолларда.

Жетимликтен шарға болды бойларым,
Атам келип болар ма екен тойларым,
Қайтарарға хәм-қууатым келмеді,
Қуррайт-қуррайт!
Себил қалған қойларым.

Қуларда болмады мениң қостарым,
Басым бүркенген тилә жастарым,
Қайтарарға хәм-қууатым келмеді,
Қуррайт-қуррайт!
Себил қалған қошқарым.

Лашын едим, қанатымнан қайырылған,
Жүйрик едим дойнағымнан майырылған,
Келер ме екен енді бір күн ғайыбым,
Тоқпақ жаллы торы айғырдан айырылған.

Қулардан аларман ишәлла арым,
Жылағанда билгей алла бул зарым,
Жети жыллар болды журттан кеткели,
Келер ме екен бір күн адасқан нарым.

Жетимликтен бул сарғайған бой болды,
Атам кетип, мениң енем той болды,
Келер ме екен енді бір күн ғайыбым,
Кеткенінде қошантайлар қой болды.

Бәхәр болса таудан аққан булағым,
Жетимликтен ауыр болды қулағым,
Қайтарарға хәм-дәрманым келмеді,
Қуррайт-қуррайт!
Себил қалған ылағым.

Бала зар жылап тұр еді. Алпамыс жайынан тұрды, шубардың белине минди. Алпамыс атты иркіп, аяғын зәңгиге тиреп, ақ найзаға сүйеніп, жайылып атқан қойға бір қыйқуу салды. Бір қыйқууға шыдамай, қойлар үркіп жыйналды. Аттын басын ояғарып, Жәдигер тұрған төбеге барды. Аттан өзін таслады. Жәдигерди қушақлап, көзінің жасын моншақлап, сол уақытта батыр жылады:

— Атқа бір тартқан андызым,
Маңлайымда қундызым,
Жетиммен, деп жылама,
Аман болса бір күни,
Атаң бір келер, жалғызым.

Маң-ман баққан, маң басқан,
Төрт аяғың тең басқан,
Алды өркешині қум басқан,
Артқы өркешині шаң басқан,
Қара гүрен адасса,
Жойылтқан жоғың мен! — дейди.

Атасы ғайып болғанда,
Енесінің ишінде,
Алты айлық қалған Жәдигер,
Жалғызым ба едің сен? — дейди.

Гүлдир-гүлдир киснеген,
Суулықты кесе тислеген,
Танаулары шап-шақтай,
Саны қара гүпшектей;

Елиңе душпан келтирмес,
Жылқыңа саяқ ендирмес,
Тоқпақ жаллы торы айғыр,
Ғайып болса елиннен,
Адасқан жоғың мен! — дейди.
Атасы ғайып болғанда,
Енесінің ишінде,
Алты айлық қалған Жәдигер.

Қулыным ба едің сен? — дейди.

Мүйізлері шығыршық,
Қуйрықтары дығыршық,
Мекиренип сес берген,
Душпанның жаны сескенген,
Елиңе душпан келтирмес,
Қойыңа саяқ ендирмес;
Ай мүйізлі ақ қошқар,
Ғайып болып кеткенде,
Енесінің ишінде
Алты айлық қалғанда,
Ат басындай уа тууып,
Ақ жарылқап күн тууып,
Шырқырап жерге түскенде,
Алтын гүен мойнында,
Маңырап қойлар келгенде,
Талпынып қозы тұрғанда,
Жаздырылып гүеннің,
Хәр саулыққа бір барып,
Таба алмай жүрген атанды,
Жәдигер ме едің сен? — дейди.

Жылай көрме жетімек,
Душпаннан арыңды аларсаң,
Сарғайып неге жылайсаң,
Аман болсаң бір күни,
Сен атанды көрерсең,
Танытсам туұры базаға,
Жарылып кетер жүрегі,
Қор болар бала сүйегі,
Жаңа көрген уақтыңда,
Дийдарына тоя алмай,
Мен жыларман кейнінде,

Қойдың ишин аралап, бір семіз қойды алдына алып, сәске

Уақытта бабасының алдына келди. Бабаға таңри сәлемін берди. баба сәлемін алды. — Баба, сен баланды таныр ма едің, — деди. — Көрсем, таныр едім, шырағым! — дейди.

— Баланың не белгиси, не нышаны бар еді? — дейди.

— Жетім жүкли болғанда, тоғыз ай он күн толғанда, тиләдән жүген жердирип, жеті күн жатты толғатып, тууа алмады сол нашар, жеті күнлер толғанда, сәхәр уақты болғанда, хәзрет Әлий шері қуда келип, он ийініне пәнже урған, бес пәнженің дағы бар еді, көрсем соннан таныр едім, — дейди.

Сол уақытта батыр ийінін ашты, бабасы бес пәнженің орынын көріп, аударылып түсті. Қалды бойы қалтырап, сай сүйегі сырқырап, бір майдан жатып, өзіне келди.

Әне сол уақытта баба менен танысты, құллардан көрген қорлықты, құллардан болған зорлықты баласына баян етті.

Күнде атлы келеди, хан шақырды сени деп —

Шақырғанда бармайман,
Ултан атлы мың құлды,
Алпамыстай баламның,
Бір басым кеткен ийіне,
Сира десе алмайман —

десем, мені олар урып, урып таслап кетеди.

Сондай қорлық көргенмен,
Келдің бе жалғыз перзентім.
Сен кеткелі қанлар толды көзіме,
Келе алдым өзіме,
Сени көрдім, шырағым,
Енді өлсем разыман,
Яратқанның өзінен.

ЖИГИРМАНШЫ БӨЛИМ

Әне сол күні де қой, сойып, гөшке тойып, үшеуі мийман болды. Ерте намаз уақтында, Жәдигер қойды бағып кете берди. Құлтай менен Алпамыс қоста қалды, екеуі мәсләхәт салды.

Алпамыс айтады: — Баба, биреу бендени бийгүна өлтірсе, оның гүнасынан киесі шыға алмас, гүнаы өз мойнында болса, ол бендени өлтірсең, мақшерде сорауы болмас, сен ат, жараққа ийе бол, сениң бар лийпанды кийейік, сен мисетте болайың, той беріп атқан құлдың қасына барайың, ким жақсы екен, ким жамаң екен, ким дос екен, ким душпан, хәр кимнің гүнаың мойнына қойып,

өлтіріп қайтайың — деп, ат, жарақты бабаға беріп, бабасы Құлтайдың гөне гүписін кийди, гөне сонпасын кийди, гөне көйлек-ыштанын кийди, гөне геуіш-мәсисін кийди, белбеуді хәм төменірек бұды.

Бир шапанды еңсесіне бүклеп ғана тықты ғожалақ киймек Алпамыстан қалып еді. Әдепкі ақ серкенің терісін ғожалақ қылып қан менен қатырды, Құлтай менен қатар отырып, сууға қараса, екеуің сирә айырып болмайды. Қайсысының Құлтай екенің өзлери хәм билмей қалды.

Құлтай бабаның қыйсық таяғын белине қыстырып, ат-жарақты бабаға тапсырып: Ортасы Қара көл еді, арқасы гүзар жол еді, уллы гүзар жол менен бул тойханаға қарап жүрис етті.

Елатында бир бай бар еді, Ақшалбай деп ат беретугың еді. Уланханға қадирлирек бай еді, Қара көлдің арқасын жайлай туғың еді. Төрт-бес ер жеткен қызлары бар еді, буларды хәм тойға айттырған екен. Бир топар қызлар арбасын айдап, Қара көлді жағалап тойға қарап, қыйсанласып кетип баратыр.

Сол қызлардан бир жол болсын сорап көрейің, арбасына миндирип кетер ме екен деген «бабаға» қыял пайда болды. Қызлардың алдына шықты, арбасын еглан, қызлардан жол болсын сорап, «баба» не деп тұр екен:

— Хауа жауса, айдың көллер хөл болсын,
Жылдан жылға кем дәулетің мол болсын,
Арба айдапсыз Қара көлдің бойына,
Айт, қызларым, сапарыңыз жол болсын.

— Арба айдадым Қара көлдің сайына,
Шатыраш кийдим келте-келте бойыма,
Жолды босат, өлім бергил алжыған,
Биз барамыз Ултан ағам тойына.

— Кеуінде қалмасың қыйлы қалларың,
Тойға барсаң, кешер нешик халларың,
Барғаныңша бирге жолдас болайық,
Арбаңызға миндире кет, балларым.

— Көкирегіңне хәр қыйлы хал ала бер,
Өткен күңлеріңне шүкір қыла бер,
Жолды босат, өлім бергил алжыған,
Жайғаспайсаң арбаңызға қала бер.

— Барғаныңша мен де жолдас болайың,
Қартайсам да бирге ойнап күлейің,

Арбаңызға миндире кет, қыздарым,
Барғаннан соң пәтиямды берейин.

— Арба айдадым Қара көлдің басына,
Ертеңгі ишти қоя берме кешіңе,
Жолды босат, өлім бергіл алжыған,
Уйқылағанда сен енерсең түсіме.

— «Ауа, қыздар, мен енермен түсіне»,
Тойға барсаң келіспеген ишине,
Миндирмесен кете бергіл арбаңа,
Ақыры бір күн бабаң минер үстіне.

Билегімді салайын ба мойыңыңа,
Кім шыдайды ғарры атаның ойыңыңа,
Миндирмесен кете бергіл арбаға,
Бір ақшам ал шул бабаңды қойыңыңа.

Бізге айтып тұрған қыздар хйіле ме,
Ойлансаңыз гәптің соңы гийне ме,
Миндирмесен кете бергіл арбаңа,
Ақыры бір күн бабаң минер сийнеңе.

Сол уақытта қыздар арбасын бурып айдап: —Өлім бергіл
алжыған, ширкин, ақлығы менен жас, адам менен дақылазасады-
ау, — деп қыздар жөніне кете береді.

Қыздардың кейін ала он сегіз қатын шыққан екен, ийинінде
дәстүрқан, қолында бала, бәхәрдің айы еді, көклемнің уақты
еді. Ауызын ашып, тілін салып, тула бойы ақ көбік болып, қа-
тындар да өлейін деп шаршап киятырған құсайды.

«Усы қатындарға жақынданқырап дақыл етсем, дәстүрқанда-
рын бермес пе екен», деген бір қыялға кетті. Жақындан барды:

— Келіндер, амансыздар ма? — дейді.

— Қулық, қайнаға! — деп, дizesін басып, сәлем беріп атыр
келіндер.

— Келіндерім, жол болсын? — дейді.

— Жол болса, қайнаға, мол болсын, — дейді.

— Уатан хан тойға айттырған-ау.

— Бәрекелле, балаларым, бағыдай күнім бар ма, мен сор-
дыға тыным бар ма. Алпамыс жан барындағы күш болғанда,
дәстүрқандарыңды алып жүріп, сіздерге көмек берер едім-ау!

— Қайнаға, сөйте көр, ийманлы бол, көп жаса, балаң, аман
келгей, — дейді.

— Жақсы, балаларым, «көп тілеуі көл», деген, бір майдан
көмек бере қойып, балаларым, — дейді де, бір жан бауырға
өзін таслап отырды. — Ийниме теңлеп салып, қолымнан тар-
тып, арқамнан иітерип, мені бір еңлеп тұрғызып жиберіу керек,
— дейді.

Қатындар ғаулап қасына барды, тоғызын бір жағына, және
тоғызын бір жағына, он сегіз дәстүрқанды, екі ийиніне теңлеп
ғана қойды. Бір қатын қолынан тартты, бір қатын арқасына
иітерді, ақ-уқ деп еңкейіп-тонқайып түргеліп кетті. «Құлтай»
қатындар менен бір майдан жоладас болды, әуелі бір танап
бойы озды.

Қара көлді жағалап, дәстүрқандарды арқалап, қатындарға
көринбей қарасы шөгіп кете қалды. Қара көлді өткен жерде
Қолтық деген бір көл бар еді, жері отлақ еді, мал отлауға қо-
лайлы еді, бір бай мал көклетіп көп отырған екен, малы хәм
қайырда көп жатқан екен, малдың тезектері, асты қайыр, үсті
қуышламаға шытырмақланып қатқан екен, «арқадан дауыл турды,
Құлтайды құда урды», дәстүрқандарды жерге қойып, он сегіз
дәстүрқанның қатламасын мақул бүклеп ғана урды.

Дәстүрқандар бос қалды, сийрегирек жатқан, жуқарақ қатқан
дәр қийсысына жуп-жуптан тоғыз жуп малдың тезегін тауып
салды. Қатындар изінен келді, былайырақ шығып отырды.

— Келіндер, дәстүрқандарыңды ала қойып, балаларым, —
дейді.

— Қайнаға көп жаса, ийманлы бол, — деп, — балаң аман кел-
гей, — деп, «Құлтайға» пәтиясын беріп, қатындар дәстүрқанда-
рын танып алды. «Құлтай» болса, озып кетті.

Қоныраттың бір жабы бар еді. Ақ жап деп ат беретұғын еді,
қатындар хәм туұра жолдан Ақ жаптың бойына жетті. Айланып
өтейін десе, көпір ұзақ, түсіп өтейін десе, жап шуқыр, секи-
рейін десе, еңірек, бір тигірек жайға көзі түсті хәм тарырақ
көрінді. Усы жерден секиріп өтейін деп мәсләхәт салды, екі
пешин қайырып, көкірегін айырып, ыштанларын шербенип, көй-
легін ауызына тислеп, балаларын ийиніне салып, дәстүрқанда-
рын қолына алып, кейін шегініп келіп секиріп еді, он алтысы
өтті. Бақа жауырын, мәңтірсек, бөксесі жуған, келте бақайырақ
екеуі шомп етіп сууға батты, сұйық тезекте не көрген күн бар,
бул да шайылып кетті, екеуі суудан шығып, біреуі алдында,
біреуі кейіннен кетіп баратырса, «ауған талғанға күледи»
деген, изгі қатын өзіннікінен хабары жоқ, алдындағы қатынның
қатламасы шайылыпты, өкшесіне, бөксесіне, қуырығына тамшы-
лап тамып баратыр, оған изгі қатын ауызын қийсайтып күліп
баратыр:

— Тойға барсаң, менің ақлым болар лал,
Кеулице келмесін сенің қыйлы қал.
Егленіп тұр, өлім бергіл бийхая,
Хау абысын, саған айтар арзым бар.

Келип пе едің еренлердің бағына,
Күйіп пе едің жоқшылықтың дағына,
Ақламапсаң, өлім бергіл бийдәулет,
Қатлама писиріп пе едің зығыр майына,

Ултан ханлар ұллы тойды баслайды,
Той бергенлер зәрре кеулице хошлайды,
Ақламапсаң, өлім бергіл бийдәулет,
Қатламаңыз шайылып кеткен ұсайды.

Тойға барсаң, сенің ақлым ғайранды,
Биздер менен сүре алмасаң дәуранды,
Ақламапсаң, өлім бергіл бийхая,
Майлар тамып үстің басың ғайранды.

Сол уақытта артына бурылып қараса, бұнықы оннан бетер
ағып баратыр. Екеуі де бір аш киінің қатыны еді.
— Маңдайымыз қурысын, абысыным, енді тойға не беті-
міз бенен барамыз? — Уи тілен алып, майды қарыз алып, иілеп
зордан писиріп едік-ау, — дейді. — Усындайда алыспайтуғын
бола ма, аналардан қарыз ала қояйық, — дейді. Алдындағы қа-
тындардан екеуі нан қарыз сорап баратырған қусайды:

— Қайним әліп, Ултан болды ханымыз,
Тойы қурысын, қыйналды шийрин жанымыз,
Бир-бир наннан қарыз берің бизлерге,
Сууға батып, шайылып кетті нанымыз.

Қайырып жақтым Байсын көлдің қамысын,
Жаңа билдім тойхананың алысын,
Бизің нанлар сууға батып езілді,
Бир-бир наннан қарыз берің абысын.

Байлар малың Қара көлге бағады,
Жарлылығы қурысын, мени жағады,
Қатлама писиргенің қурысын зығыр майына,
Бөксемиңге ыссы-ыссы тамады.

— Бийшаралар сууға жығылып кетіп еді — шайылса, шайы-

лып кеткенді, бир-бир наннан берсек, бере қояйық, — дейді бас-
қалары. Мәсләхәт пенен дәстүрқалаларын шешіп қарады, өзлери-
нің сууы менен булар да иіленіп қалған екен, құдай ұрды
Құлтайды, қайнаға болмасаң, теріс бол. Қатындар Ақ жаптың
бойына қайтып келіп, дәстүрқалаларын зордан қадаллап алды.

Құлтай озып кете берді. Құлтайдың бурынынан киятырған бир
қадірден ағасы бар еді, қолы епйрек еді, ханның тойында мал
соятуғын еді, қасасаң бола қойған екен, қалада отырсам, дәр ким
жамаңлар, төшті көп алдың дер, ханға өлімдар болып жүремей
бе деп, қаланың сыртында, жолдың үстінде тораңғылдан ыла-
шай қылып отырар еді. Кемпир де Құлтайдың қадірден жең-
тесі еді. Құлтайға қосып қойған бес-алты ешкі ылағы бар еді.

Құлтайды көріп арқасы қозды кемпир мойнымен созды:
— Шырағым, мырзаға, аман-сау жүрмисен? Бизің ақ ешкі

сау ма, сары ешкі сау ма? — деп сорап атыр.
— Заңғардың қызы, қайуақытта маған мал қосып бийнаймыт

болып едің? Ақ ешкің урғашы тууды, сары ешкің егіз тууды,
қара ешкің үшеу тууды, — деп еді, кемпир қуғанып кетті.

Кемпир қасасаңқа күнде бир қазан шәуле писиріп қоятуғын
еді. Шәуле пісіп тұр екен.

— Жеңге, мына шәулеңнен берсең, жеп кетейін, — дейді.
— Мә, шырағым, — деп бир шөміш салып берді. Жеп болып:

— Және бер, жеңге, — дейді. Және бир шөміш салып берді.
— Құдайдың өлімі бергіл құл, сенің ушың писиріп атырман ба,

— дейді. Кемпир шөміш пенен қойып жиберді. Рас қойыу олай
емес, былай деп кемпирдің қолынан шөмішті тартып алды.

Жүрегіңнің ауызы деп,
Қос өкпелің тусы деп,
Өлетуғын жерің усы деп —

кемпирдің бир урып еді, кемпир узынына жатты, қозғалмай сілесі
қатты, кемпирдің өлгенін билді, екі қатлап көрелің салды,
дастығын бәлент қойды, құблагақарап өз жөніне кете берді.
Намазмаш қарлығып, құптан болған уақытта, қасасаң киятырған
қусайды, дорбасы толы, қойыны да толы, күндегіден уақты қош.
Төші де көп, шегірдек, өңеш, өкпе, қырыққат, жумыры, аш ішек
— барын арқалап киятыр-ау. Маңлайы қара, төштің уақты қош-
лығы менен кемпирге қышқырып киятыр:

— Көргенше жоқты қарарым,
Таймағай менің дәураным,
Қасасаң ярың киятыр,
Үйдемесең, назлы ярым!

Есіктің келді алдына,
Бекитіулі есікті көреді,
Майданда қасасаң сөйледі:

— Торанғылдан ылашығым,
Сайлап алған шын ашығым,
Қассап ярың келип тұр,
Есик аш дилбарым, есик аш!

Ақлым хәм болды менин лал,
Бар ма еди сенде қылы хал,
Ийнимди дорба талдырды,
Кемпир жан, шығып дорбаны ал!

Ушырдым көлден ғазымды,
Қолыма алдым сазымды,
Шықыл занғардың қызы,
Өлгенше қоймадың назымды.

Қассаптың келди ашығы,
Нардай белиңди бүгейин!
Көзіңнің жасыны төгейин!
Шық десем, неге шықпайсан?!

Қассап ұай-ұай салып тұрса, ханнан екі жасауыл келди, ман-
лайы қара, Ултанның дәулетінде саған кемпир құрып ма, деп
қассапты хәм қуып кетти.

ЖИГИРМА БИРИНШИ БӨЛИМ

«Құлтай» тойханаға жетти, «әуелі атаны көрмек, епени көр-
мек мийрас, ата-енемди көрейин» деп, қаланы аралап барса, ата-
сының байлықтан тихкен боз ордасын апарып Ултан құл тойхана-
ға алып кеткен екен. Отыр екен енеси, бір көрпешің ишінде,
қақ шекпенди жамылып, Алпамыс жанды сағынып, Барын сәлем
берди.

— Женге, аман-сау отырмысан, — дейди, қолынан алып зыя-
рат қылды.

— Шырағым, мырзаға, аман-сау жүрмисең? Малың, жаның
аман ба, жетиметің сау ма? — деп, — жалғыздан хабар бар
ма? — деп сорап еди енеси.

— Женге, ишкеңдей, нең бар, ишим аш болып киятыр, —
дейди.

— Тәрде тұрған кергіге қолыңды суқ, шырағым, — дейди.
Қолың суғып қарады, жумыры, аш ишек, бақай тазалау енеси-
нің патшалықта қылып тұрған ұазыйпасы сол екен. Мынау
қалды көріп, тойханаға қарап жүріс қылды. Баратырса, атасы

Есякти бузып киреди,
Ұзынына жатқан кемпирди,
Көкірегінге тебеди,
Кемпирден хабар болмады.

Кемпирин жоқлап,
Қассап ұай-ұай салады:
Қанатымнан қайырылдым,
Дойнағымнан майырылдым,
Тойың құрысын, Ултан құл,
Ұай-ұай!

Кемпир ярымнан айырылдым.
Тойына барып алғаным,
Тоғыз бауызалау, бір көтең,
Кемпириме келди төтең.

Кемпирим бийжай жатты ма,
Шәуленің дузын татты ма?
Ыссы жеп сұйық шәулені,
Жумбаршағына қатты ма?

Байбөри байдың ақ қылқа үстінде, кәтте қабақ ийинінде, суу
тасып мәскепші болыпты. Ултан ханның тойында, қолынан ал-
ды, сәлем берди, танымады, атасынан өтіп ханның қасына бар-
ды. Баласы танытпады өзінің, белли «Құлтай» сол болды, хан-
ға барып сәлем берди. Хан сәлемін алды.

— Хан инім, құтты болсын, той беріпсен, — дейди. Тойына
шақырттың, келе алмадым, құтты болсын айтып қайтайын деп
едім, және «жетимнің бір тойғаны шала байығаны» деген, бес-
алты күн жүрді, патшалықтың тойынан тойып кетейін деп
едім, — деди.

— Бүрекелла аға, тәуір келген екенсең, — дейди. — Асхана-
ға бар, от жақ, құл-ал, суу тасы, тамағыңды тойдырып жүре-
бер, — дейди.

— Әжеп болар, инім, — дейди. Қол қаусырып, кейін басып
ғана шықты. Майданға шығып ойланды: — «хәр киесінің басы-
на дәулет келсе, оның хызметі ар болмайды» деген, бул заң-
ғарға кемлі күн дәулет келген екен, буның хызметін ар бил-
мейін, — дейди.

Бір қысым құл алды, азғана от жақты, суу тасыр қабақ
таппады. Сол уақытта түс болып Байбөри кемпиринің қасына
барған екен, пәйнен барып, өзің танытпай Байбөри байдан қа-
бағын сорап тұрған қусайды.

— Бағда ашылған рен гүлдей солайын,
Хан буйырса, хызметіңе көнейін,
Қабақты бер, Байбөридей жан аға!
Сениң ушын өзім хызмет қылайын.

Ақ қысқа жарасар кийсең бойына,
Хеш нәрсе тең келмес ақыл-ойына;
Қабақты бер, Байбөридей жан аға,
Суу тасыйын Ултан ханның тойына.

Көллерден ушырдым ақша қуыымды,
Жүйрік ат билмейді ұллы дууымды,
Қабақты бер, Байбөридей жан аға,
Сениң ушын мен тасыйын сууымды.

— Азған Құлтай,
Алласына жазған құлтай,
Сындырарсаң қабақты,
Айырарсаң күнімнен.

Көрермен құлдан қорлықты,
Құллар қылар зорлықты.

Бере алмайман қабақты,
Кете берші жөніне деп,
Байбөри бауын усады,
Құлтай аузын усады,
Бирейі берман тартады,
Бирейі арман тартады,
Екеуі тұрса тиресіп,

Айлаған екен енесі,
Буны көріп жууырып
келді қасына
Атасына кейіс қылды:

— Хай, алжыған, алжыған,
Жиберсең бойма қабақты,
Бағда ашылған даланы,
Яд әйлейін алланы.

Өлім бергіл иймансыз,
Танымдың баланды!

Минген бір бедеу желгенді,
Қадириңди құллар неғып
билгенді,

Жеті күн болды емшегім,
Булақ болып ийеді,
Гайым болған перзентің
Сау-саламат келгенді.

Сол уақытта Байбәрі баласын таныды. — Перзентім, аман келдің бе, Жалғызым аман келдің бе? — деп, баланың мойнынан қушақдай ұай-ұай салып жылады.

— Жылай берме, ғаррылар, мениң кеуілім бузылар, құлдар хабар таппасын, дос-дұшпанды көрейін, — деп, ғаррылардың кеуілін аңлап, қабақты ийніне салып, құптан уақытта ярым қабақ суу апарды.

Үш аспазы бар еді, тамақ берің, — деп еді, құлдың сүгер асым ким беріп атыр, ийерде қазанға қатқан, ийт жемей жатқан, текшеде қалған күйік қаспақты жыйнап Құлтайға берді. Жемеге намыс етті, ярым ақшам уақытында ханның қасына жетті.

— Хан иним, арым бар, — дейді.

— Не арым бар? — дейді.

— Байбәрі бай алып келгенде тоқсан үйлі құл едік, — дейді, біріміздің түбіміз бір еді, есігінде гедей болдық, ағайыннен жүде болдық, жас алтынша келгенде, Алпамыс дегенде, тоқсан үйлі құлды таяқлап ойнап еді, жүгернемек он тоғыз жасына келгенде қалмақта өлді, дегенде уақтымыз хош деп жүр еді, «ерге келді бір нәубет, жерге келді бір нәубет», басыма дәулет айланды, ханлық құлға келді деп, «атаң мұрап болғанша, жерің ой болсын», деген нақыл бар еді, балам, атаң Ғодар құл еді, енен Гүлшин шоры еді. Хау бәтшағар! Той бермек сенің теңіңбе еді, — деді.

Сол уақытта: — Аға, саған не болды? — дейді.

— Не болғаны қурысың, маған хызмет бұйырдың, от жаққатты қаспақты жыйнап маған береді, аспазлар тамақ бермейді, болдым ғой, иним, — дейді.

— Аға, бұл тойда сен дарқансан, — дейді, — бәтшағарлардың берсе, қолынан, бермесе, жолынан алып жейбер, — дейді.

— Әжеп болар, иним, — дейді. Қол қаусырып, кейін бәсіп ғана шықты. Тойға келгендегі тілегі де сол еді.

Ярым ақшам уақытында асханаға барды, ұллы тойдың құрал-ғары күні еді. Үш аспаз үш қазан майды күйдіріп тұр еді, май күйді ме, қам ба, деп, қазанды айланып, дуз таслап тұр еді.

— Хай маңлайы қаралар, ишим аш болды, тамақ берін, — дейді.

— Маңлайы қара құл, жаңа жеп кетпедің бе? — деп кепкір менен қойып келіп жиберді.

— Бәтшағардың аспазлары, қазанға дуз таслап көргенше, келгенді тығып көрсен болмай ма? — Екі аяғын бір қолмен тартып, екі қолын бір қолы менен тутты, күйіп тұрған майға аспазлардың келесін тығып-тығып алды. Ауызы-басы ырғиып, тула бойы тырысып, аспазлар хәм құп шерменде болып өлді. Саққа жүгіндіріп, бір-біріне қаратып, кепкірді ийегіне тіреп: — Бар, тамағыңызды пісіре берін, — деп жөніне кетті. Аспазлардың хәм «уақты қош», бір-біріне ыржыйысып күліп қарап тура берді.

ЖИГИРМА ЕКІНШИ БӨЛИМ

«Құлтай» көп үйлерді аралап кете берді, патшалықтың тойы хәм ұллы той. Елді қоймай жыйдырған, тоқсан үйді тиктірген, ол уақытта патшалық тойда қыз-келиндер жыйналатуғын еді. Хау жар айтып, той баслап, сарпай кийетуғын еді. Ұлтан ханның бір енесі бар еді, атын Гүлшин шоры дейтуғын еді. Тили де шұлжың, өзі де туталқырақ еді.

«Көп қызлардың ишінде той баслайтуғын адам жоқ», көп қызлардың ишінде отырып, қызларға «той баслаң» деп мұрат етіп тұрған қусайды:

— Айт дегеннен айтаман, қыйылғыйлай,
Пилте басшам, оқтың оғы жыйылғыйлай,
Ұлтан ағам, хан болып той бейгенде,
То-то той башласаң бойма қыйылғыйлай.

Аппақ мүйіз ақ сейкем жол баслайды,
Аннан-саннан аяғын бий таслайды,
То-то башласаң бойма, жүгеймеклей,
Тойға келген қыз бала той башлайды.

Қыз деген тойға келсе ойнап күлей,
Ашна-яй досы келгенде қадий билей,

Го-то той башласаң бойма, жүүйемеклей,
Ултан хан араң болса оймал бейей.

Тойға келген қыжлайды жеңгеси бай,
Той башласаң бойма қыйылғыйлай,
Қуйы оймай демейміз теңгеси бай.
Мен билмеймен тойымның енекешин.

Келісей ме той бейсем менің ишим,
Өз тойымда отыйман хайжай айтып,
Усы тойда жоқпекен-ай бий-бий теңлесім.

Сол уақытта үй артында «Құлтай» тұрып сөйледі:

— Айт дегеннен айтаман әуел айым,
Алған қарап құба ниген шөлге қайым,
Тартып сөйле тилиңди сақау Гүлшин,
Үй артына келип тұр Құлтай байым.

Гүлшин: — Өз жөннinde жүей ме тойдан қайтқан,
Тойдан қайтқан жигитлей сыйнай тайтқан,
Хайжай айтып, той башлап отыйғанда,
Кім болады жығында атымды айтқан?

Құлтай: — Он жағыңа мен туған айың едим,
Бирге ойнап-күлген байың едим,
Тартып сөйле тилиңди сақау Гүлшин,
Бирге ойнап күлмеге қайым едим.

Гүлшин: — Гүллеген айқа беттен желлей есей,
Өлим бейгей сөзинди кимнен шешей,
Тайтсаң бойма тилиңди, кет айнаққа,
Ултан балам ешитсе, бы-бы башың тешей.

Құлтай: — Қыйланамаң сөзімнің қатасына,
Түйе ерер болар ма ботасына,
Тартып сөйле тилиңди Гүлшин сақау,
Хан да тийер болар ма атасына.

Гүлшин: — Қара көлдің қамышы қолымды қылай,
Қамыс қыйған жаяны пахта тыяй,
Тайтып сөйле тилиңди, кет айнаққа,
Ултанханым еситсе төбенди ояй.

Алтын қасты ақ мылтық аттыайман,
Шықпас неке басынды шаттыайман,
Тилиңди тайт, алжыған, кет айнаққа,
Етлейиңди гүйжиге тайттыайман.

Құлтай: — Ертең сәске Ултанды тұрған байлар,
Қасындағы көп құллар одағайлар,
Қалай-қалай сөйлейсең Гүлшин сақау,
Өткен дәуран басыма сонда айланар.

Гүлшин: — Он жағымнан сен туған айым ба едің?
Жасымда ойнамаға қайым ба едің?
Кеген сөзди аұзыңнан қайтаймадың,
Күлскен бийге ойнаған байым ба едің?

Құлтай: — Жуғырып таудан гүлдер термедік пе?
Бирге ойнап менің менен күлмедік пе?
Сен қозы, мен түйені баққан жылы,
Бир құмның бауырайында жатпадық па?

Гүлшин: — Шашымды бестен тайлап өйгеним жоқ,
Тау басында сениң менен жүйгеним жоқ,
Тайтып шөйле тилиңди өлим бейгий,
Сеңдей құлды түсімде көйгеним жоқ.

Құлтай: — Бағдан алып бир писте тақпадық па,
Жеңге деп бир алманы татпадық па?
Ақ түйенің қабеті аұған жерде,
Жастанып жабағаны жатпадық па?

Гүлшин: — Айтаман айт дегеннен қал өн шоқ,
Буздыған бек сауытын қойғасын оң,
Аұзыңа келген сөзін қайтаймадың,
Түсімде сеңдей құлды көйгеним жоқ.

Құлтай: — Бирге менің менен жүргениңди,
Дәуранды аз ғана күн сүргениңди,
Алпамыс қустан келген күні ақшағрыда,
Умыттың ба қой қорада көргениңди.

Гүлшин: — Тейгеним жоқ бағдан гүлди,
Көзіңге көйсетсін көп аулымды,
Аұзыңа келген сөзди қайтаймайды,
Уйып жибей майданға ғайып құлды.

Құлтай — Айтқан сөзін өзіне биліктейді,
Бирге ойнап мерекеде күлгенінді,
Қызық көріп далада қой баққанда,
Қойды бағып отардан қайтпадың ба?
жүргенінді?

Қойды бағып отардан қайтпадың ба?
Қайын деп дақыл сөзді айтпадың ба?
Биз екеуіміз қойларды бақпадық па?
Бойынды жыйнай алмай жатпадың ба?

«Құлтайдың» мына сөзі ақылға аады, сол ұақытта сақау
шоры хайран қалды. Ярым ақшам ұақтында сақау шоры тұтлы-
ғып, «Құлтай» құлдан жениліп сөзден қалды.

Әне сол ұақытта төрт жаршы төрт жақтан қыйқыу салып
киятыр:

— Тойға келген тойшылар,
Ултан ханның тойы бар,
Алтын қабақ аттырып,
Тамаша берер ойы бар.

Мерген болсаң, барасаң,
Талапкер болсаң, барасаң,
Тамашағой болсаң, барасаң,

Байсында сексен мерген бар еді, сары жайың иінніне са-
лып, атып хатқа берді. Алтын қабақ тиклетті, арбадан қамал
қылып, мергендер сәскеде атыспақ құрды, бесінге дейін хеш
қимның оғы тиймей хайран болды. Намазлыгер ұақтында «Құл-
тай», ханның қасына барды:

— Хан ниним, саған арзым
бар,

Бұл сөзіме құлақ сал,
Алпамыс жанның барында,
Бозбулақтың бойында,
Жылқы бағып жатқанда,
Қияик пенен құлғанды
Булаққа келген ұақтында,
Тастан гезе дүзетіп,
Атар едік екеуіміз.

Хәр ким атып түсірсе,
Жағасы алтын, жени зер,
Қара тонды кийесен.

Мерген болсаң, бара бер,
Алтын қабақ тиклейді,
Алтын қабак атасаң, —
Деп қыйқыу салып баратыр.

Оның оғы тийгенде,
Менің де оғым қалған жоқ,
Алпамыстан көріп қалған

Мергеншілік хәнерім бар
еді.

Атайын десем, оғым жоқ,
Атайын десем, жайым жоқ,
Оқжай тауып бере ғойсаң,
Мен де атып көрейін.

Сол ұақытта қос жасауыл бұйырды:

— Барың, «Құлтай» ағана хәр мергеннің оқжайын алып
берің қолыңнан, ол да атып көрсін, — дейді. Хәр мергеннің
оқжайын алып берді қолынан, атайын дейді, оқласа, тартып
қараса, сынады, сынғанның кеуілі тынады. Намазлыгерге де-
лін Байсында сексен мергеннің оқ жайының бәрін сындырып,
мергенлерді тындырды. Ханға және келді:

— Хан шырағым, ағанның
Белінде мәдет бар екен,
Жүзінде қууат бар екен,
Алпамыс атқан сары жай,
Шегімі қатты полаттай,
Тұрған шығар боз үйде.
Алып келтіріп сен берсең,
Үйреніскен жайы еді,
Мен де атып көрейін.

Екі жігіт жиберді,
Қыймылдата биледі,
Бес жігітті жиберді,
Бұл қозғалта биледі.

Он жігітті жиберді,
Тебірете биледі.

Жигирманы жиберді,
Бұл көтере биледі.

— Құлтай аға, бұл жайды ким көтерер, билесен бе сен? —
дейді. Усы жайды көтергендей Байсында жігіт бар ма? Биле-
сен бе? — дейді.

— Әлбетте, мен билемін, — дейді. — Алпамыс кеткенде Бар-
ынның бойында алты айлық хәміле қалып еді, келіннің ұл
тууып еді, атын Жәдигер қойып едік, бала жеті жасына кел-
ді, қой бағып жүр шөллерде, алып келтірсең сол баланы, ер-
ден тууған ер еді, жаслық етпес сол бала, сол көтерер жайды
деп, сынамаға баланы, хызмет бұйырды.

Хан хәмір қылды, «Жәдигерді» ким алып келер, — дейді,
тоқсан үйдің жігіттері бармаға ырайлы болды. Жәдигердің
екі немере даяысы ханның алдында жасауыл болып жүр еді.
Ярым ақшамда ханның қасына келді:

Хан аға, Жәдигерді алып келсек, не бересен? — дейді.
— Биреуін құс беги, биреуін метер беги болып, — дейді.
Екеуін атаанды. Қаладан шыққан ұақытта «Құлтай» барды:

— Хау, нинлерім, арзым бар,
Егленіп тұрың құлақ ас!
Ұрып жүрмен баланы,
Алдап-арбап алып келің.

Бирін болдың құс беги,
Бирін болдың метер,
Егер ұрсаң, баланы,

Құдай сени әуре етер,
— деп «Құлтай» қала берді.

Жасауыл тилин алмады,
Сөзіне құлақ салмады,
Ат ойнатып кете берді,
Ақшам менен жол жүріп,
Күн шашырап шыққанда,
Барды булақ бойына.

Барса Жәдигер баратыр қойды өрдирип.

— Хә, Жәдигер, Жәдигер, — деп ат ойнатып қасына барды.

— Хан жиберди бизлерди,
Хан шақырды сизлерди,
Жәдигер балам келсин, деп,

Жәдигер тилин алмады,
Сөзине құлақ салмады,
Баратыр қойдың кейнінде.

Ашығанды жасауыл,
Жүгерінемек урнықыр,
Неге тилди алмайсан?
Сөзіме құлақ салмайсан.

Биреуи шықты онына,
Биреуи шықты сонына,

Қамшы урды мойнына,
Шырқыратып айдады.

Әйне түслер болғанда
Отыр еди Баршын жан
Боз орданын ишінде.

Өз-өзінен емшегі
Булақ болып иіеді,
Жүректері хәулірди,
Не болды екен қудайым, —
деді,

Жалғыз улы Жәдигер,
Майданға шығып қараса,
Киятыр аттың алдында.

Қос бүйрегі солқылдап,
Көзінің жасы мөлтілдеп,
Сол уақытлары Баршын жан,
Аға жан, деп сөйледі:

— Атлар шапқан ұзақ жерде даланы,
Яд әйлегіл жылап қадір алланы,
Арзымды есит, еки бірдей жан аға!
Ура бермен атасы өлген баланы.

Бұл жерлерде ашылмаған лалалар,
Жылаған бендеи бир алла қоллар,
Арзымды есит, еки бірдей жан аға,
Жетимимди ура бермен, ағалар.

Сол уақытта Жәдигердің енесіне көзі түсті. Енесіне тигіп
етті:

— Кир үйіңе, ғапыл бол ене жан!
Нәмәрт құлаға жүзің түспесін,
Баршының табы болмады.

— Кеуіліңде қалмасын қыйлы қалларың,
Нашарлықтан не болыпты халларың,
Жетимимди ура бермен, ағалар,
Жәдигердей жетім қалғай балларың!

Әне Жәдигерди айдап, боз ордаға апарды, «жайды көтер»
деп балаға хәмір салды, көтерейін деп еді, жер бауырлап
жығылды, екінші зор етті, қара жерге Жәдигер дizesінен кө-
милді, көтере алмасын биліп, «пирим» деп жылады:

— Жерди, көкті халық әйлеген ылайым,
Жеті жастан неден болды гунайым?
Жайды көтере алмай жылайман өзим,
Жетимимди қолла қадір қудайым.

Атың Қәуіс-қыяс әлемге толы,
Қызыр бабам менен жүріпсең белли,
Жетимнің пирисен я хәзиретий Әлі,
Жетимекті қолла қадір қудайым.

Атадан айырылған мен де сайылман,
Хәр не қылсан, өз еркиңе қайылман,
Жайды көтере алмай өзим жылайман,
Қоңыраттың бабасы қолла Жайылған.

Сол уақытта Жайылған ғарры пирі қасына келіп:
— Балам, көтер жайды, — деп, жауырынына урды, аузына
түкірди, балаға қуғат кирди, жайды ийініне салды, тұқтыды
белине шалды, бир мысқал, жеп-жеңіл. Атасының қасына бар-
ды, көріп кеулі толды, он қолына тутты, құрдың сыртына
шығарды.

— Кете бер, балам, сен, — дейді. Ярым ақшам уақытында ала
деген дауысым бара қойса құлағына, —

Байшубарды мни, дейді,
Әйне намаз уақытында,
Байсын елге кел, — дейді.
Хәр бетинен бир сүйді.

Сол уақытта бала атасын танып, қуғанып тасып, жолға рә-
уана болды.

ЖИГИРМА ҮШИНШИ БӨЛИМ

Әне алтын қабақтың қасына
келип,
Жайды көріп кеуілі толды,
Пәрлі оқтан оқ алды,
Гириске оқты қыстырды,
Гүлшекке тиреп өкшесін,
Бір оқты тартып жиберді.

Атқан оғы батырдың
Қол күшіне шыдамай,
Ийттей ұрып барады,
Бір атқан оғы тийеді,
Сабағынан қыяды.

Әне, сол күні Ултан атлы патшаның неке қыяр күні еді,
Алламыс Баршының қайда отырғанын білмей қайран болып
жүр еді.

Әйне құптан ұақтында,
Бір үйден сес шықты,
Жақынлап барып тыңлады,
Тыңласа Баршын отыр екен,
Боз орданың оң жағында.

Шымылдық ишінде Баршын «тексіз құлға султан басым
қор болатуғын болдым-ау» деп, өз басын өзі жоқлап отыр екен
Баршын жан, хәужар айтып зар жылап:

— Зер көйлектің етегін илер ме екен, яр-яр,
Қадиридін тексіз құл билер ме екен, яр-яр,
Қор қылма бұндай құлға султан басым,
Жанымды алсаң қайылман пәрүардигар,
яр-яр.

Қадиридін тексіз құл билер ме екен,
Дос жыласа, душпанлар күлер ме екен,
Қор қылма тексіз құлға султан басым,
Атасы Жадигердің келер ме екен, яр-яр.

«Қултай»: — Айт дегеннен айтаман Гүлпаршыным,
Мына сөздің мәнісін біл Баршыным,
Байым өліп, жеті жыл тұл болдым, деп,

Қуллар кетті жыймылып,
Хан алдына барады,
Байрақты бер, хан аға,
Қултай атып түсирді,
Ханлық хәм келді бизлерге,
Мергенлік келді бизлерге,
Қултай ақылдан шашты,
«Қултай» атқан байраққа,
Көтқудалар таласты.

Ултан құлға тийгенше өл Баршыным,
Байсырасаң сен маған тийіш Баршыным,
яр-яр.

Баршын: — Қудайым басқа салған бір дауаға,
Батыр гезер шөллерге ат шаппаға,
Тийейін деп жүрмедім тексіз құлға,
Душпан болып сөйлем, жан қайнаға!

«Қултай»: — Зер көйлектің етегін илсен бойма,
Қадиридін мендей құлдың билсен бойма,
Байым өліп, жеті жыл тұл болдым, деп,
Ултан құлға тийгенше, өлсен бойма,
Байсырасаң маған тийсен бойма, яр-яр.

Баршын: — Патша болсам мен өзім билгир едім,
Жалғызымның жолына диалгир едім,
Тийейін деп жүр ме едім тексіз құлға,
Жетімектің атасы деп жүр едім, яр-яр.

«Қултай»: — Сейіс гезер жолларда атын тартып,
Тәуірлердің қолында мүйіз қартық,
Байсырасаң маған тий, келін балам,
Қулдан құлдың нийері болар артық, яр-яр.

Баршын: — Мен билмедім қалмақтың алысын-ау,
Усы күнлері келіп жүр намысым-ау,
Көрер күнлер бар ма екен жалғаншыда,
Аңлап турман султаным дауысынан, яр-яр.

«Қултай»: — Ғарры адамның қадриң билер болар,
Дос жыласа, душпаның күлер болар,
Байсырасаң мағақ тий, келін балам,
Ини өлсе, қайнағаға тийер болар, яр-яр.

Баршын: — Бүркенгеним басыма бір жалаңқат,
Бір жаным бар ол қудайға аманат,
Ашыуланба сөзіме Байсын төре,
Келіп пе едің журтыңа сау-саламат, яр-яр.

«Қултай»: — Ғарры адам қадиридін билмей ме екен,
Көзіне қайнағаны илмей ме екен,
Байсырасаң маған тий, келін балам,
Иини өлсе, қайнағаға тиймей ме екен, яр-яр.

Баршын: — Шөлди гезип жүр ме едн дәрбедерим.
Сен кеткенде ким болар қәуендерим.
Шақырғанда қасыма келши, төрем,
Атам деп зар жылады-ау Жәдигерим.

«Құлатай»: — Әреби атлар шөлде желе ме екен,
Қәдириңди тек сол құл билер ме екен,
Байсырасаң маған тий, келши балам,
Өлген адам айланып келер ме екен, яр-яр.

Баршын: — Әреби атлар шөлдерде желсен бойма,
Қәдиримди мен сордың билсен, бойма,
Ашыуланба сөзіме, Байсын төре,
Шақырғанда қасыма келсең бойма, яр-яр.

«Құлатай»: — Зер көйлектин етегин илсен бойма,
Ғарры атаңның қәдирин билсен бойма,
Майдандағы кишин сен шақырып,
Пышақ урып ишине өлсең бойма яр-яр.

Баршын: — Ол ағашы дәрьяның, бул ағашы,
Отқа салсам жанбайды хөл ағашы,
Ашыуланба сөзіме, Байсын төрем,
Шақырғанда қасыма келе қалшы, яр-яр.

«Құлатай»: — Ол ағашы дәрьяның, бул ағашы,
Отқа салсам жанбайды хөл ағашы,
Жолдан өткен жолаушыға қолың былғап,
Пышақ урда ишине, өлеқалшы, яр-яр.

Баршын: — Дүң көтерип суұаттан суу аламан,
Көрсем молла, жожадан дууа аламан,
Жети күнлер болғанды сен келгели,
Оң қабағым мен тартып қууанамаң, яр-яр.

Қуптан уақытта елес-қалас болып,
Ыһаранып Алпамыс үйге кирди, яр-яр.

Әне еки бірдей шын ашық боз ордада дусласып, әстелик
ленен жыласып, табысқан екен екеуі.
Баяғы наны сууға батқан қатынлар, шерменде болған қа-
йық, қәдеминди бер» деп тұрған қусайды.
— Не қәдеңиз бар? — дейди. Қол услатар қәдеминз бар. —

дейди. Сол уақытта құл қолдаслап атырған қусайды, «кетип
атаңа нәлетлер, ондай қатынды алмайман, қасыма сирә бар-
майман», — деп, сол уақытта қатынлар мәсләхәт етип тұрыпты.
«Өзи патша болған сон, бизлерге наз етип атырғанды, «Хан
сыйлаған қалый болмас, — деген, ақ кийізге салайық, тум-
тусынан көтерип, жигитти хұрметлеп алып барайық», — дейди.
Ултанды ақ кийізге салады, тум-тусынан көтерип алып
жөнеди.

Баршын жатқан боз ордаға,
Қатынлар жақын барады,
Қайуанырақ биреуі:
— Алдында өзим кирейин,

Хызмет етип берейин,
Қүйеуі келсе тур, дейин,
Керилип хызмет қыл, дейин,
Тәгдирге қайыл бол, дейин, —

деп, бир қатын кирди алдында, қатынлардың алды кирди, құл-
дың белі босағаға кесе келди, әуелі келген қатынның Алпамыс-
дың қа көзі түсті: — Абысын, абысын, манлайымыз қурысын! Үйиң
өшсин, құл атасы деген пиядаңыз мырзаға келип қалған екен.
Жұрт ийесі деп құлды босағаға көтерип урып қашты. Ултан жа-
йынан турды, есикти таппай төрге қашты. Хәр жабыққа бир
соқты, есикти тапқан уағында Алпамыс жайынан турды, жауы-
рынына пәнже урды, Ултан құлды тутып алып, шалқасына са-
лып, геүдесине минди, тартып урар қылыш жоқ, түйреп шай-
шар найза жоқ, бир қолын төбесинен услап, бир қолын ийегі-
нен услап, құлдың басын жулып алды. Қалаға жар урылған,
көше қадаған болған, майданда жүрген жанлар жоқ, алтмыш
екі хәмелдар, жетпис еки мәхирдар ханның мәсләхәтхана еси-
гине барды. Бирдем жерди алады, майданда турып Алпамыс
әстерек ғана сол жерде бир ғалауыт салады. Не ғалауыт табыл-
ды деп, биржигит жиберип едн, есиктен шыққан уағында мойы-
нын жулып алады. Бул адам неге келмеді деп, екеуңиз шығып
дейди, еки жигит жиберсе, екеуңиз мойынын услап, биреуңиз
мәңлайын биреуңне қарсылдатып урады. Үшеуң шығып көр
дейди, үшеуң шықса майданға, биреуң батыр көтерип, анау
үшеуң урады, кимниң басы жарылған, кимниң аяғы сынған,
үай-үай деген көп болды. Ашыу менен Алпамыс бир ақ урып
жиберди, атасының дауысын еситип, жалғыз Жәдигер:

Әйне сәхәр уақтында,
Байшубарға минеди,
Сауыт кийип сайланып,
Көк темирге бөленип,
Булақтан шығып Жәдигер,
Қалаға қарап жөнеди.

Әйне намаз уақтында,
Қалаға барып киреди.
Алпамыс турып қараса,
Жәдигер аттын үстінде,
Еки көзі жаудырап,
Кекиллери салбырап,

Байшубары астында,
Қарағай найза дәстінде,
Сәлем беріп қол қаусырып,
Келді бала атасының қасына.
Ат жылауын бер, дейді,
Тамашамды көр, дейді,
Пәтия бер, жан ата, деп,
Жәдігер тұрып сөйледі:
— Өшпіден өшімді алайын,
Кекліден кегімді алайын.

Сол уақыттары балаға,

Пәтиясын береді,
Бала атты бұрады,
Дәрүазаның ауызына,
Ат ойнатып барады,
Екі бірдей дайысы,
Қайда кетерін білмей,
Хайран болып тұр еді.
— Айланайын, дайы жан!

Бір қамшы урды сен, — дейді,

Кек етпеспен мен, — дейді,
Жас адамда кек болмас,
Жаман адам тек болмас,
Өзі болған жаманды,
Сирә жақсы деп болмас,
Қолынды бер, жан дайы!
Мен азырат қылайын,
Қууанып кетті дайысы,
Хәм бауырым, хәм жиіенім,
Атаң аман келді,
Көз айдың болсын сизлерге,

— Құлларға намыс кетті, деп,

Қапа болып жүр едік,
Тилеклесің біз едік,

Қушағын ашып жуырды,
Екі бірдей дайысын
Жылдам тартып алады,

Байшубардың шылбырын
Дузақ қылып екеуіннің
Мойынына салып алады,
Байшубарға сүйретіп,
Екі бірдей дайысын
Атасының қасына
Бала алып барады.
Ата саған сауға деп,
Атасына береді.

Аттың басын оңғарып,
Жәдігер кирип қалаға,

Тоқсан үйлі құллардың
Бір шетінен тийеді,
Алла, алла, алла! — деп,
— Яшшері дарға деп,
Мәулен өзің қолла деп,
Ат қойды Жәдігер.

Қарсы келген құллардың
Қайырмай кесіп басыны,
Туұры келген құлларды,
Сүйреп шаншып барады.

Ат құлағы терледі,
Жәдігердің урысы
Песін уақта өрледі,
Гелле кесті, қан төкті,
Қырғын қылып барады,
Күннің жүзі думан болды,
Беллі ақыр заман болды,
Топалаңнан жаман болды,
Тоқсан үйлі құллардың
Жәдігердің дәстіннен,
Қутыламағы гүман болды.

Қылыш урды, қан төкті,
Шубардың басын бұрады,
Намазлыгер уақтында,
Тоқсан үйлі құлларды,
Тұхым күрт қылып қырады.

— Ғарма, балам, ғарма, — деп,

Көтеріп алды баласын,
Баласы менен қосылды,
Шүгүн жатып мийман болды.

Ерте намаз уақтында,
Қалаға жар урдырды,
Байсының елін жыйдырды,
Мал семізін сойдырды,
Қырқ күн тамам той берді,
Қырқ күн ойын еттінді,
Алтын қабақ аттырды,

Нақыра, сырнай тарттырды,
Төрткүллі ошақ ойдырды,
Узаққа атты шантырды,

Аман-есен баласы, менен
қосылып,

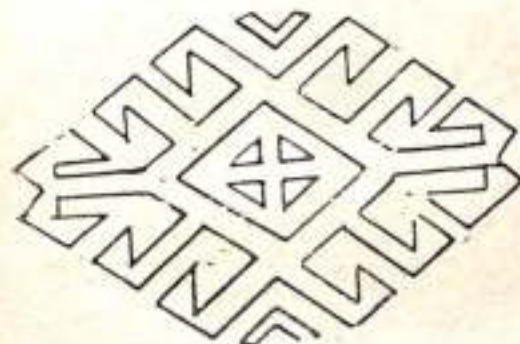
Байсын деген елатта,
Байбөрі байдың баласы,
Алпамыстай ер жигит,
Толықсып дәуран сүріп,
Әділ патша болып,
Мурат-мақсетіне жетті.

СӨЗЛІК

Анама — дәрі шөп
 Айғақ — сууа
 Әдіят — өсен, тағға, өкпе, тийне
 Әділше — ойлану
 Бау урм — айбат шегу
 Байбәтше — байдың баласы
 Бәрқақ — туури, дүріс
 Бәзім — мәслик
 Гүрпатар — тугылған, бәт болған
 Гүл — шөп
 Гүлмен — кепірен, күс төсек
 Дәқмаласу — ойнау, қамаласу
 Дәт — арыз, муи
 Дәрбент — тау арасындағы қорғаныс жер
 Дәрбездар — не қыларын билеу, сергіндалық
 Дил — көңіл, кеңіл
 Дилмент — көңіллі
 Даргазан — ашыу
 Дәлген — шырмауық, түйе сиңар
 Дәт — күйік, өлім азабы
 Дәт — қол
 Дәп — жоқ болу
 Еге — ике, таңри
 Зұрыт — урпақ, ағлад
 Зер — алтын
 Зинистан — қыс, қызылшылық
 Яси — қуанның бір сүресі (бәлеги)

Зибан — тил
 Қошки — жай, үй там
 Қамар — белбеу
 Қамбил — жетіскен
 Қустанат — жаман атақ
 Лаш — дене
 Лалау — тауырласу
 Липас — киім
 Лек-лек — мың-мың
 Мисет — ұқсату
 Наз — нуз — жалтырау
 Пота — белбеу
 Тарлан — қаршыға
 Таламан — қызығышы
 Тәуиз — гур, әдет, минез
 Туқты — сары жайдың огын салып қоятуғын қалташа
 Шондан — ара-тура
 Шағалар — балалар
 Қартық — мүйізден шелеген құрал
 Қарқара — қыз-келиндердің бас киімі
 Қыялаш — ұзақ, қыпир, шет
 Қон — шеп жағы
 Қәтен — қораның аяқ от салатуғын ақырдың аузы
 Қолжалақ — масқарапаз ойыны, маскі
 Ығыршақ — ешек ер
 Хәмиле — жүкші болу

ҚОБЛАН

Есемурат жырау Нурабуллаевтан жазып алған
 Найрыз Жапақов

Баспаға таярлағанлар: Жапақов Н. Ж.,
 Мәмбетназаров Қ., Байниязов Қ.

БИРИНШИ БӨЛИМ

Буринғы өткен заманда,
Нурдың қара тауында,
Қозы гүзар, қой гүзар,
Жылан өткен тауында,
Қара көл менен Сасық көл,
Ләйлек көл менен Нақырақ
көл,

Самарқанд сәйқалында,
Шақан ұлы Ақшахан,
Ақшаханның журтында,
Муылман Ұлаяттында,
Қарақыншақ халқында,
Сардары деген урығында,
Сақалы буғыл болғанда,

Үш тарғыл болғанда,
Қыдырбайдай байлардың,
Төрт түлік малы бар еді,
Алты ордасы бар еді,
Хижи, гәуһар толы еді,
Ұлы, қызы жоқ еді,
Әне усы сорамада,
Қартхожа атлы патшаның
Бир Ұазирі бар еді,
Қара көлдің бойына,
Қус салып ол да келеді,
Қыдырбайдай байлардың,
Жайылып жатқан малларын,
Көз салып анық көреді.

Жайылып атқан маллардың үстінен шығып, Қара көлдің жағасында тұрып, шұрқыраған жылқыларды көреді, үйректі аўлап, онная қоян қыдырып, Ақ тикенді, Ақ шүңгіл деген жерге келеді, жайылып атқан есапсыз қойды көріп, және де жайылып атқан есапсыз түйеге қарап, шопанларын шақырып алып, бұл маллардың иісін сорап Қартхожа бий сөз бастады:

— Бедеу жалын сауаш күні тарайман,
Ау аўлап, қус салып, қоян қарайман,
Баққанңыз кимнің малы болады?
Мал иісін ким екенін сорайман.

Қойлар бағып, өспей қалған бойларын,
Ақшаханның биілер билеп сойлары,
Шопан иімін, енді сеннен сорайман,
Баққан малың қайсы байдың қойлары?

Қаракөлді жайлап атқан бийесі,
Кім болады бұл маллардың ийесі,
Бұл маллардың ийесіні сарайман,
Баққанларын қайсы байдың түйесі?

Бизлер келдік Қара көлді жағалап,
Тоғайларды қоймай, аўларды қарап,
Мал ийесін енді сеннен сарайман,
Көп жылқылар жатыр онда шұрқырап.

Сонда шопан сөйледі:

— Айланайын, аға жан,
Арзымды есит бир заман,
Арзымды саған айтайын,
Айтпай арзым қайтейін,
Бұл маллардың ийесін,
Сизлерге байн етейін:
Мал ийесін сорасан,
Аз ғана елдің ғаррысы,
Перзенті жоқ Қыдырбай,
Қорғанша деген жерлерде,
Ол ғаррының үйі бар,
Мал есабын сорасан,
Төрт мың тоқсан қойы бар.

Қара мал менен жылқысы,
Түйелері және бар,
Узақ санын сорасан,
Малы менен түйесі,
Жылқысы менен бәрісі,
Қойға болар барабар,
Қатар тұрған алты үй бар,
Хижи менен ғауһар бар,
Сорасан дүнья бәрісін,
Мен билмеймен есабын,
Қойларды баққан сорлыман,
Ғарридан өзін сорап ал.

Буннан кейін Қартхожа бий хәмелдарларын, қалпелерін ер-
тип алып, Қыдырбайдың үйіне қарай жөндей берді.

Шопаннан жолын сорады,
Жолдасдарын ертіп ап,
Кәлпесін алып жанына,
Қыдырбайдың үйіне,
Қартхожа кетіп барады,
Нешіне майдан жол жүріп,
Қорғаншадай қалаға.

Ол жақылап келеді,
Жедел беріп ат айдап,
Қыдырбай жатқан ақ үйге,
Сиясат пенен енеді,
Есіктен тұрып ол бийін,
Хабарлас деп сөйледі.

Қартхожа қазірі менен үйге қарап, «хабарлас» деп бир
сөз айтты:

— Атлар жүрген қыя тас,
Патшаға болмас сен сырлас,
Бизлер келген Қартхожа,
Майданға шық, хабарлас.

Тезирек шыққыл үйіңнен,
Билсен сенлердің ийемен,
Шық майданға хабарлас,
Қартхожа ұлы бийіңмен,

Малыңнан хабар алмадың,
Патшаны көзге алмедің,
Есабың неге бермедің?
Есикке келіп тұрыппан,
Шық, хабарлас бізлерге,
Есапсыз жыйған малыңнан,
Ақшахандай ханым,
Жартысын неге бермедің?

Хәзірден шықшы далаға,
Айдап кетейін сизлерді,
Самарқандтай қалаға!
Хан алдына барасан,
Есабыңды бересен,
Қыдырбай, қалай көресен,
Бармай нетіп қаласан?

Қартхожа бий бұл сөзді айтып болғаннан соң Қыдырбай жуырып майданға шығады. Қартхожа бийге ийіліп сәлем беріп, оған қарап былай дейді:

— Отырған елімнің бәрі шоқ еді,
Айтқанымыз ырас, малым көп еді,
Ықтыярым мен беріппен баққанға,
Ата дерге бір перзентім жоқ еді.

Ханымнан сизлердей адам келмеді.
Хеш бір уақта хал-жайымды білмеді,
Қанша менің малы-мүлкім болса да,
Құдай тала бір перзентті бермеді.

Белімнен кетіп тұр хәзір мәдетім,
Диземнен кеткенді менің қууатым,
Кемпіріміз шыққан елді бес жасқа,
Мүлікке иіе болар жоқдур перзентім.

Өзің барып мал-дүняны көрмесен,
Дийуанды әкеліп хатлап алмасаң,
Алып барып ғазийіңе салмасаң,
Ендігісін инім өзің билесен.

Перзент жоқтан айланып тұр мийлерім,
Басшысы жоқ, қаңғырып тұр еллерім,
Маллар түе арымды есіт Қартхожа,
Ийесіз қалып тұр алты үйлерім.

Буны есітіп ханлар хатқа салмай ма,
Өлсем мал-дүнямыз артта қалмай ма,
Жетпіске шыққанша менде перзент жоқ,
Перзентсіздің кейін ұайран болмай ма?

Айтып болдым мен сөзімді, өзің бил,
Зар жылайман, мен сүймедім қызыл гүл,
Себеі пенен келдің ғарры ағаңа,
Мийман бол бизлерге, нини, үйге кир.

Буннан кейін Қартхожа бий бір ақшам мийман болады. Оған қой сойылып, қол қаусырылып хызмет қылынады. Ол ерте туып атланып, бәдер кетеді. Ақшаханның дәргайына жетеді. Өзінің көрген-билгенін ханға бір-бір баян етеді:

— Бизлер миндик бедеу аттын беліне,
Қырқ қалпені ертіп барып кейніме,
Көргенімді бір-бір баян әйлейін,
Қус салып биз бардық Қара көліне.

Ғаз хәм үйреклерге қусты жибердик,
Сыртынан қарадық, тамаша қылдық,
Есапсыз көп санлы жылқыны көрдик,
Бұл гәпимді тыңлап тұрған Ақшахан.

Көп екен, деп алдық оны ойларға,
Қоян-қырғауылды бардық аұлауға,
Көргенімді бір-бір баян әйлесем,
Биз тап болдық есабы жоқ қойларға.

Көп шопанлар және қойларын баққан,
Бири отлап, бири дем алып жатқан,
Маллары келеді хәр бір төрентен,
Есапсыз жайылған малларын көрдик.

Отырған жерлері оның сай екен,
Мал-дүньядан оның кеулі жай екен,
Аты Қыдырбайдур, сізден бай екен,
Дүньяда әрманы жоқдур олардың.

Мал-дүньядан оның кеулі тоқ екен,
Алтын, гүміс сол адамда көп екен,
Сонша дүнья, малы-мүлки болса да,
Ата дерге бір перзенті жоқ екен.

Нөкер ертіп ол адамға бармасаң,
Мал-дүньяның есаптарын алмасаң,
Жайрап жатқан иіесі жоқ мал екен,
Әрман көддур гәзійнеге салмасаң.

Ханымыз ең, сізін хан деп билмеген,
Дәулеті шалқыған, кем-кем өрлсген
Өзіңнен басқаға есап бермейді,
Есиктегі қулы шалы көрмейді.

Оны кәріп нешше ақылдан сасқан,
Бір малы бір малға барып уласқан,
Салтанатқа енді сеннен кем емес,
Мәртебеге өзің менен таласқан.

Буннан кейін Ақшахан отырып, алпыс екі хәмелдар, отыз екі мәхірлар, тоқсан тоғыз төре бий, Ағай бийін жәм қылып алып, мәсләхәт қылып, бір сөз айтты:

Дийуанларын шақырып,
Жәлладларын тайылап,
Екі дийуан шығарып,
«Жәллад кел» деп ханыңыз,
Хәмір етті оларға:
— Ал бедеуге мин, деди,
Қорғаншаға бар, деди,
Қыпшаққа сауда сал, деди,
Қыдырбайдай ғаррының,
Малы менен дүньясын,
Зери менен гәуҳарын,
Жыйып-теріп ал, деди,
Жасырып қойған болмасын,
Хатлаанбай нәрсе қалмасын,
Бәрін хатқа сал, деди.

Улсызларға улым бар,
Қызсызларға қызым бар,
Улсыз, қызсыз бенденін,
Жыйған, терген маллары
Патшалыққа миясар,
Патшалық хатқа сал, деди,
Тезирек түргел, бар, деди,
Барып ғайрат сал, деди,
Қалмасын оның кемпірі,
Мында алып кел, деди,
Есабын алған қағазды,
Бізге әкеліп бер, деди,
Кеулімдегі пикирім,
Айтайын деген сол, деди.

Бұл сөзден кейін дийуанлар хатқа салмаға, жәлладлар бірдей топшылып Қыдырбайға бармаға жөнел берді. Нешше күнлер жол жүріп Қорғанша қалаға жақын келіп, қалаға кіреді. Қыдырбайдың есігінің алдына барып, аттан жерге түседі, ақ үйге кіріп, бір ақшам мийман болады, ерте менен туып, молла хатқа салмаға, дийуан есап аламаға ол жерден де неше моллааларды әкеліп, дәулет-қәлемлерді таяр етіп, жәлладлар майданды күтіп, келгенлерді келтірмей, киргенлерді шығармай, Қыдырбай менен кемпірді ортаға алады.

Молла хатқа салады,
Дийуан есап алады,
Қыдырбайдай ғаррнн
Майданға хеш шығармай,

Бір күн хатқа салады,
Баспа-бас хатлап алады,
Екі күн хатлап турады,
Қыдырбайдың дүньясы,

Сонда да ада болмайды.
Үш күн хатқа салғанда,
Дүнья малын қоймады.
— Ҳазирги жыйған дүньямын,
Барлығы сол деп жылады.
Қалмасын бөтен үйде деп,
Тиити қараң және деп,
Хүким етип тұрады.
Ғарип-қасер, жетим де,
Қалған малын жыйнады.
Аяқты малым болмаса,
Болғаны балам дүньямын.
— Жасырын дүнья

болмасын, —
Ден ғаррыны қыйнады.
Қыйнаған менен ғаррыны,
Табылар дүнья болмады.
Бес күнге дейін ғаррыны,
Сонда да залым қоймады.
Ғаррыны салып алдына,
Малға қарап айдады,
Қара көлге жақылап,
Жылқыны қоймай бир сапап
Буны хатқа салады.
Қуыс-қолтық қалдырмай,
Көл қуысын қарады,
Қалған-қутқан жылқыны,
Сонда да олар таппады,
Жылқыны хатлап болған соң,
Ақ тикенді Ақ шүңгіл,
Бұған келди жақылап,
Қойды алды есапқа,
Буны да хатқа салады.
Инанбай ғарры сөзине,
Шопанлардан сорады.
Пияда айдап ғаррыны,
Сасық мұрын сантууар,
Малға жақын барады,
Буны да хатлап алады.
Буны хатлап болған соң,
Түйени хатлап алады.
Ақыретлеп, азаппап,
«Қалдырмай айт, заңғар», —
деп,

Ғаррыны тұтып сабады.
Онда ғарры тұрады,
«Бермедің маған перзент»,
деп,

Налыс етип жылады.
— Қарақыпшақ елаты,
Мал-дүньясы қурысын,
Ийелер адам болмаса, —
Деп ақ урып жылады.
Бәрин хатқа салады.
Бозкемпирдей ғарипти,
Ортаға салып залымлар,
Ханға алып барады,
Алып барып ханына,
Жазып келген қағазын,
Хан алдына қояды.
Дийуанларын жәм қылып,
Есапқа бәрин алады.
— Болғаны емес дүньяның,
Жасырғанды, айтың, — деп,
Басына зауал салады,
Ала қапты келтирп,
Төрт пышық салып ишине,
Атана нәлет, залымлар,
Кемпирди салып жанына,
Қаптың ауызын буады.
Жәлладларды келтирп,
Бозкемпирдей ғарипти,
— Жасырғанды, айтың! — деп,
Пышық қосып сабады.
Бәрин айтып болған соң,
Не айтады бул кемпир,
— Неге өлмедім бұрыннан,
Әжелім жетті-ау қолынан,
Неңи айтайын, шырағым,
Жасырған дүнья болмаса,
Ырзаман өзін қазама, —
Деп Бозкемпир жылады.
Урғанын жәллад қоймады,
Таяққа пышық шыдамай,
Кемпирди жулып тырнады,
Шыдай алмай азапқа,
Кемпир талып қулады.

Кемпир естен танып жығылған соң, оны босатады, үйіне қайтады, бул күйікке шыдай алмай, қудайдан бир перзент тілеп, әулиһе қоймай қидырып, қиябан шөллерге кетеди.

Хатқа салған дүньяны,
Алдырыпты қалаға,
Бул дүньяның дәртіннен,
Ғарры қалды бөлеге,
Өли малдан қутылып,
Төрт түлік малды бирайдап,
Түйеден алып бир тоққыз,
Жылқыдан алып бир тоққыз,
Қойдан алып жуп тоққыз,
Қидырбай сорлы айдап жүр.
Налыды бұған шыдамай,
Қостары оның Бозкемпир.

Үсти-басм қан болып,
Толы журтқа таң болып,
Бир адам алып қасына,
Сапар шекпек жолға бир:
«Әулиһени қидырып,
Алладан тилек тилейің,
Әулиһеге түнейің,
Мал-дүньясы қурысын,
Бала берсе көрейің,
Егер нышан бермесе,
Қыя шөлде өлейің»,

деп ғарры менен кемпир қыямет майдан шөллерге әулиһени қидырып, малды айдап жөнелди. Аты шыққан әулиһеге барады, малын қоймай сояды, әулиһе қазанға тоймады, тилеги қабыл болмады, сонша малды тауысып, жалғыз тоқлы қалазды Жақан-ның бәрин қидырып, бир тоқлыны жетеклеп, қыя шөлдің ишинде де Қуұсырыққа келеди. Қуұсырықтың қасында қойды баққан ғаррыға Қидырбай жетип келіп сәлем береді, сәлемін әлік алып, Қидырбайға қарап, мына сөзді айтады:

— Бир тоқлы болып тур сенің жолдасың,
Жетпистен сексенге келіп тур жасың,
Жүзінди шаң басып, жылап келіпсең,
Не тилегиң бардур менің құрдасым.

Қалендерсең, шөлді аралап жүргенсең,
Бул дүньяда көп қорлықтар көргенсең,
Не тилегиң бардур менің құрдасым.
Айтқыл жөңің, жора, қайдан келгенсең?

Кемпиринди ертіп шығып қасына,
Рақим еттім көзден аққап жасына,
Бул шөллерге сізлер жылап келіпсіз,
Не саудаңдар түсті сенің басыңа?

Бул гәпти айтып болғаннан кейін, Қидырбай қой баққан бабаға қарап мынаны айтты:

— Жетпекке келиппен, қадирин билмедім,
Маады бағып қыя шөлде жүр едим,
Жасым құрсын, сорай көрке, құрдасым,
Бұл дүниеде көп ақырет мен көрдім.

Ат сүрпінер бәлент тауда диние,
Қартайғанда қанлар келди көзіме,
Бастан-аяқ жәбірим байи әйлейини,
Құлағың сал, құрбым, айтқан сөзіме.

Жалғаншыма мендей адам болмады,
Құрсын жасым, пайманамыз толмады,
Бұл дәртімди сен соралды, құрдасым,
Ата дерлік бір перзентим болмады.

Көздерден ағады селли жасымыз,
Қартайғанда қанғырып жүр басымыз,
Қартайғанша бір перзентли болмадым,
Ғарға-құзғын қонар болды-ау лашымыз!

Төрт түлік мәлымды шөлде айдадым,
Бир шыбын жанымды мине қыйнадым,
Әулие қоймадым сирә қыдырып,
Хеш бир жерден сирә нышан көрмедім.

Бұл сөзлер айтылып болғаннан кейін, әне қой баққан баба
Қыдырбай ғаррыға қарап, «кемликке камал, менменге зауал,
жаманлық етсе, хәр ким өзи қудайдан табар» деген, — деп, Қы-
дырбайға төрт ауыз бәйит айтып тұрған қусайды:

Айтқанымды тут, деди,
Бұл кеткеннен кет, деди,
Ана тұрған Қуұсырық,
Қуұсырыққа жет, деди,
Құбласына сен шығып,
Құблага қарап хәм тұрып,
Ғамгүнге кеулин толтырып;
Тәуекел етип көр, деди,
Рахым етсе бириубар,
Құбла бетте қаны бар,
Ашыла қойса сол қапы,
Тилегін қабыл бир болар,
Сол қапыға кир, деди,
Тоқлынды сойып ал, деди,
Хәм қазанға сал, деди,
Тұрған шығар мыс қазан,

Мыс қазанға сал, деди,
Аллаға налыс қыл, деди,
Тилектин қабыл боларын,
Бүгін сынап көр, деди,
Қабыл болса тилегін,
Бир ауқалды билерсен,
Ашылмаса бұл қапы,
Біразы бол мийнетке,
Және айналып келерсен,
Мийнетиниң хүйгени,
Сениң өзиң бевдесен,
Хақтың қылған хәмирине,
Бевдесен ғой, көнерсен,
Айтып болдым сөзімди,
Қатарым, өзиң билерсен.

Бұл сөзлерди айтып болғаннан кейін баба қойын айдап,
жәнине кетти.

Кемпирин ертип Қыдырбай,
Баба айтқан жерге кетти,
Арқасына алып сырықты,
Құблага қарап отырды,
Ғамгүнге кеулин толтырды,
Ғарип кеули басылып,
Отыр еди зар жылап,
Намазшам болған уақтында,
Қарап тұрса Қыдырбай,
Қаны кетти ашылып,
Ғаррының кеули хош болды,
Жаратқанлар ес болды,
— Сеннен маған мал болмас, —
Деп тоқлыны сойды,
Тезлик пенен болған соң,
Мүшелеп оны қояды.

Суу қуйып мыс қазанға,
Толтырып етті салады,
Сөйтіп, демин алады,
Ғарры жүзин солдырды,
Сол тоқлының етлері,
Мыс қазанды толтырды
Намазшам болған уақтында,
Ғайыптан келип нешише адам,
Сәлем берип хәм кирип,
Төрге барып отырды,
Сәхәр болған уақтында,
— Күймегей сения еңбегін,
Қабыл болар тилегін,
Алла ақбар, баба! — деп,
Пәтия берди өзіне.

Бұл адамлар кеткеннен кейін, ғарры басын жерге қойып,
көкірегін ашып, бауырын жерге беріп, мойнына пота салып,
«ай қудайтала, көпке барабар болғандай бир перзент берсең,
болмаса мениң жанымды алсаң», — деп, қазаға ыразы болып,
жылап баба жата берди. Таңның алды болған уақытта Қыдыр-
байдың көзі уйқыға кетти, баяғы қой баққан баба түсіне ки-
рип, Қыдырбай ғаррыға қарап бир сөз айтты:

— Көтер басың Қыдырбай,
Қабыл болды тилегін,
Кеканден кегін алғандай,
Армандан арын алғандай,
Душпаннан малын алғандай,
Бир перзентли боларсаң,
Ақшахандай ол залым
Көрсеткен сизге зорлықты,
Жүдә берген қорлықты,
Перзентин адам бир болса,
Қарақыпшақ халқына,
Алып берер теңдікті,
Есит, құрбым, сөзімди,

Енди ашсаң көзіңди,
Ол баланың кейінінен,
Базарлық болсын сизлерге,
Көресей жалғыз қызыңды,
Перзент болып ол шықса,
Қоблан деп қойшы өзіңи,
Айтып болды сөзіңи,
Сөйтіп, келген бабаңыз,
Ғайып болды көзіңнен,
Уйқыда жатқан Қыдырбай,
Хаулығын жатқан жерінен,
— Жанағы адам қайда?! — деп,
Оянып кетти-ау ізінен.

Бұл түсті көріп болғаннан кейін, секиріп жайынан тұрып,
кемпирдің қолынан алып, екеуі жетелесіп, өзінің Қорғанша

қаласына қарай жөнел берді. Қорғанша қаласына барып, туу-
маған туу бийелерді келтіріп, көп малларды сойып, ғарышар-
ды жыйнап алып, ұллы, кишілерін жәм қылып, қәделі ғарыш
жигерлі жигит, еңкейген кемпір, еңбеклеген жас қалмай келін
деп, өне бәршесін үш күнге дейін тәрбия қылып, бәршесін
пәтиясын алып, жигирма бес, отызындағы қаддине келін, кемпі-
рі менен қайтадан дәурән сүріп, бір неше күн арадан өтті.
Күнлерден бір күн кемпірге қыял пайда болып, пешин уақта
керилип, жаңа түскен келіндей сөйлеуге еринді, перзент еді екі
ғарыштың тилеги, кемпір жерік болып, керек болды бір жол-
барыстың жүрегі, ғарысына бұйырды. Қыдырбай бір дорбаны
қолына алып, сары жайын ийініне салып, қартайса да тәуекел
қылып, «ансаттан бергейсен» деп, көл ишінде бір суудың бойы-
на барып, келер жолбарыстың жолын алып, құдайталаға налыс
қылып, Қыдырбай жатпақ пенен болды. Қыдырбай жатса, құла-
ғын салып тыңласа, ыңырсыған бір хауаз құдағына келеді.

Қыдырбай ғарип қозғалып,
Сары жайып қолға алып,
Қорамсаққа қол салып,
Тыныбай қарап отырып,
Гиристи оққа толтырып,
Отыр еді бір қарап,
Келе берді адынан,
Сарыала жолбарыс ақырып.
Қорыққанынан Қыдырбай,
Түсімде көрген бабам деп,
Қыдырбай сонда сыйынып,
Отыр еді зар еңіреп,
Ақырып келген жолбарыс,
Адына турды кеселеп,
Сары жайды бір тұтты,
Тәуекел етіп оқ атты,
Атарында атса да,
Қыдырбай ғарры дым

Атқан оғы шырп етті,
Жолбарыстан оқ өтті,
Жыгылмады жолбары,
Қорыққанынан Қыдырбай,
Жолбарысқа қарап сөз айтты:
— Бизлер жатқан ғарры едик,
Айға шап, шерім, айға шап,
Бауырымыз толған жара едик.

Айға шап, шерім, айға шап.
Бір перзентке зар едім,
Айға шап, шерім, айға шап.
Зар жыласам аллама,
Тілегім қабыл болар ма,
Айға шап, шерім, айға шап.
Біздерді алсаң, сен келіп,
Сіздерге ылайық болар ма.

Айға шап, шерим, айға шап.
Бир перзенттиң зарынан,
Қарамай шықтым затыма,
Сен бір тұрған шер едің.
Қим шыдайды ләтине,
Айға шап, шерим, айға шап.
Биздей жатқан ғаррыға,
Келіп пәлже салғанын,
Болар ма жақсы атыңа,
Қошеметке шыдамай,
Жолбарыс жатты алдына,
Қыдырбай ғарры қалтырап,
Гөзеп атып салды да,
Жылай берді тағы да,
Ырғыған қатты пәт ненен,
Қамыслықтың ишине,
Жолбарыс барын қулады.
Қулағанын Қыдырбай,

Бүккышлап барып қарады,
Рас па деп Қыдырбай,
Кесек таслап сынады.
Оқ тийген соң жолбарысқа,
Пайманасы толған соң,
Қиймылдар қалы болмады,
Тяклеп бойын көреді,
Ертең сәске ўақтында,
Жолбарыстың қасынч.
Қыдырбай ғарры келеді.
Өлип қалған жолбарысқа,
Барыўға қорқып турады.
Қыдырбай қыял қылады,
Және шабар бизге деп,
Сары жайын қолға алып,
Бир құдайды еске алып,
Жамбаслап барып жатады.
— Шада жансар болса да,
Бизди ўайран қылар,—деп,—
Мәдет бергей азда,—деп,—

Усылай кемпирге дауыс берип келди, кемпирдің қолына жолбарыстың жүрегін берді. Кемпирдің ұақты хош болып, мыйнағын тартып күліп, отты ары-бери жақты да ояғын бір басты, буяғын бір басты; жерик жаман дәрт екен, қаны шығып тұрғанын да тыңламай, шала піскеннен кемпир жүректі жеп алып, шып-шып терге түсті, кемпирдің кеудіндегісі болып, жигірма жасындағы қаддине келіп, кемпир жүре берді.

Айлардан ай өтті, күнлерден күн өтті. Күн мүддетіне жетті, Бозкемпирдің айы-күні бір толып, аршадан-ағаш көмдіріп, Қыдырбайдай ол және жүеін кердіріп, толғақ тутып телміріп, жақын құрбы, ғарип «ул шашыуы болсын» деп, мал сойдырып, жақын болды. Тууа ағайын хәмме хаяллары жыйылып, толғаққа мейіл болды. Тууа алмай Бозкемпир күн жарым толғатып, әйне сәхәр ұақтында Қыпшақтың хаял-қызлары, ғарры, жигит—бәршесі, тілегін тілеп жыйналып, қуғанып күтіп тұрады. Сәхәр ұақты болғанда шырлап бала жерге түсті. Бозкемпирин ұл тууды, он жағынан күн тууды.

Таар болды бир хаял,
Кыдырбайга бармага,
Шүйинишсин алмага,
Қарыу қылып жуырды,
Жибермейди бир-бирин.

Үш мәртебе атады.
Жаны шыққан жолбарыс,
Қыймылдамай жатады,
Шып өлгенін біледі.
Өлген шердің қасына,
Қыдырбай жетіп келеді.
Қабыл етті-ау тилегін,
Қоймай алды керегін,
Жолбарыстың алып жүрегін,
Дорбасына ол салып,
Үйіне қарап жөнөді.
— Ашылған мениң гүзарым,
Еле де көпдүр димарым,
Керегінди мен таптым,
Далаға шықшы, дилбарым,
Оңғарды ала талабым,
Алып келдим жоқ жерден,
Аш жолбарыстың жүрегін,
Майданға шықшы бұл жерде,
Қартайсаң да, қарағым.

Талақ киби жабысып,
Кете алмай тұе турады,
Үлкен басқы болады.
Жибере алмай бір-бирин,
Кийими дал-дал болады,

Қарыұлырақ қаяллар,
Әжизін қағып таслады,
Тили сақау бир қаял,
Баринен зор болады.
Қыдырбайдың алдына,
Жууырын, шауып барады.
Кирин барып тез үйге:
— Бұлбилер қонар бұл тауға,
Берсеңе сауға, қайнаға,
Баланы берди бир алла,
Бер сүйинши, қайнаға.

— Дөгерекке жүйрік атты шапсаңа,
Берейін келиним саған сүйинши,
Тезирек басқаға тағы айтсаңа.

Келин, сениң көкірегің басылды,
Айтып келдің, ғарип кеулим йош урды,
Берейін сүйинши саған, келин жан,
Себеби мен сордың бахыты ашылды.

Перзент үшін мен беремен жанымды,
Жаным түе ағзыңның қанымды,
Рас болса болғаны анық баламның,
Жолына әйледім дүнья-малымды.

Жаңа болды ақ үйіме жарасың,
Сүйинши сорамақ сизге миңасиң,
Малы құрсын, дүнья құрсын, нетейін?
Ал малымды, қыпшақ, барин таласың.

Бүгін шықты енді мениң қырманым,
Бұрын құрып еді белде дәрманым,
Ингалап жылаған баланы көрсем,
Халқым жоқдур мениң сира әрманым.

Бизлер көрдік Ақшахандай залымды,
Бөліп алып, хәрие тапқан барымды,
Жолында қойыппан шийрин жанымды,
Сүйиншимди мен берейін, келин жан.

Ақтылар көзімнен сел болып жасым,
Рас болса перзентімнің болғаны,
Жолына пай тиккен мениң бұл басым.

Бала түсті ингалап,
Тиледік тилек зор жылап,
Туудырып келдим баланы,
Талап етип мен келдим,
Сүйиншини мен сорап.
Арылдау сениң мийнетің,
Қайтадан келди дәулетің,
Сүйиншим бер, қайнаға,
Қутлы болсын перзентің.
Қыдырбай сонда сөйледі:

Есапсыз қойымнан әкеп сойыңлар,
Етін жеңлер, сорпасына тойыңлар,
Жыйылып келипсіз, ағайын, досым,
Жалғызымның көріп атын қойыңлар.

Қыдырбай сөзін тамам етті. Жыйналған алымдар, отырған ғаррылар, ұламы-кишиси болып барлық адамдар, баланы ортаға әкеліп, хәмме мәсләхәт ненен пуқаралар, алымдар, ғаррылар, баланың реңін қарабаран көріп, «Қубыл болсын», деп ат қойды.

• • •

Хәмме пәтнә берип тарқан кетті. Бала бир жасына келип, оннан екиге келди. Қоблан еки жасқа келгенде кемпири бир қыз тууды, «қыздың тойы менен баланың аяқ тойы болсын» деп бир ярым күн той берип, жети жасына келгенде пайғамбар сүннет еттирип, жети күн той берди. Бала он бир жасына келип, Қыдырбай ғарип көп баланы жанына қойды. Сарықум деген жерден бир орда сайлап берди. Балалар менен асық ойнап, балаларға зорлық қылып, жүрегі қабына сыймай, атаның алдына барып, «ата, маған жүйрік ат берсең, кейнине қырқ жигит берсең, жер-жерге барып, кеулимди көтерсем, қалай болар екен»,—деди. Қартайғанда көрген перзенти «ат минемен» деген соң, гүдары жоқта, алтыннан пуу берген тебинги, алтын ер, ушыға терлик —барлығын таяр қылып, көп жылқыға алып барды. Көп жылқының ишинде төрт бедеуі бар еді, жылқыманларға услатып алдырды, атларға ер салып, зарттен-заберттен мустақкем ертлеп «я қорыққан жылайды, я қуғанған жылайды»,—деген, қуғанғаннан жылап, ғаррының бауыры езілди. Қубыл минген атлар баланы көтере алмай, жәниұардың омыртқасы ұпалди.

Сонда бала сөйледі,
Атасына не деди:
— Айланайын, жан ата,
Жарамайды бизлерге,
Болғаны ма атыңның,
Жау айдасын малымды.
Атасы еді Қыдырбай,
Бұған сапар жақпады,
Тилеп алған балаға,
Жарайтуғын астына,
Жалғыз атты таппады.
— Малы құрсын, нетейін,

Малымды талақ етейін,
Сонша жылқы ишинен,
Табылмады бир тулпар,
Жарамаса нетейін.
Құдай берген бала едің,
Қолына жүген ал, деди,
Бұл жылқының сыртында,
Сол төбеге миң, деди,
Шыңғырлатшы суулықты,
Келип суулық тислесе,
Соны астына миң, деди,
Тауып берер қалым жоқ,

Мал-дүнианы нетейин
Мына жатқан көп малдың,
Ийесі балам, сен, деди.

Бирин мині де, бәрін мині,
Балам өзің бил, деди.

Бұл сөзді айтып болғаннан кейін бала төбеге мініп:

Қолына алып жүгенді,
Құррыұлап шыңғырлатады,
Жабағы жүні түспеген,
Сай сүйегі саусаған,
Төртінен беске жасаған,
Өзі көрсен тапалшақ,
Жал-құйрығы бір қушақ,
Зордан ғана жортады,
Қарнын көрсен, жер сызған.
Сапар айы он бесінде,
Келген бәле ұсаған,
Гүлдир-гүлдир киснеді,
Қолындағы жүгеннің суұлы

Ноқта салып ауызына,
Жүген салып ауызына,
Тоқым салып астына,
Писент етпей бұл атты,
Ырғып минді үстине
Арман-берман шабады,
Тулпар екен сарыала ат.
Жүріп еді өлсін деп,
Атлар қыял қылыпты,
Тулпарлығын билсін деп,
Дәрьядай кеуіп тасады,
Майданда қайнап жошады.
Қызып кетіп табаны,
Мынау минген баланы,
Тауға алып қашады,
Минді таудың үстине,
Сол булақтың басында,
Отыр еді бір ғарры,
Оған таяр болғанды.
«Ассалаума алейкум», — деп,
Бабаға сәлем береді,
«Уәлейким ассалам», — деп
Сәлемін әлік алады.
Кейіннен қалған атасы,
Ғайып болды-ау балам деп,
Өксінп ғарып жылады.

Әне, шәшменнің басында отырған баба жол болсын сорап, ба-
лаға қарап бір сөз айтты:

— Сарыала атты мініп балам желерсең,
Өзің жас баласаң, неңі билерсең,
Боза ишкен мәслер болған жан балам,
Жигербентім, қайсы елден келерсең?

Ертлемей мініпсең минген атыңды,
Хеш ким қайтара алмас балам пәтінді,
Қыя шөлде ат ойнатып келіпсең,
Баян әйле балам қаслы затыңды.

Ғақтың жетсе қызыл гүлдей соларсан,
Қақарың келсе, дәрья киби толарсан,
Бұл шәшмеге талап еткен, жан балам,
Баян әйле атың кимлер боларсан?

Бұл сөзден кейін бала бабаға қарап бір сөз айтты:

— Асау атқа балалықтан минермен,
Биз де жүрген тауды гезген қалендер,
Нетесіз, ата жан, жөннмді сорап,
Ақшаханның елатынан келермен.

Атлар шапқан бұл майданда сорлыман,
Мұхаммет үметі, құдай қулыман,
Атым Қубыл сораңсыз жан баба,
Қыдырбай ғаррының ұлы боламан.

Ол сөзді айтып болғаннан кейін баба балаға қарап бір сөз
айтты:

— Айланайын, жан балам,
Сөзді тыңда сен балам,
Хәуес болдым көріуге,
Атыңды күтіп отырман.
Жау-жарағың бермеге,
Сенің менен танысып,
Лепесімнен болған соң,
Себеп пенен бизлерге,
Шөлде, балам, келген соң,
Қызыр Ильяс пиримен,
Шилтерлердің биримен,
Қыстап тапқан жеріне,
Әуелі айтсаң аяланы,
Яд етсең биздей бабаңды,
Сонда таяр боларман,
Онан соңғы айтар сөз,
Шақан ұлы Ақшахан,
Елге салып өз дауын,
Атаңның ұлы көп малын,
Бес үйге салып бір нөкер,
Ләшкер жыйнап бір алып,
Еситіп Құртқа хабарын,
Үш жыл болды кеткели,
Сапары оңбай перзентім.

Ақшаханның қайтқаны,
Құртқа дейін сулыұды,
Хабарын саған айтқаны,
Сарыала атқа мин, деди.
Ол алдына бар, деди,
Хабарын, балам, бил, деди.
Ақшахандай ол залым,
Сізге душпан сол, деди.
Талабан болып Құртқаға,
Жеті жұрттың палуаны,
Келіп атыр, шырағым,
Атқан оғы бір тиймей,—
Қайтып атыр нешесі,
Қақпақтың қара тауында,
Алаңғасар Әліп дәу
Бағып атыр соқпағын,
Тәуекел етші, жан балам,
Туұмастан бұрын, шырағым,
Ол атыңды қойғанбыз,
Қоблан болсын дегенбіз,
Қубыл емес атыңыз,
Рас атың Қобланды,
Пир менен мәңгі ұғысып,
Отыр еді сөйлесіп.

Қулағына Қобланың,
Келе берди көп дауыс,
Бұл не деген дауыс деп,
Бабасынан сорады,
Анда баба сөйледі:
— Айтадым ба, жан балам,
Княтырған Ақшахан,
Ол Құртқаға бара алмай,
Қара таудан өте алмай,
Сапары онбай қайтты деп,

Мәни берди бабасы,
Қолына берди жарығын,
Ақ гирейки сауытын,
Және берип қылышын,
Қоңыраулы пайзасын,
Қолына берип баланын,
Баба ойлап пайдасын,
Алла ақбар, балам,—деп,
Ғайып болды көзіннен.

Әне, бұл сөзді айтып болғаннан кейін Қоблан жарақтарын қолына алып, шыққан дауысқа қарап рауана болып жөндей берді. Ат ойнатып ләшкерге жақын барды. Баяғы Бозкемпирди урған жасауыл алдынан қарсы келді. Қобланға қарап: «бала, жолдан шық», деп сиясат қылды. Қобланың қатты қәхәрі келип, жасауылды тынламай, алдына қарап жүре берді. Ақшахан ханның алдына барып, ийилип сәлем берип, ханға қарап жол болсын сорап бір сөз айтты:

— Жер хәм көкті халық әйлеген илайым,
Жалғыз едим, хәқ кеширгей гүнайым,
Ләшкерің кейнінде, туғын жаныңда,
Жоллар болсын журт ийеси панайым.

Ләшкер ертіп бұл жерлерде жүрерсең,
Әжел жетсе ғапыл бенде өлерсең,
Ләшкерің кейнінде, туғын жаныңда,
Хан ата баян ет, қайдан келерсең?

Ата, жолығыппан мен хәм сизлерге,
Қулағың сал балаң айтқан сөзлерге,
Қайсы журттан қай шәхәрден келерсең,
Хан ата, баян ет енді бизлерге.

Сонда хан да сөйледі,
Сөйлегенде не деді:

— Ашылған бағдың гүлісең,

Қай шәменнің бүлбилісең,
Атыңды айт та, хаслыңды айт,
Исмиң кимлер боларсаң?

Сонда бала сөйледі:

— Дауысыңды еситип мында келермен,
Мейің өзін мәслик пенен жүрермен,
Қубыл Қобланды сорасаң атым,
Қыдырбайдың жалғыз улы боларман.

Кен болыпты жердің жазық даласы,
Исиннің болмасын сирә шаласы,
Атымды сорасаң батыр Қоблан айдилер,
Хаслым Қыпшақ, Қыдырбайдың даласы.

Бедеу жалын сауын күні өрмеге
Бір күн ойнап, бес күн дәурән сүрмеге,
Алла онғарғай мен жалғыздың истерін,
Талап еттим қыз Құртқаға жүрмеге.

Хан турып сонда сөйледі:

— Жетпеген жасың баласаң
Сенлер түе, шырағым
Зая болған не палуан,
Барсаң, балам, өлесен,
Сексен бірдей дәу палуан,
Түм-түсында жатырған,
Оны тиймей аршаға
Бәрі де, балам, шаршаған.
Балам, зая боларсаң.

Сонда Қоблан сөйледі:

— Белденіп шығыппан оның жолына,
Баба найза берди менің қолыма,
Сенлер қайта берің енді еліңе,
Жанымды қойыппан Құртқа жолына.

Сол демлерден бұл демлерди кем деме,
Сен ханымсан, нәмәрт сөзің сөйлеме,
Жатыр деп айтасаң сексен палуанды,
Бұл балаңды сол палуаннан кем деме.

Алла дейіп сарыала атқа минермен,
Пирлерден жәрдемди сорап жүрермен,
Талабан болыппан сулыу Құртқаға,
Өзім жалғыз туұылғанман енемнен,
Сол Құртқаға талап әйлеп көрермен.

Сонда Ақшахан сөйледі:

— Сен келгенше, шырағым,
Дүнья-малды бір жәмлеп,
Қаражет қылып турарман,
Жете алғандай хал болса,

Хәм кейіннен барарман,
Жақсы болса баласы,
Атаға хызмет қылмай ма,
Аман-есен сен барсаң,

Аршаға оқты ата алсаң,
Несип болып қулатсаң,
Биз ұшын аттым оқты, деп,
Айта гөр, балам, сөзинди.
Құртқадайын сулыұды
Бере гөр балам, өзіме.

Қоблан ата-анасына хабарласпай, Сейдимхан батырдың елине қарап жөндей берди.

Ким алса да Құртқаны,
Ол кейиннен қалмайман,
Бир дүгисил көремен,
Жолың болсын, Қобланым,
Бар, кете бер жолыңа,
Жууап бердим, өзіңе.

Суулықты ғырш-ғырш шайна
ды,

Астындағы бедеу ат,
Ақ кийик пенен жарысып,
Керилип дойнақ урады,
Ор қояндай бүгилип,
Кер кийиктей тигилди,
Узақ майдан шөлдерде,
Гә бир тақыр жерлерде,
Қулан менен жарысып,
Толқысып ойнап барады.
Жете алмай жолларда,
Ел сағынған мәрт Қоблан,
Дүз көрмеген жас бала,
Сегбир әйлеп барады.
Күнн-түнн тынбастан,
Әзиз жанға зор қылып,
Үш ай он күн жол жүріп,
Көрнермекен бир жер деп,
Қырға көзін салады.
Ел шетиндегі ағашты,
Қобландай батыр баланың,
Узақтан көзі шалады.
— «Жырағырақта ел барды,
Жақын жерде көз барды», —
Деп бала кетип барады.
Ат шомылды терлерге,
Сыйынды батыр пирлерге.
Қоблан таяр болады,
Сейдимхандай батырдың,
Мәкан қылған жерлерге,
Қоблан ер жетип барады.

Минип аттын беліне,
Шықты Қызыр шөліне,
Рауан болып жөнеди,
Атадан жалғыз мәрт Қоблан
Сейдимханның елине.
Шапқан аттың тозы менен,
Ақшахан жүрген нән менен,
Гә күнн, гә түнн менен,
Мәртлер сегбир қылады.
Толқысып аққан дәрйядай
Толқысып ойнап барады.
Минген бедеу желеди,
Атланып жүрген жигиттин
Сыйынғаны пири еди.
Аран менен селеуді,
Аттын оты дер еди.
Хәр булақтан суу ишип,
Жеткен жерде қонады:
Гә қонып, гә түсленип,
Жете алмай сегбир қылады.
Минген аты дүр еди,
Сыйынғаны Қобланның
Қызыр Ильяс пири еди,
Гәхи көлде, гәхи шөлде,
Батыр жеткен жерлерге
Мийман болып барады,
Қызыр Ильяс бабасы
Алдыңд» басшы болады.
Жақын жерде ел болса,
Атын күтип дем берип,
Арыулап сайлап жем берип,
Талап әйлеп барады.
Жай тасымдай жайнады,

Құртқаға талабан болып жағырған көп палұанларды көрди.
«Сейдимханның көмген арша ағашы қайда?» деп бир палұаннан
сорады. «Жети жерде қос болып жатқан палұанлары бар, атқан
оғы тиімейди, кимисине бес ай болған, кимисине үш ай болған,
Құртқаның жолына басларын қойған, сен хәлек болмай қайта бер
қайтасың», — деп ол адам жууап берди. Онда Қоблан: — Үш ай он
күн жол жүріп келип едим, бир тәуекел етип көрермен, аға, —
деді. Сорау менен мәрт Қоблан арша ағаштың жанына барып, те-
рекке атын байлап, сол күнн мийман болады, ерте менен туып,
түсінде бабасын да көреді, сары жайын қолға алып аршаға қарап
қылады. Арша
оқ алып, атайын деп қыялланып, Қоблан жүріс қылады. Арша
ағаштың қасына барып қарап тұрғандай болса палұанлар қыял
дылар еди, бир атқан палұан екі қайта бара алмайтуғын еди. Сей-
димханның алғаны, қағып төсесек салғаны «атаман» деп талабан
болған адамды келип көретуғын еди, кеуліне мақул түссе, оған
жууап беретуғын еди. Қобланның келди деген хабарын еситип,
Қобланға қарап бир сөз айтты:

— Басыннан айрылғай қараңғы думан,
Жас баласаң, саған келип тұр заман,
Сеннен бурын нешше палұанлар келген,
Хәлек болмай қоя қойшы жан балам.

Қамшы урмай наз бедеулер де желмес,
Өзі кәпир, бир қуданы бир билмес,
Сеннен бурын нешше кеттилер өтип,
Жас баласаң, сенін қолыңнан келмес.

Пир керекдур сизге өнер үйретпек,
Қолыңнан келмеген адамлар кетпек,
Жасың толмай бууын қатпас баласаң,
Жолыңа жүрсейсин етпейсин ермек!

Ата алмасаң қызыл гүлдей соларсаң,
Қолыңнан келмейди-ау сенің, жас балам,
Келмесе қолыңнан хәлек боларсаң,
Атаман деп майырылып сен қаларсаң.

Нешше палұанларым болып талабан,
Қыйықлап нешесі оған қараған,
Жығалмай ағашты нешшесі қалған,
Хәлек болмай қоя қойшы, жан балам.

Әне, бұл сөзди айтып болғаннан кейін Қоблан кемпирге қарап
мынаны айтады:

— Сары жайды алдым мен де қолыма,
Қарамайман оңым менен солыма,
Тәуекел әйлеппен жаслық басымнан,
Сіз кемпирим жүре берің жолына.

Үш ай он күндік жоллардан келермен,
Ашықтық жолында гезіп жүрермен,
Аларман деп үмітім бар Құртқадан,
Арша ағашты бір ғана атып көрермен.

Сары жай алыпнан мен де қолыма,
Қылышты байладым мен де белиме,
Көп сөйлемсе, от саларман тәңірге,
Көп сөйлемей кеткім кемпир жөнне.

Мен жайайын кемпир саған зәһаримди,
Батырлыққа келип тұрғаным мәлімди,
Арман туршы, наймыт болғыр, сен кемпир,
Қар сөз айтып келтірмегің қәһаримди.

Қар нәрсені сөйлеп сен де турарсаң,
Зәрре тұрсаң, мәртангымди билерсен,
Көп сөйлемсе, арман кеткім, сен кемпир,
Ағаштың астында қалып өлерсен!

Бізлер келдік күйеу болып жатпаға,
Арша ағашты талап қылдым атпаға,
Талабан болып мен де келдім Құртқаға,
Қызыңызды алып елге қайтпаға.

Әне бұны айтып болып,
Сары жайын қолға алып,
Қорамсаққа қол салып,

Ғамгүнге кеудің толтырып,
Сондағы айтып тұрғаны:

— Оғымыз кетпесін дүзге, заяға,
Рәхим әйлегей халық еткен субхан,
Жас басымнан талап еттім аршаға,
Мәдетті бергейсең бізге баба жан.

Кейіңде қалып тұр уақта елім,
Отларға жанып тұр бул уақта тәнім,
Жас баламан, талап еттім аршаға,
Қууат бер балаға шилтерлер, пірім.

Айтып болып бул сөзді
Сездер болды көз жасы,
Қабыл болды тобасы,
Таяр болып келінгі,
Жол баслаған бабасы:
— Тәуекел, бала, ет,—деді—
Қорықпай балам, ат,—деді,
Бисмилла деп оқ тартты,
Әлхәм, деді, оқ атты,
Бақайдан жерге киреді,
Атқан оғы баланың,

Арша ағашты қулатты,
Қарап тұрған палуанлар,
Құлағанын көрген соң,
Айрылдым бізлер Құртқадан
деп,
Бәрі гүлдеп жылапты.
Баяғы тұрған ол кемпир,
Барды қайтып үйіне,
Күйеу келді шетке деп,
Хабар сазды еліне.

Әне булардан кейін қыздар дәғлимаржанларды тағып, келін-шектер шашларын жуып, тәуір киімдерін киіп, қар жерлерге хабар берді, жекке отау тигіп, жақсы жігіттерден есікке хызметкер береді. «Күйеу келді дегенде қуу бас жумалайды»,—деген, қыз-келіншектер уадыр-жуадыр болып, ауыл арасында жүреді, не бір малларды сойып, «күйеуді пайғамбарым сыйлаған»,—деп, жігерлі жігіттер тамамы қәде-қәметтерді де алып, әйне сөздер уақтында, ел аяғы семген уақытта, Құртқа қыял қылып, күйеуді көріуге ынталады. Әйне пардоз беріп, ұзақ жолларды басып, қалақаны да ұзын тасып, қасыл заттарды тағынып, сыртынан бір астарсыз шапанды да жамылып, қеш кимге көрінбей қам билдірмей Қоблан отырған жерге жүріс қылады. Еркекті сынау бұрынғыдан қалған еді. Құртқа сулы Қобланды сынау үшін барған еді. Үйдің күн шығыс жағынан барып, жабықты ашып, көз салып қарады. Қоблан көпшікті тасып жамбасып жатыр еді. Жатқанын көріп, өзінше ылайық көрмей, Құртқа мұрны жыйырылып:—«Бұннан да жубай болар ма, сонша палуанлар қалып, бұннан нәсіп салар ма, бізге ерлер болар ма»,—деп нап-не қайта берді. Үйге барып, арқаға қарап ғамгүні болып отыра берді. Қатар-құрбылары келіп, Құртқаға қарап мыналарды айтады:

— Бізлер менен сенің тең болып жасың,
Құстар қонды, сенің қадірлі басың,
Бул дүниеде қабыл еткен тілегің,
Құтлы болсын қонған құсың, құрдасым.

Нешше палуан келді сенің қасыңа,
Рәхим етті көзден аққан жасыңа,
Күйеу деген бул дүниеде мұрадың,
Қазір сенің құс қонып тұр басыңа.

Келгенлерди қалемедиң, жыладың,
Нешесине оны жууап бермедің,
Қутлы болсын қус қоныпты-басыңа,
Күйеуге тийгенін сенин мұрадың.

Артық болған енді сенин димарың,
Хәр кимнің бар енді сенде құмары,
Тийген ярың жас жетпеген бала екен,
Еле де бар ма екен сениң әрманың.

Сонда Құртқа сөйледі:

— Ашылмайын таза гүлдерім солсын,
Әжелім жетпей-ақ пайманам толсын,
Асық ойнап жүрген жас бір бала екен,
Қутлы болмасалар және теріс болсын.

Ашылған гүлдерім бүгін солмаса,
Әжел жетпесе хәм пайманам толмаса,
Баладан бизлерге жубай болар ма,
Хәр адамын өз қатары болмаса.

Шашың таллап он төртинен өрмесе,
Хәр ким қатары менен ойнап күлмесе,
Қус қонбаса теріс қонсын, жегіе жан,
Әрман болар кеуліндегі болмаса.

Халын билмей, бала хәлеклер болған,
Хабарымды биліп қаяқтан алған,
Әрман болар қатары менен жүрмесен,
Ол баладурр, бизлер ойласаң үлкен.

Қоблан бул жерде қырқ күн жатты, қазы-қәленлер келтиртіп,
хәял-қызлар жәм болып, дизден төсек салып, белбеуден дастық
салып, шымылдықты да қурып, «шаш сыйпар», «қол услатар»
деп қәделерін хәяллар да алып, екеуін бір жайға келтирді,
екеуін бір төсекке жатты. Арадан нешше күн өтті, Құртқа Қоблан-
ға мынаны айтты:

— Мен жылайман өз халымға зәр-зәр,
Сизди бизге жубай қылды бириубар,
Құлағың сал, тынлай бергіл, султаным,
Мен гәрип нашарман, айтар арзым бар.

Қыял қылдым сизге бір сөз айтпаға,
Жаман ойларымды хәмде жойытпаға,
Сизге айтар сөзім менің султаным,
Асыға көр тезирек елге қайтпаға,

Енді бизди бөтенлерге бермейди,
Шарти пінти, басқа адам келмейди,
Және қырқ күн бул жерлерде иркисен,
Ағам кетти Гөҳиқаптын тауына,
Елге келсе мени саған бермейди.

Елге берди садақа деп асыны,
Сорасып нетейін сенин жасыңды,
Саған айтар сөзім мынау, султаным,
Сорап алғыл ол айдарлы тасымды.

Айтқаным тыңласаң, бунда турмағыл,
Қайтаман деп бул кемпирди қоймағыл,
Хәр түрлі дүньяны берер сизлерге,
Жай тастан бөтенин сирә алмағыл.

Құртқа сөзін айтып болғаннан кейін, Көклен кемпир анасы
«күйеуді үйге шақырмақлық бұрынғыдан қалған еді»,—деп Қоб-
ланды үйге шақырады. Қоблан тапқан дүньялары менен үлкен
үйге жақын барды. Избет непен ийилип сәлем беріп, үйге кірді.
Қара қойды сойып, алдына төс қойды, Қоблан да тапқан алтын-
дарын кемпирдің алдына қойды, кемпир Қобланға мынаны
айтты:

— Мында келдің, жан балам,
Сендер менің жанымсан,
Үлкен балам Қарамаң,
Кішкене балам мәрт Қоблан,
Сол дәулердің елине,

Кетип еді Қарамаң,
Ол қырқ күннен келеді.
Келгеніне қарасаң,
Қалай болар мәрт Қоблан?

Сонда Қоблан сөйледі:

Менің мында кеткенімнен,
Хабарсыз қалды-ау ата-анам
Қартайғанда атамыз,
Болған шығар сергізден,

Қыялмасаң бизлерге,
Бүгіннен жақсы күнлер жоқ,
Жууап берсең жан анам.

Және кемпир сөйледі:

— Айтқанға, бала, турмадың,
Күйеудің болар қадеси,

Не берермен сизлерге,
Берер едим не қалесен.

Онда Қоблан сөйледі:

— Дәркар емес дүнья-мал,
Минген бедеу шабылған,
Арша ағашты қулатпай,
Нешшені бағыры қамылған;
Қайшы қулақ, әреби ат,
Бәрі өзимнен табылған,
Мал деген бизде жүдә көп,
Қара көлге жайылған,
Перзентім деп бизлерді,
Санай ғойсан кеулине,
Құллық етип аламыз,
Атамнан қалған нышана,
Ағызды көзден жасымды,

Арша ағашты қулатып,
Дәуір келген тусымда,
Қыйналмай берсең, аламыз,
Жай булыт киби тасыңды.
Алдымда ағам жоқ еді,
Кейнімде ниним жоқ еді,
Қостар қылып өзиме,
Қулақ салсан сөзіме,
Жай булыт тасты бермесең,
Дәркар емес дүнья-мал,
Жууап берсең болады,
Жалғыз ғана өзиме.

Сонда кемпир сөйледі:

— Ашылмайын таза гүлдің солғаны,
Сізге қасты еткеннің кетсін дәрманы,
Кім биледі бизде жайтастың барын,
Үйде отырған қыз Құртқадаң болғаны.

Айтыұшының сырттан айтқан сөзі еді,
Жалғыз балам атасының өзі еді,
Қалып едім Қараманға мен бермей,
Қалып тұрған ғарымыздың көзі еді.

Қараман еккинді бірдей көрмесем,
Сенлердің арқанда дәуран сүрмесем,
Нашар перзентиміз мұңлы болады,
Шіркеу болар жайтасымды бермесем.

Аман-сау барғайсыз Қыпшақ елдерге,
Қылыңты байларсан, балам, беллерге,
Бермей қалып едім жалғыз балама,
Жайтас құтлы болсын балам сенлерге.

Әне бұл сөз айтылып болғаннан кейін, Құртқаны ұзатпақлыққа разылық беріп, қыйлы хасыл ұяжлардан қызына беріп, ақ күймеге миндиріп, кемпир ырзаласын жыласып, ақ күймесін айдауға алдына салып құл беріп, хызметіне күн беріп ұзатты. Нешше айлар, неше күнлер жол жүріп, Қапсығайлы Қара тауға келгенде, дәрбент жолға мингенде, күймені айдап алдына шы-

ғарып жиберді. Құртқа кете берсін, Қоблан төбенің басына миніп, төрт төренке қарап тұрса, алтыннан ерлер салынған, гүдария айыл шалынған, селеу отлап жүрген бір қара қасқа атты көреді. Қоблан жас жігітлік етип, «жолдағы олжаны таслап кетпейін» деп, барып атты ұсылап, жетелеп жүре берді, ендігі сөзді ат иіесінен еситиңіз:

Алаңғасар Әліп дәу,
Жатыр екен жол тосып,
Келе берді кейіннен,
«Тур қа, тур!»—деп тез басып,
Сары жайы қолында,
Жатқан екен мына дәу,
Құртқаның жүрер жолында.
— Қанқызыл қасқа қара атым,
Бердім бала сіздерге,
Мен атыма ырзаман,
Құртқаны берсең біздерге.
Күтіп енді жатырман,
Жүретуғын жолыңды,
Жете ғойсам нзиннен,
Байлайын екі қолыңды,
Қайда алып барасам,
Құртқадайын ырымды,
Тура тур, бала, тура тур,
Ағызайын қаныңды!
Меммендурман, мендурман,
Менменлікке бел қойған,
Анау тұрған Құртқаға,
Ашық болған мендурман.
Тыңладың ба сен,—деді,—
Иркіліп тұр сен бала,
Геулендегі жаныңыз,
Олжа болсын сіздерге.

Мынау тұрған Құртқаны
Қалдырып кет біздерге,
Кім алса да Құртқаны,
Қарсы алдына бараман,
Бір сынасып қаламан,
Басымды алсаң сен бала,
Нзиннен сонда қаламан,
Сендердейін баланы,
Жер менен жексен қыламан!
Сонда турды мәрт Қоблан,
Бендеден қайтар ер емес,
Кеулі өскен баланың,
Жүрегі дәуден кем емес,
Дәулер менен мәрт Қоблан,
Қарсыласып келеді.
— Арша ағашқа оқ аттым,
Бір атқанда қулаттым,
Алла ығбал берген соң,
Атана нәлет бадхайбат,
Алып кетіп Құртқаны,
Сендей түе батшағар,
Не палұанды жылаттым,
Әрманлы болып сен қалма,
Бермеймен өлмей мен ырым,
Сен де мендей мәрт болсаң,
Алысуы менің қуарым.

Бұл сөзлер тамам болғаннан соң (ол уақыттың палұанлары әуелі ат сорасып, оннан соң жас сорасып, бұннан кейін гезек салысар еді), дәу—«Жас бала екенсең, атысамысан, шабысамысан, я тутысамысан, тутысар жеріңді айта қал»,—деді. Онда Қоблан:—«Жасы ұллы сіз екенсіз, хамелиң болса, ал»,—деді. Әне бір-біріне үш мәртебеден гезек салып, дәуге нәубет берді.—Алысқан алты атанның басынан кетпесің, не де болса, атысайың,—деді дәу. Қоблан дәудің айбаты менен сымбатын әжеп тәуір көрді.

— Бунда келип, болдым дәүге дуушакер,
Нелерге гезлесес тууган батыр ер,
Налыс етип жаратқанга жылайман,
Көзим жасын селлер қылып булайман,
Мен жалғызбан қууат берип сыйындым,
Дауыттың улысан, ұлы Сулайман.

Бизлер болдық бул жерлерге бийқарар,
Мәдетти бергейсен халық еткен жаббар,
Хақтың жолын абат әйлеген Омар,
Кәрбалада шейит болған имамлар,

Беліме буғғаным жипектен пота,
Бенде едим, бастан-аяқ хақлықта,
Жалғыз едим, жәрдем берің сыйындым,
Инеси шөллердің я Қызыр ата.

Қабыл болды тобасы,
Келди Қыдыр бабасы,
— Қорықпа, балам, дәуден,—
деп

Айтты да кетти сөзини,
Қарсы турды мәрт Қоблан,
Капір дәудің өзіне,
Ол ұақлары мына дәу,

Сонда дәу сөйледі:

— Алдамын бизди сен бала,
Нәжәртәңк етпе сен,—деди,—
Қарсы қарап тұр—деди,
Қолыңа алып қылышты,
Қынабынан сууырып,
Екі бірдей палуанлар,
Жаағыз хаял себеппи,
Майданда салған урысты,
Қобланың келди қасына,
Қылыштарын көтеріп,
Урмаға қайым болады,
Қызыр Ильяс бабасы,
Қалқан тутты басына,
Қылыш келип шық етті,
Аман қалды мәрт Қоблан,
—«Екі бермей нәубетти,

Ийиннен жайын алады,
Кегейдей оғын салады,
Қоблан атлы баланы,
Байлап оқтың ушына,
Табанлап тартып қалады,
Тийгизбей оқты Қобланға,
Қаймығып кетти сарымала ат.

Бір гезекти бер»,—деди.
«— Әжеп болар, бала»,—деп,
Қарсы қарап турады,
Сол ұақлары мәрт Қоблан,
Сары жайды қолға алды,
Қорамсаққа қол салды,
— Пирим Шахмәрдан!—деп,
Бабам Қызыр Ильяс,—деп,—
Ашықлардың пири,—деп,—
Ашық Зәуре, Тайыр,—деп
Арттырды мәртлер ғайратты,
Бисмилла,—деп жай тартты,—
Әлхәмди,—деп оқ атты.
Дәуден өтип оқ кетти,
Жан жерине ол барып,
Жүрегіннен оқ қапты,

Оқлар өтип кеткен соң,
— Қалдың Құртқа бизден!—
деп,

Қулашын жая қулапты,
Ақ қанжарын қолға алып,

Кесип дәудің геллесни,
Шүкир етип аллаға,
Қара атты жетелеп,
Өлтиріп бала душпанын
Еліне қарап жөнейди.

Тас басып, құм басып, елге, га шөлде жеткен жерде мийман
болып жөнәй берди. Нешіне айлар жол жүріп, елге жақын келип,
Көк орайлық, Көк Шумған деген жерге келип, Құртқаны сол
жерде қойып, еліне хабар берди.

Құртқаны көріуге ең алды менен жылқы баққан Қуралай
келди.

Құртқа да сыншы еді, көп жылқының ишинде бели қайқы кер
бийе, маңлайы жазық сур бийе, көп жылқының басы еді, бір ны-
шанды көреді.

Қуралайға сөйледі,
Сонда Құртқа не деди:
Жылқы баққан жылқыман,
Көп жүрген болар сергиздан,
Айтатұғын зарым бар,
Жақын келши, қайнағам,
Көримлігің сол болар,
Жуусан тұрған кер бийе,
Арысыма байласан,
Қайнаға билдим өзіңди,
Тыңла менің сөзімди,
Алып келсең бийени,
Көрсетейін жүзімди.

Қыпшақтың жигерли жигитлері атларға мініп, қыз-келинді-
шеклер, жигитлер хасыл киімлерін кийіп, Құртқаның алдынан
шықты. Құртқа келгенлерге жүзін көрсетпеді.

Көсілген аяқ жыймады,
Келгенді көзге илмеді,
Шоры шелли көрмеді,
Қыпшақтың не бір жигити,
Құлы шелли көрмеді,
Келген қыз бенен жигитке,
Айтты сөзди Құртқа жан:
— Бий әдеп болып сөйлеймен,

Атам болған ғәриптен,
Мынау тұрған кер бийе,
Көримлікке сорамайман,
Көримлікке бермесе,
Алмасаныз бийени,
Көсілген аяқ жыймайман,
Сеңлерди қайним демеймен,
Бийкеш деп көзге илмеймен,

Көтерениз кеспесе,
Қыпшақ елге бармайман,
Көрмеймен сениң қаланды,

Ол сөзлерди айтып болғаннан кейин, қызлар сол жерде қалды, жигиттер айланып жүреді, бір нешесі Қыдырбай ғаррының алдына барып, Құртқаның айтқан жууабын бір-бір баян қылады.

— Айланайын хан ата,
Арзымды есит, жан ата,
Арзымды саған айтайын,
Халық тилегін бер, ата.
Кешегі келген ол жемгем,

Сонда атасы сөйледі:

— Жылама балам, жылама,
Айтайын ғәптің мен жөнін,
Көргенсіздің баласы,
Ол көргенсіз болмаса,
Жаңа келген келіншек,
Салар ма малға ол қолын,
Бийесі қурысын, нетейін,
Малды талау етейін,
Кер бийедей бийеге,
Шауып еді суу тулар,
Көргенімді айтайын,
Бере қойсам бийені,

Әне бұл сөзді айтып болғаннан кейін, қыз-жигиттердің жақты хош болып, ұзағына хат жиберіп, жақын жерге ат жиберіп, халыққа хабар салды, жигиттер ылақ ойнап, қыз-келіншектің дөгеретінін айланып Қоблан жатқан ордаға алып келіп, келін қылып түсірді, кер бийедей бийені мынау тұрған ордаға өзінен бұрын кіргізді. Әне шақырған адамлардан келіп, алтын қабақ аттырып, тойда палуан тұттырып, ыдақ, байрақ шаптырып, 17 күн той беріп, тойды да тақатты. Құртқа жан кер бийені қырқ күн бақты, арадан қырқ күн өткенде кер бийеден қулым тууды, шын маңлайдан күн тууды, тобығында мені бар, тоты қустай жаныуар, Қоблан мәртке миясар, Құртқа оның аузы-басын сыпырып, қулағына үрледі, емшегінің аузына салып, перзентім деп жүреді. Сырық алып қолына, байталды салып алдына, майданға қуып жиберді. Қобланнан Құртқа алты жыл мәулет алды, арадан үш жыл өткенде елге ғалауыт пайда болып, Қоблан Құртқаға қарап бір сөз айтты.

Кейнине қайтып кетемен,
Барып қайыл қылыңдар,
Үлкен ғарры бабанды!

Қайтып кетсе кейнине,
Жалғыз ағам Қобланды,
Алып кетсе елнине,
Неге бермей тұрыпсан,
Қартайып қалған бийенді?

Еркек қулым ол тууса,
Айрылғаным баламнан,
Отыр едим мен бермей,
Харам өлгір себилді,
Көргенсіздің баласы,
Бийені көріп таныған,
Ат болып минсе үстине,
Кеткені бизден мәрт Қоблан,
Бермегенім сол еді,
Не қылайын, халқым-ау,
Ала қойсын жан балам.

Құртқаға келіп мәрт Қоблан,
Торы тайын тиледи,
Тилегенде бермеді,

Онда Құртқа жылады:

— Қолдан зорлап алдың
тайым,
Билмедің султан хал-жайым,

Ендігі сөзді Қобланның қырқ жигитінен еситилер:—Хай Қоблан аға, буннан кетсек, ханың Қара көл, Сасық көл, Ләйлек көл, Қақрақ көл, Қорық көліндегі сексен қулым өлтірсек, Қаршыға атлы қалмақты қулағы менен мурнын кесіп хам өзіне жегізсек, «ханыңа айтып бар», деп жиберсек, қалай болар, оға—деди, Қоблан:—Әжеп болар,—деп қырқ жигитті кейнине ертіп, Қаршығаның қадаған көліне барып, сексен қулым өлтіріп, Қаршығаның қулақ мурнын кесіп, нақ өзіне жегізіп, «бар, ханыңа айтып бар, зорлығым»,—деп жиберді. Қаршыға патшаның алдына барып, мына сөзлерді айтады:

— Тақсыр, ханым, дат,—деди,
— Арзың болса, айт,—деди.
Алты үйлі Қара қыпшақтың,
Елді гезген саяғы,
Қоблан атлы гедейдің,
Бізге тийди-ау таяғы,
Қоқорли бір ер екен,
Аузы қанлы бөрп екен,
Сексен қулым өлтірді.

Сонда ол хан сөйледі:

— Мында келің Қартхожа! —
Ағай бийін шақырды: —
Хан киесін урғаны,
Ханға сауда салғаны,
Бий киесін урғаны,
Бийдің өліп қалғаны,
Ханға зорлық қылғаны,
Паймананың толғаны,
Елдерге жазың қағазды,
Жыйнап алың әскерді,

Зорлық етіп мәрт Қоблан,
Құртқаның сонда қолынан,
Тартып алып жүреді.

Және үш жыл тұрғанда,
Қандай хайуан болса да,
Алар еді ол пайын,

Мәнісине келтирді,
Қаршыға атаы қалмақпан,
Қулақ-мурнымды кесіп,
Нақ өзіме жедірді.
— Минне қылған зорлығым,—
деп

Ханым сізге жиберді!—
Айтып болып бұл сөзді,
Еңіз-теңіз жылады.

Қорғаншаға барайық,
Қатының күн қылайық,
Жетиге шыққан сиңисін,
Олжа қылып алайық,
Алып келген Құртқасын,
Қатын қылып алайық,
Жаңа шыққан Қобланды,
Бұл ялғаншы дүньяға,
Шықпағандай қылайық,

Ақшахандай хан бул сөзди айтып болып, халыққа хат жазды, Ғазир Ағай бий, кенесшісі Қартхожа бий, әскерлерди жыйнап алды. Қобланның үстине бармаға ықпар қылды. Қартхожа бий «ханым, арзым бар»,—деди. Ханы «не арзың бар?»—деди. Қартхожа бий ханға қарап, мына сөзди айтты:

— Қобланның дәслын

сорасаң,
Рустемнің нәсиди еди;
Тийкарғы атын сорасаң,
Дәсти Қыпшақ дер еди,
Қара Қыпшақ урығы,
Ол айрылған ел еди,
Алты үйлі Қыпшақтың,
Елди тезген саяғы,
Қоблан атлы батырдың,
Кімге тиймесс таяғы,
Қоблан атлы батырға,
Қырқ мың дөшкер қол барса,
Қырғып болар деп еди,
Бұл сапарды сен қойсаң,
Қырқ күн тамам той берсең,
Қобланға атлы жиберсең,
Қобланды тойға шақырсаң,
Шақырған тойға ол келер,
Отаудан орындар берип,
Тойдан орын бермесен,
Қоблан аршыл, деп еди,
Усыны неле сен ханым,
Соннан өлер, деп еди,
Мәгәр оннан өлмесе,
Ақсуғат деген жерлерден,

Хожахмет еккен байтерек,
Соннан атты шаптырсаң,
Аты қалса шөлдерде,
Буннан өлер, деп еди,
Егер буннан өлмесе,
Бөке дәудей палуан менен,
Гүресіңге салсаң сен,
Соннан өлер, деп еди,
Мәгәр оннан өлмесе,
Азыұдың ауыр шәхәрінде,
Көбиклидей дәуи бар,
Соннан өлер деп еди,
Буннан да ол өлмесе,
Ат айналмас Ғәуірди,
Бұны алар, деп еди,
Атқыз оқты сақпанша,
Шәменбет дәу журтында,
Қоблан өлер, деп еди,
Ала-лай менен була-лай,
Бұны алар, деп еди,
Ақ кермен менен жан кермен,
Бұны алар деп еди,
Ақлығы менен шаулығы,
Жети журтқа Қобланның,
Патша болар,, деп еди.

Бул сөзлерди айтып болғаннан кейін, ханға мақұл түсіп, қар ауылға үй салып, той әнжамын тутып, хан жар салдырды. Ат шаптырып далаға, жар салдырып қалаға, «гүреспаз палуан болсаң, қошқарпаз болсаң, атшабар болсаң, бақсы-жырау болсаң, келе бересен» деп дағаза қылды. Қобланға да қос атлыны жиберіп, Қобланды да тойға шақырды. Қоблан шақырған тойға келди. Тойдан үлесін бермеді. Қоблан қырқ жигитине:—Қырқ жигитім, турындар, барлығың атқа мініңдер, екі көзди аттың қос қулағың ардсынан айырмай жүріңдер: хан алдына барамыз, ийгілдіп сәлем береміз, сәлемди алса, алғаны, егер сәлем алмаса, ийгімди қағармаң, Ақшахандай ханның егленбей басын алыңдар,

—деди. Ақшахан да «Қоблан келгенде, сәлем бергенде, сәлемин алып, диеңди қозғап жай берсеңіздер, өзіннөз алимдар, малыңыз патшалық» деп, ескертін қойып, бас пенен отырған еди. Қоблан тар көше менен жүрди хам ханға келди, аттан жерге түсіп, ийіліп сәлем беріп киреди. Арұағы зор, периштесі басым. Қоблан кирип келгенде хан өзі баслап, он қапталынан жай берди. Азанда келген Қоблан, сәскеге текем отырды, хеш адам сөз айта алмады. Хан Қартхожа бийге сөз берди:

Хан алдында Қартхожа бий,
Ханға арқасын сүйейди,
Қобланға қарап сөйлейди:
—Атаңа нәлет, ноғайлы,
Бабана нәлет, ноғайлы,
Жайлауға үйін қондырып,
Қорыққа малын жайлырып,
Ханның қулын өлтіріп,
Көрдип бе ханды онайлы
Ханға зорлық қылғаның
Малыңды әкеп жайғаның.

Бул сөзди айтып болғаннан кейін, Қобланның қатты қақарып келип, түклері тебендей шанышылып мынаны айтты:

—Атаңа нәлет Қартхожа,
Бабана нәлет, Қартхожа,
Сен тилиңди тарт, хожа,
Ханның аузы сенбедің,
Бийдің аузы сенбедің,
Басың көтер Қартхожа,
Кімлер айтты хожа деп,
Хийлекер шайтан сен хожа,
Жазлауға малың жайдырсаң,
Өзіңнің қойған бағатың,
Жети атадан бермаған,
Суу жиберге, көлатым,
Бунда ханның неси бар.
Үш ай он күн жол жүріп,
Арша ағашын қулатып,
Сексен палуан жылатып,
Сейдимхан батыр елинен,
Қыз Құртқаны келтірсең,
Бунда ханның неси бар.
Өзіңнің ғайрат күшіңде,
Бунда ханның неси бар.

Елден шығып ат шапқаның,
Қайсы ханның демі еди,
Шақан улы Ақшахан,
Қай ханныңан кем еди,
Атаң еди Қыдырбай,
Тоғыз түлік малы бар,
Тоғыз мың дөшкер дедің бе,
Ақшаханның алдына,
Жаллаздардың қолына,
Атаңа нәлет, Қоблан сен,
Өлмеймен деп келдің бе!

Сойдым өзін малымды,
Шаштым алтын пулымды,
Бунда ханның неси бар.
Өлтірсем, мен өлтірдім,
Өзіңнің анық қулымды,
Әуладыман Шыңғыстың,
Тахт үстінде Ақшахан,
Ақшаханның атасы,
Жұрт сораған Шақан хан,
Шақан ханның атасы,
Қанұшадай ғарры кул,
Енесі еди Хандыр бий,
Дәулетім келген шағында,
Түйемди баққан қулымды,
Тезек терген күнімди,
Қақарым келсе Қартхожа,
Қараша қулдай көрмеймен,
Тахт үстінде ханыңды,
Көп сөйлемсе Қартхожа,
Алайын ба жаныңды,
Ишейін бе қаныңды?!

Бизлердейин жалғызға,
Мәдет бергей қудайым,
Өзим-ақ шаба қалайын, —
Деп қонылтақ ер салады,
Хаққа қулық қылады,
Ақшаханның алдына,
Ат ойнатып барады,
— Журт ийесі ханымыз,
Байрақ не?—деп сорады.
Сонда Ақшахан сөйледі:
— Минген бедеу желер,—деп,
Мәртлік дәуран сүрер,—деп,
Ат байрақтың басына,
Қырқта ғашыр зер қойдым,
Өзим минген көк атым,
Оздырып келип Полатым,
Ат байрақтан келер,—деп.

Ат шаппаған даладан
Зар жыдаған мәрт Қоблан
Бір кем тоқсан баллардың,
Кеткеніне жигитлер,
Бір күн өткен арадан.
Тәуекел етип кейиннен,
Қуғанышы болды мәрт Қоблан,
Өрме құмнан өрмелеп,
Оннан өтип барады,
Еспе құмнан еспелеп
Ерисип атлар, жөнеліп,
Алдым бийік, артым жар,
Айлабаққа жерім тар,
Жығылар болсам әй жаббар,
Сүринер болсам бириұбар!
Он екі иймам, төрт шәрьяр,
Халымнан болған хабардар,
Он бір Ахмед, жеті Султан

Сизлер болып мәдеткөр,
Мәдийнада Мұхаммед,
Түркстанда Хожахмет,
Хақ та жалғыз, мен жалғыз,
Мүшкілді қарап әйлемө,
Қуат бергіл бириұбар!
Шұу жаныұар, шұу!—деді.
Қоблан минген торыша,
Шұу деп қамшы урғанда,
Сары жайдың оғындай,
Шертилип жарықлық жөнелді.
Ол төбе менен бұл төбе,
Бауырында ойнап барады,
Жеткен жерге қонады,
Шағым менен жол жүріп,
Салқын менен өндирип,
Атлар ойнап барады.
Тау жүйрігі ақ кийік,
Қулан менен жарысып,
Жете алмай сегбір қылады,
Селеуден атын отлатып,
Шашмеден атын суұғарып,
Арадан бес күн өткенде,
Балалардың нзинен,
Ат ойнатып барады.
Балалар қамшы урады,
Қоблан да қамшы салады.
Ат есабын алады,
Айыл жетпес ала аты,
Құйысқан жетпес құла аты,
Ақшаханның көк аты,
Алдын баслап барады,
Арадан он күн өткенде,
Дәрбентке олар жеткенде,
Ақшахан минген көк атқа,
Зәңгилесіп барады.

Хақтың ұлы Полат Қобланға қарап, өзин мәрт биліп, Қобланды нәмәрт биліп, көкті тулпар санап, торышаны ябы санап, «қайт кейинне, Қоблан», деп мынаны айтты:

— Атлар шаппай бұл майданда рауана,
Мәдет бергей пирім Шәхмардана,

Бундай жолға торы тайың жарамас,
Абырай барда қайт кейинше, Қобланым!

Сауаш болмай бедеу жалын тарамас,
Тарыққанда пирлер қалдан сорамас,
Абырай барда қайт кейинше, Қоблан сен,
Бундай тайың бул жолларда жарамас.

Ат сүрнер бәлент тауда дойнақтан,
Хаслың жалғыз сен қайтарсаң ғайраттан,
Абырай барда қайт кейинше, Қоблан сен,
Көк ат барда үміт етпе байрақтан.

Сонда Қоблан сөйледі:

— Минген бедеу дағыстанда желеді,
Мөхмин болсаң құданы бір бил, — деді, —
Әулие болсаң көзің салып көр, — деді, —
Сол атлардан кимнің аты кем еді.

Жерлер ләззем берер еткен, ләрияттан,
Өзің нәмәрт сен қайтарсаң ғайраттан,
Әулие болсаң көзің менен көр, — деді, —
Алла сүйген беде өтер байрақтан.

Бул деминен ол деминді дем деме,
Сен Полатсаң, ондай сөзді сөйлеме,
Бахты жеңген беде өтер байрақтан,
Торы тайды көк атыңнан кем деме.

Ат сүрнер бийік тауда тасынды,
Ағызарман мен көзіңнен жасынды,
Ат себепші ондай сөзді сөйлесең,
Ендігіде мен кесермен басынды.

Бул сөзлерді айтып болғаннан кейін Хактың ұлы Полат Қобланға қарап, ердің ерлігін биліп, «дос болайық», деп бір сөз айтты:

— Мен жылайман өз қалыма зар-зар,
Сендер менен дуушар қылды бириубар,
Қулағың сал, тыңдай бергіл мәрт Қоблан,
Мен Полатпан, айтатуғын арзым бар.

Ат сүринер бәлент тауда тизине,
Султанымсаң, қулағың сал сөзіме,
Мен Полатпан, айтатуғын арзым сол,
Қыяметлік дос болдым мен өзіңе.

Бедеуге мингенде саррас жол,—деди,—
Батыр болсаң бермаң жақын кел,—деди,—
Қыяметлік дос болдым мен сендейге,
Ханның аты көк атқа сен мин,—деди.

Өмірім мениң бул дүньяда зая ма,
Дос болғанның сөзі екі бола ма,
Кел, ға Қоблан, мингесейік кел,—деди,—
Ханның аты көк атты сен айма.

Сонда Қоблан сөйледі:

— Талаң болмағай дүнья-мал,
Бендем дегей хақ жаббар,
Достым да болсаң, Полат жан,
Айдай бер атты жана-жан,
Ат шапқан майдан пәриятта,
Ханыңыз қайтса ғайраттан,
Көзіңнен сениң торы тай,
Озып барса байрақтан.
Ат шаппас майдан лалазар,
Қоблан жан атқа минди деп,
Айтып барса көп балалар,
Жары жолдан қаштың деп,
Хан әйлер пейли тарлықты,
Байрақты бермей Ақшахан,
Хан қылар әбден зорлықты,
Атадан жалғыз Қобланға,
Өлімнен жаман қорлықты,
Достым болсаң майданда,
Айдай бергил Полат жан,
Сизде абрай барлықта.
Полат пенен мәрт Қоблан,
Дос болып бул майданда,
Аттың басын бұрады,
Екі бірдей бедеуді,
Қайырып жолға салады,
Бир кем тоқсан көп атлар,
Кейиннен қалмай барады,

Тақыр жерге келгенде,
Тай да зорлық қылады.
Құмлақ жерге келгенде,
Көк ат зорлық қылады.
Бир кем тоқсан көп балалар,
Кейиннен қуып барады.
Ақшахан минген көк аттың,
Хаслы затын сорасаң,
Қоблан минген торы ат пенен
Аталас еді жаныуар,
Жел бийеден туыпты,
Суу тулпардан болыпты,
Ақтың тауың жайлаған,
Хасылы Қарабайырды.
Алты мың үйлі алшыниан,
Асып түсип барады.
Төрт мың үйлі Дәрменнен,
Дөңіп өтіп барады.
Қызыл құмның үстіннен,
Қырқып өтіп барады.
Есаплап олар санаса,
Қырқ та мезгил болады,
Қырқ та мезгил болғанда,
Жигирма күнлер толғанда,
Полат пенен мәрт Қоблан,
Көзлерін таслап қарады,
Атлардың жалы өрилді,

Жете билмей телмирди,
Кәмбил пирдің еллери,
Қоблан атлы батырға,
Байдақланып көрінди,
Ат шомылды терлерге,
Сыйынды мәртлер пирлерге.

Қоблан да таяр болады,
Полат пенен екеуі
Сары хожа Кәмбил пирдің,
Мешит салып белгилі,
Туғын тиккен жерлерге.

Буннан кейін, Полат Ақшахан жиберген он екі мүше, тоғыз жағалы сыйлықты хожалардың алдына қойды. Ақшаханның патиясын берсин деген сорағын да айтты. «Алтын көрсе периште жолдан шығар» деген алған сыйлықты бөлісе алмай, төбелесіп атырғанда, Қобланның Қызыр Ильяс бабасы есікке таяр болды, хожаларға қарап мынаны айтты:

— Бәршеніз жыладың хаққа зар-зар,
Хожалар боларсаң бүйтсең, қоры-зар,
Ханның берген инамларын алмаңдар,
Үйің күйсін сексен үйлі көп хожа!

Ашылмайын таза гүлдей солмаңдар,
Өзің хожа такаббырлық қылмаңдар,
Үйің күйсін, сексен үйлі көп хожа,
Ханның берген қарам малын алмаңдар.

Бастан кетпес қайғы менен зәхметі,
Қоблан жанға жауғай қудай рахметі,
Наймыт ханның той бергендей неси бар,
Қаст еткені Қыдырбайдың перзенті,

Алла рахым еткей бұндай париядқа,
Қобланды қоймаңыз ұллы уятқа,
Қәпир ханның инамларын алсаңдар,
Сіз барасыз гүналы боп дозаққа.

Сегбір әйлеп қыя шөлде жүрермен,
Өзім алым, хақ санасын билермен,
Бул сөзімнің мәнісін бил хожалар,
Қоблан жанның Қызыр Ильяс пирмен.

Шоршып кетті хожа пирдің сөзінен,
Мәрттің хабар алды баба өзінен,
Айтып болды көп хожаға сөзлерін,
Песін ұақта ғайып болды көзінен.

Бул сөзлерді айтып болғаннан кейін хожалар Полатқа айтты:

— Атты шауып өтилер, бәршенди көрп қалайық, хәммеге сен пәтия берейик, — деди. Ат қашырар жерлері хожалардың аржағында бир сәскелик жол еди, атланып кетип күн батар уақта Ақсуат деген жерге, жетти, сол жерге мийман болды. Ерте менен турды, ат есабын алды, бир сызық алды, хәммә атты тегерди, сонша аттың ишинен бир хайуанды кем көрди, кимнің дегенде Қобланның аты дей берди. Минген бедеу желди ме, мәртлик дәуран сүрди ме, аты жолда жарамай, достым Қоблан өлди ме, деп Полат ар жағына қараса Қобланның минген торы аты бир майданлықтың аржағында байдақланып көринди. Полат берман кел десе, Қоблан арғағырақ кетти.

Полат жан «берман кел» деп бир сөз айтты:

— Қурылып тур бул басыма зимистан,
Мәдетти бергейлер халық еткен субхан,
Хәлек қылма, Құртқа баққан тайларды,
Бул сөзди ядқа ал, достым мәрт Қоблан.

Достым болған мәрт Қоблан,
Бүйерге кел де, бирге қаш,
Он төрттен гәуһар айларды,
Яд етип қәдир жаббарды,
Бул жерге кел де, бирге қаш,
Хәлек қылмай жан достым,
Құртқа баққан тайларды,

Мингенде бедеу желер деп,
Мәртлик дәуран сүрер деп,
Сеилерди шарлап турғанман,
Дослыққа мәлел келер деп
Бул жерге кел де, бирге қаш,
Достым болған, Қоблан жан?

Сонда Қоблан сөйледі:

— Ашық оты ләлазар,
Алаудан басқа кимим бар,
Қашыра бер атыңды,
Сеннен қалған қатыңды.
Достым болған, Полатжан,
Ашылмай гүлдер солмайды,
Тилегиң қабыл болмайды,
Қашыра бер атыңды!
Дослыққа мәлел келмейди,
Қашыр атың сен—дейди! —
Хақ жолында Исмайыл,
Ол қабаны салдырған,
Я Ибрайым, я Қалил,
Мәдет бергей торы тайға,
Әуели Жәлил Жабрайыл,
Торы ат барса байрақтан,

Хан әйлер пейли тарлықтан,
Байрақ бермей Ақшахан,
Жары жолдан қаштың деп,
Ханың қылар зорлықты,
Алдыңызды алла ашсын,
Бердим достым жууапты,
Сол уақлары Полат жан,
Хожаларға бир қарап,
— Ат шаппас майдан далалар,
Жабрайыл деп жылаңдар,
Қоблан берди жууапты,
Ат қашырың балалар,
Ақ мешиттің арты жол,
Аласқанның алды жөн,
Алдыңызды алла ашсын,
Алла ақбар, көп балалар!

Бул сөзлерди еситип,
Бирі кем тоқсан балалар,
Ат қашырып жөнеди.
Атадан жалғыз мәрт Қоблан
Асықпайды мәрт Қоблан,
Аттан жерге түседі,
Айылын айттың шешеді,
Қайтадан ер салады,
Түсерликке келгенде,
Ер мойнына кетер деп,
Қос қуысқан салады,
Өрмелеспе келгенде,
Ер кейинне кетер деп,
Қос сийнемет салады,
Шам айылын нық тартып,
Алғы айылын узайтып,
Қублаға басын қаратып
Секиріп атқа минеди,
Я жаратқан алла, деп,
Пирым Шахмардан, деп,
Бабан Қызыр Ильяс, деп,
Яр бола көр Субхан, деп,
«Шү!» деп Қоблан жөнеди,
Астындағы торыша,
Түресилмей шабысы,

Жаңа қашқан қояндай,
Топлымнан қашқан қуяндай,
Секиріп ойнап барады.
Аспаннан келди бес тырна,
Тырна емес еренлер,
Ат танапқа қол салды.
Тырна болып келгенлер
Пирден мәдет болған сон,
Толқысып аққан дәрйадай,
Жүз тоқсанлық жорғадай,
Толқысып ойнап барады,
Жүйриклигі атлардың,
Ушқан құс пенен жарысты,
Алдыңда қашқан балалардың,
Кейиннен жақын барады,
Тасып өтип торың ат,
Балалардың алды менен,
Әйне песин уақтында,
Сары хожа Қәмбил пир,
Дәрет алған жерине,
Қоблан таяр болады.
Ассалаума әлейкум, деп,
Хақ сәлемни береді,
Сары хожа Қәмбил пир,
Сәлемни әлік алады.

Булардан кейин, Қәмбил пир Қобланға қарап, «аттан түс, мийман бол» деп, мынаны айтты:

— Талан болсын бул жерлерде жыйған мал,
Мәдетти бергейлер халық еткен субхан,
Мендей Қәмбил пирин сизден айланын,
Бир күн қонақ болып кеткил зүриятым.

Рустемдей болғай сенни айбатың,
Дүлдүлдей болғайлар минген торы атың,
Қәмбил пирден алма балам бәддуға,
Бир күн қонақ болып кеткил зүриятым,

Ақшахан сизлерге душпан болыпты,
Қәмбил пирин балам саған жолықты,
Қәмбил пирден алғыл балам пәтия,
Ат қулағында зәрре терлер қалыпты.

— Қурылғанда бұл басыма зимистан,
Бізлер келген жигербентің баламнан,
Бүгін қонсақ атым жолдан қалмай ма,
Парим болсаң пәтия бергіл, баба жан,

Дәулетім бар, жыйған көптеп малым бар,
Қурбанлық әйлеген шийрин жаным бар,
Пир де болсаң пәтия бер де қала бер,
Ол елимде Ақшахандай ханым бар.

Ашылмайын таза гүлім солмай ма,
Торы тайым озбай кейін қалмай ма,
Пәтия беріп қала бергіл баба жан,
Біз жалғызға көп зимистан болмай ма!

Пир деп туттым пешиннен,
Пәтия бер, Кәмбил пир,
Ер деп туттым етекпен,
Пәтия бер, Кәмбил пир,
Әлұан деп туттым шақаннан,
Пәтия бер, Кәмбил пир,
Муштай тайға мингенмен,
Қаларымды билгенмен,
Ар-намысқа шыдамай,

Сизге исенип келгенмен,
Пәтия бер, Кәмбил пир,
Атым барса байрақтан,
Арымды алсам қалмақтан,
Абырайы бизики,
Барлық байрақ құдайы,
Ат байрағы сизики,
Пәтия бер, Кәмбил пир.

Сонда пир сөйледі:

— Минген бедеу қамшы урсаң желеді,
Ғапыл бедеу әжел жетсе, өледі,
Бір адамның кеуіні бузған, шырағым,
Мың көбаны бузған киби болады,
Гә қонғыл, гә қонбағыл өзің бил, — деп жылады.

Бұл сөздер айтылып болғаннан кейін, «ат қалса, қалсын, мың көба бузылмасын», — деп сол күні мийман болды. Елдің шеті жатқанда, от қызылы батқанда, кейнінде қалған атлардың барлығы гүлеспі өтті. Сонда хожалар, «Хей, Полат жан, бір азырақ тұрып кет, пирден пәтия алып кет» деп қыйқыу салды. Онда Полат сөйледі, «дәркар емес пәтияң, айдарға мал қыла бер, шайнарға нан қыла бер, дәркар емес пәтияң. Атқа таққан анды-зы, Қыдырбайдың жалғыз пәтияңды соған бер, майданға тиккен тереги, жаулы күні кереги, пәтияңды соған бер, пәтия беріп

қалмасаң, алдыма сүйреп салмасаң, батыл болғайсаң Кәмбил пир», — деп олда қайрылмай рауана болды. Хожалар гезек не гезек ат суұтты, жәбір менен қан жутты. Үш мәртебе ат суұтарып, таң алдында тер алды, аттан тер алмақ сол хожадан қалып еді, ағарып таң атты. Хожалар бәрі жыйылып пәтия беріп, Қоблан жанды узатты. Екі ярым күн өткенде баяғы хожаға ұсынат берген бабасы Қобланың алдынан шығып жолда көрген істерін бір-бір баян етті:

— Жалғыз балам мәрт Қоблан,
Сабыр әйле бір заман,
Сабыр етсең рахмет бар,
Бийсабырға нәлет бар,
Сабыр еткіл, Қоблан жан,
Ат тарықпай жол жүрмес,
Ер тарықпай күн көрмес,
Ат тарыққан жерінде,
Менменлікті ойлама,
Бұл кеткеннен кетерсең,
Жолды мәскәң етерсең,
Үш күн тамам жол жүріп,
Ана кеткен балалардың,
Кейнінен қуып жетерсең,
Кейнінен қуып барарсың,
Аласқанның алды жөн,
Аласып балалар баратқан,
«Жол қалды мында балалар!» деп,

Үш мәртебе шарларсаң,
Есипеген көп балалар,
Есиптестен ол кетер,
Шапқан аттың изи менен,
Кеткен Полат изи менен,
Кейнінен атлар саларсаң,
Бір ярым күн өткенде,
Полатты қуып барарсаң,
Ақтаудан төмен түскенде,
Қосылысып түсерсең,
Шығарлыққа келгенде,
Ақшахан минген көк аттың,
Құйрығынан бір тислеп,
Зордан атың шығады,
Тау үстине минген соң,
Екі бірдей бедеу ат,

Үш күн тынбай шабысар,
Арадан он күн өткенде,
Шабысын атың толтырар,
Ғамгүнге кеуің толтырар,
Қызыл жүзің солдырар,
Қапсығайлы Қара тау,
Қара тауға келгенде,
Шабысын атың толтырар,
Көзіңнен жасың төгілер,
Нардай белің бүгілер,
Астыңдағы торы атың,
Әбден шаршап жығылар,
Ат жығылған жерінде,
Әуел айтсаң алланы,
Яд етсең биздей бабанды,
Ийшалла мәдет берерміз,
Жылауыңда жүрерміз,
Менменлікті ойласаң,
Қолыңа қанжар сен алсаң,
Турмады атым деп шалсаң,
Жылауыңнан аларман,
Таудан жерге урарман,
Қарын киби сенлерди,
Қара жерге тарттырып,
Жерге жемтік қыларман,
Ониан арман өткен соң,
Үш күн тамам жүрген соң,
Хақтың улы Полатқа,
Ат ойнатып барарсаң,
Ат дәрбентке барғанда,
Барып мийман болғанда,
Нелерден не көрерсең,
Уйқылап жатып түс көріп,
Жеті гүлгін кесенди,
Үш дийуана бабанды,

Жети бирдей ақ гүмбез,
Жұбы емес, тақ гүмбез,
Ол гүмбезди көрерсен,
Жети кесе шарап ишерсен,
Онан арман өткен соң,
Атың барар байраққа,
Ар аларсаң душпаннан,
Менменликті ойлама,
Қиынлықты ойлай көр,
Жалғыз балам мәрт Қоблан,
Аldыңызды ылла ашсын,
Бар кете бер, Қоблан жан.

Пирден жууап алады,
Атын жолға салады,
Жолға рауана болады,
Балалардың кейиннен,
Қоблан қуып барады,
Арадан үш күн өткенде,
Пири айтқан жерінде,
Балалардың изинен,
Жақылап Қоблан қалады,
Көзлер таслап қарады,
Адасқанның алды жөн,
Адасып балалар баратқан,
«Жол қалды мында балалар!»
деп.

Үш мәртебе шарлады,
Балалардың құлағын,
Жабрайыл беккем байлады,
Қыйқыұлаған дауысы,
Балаларға бармады.
Полаттың кеткен изінен,
Ат салып Қоблан жөнөді,
Табаны тасқа тақылдап,
Азыұ тиси шақылдап,
Құйысқаны шырпылдап,
Аузынан аққан ақ көбик,
Омырауға шарпылдап,
Хәр бір майдан жерлерде,
Шабысына шыдамай,
Жабрайыл деп шырқырап,
Ат шауып Қоблан жөнөді,
Бір күн жүзі толғанда,

Айыл жетпес ала аттың,
Қуып жетти соңынан,
Жеткен жерде қонады,
Гәһи жерде түсленип,
Булақтан алып суу берип,
Селеуден жақсы отлатып,
Және бір күн болғанда,
Бес күн жүзи толғанда,
Қуйысқан жетпес қула атқа,
Зәңгилесип барады,
Қайда кетти көк ат деп,
Ол балалардан сорады,
«Айралық жәбири өткели,
Бизди қайран еткели,
Еки күн жүзи болыпты,
Бизден озып кеткели», —
Бул гәлперди еситип,
Атадан жалғыз мәрт Қоблан,
Алла бергей мұрадым,
Қайтпағай сенің ғайратың,
Шүү жаныуар, торы атым,
Шүү, деп қамшы урады.
Астындағы торыша ат,
Қаватқа нәрман қылады,
Гә ушып, гә қонады,
Ақ киіктей секирип,
Толқысып ойнап барады,
Және үш күн толғанда,
Ақшахан минген көк атқа,
Қапталласып барады,
Және бір күн тарысып,
Тау үстінде шабысып,
Бир күн тамам жарысып,
Қапсығайлы Қара тау,
Қара тауға келгенде,
Таудан төмен түскенде,
Әжизлик етип торы тай,
Ғамгүн кеулип толтырды,
Қызыл жүзин солдырды,
Әжизлик етип торы тай,
Жары жолда болдырды,
Қоблан қаққа жылады,
Таудан төмен түскенде,
Аттан Қоблан күлады.

Қоблан қыял етті. «мешіңдей жалғыздың аты жары жолда
жарамай қалғанның бий әжел өлім жақсырақ емес пе», деп пы-
шақты қолына алып, торы аттың жанына барып, шалмаққа қа-
лым болды, шалайын деген ұақтында ат басындай сөмжүрек
сарайына сыймады, нени ұмытты десе, құданы ұмытып, піринин
айтқаны идынан шыққан екен. Мойнына поға салып, таудың ба-
сына мініп, «я жанымды ал, я торы атқа қууат бер» деп мына-
ларды айтты:

— Мен жылайман өз ҳалыма зар-зар,
Бенде едим, сизден басқа кимим бар,
Торы атқа қууат бергил, сыйындым,
Жоқтан бизди бар әйлеген бир жаббар,
Я болмаса мен жалғыздың жанын ал.

Бәршаны халық етип жараттын алла,
Менменлик ойласам мың түрлі бәле,
Торы атыма қуәт бергил, сыйындым,
Алланың досты сенсең Мұстапа.

Атың Қызыр Ильяс әлемге белли,
Жалғыз өлсе, паяны жоқ мәңзили,
Торы атыма қуұат бергил, сыйындым,
Қызыр бабам, мен баланың сен пири.

Ат сүринер бийік тауда қыя тас,
Кемлік пенен ақты көзден селли жас,
Торы атыма қуат берің сыбындым,
Шөлдердің иісін, сен Қызыр Ильяс.

Зар жылады мөһмин елдің баласы,
Тилегін қабылдап мәрттің алласы,
Зар-зар жылап шөлде Қоблаи тұрғанда,
Қабыл болды Қоблаи ердің көз-жасы.

«Тарыға көрме, балам», деп,
Таяр болып келипти,
Ақ сары бас қуу болып,
Келип жетті Қобланың,
Қызыр Ильяс бабасы.
Ат жанына барады,
Жығылып атқан торы аттын,
Сауырына ол урады.
Секиріп жайдаң турады.

Ауызына жети түкирді,
Жығылғаны торы аттын,
Тер қыстауы болады,
Қсблан атқа минеди,
Парден мәдет болған соң,
Шүү деп султан жөнеди,
Неше қырды асқанда,
Полат жанның кейиннен,
Қуып жетіп изинен,

Омыраулап зор берип,
Атқулақтан тер берип,
Мәрттің минген торы аты,
Қаятаыдан зор келип,
Ат дойнағы қызды,

Сонда Қоблан сөйледі:

— Достым болған, Полат жан,
Есит арзым бир заман,
Таяқ деген еки ушлы,
Бир ушы тийсе бизлерге
Бир ушы тийер сизлерге,
Үш күн болды, Полат жан,
Тай дегенімди етпейди,
Тайға күшим жетпейди,
Өзи болған ер жигит,
Жолдасын таслап кетпейди,
Достым болған, Полат жан,
Мингесейик, кел,—дейди,
Ермен, неден таяман,
Хаққа кеулим қояман,

Сонда Полат сөйледі:

— Достым болған, Қоблан жан,
Жүйрік болса торы атың,
Озып барса байрақтан,
Ол да мениң мұрадым,
Хәси сөзді сөйлемес,
Төкабырлық әйлемес,
Жолың болсын, Қобланым,
Аттың басын жаздырды,
Жылысып түсті алдына,
Ғәһи тозын көреді,
Ғәһи өзін көреді,
Шақмақ оттай шағады,
Жұлдыздай боп ағады,
Ханның аты, көк аттың,
Сонда ары келеді,
Бир мәртебе қарғыды,
Бес танап жерди алады,
Қайрыла берип қарғыды,

Қуұдай мойнын созады,
Ханның аты, көк аттан,
Мәрттің минген торы аты,
Дуға баулық озады

Жараматан жеринде,
Қарқыратып сояман,
Душпаным болған Ақшахан,
Ақшаханның алдына
Арқалап басып бараман,
Бир бийенің қудыны,
Бир айғырдың баласы,
Өле ғойса шәллерде,
Мен бәтшесін ураман,
Мингес деп тур құрдасың,
Өзи болған ер жигит,
Таслап кетпес жолдасың,
Мингесейик, кел,—дейди

Он танап жерге барады,
Бир майдан шауып қарады,
Қоблан минген торы тайға,
Жақынласып барады,
Енди жеттім дегенде,
Құйрықласып келгенде,
Полаттың қайтып ғайраты,
Алалмады көк аты,
Бұйырмады абырай,
Сүрніп кетіп бул жерде,
Жығылып ол да қалады,
Мәрттің минген торы аты,
Пирден қууат болған соң,
Жеткермей кетіп бармады,
Ырғып тұрып орыннан,
Және минди көк атқа,
Хақтың улы Полаты,
Және қууды кейіннен,
Бир мезгіл өткен уағында,

Тағы жетти изинен,
Алғы аяғын кереди,
Артқы аяғын тиреди,
Омыраулап зор берип,
Көк аты тегис тер берди,
Ақшахан минген көк аты,
Мәрт атынан зор келди,
Жылысып түсті алдына,
Бир майдан жүрди шабысып,

Бул хәдийселерден кейін, ендігі сөзді Ақшахан патшадан еситилер.

«Әзелги душпан ел болмас, етекте кесип жең болмас»,—деп
Шақан улы Ақшахан Қобланның алдына төрт атлы душпанды
жиберіп, «Қобланның аты озып киятырса, «көтермелеп» келип
жер, есабын тапсаңыз, жығыңдар. Полаттан кейін киятырса,
айттей күшқалап шақырып келиңдер»,—деп жиберіпті. Полат
тан Қобланды кейінірек көріп, тусынан өткеріп жиберіп, мы-
наларды айтып тұрған көрінеді:

—Атларға тумар таққанша,
Мәрт болып дабыл қаққанша,
Ғашырды шапса, боламай ма,
Торы тайларды шапқанша,
Әжел өлім көп жақсы,
Айда, күшкә! Мәрт Қоблан!
Бос қалып мәртлер париядтан,
Қайтыпсыз Қоблан ғайраттан,
Атыңыз қалды көк аттан,
Айда, күшкә! Мәрт Қоблан!
Ат шаппас майдан даласы,
Қабылдура патша тобасы,
Атыңыз қалды көк аттан,
Айда, күшкә, мәрт Қоблан!
Бәтшағар шалдың баласы,
Жалғаншыда не жаман,
Ар-намысы көп жаман
Перзент кетті ядынан,
Жеккелік келді ойына,
Зордан ұлды өзін,
Батыр туған мәрт Қоблан,
Торыша аттың мойнына,
Көзіннің жасы моншақлап,
Ат мойнынан қушақлап

Туяғы қызып көк аттың,
Ғайып болды көзінен,
Әжиздік етті торыша ат,
Жете алмай қалды-ау изинен,
Ғәһи тозын көреді,
Ғәһи өзін көреді,
Мәрттің минген торы аты,
Жете алмай кейін келеді.

Мына гәпти еситип,
Жығылмай қалды мәрт Қоблан,
«Улдытау!» деди, қышқырды,
«Тоқсаба!» деди шырлады,
Қытай-қыпшақ халқынан,
Ақшаханнан қорыққанынан,
Хеш бир адам бармады,
Аты түркмен Сейилхан,
Сейилхан менен Жайылхан
Мусылман деп ах урды,
Ақшаханнан қорыққанынан
Хеш бир адам келмеді,
Жеккелік келип басына,
Келмеді адам қасына,
Қоблан хаққа бағлады,
Ұраныңыз бизлер, деп,
Қауендерің бизлер, деп,
Аспаннан келді бес тырна,
Ат танапқа қол салды,
Пирден мәдет болған соң
Шапышылып тайдың құйрығы,
Өлім хақтың бұйрығы,
Қулағын сыртқа жапырып,

Қоян киби секирип,
Толықсып ойнап келеді,
Қобланның минген жүйригі,
Қамшы берді жоынан,
Бір саат өткен уағында,
Хақтың улы Полаттың,
Мәрттің минген торы аты,
Қуып түсті алдына,
Бір майдан жүрді тарысып,
Тақыр жерге келгенде,
Қуып түсті алдына,
Жете алмай қалды көк аты,
Торы тайдың кейніне,
Бір төбеге минеди,
Бір төбеге мингенде,
Қараға көзін салады,
Көзін салып қараса,
Шақан улы Ақшахан,
Төрткүлдеп ошақ ойдырған,
Туу бийелер сойдырған,
Ортасына белгі үшін,
Бір жалауды байлаған,
Хан байлаған қарашы,
Узақ майдан жоллардан,

Ақшахан — Жаллад! — деп бақырды, екі пашшап таяр болды.
— Буинан кетилер. Полатқа жетилер, аударып аттан алындар,
мойнына арқан салындар, алдыма тезирек қуып келилдер! —
деді. Екі жаллад, кетті. Полатқа жетті. Аударып аттан алды,
мойнына арқан салды, Ақшаханның алдына қуып келтирді. —
Сөйле. Полат! — деді, — атым аттан қалған емес, озып хеш ким
байрақ алған емес еді, маңлайына шап тийген емес еді, адасып
кеттің бе, шаштың ба, уйқылап қалдың ба, не бәле болды, заң-
ғар! — деді.

Сонда Полат сөйледі: — Хәй ханым адасқанымды, шашқа-
нымды мен билмеймен, буинан кеттік. Хожаға жеттік, инамын
ды бердік, инамынды алмады, сенің берген садақанды қудай
қабыл қылмады. Хожалардан биз өттік Ақсуұатқа жеттік, бір
күн мийман болдық, ат есабын алдық, Қобланның атын кем көр-
дік. Қоблан минген торы аты аржағында көрінді, ол жуапты
берді, биз қаштық. Ат шаба алмай изимизде қалып еді, он бір
күнлер толғанда жүріп жетті изимнен, он үш күнлер толғанда,
ғайып болды көзімінен, озбаған атымыз, ислеменген бахтымыз,
жүрмеген дәулетінді арқаалап келтір деппедің?

Байдақланып көрінді,
Нешше мезгіл жол жүріп,
Атлар ойнап келеді,
Ат сүрінбей тезинен,
Дәрман кетпей дизинен,
Нешше күн көріп сегбірді,
Аман-сау өтті торыша ат,
Ақшаханның алдынан,
Қылмасын дауа патша деп,
Мәрттің жаны қыйқалды,
Ақшахан жатқан шатырды,
Он мәртебе айлайды,
Қырқ жигиттің ишінде,
Шамай менен Дугдары,
Бір бау отты қолтықлап,
Қобландыға келеді.
— Ат шапқаннан хан аға,
Ат суытқан қыйын боларын,
Енді өзін билесен,
Абырайым сизіңки,
Жары байрақ бизіңки.
Пошқа-пош, — деп заңғар кәл,
Ат жетеклей береді.

Сонда Ақшахан айтты. — Хәй, Полат жан, Қобланның аты
келсе де, келген жоқ дегейсен, егер Қобланның атының келгенін
рас қылсаң, Қоблан бірдей қасында тұрмас, көзінді оярман,
аузына қорғасын еритіп қуярман, — деді.

Сонда Полат айтты. — Хәй, ханым, атам айтпаған жалған
сөзді, бабам айтпаған жалған сөзді неғып айтаман, — деді.

Сонда Ақшахан айтты: — Рас айтасаң, Полат жан, Қоблан
келгенде, байрағым қәне дегенде сенің көзің менде болсын, ме-
нің көзім сенде болсын, расты көбірек айтып баратырсаң, бір
аз муртымды қағыңқырап жиберермен, бір ауыз өтирик сөйлесен
кейін өзін келестирермен. Екеуіміздің белгіміз мұрт қағы-
уымызда болсын.

— Әжел болар, — деп Полат майданға шығып Қоблан жатқан
үйге қарап жөндей берді, Қоблан жанға жақын барып, бір сөз
айтты:

— Ассалаума әлейкум,
Қыяметлік мәрт Қоблан,
Атымыз келді байрақтан,
Достым Қоблан, көз айдың.
Келген жоқ деп атына,
Дау қылып олар тұрыпты,
Алтымыш екі хәмелдар,
Ханның нанын жегендер,
Ханның тонын кийгендер,
Алтымыш екі хәмелдар,
Отыз екі мөхирдар,
Келген жоқ деп атына,
Дауды қылды Қобланды,
Дауагерін уәзір болды,
Алла берсин дадынды,
Қазы менен кәләндар,
Омардың орнында отырған,
Ханға мәхремде болған,
Қазы, орда бәршесі,
Келген жоқ деп атына,
Дау қылып тур, мәрт Қоблан,
Дауагерін қазы болды,
Алла берсин дадынды,

Сонда Қоблан сөйледі:

— Достым болған Полат жан,
Хош келип, сапа келипсен,

Бизлер келген жан достың,
Бір көрмеге зар болдық.
Мына жұртты сарасаң,
Жұрт ийесі ханымыз,
Той баслаған Ақшахан,
Келген жоқ деп атына,
Дау қылады ханымыз,
Дауагерін хан болды,
Алла берсин дадынды,
Аузы қанлы бөрісен,
Бөрілердің бірисен,
Бүгін ханның алдында,
Қолы қанлы урысаң,
Тикке жайдан тұрасаң,
Хәм кейніме ересен,
Хан алдына барасаң,
Берсе, байрақ аласаң,
Бермесе, қуры қаласаң,
Қуғанбайсаң берер деп,
Қуғанбайсаң бермес деп,
Ойнан басқа сөзім жоқ,
Қоблан өзін билесен,
Достым, қалай көресен?

Аузы қанлы бөрімен,
Бөрілердің біримен,

Жайымнан мен тураман,
Хам изине еремен,
Хан алдына бараман,
Берсе, байрақ аламан,
Бермесе, қуры қаламан,
Қуғанбайман берер деп.

Бул кеткеннен кетемен,
Қыпшақ елге жетемен,
Отын жемни салдырып,
Қырқ жигит ертіп кейниме,
Талап етип келемен.

Бул сөз айтылып болғаннан кейін, Полаттың кейніне ерди, Ақшаханның алдына жақын барды. Қоблан төрге шығып отырды. Сонда Ақшахан «Полат жан, сөйлесіп отыр» деди. Хақтың улы Полат Ақшаханға қарап мыналарды айтты:

— Хақтың улы Полатпан,
Полаттан да қаттыман,
Өтирик сөзден бийзарман,
Рас сөзге келгенде,
Арба жолдан гүзарман,
Расымнан келермен,
Бул кеткеннен биз кеттик,
Хожаларға биз жеттик,
Хожадан да биз өттик,
Ат қашырар жерлерге,
Ат ойнатып биз бардық,
Ақсуұатқа биз кеттик,
Аттан түсіп желдирдик,
Сонша аттың ишнінен,
Жалғыз атты кем көрдик,
Кімнің аты дегенде,
Қобланның аты дей бердик,
Бедеудің жалы өрилди,
Бир майланлық аржағында,
Қоблан көзге көринди,
Рухсат берди Қобланлы,
Қашыуды баслап биз қаштық,
Қулағың сал сөзіме,
Айтайын гәпти өзіңе,
Қалып еди кейнімде,
Он бир күнлер болганда,

Тереклерин қырықтырып,
Қалаларын жықтырып,
Ақ найзаның ушы менен,
Ақ билектің күші менен,
Ақшахандай ханыңның,
Тахтын зиндан қыларман.
Бул ялғаншы дүньяда,
Ханнан өлген бенденін,
Ар-намысы болар ма,
Дүгистирме деп едим,
Өзи гәрип киісі менен.

Ғайып болды көзімнен,
Бергил аттың байрағын,
Жандырма ердің еңбегін!
Күйдирме тайдың мийнетін,
Оза қойса көк атын,
Байлап па едим сыйрағын!
Қапсығайлы Қара тау,
Бул жерлерге келгенде,
Қобланның аты жығылды,
Ат жығылған таң емес,
Бир күн жатты телмиріп,
Хақтан көрди бул исті,
Бергил аттың байрағын!
Жығылған жерден ат турды,
Келе бердик ат шауып,
Бир ярым күн болганда,
Дәрбент жолға биз қондық,
Әйне сәхәр Ұағында,
Ұйқылап жатып түс көрдик,
Жеті кесе қан ишти,
Бергил аттың байрағын!
Алалай менен Булалай,
Буны алады мәрт Қоблан,
Ақкермен менен Жанкермен,
Оны алады мәрт Қоблан,
Байрағын бер Ақшахан!

Азығдың азыр шәхәрінде,
Барса келмес елінде,
Көбиклидей дәулерин,
Оны алады мәрт Қоблан,
Байрағын бер Ақшахан!
Ат айланбас гәуірди,
Тоға Қыпшақ қылады,
Буны алады мәрт Қоблан,
Атқан оғы сынғанша,
Шәменбет қалмақ жұртларын,
Тураба деген қаланы,
Дәу кемпірдің елдерин,
Шарықлыдай дәулерди,
Қос палуанның халқыны,
Қызыр ердің жұртыны,
Буны алады мәрт Қоблан.

Сонда Ақшахан сөйледі:

— Берейік, Полат, берейі
Айбаты менен Ақшахан,
Жыйнаған екен өз халқын,
Той бермеге өз жұртын.

Сонда Полат сөйледі:

— Айралық жабири өтипти,
Айтарсаң деген жалған сөз,
Ядымнан шығып кетипти,
Еиди растан дөңбеймен,
Жалған сөзди билмеймен.

Бул сөзлер айтылып болғаннан кейін, Қоблан жатқан жерге қайтты. Қырқ жигиттің ишнінен Шамай менен Дуғдар Қобланның алдына келди — Қоблан аға, арзым бар, — деди. — Жигирма жигит қасыма аслам, тал таяқты да қолға аслам, талтандап жолдың ортасы менен барсам, гәзийне басы төресинен қырқ бир ғашыр зерди өлшеп алсам, қалай болады, — деди. Ол да сениң назлы шәукетің аға, — деди.

— Әжеп болады, — деп Қоблан жууап берди. Жигирма жигитті қасыма алып, Ақшаханнан адам алып, гәзийнеге ертіп барып, гәзийне басы төресинің қолынан ұслап, «тезирек өлше», деп төресинің бир жағын өзі ұслап, қырқ бир ғашыр зерди өлшеп алды. Төресиман «қақым болсын» деп бир ләген тиланы да

Берши аттың байрағын!
Жарасамекен ханларға,
Баласы менен ойнаған,
Бир кесесі Ақшахан,
Ол да сениң қаныңды,
Берсен бойма теңлікті,
Атадан жалғыз Қобланға,
Қим көрсетер кемлікті,
Берсен бойма байрағың,
Геуденде басың барамқта,
Әсерил алар жаныңды,
Түсімде ишти қаныңды,
Жандырма ердің еңбегін,
Күйдирме тайдың мийнетін,
Бергил тайдың байрағын!

Хәр сөзди Полат айтқанда,
Қашан жалған айтар деп,
Қаққан екен өз муртын.

Алсан да шауып өтирип,
Таңламахшер күнінде,
Бүгін сөйлеп өтирик,
Бир қудаға не деймен?

Сонда Қоблан сөйледі:

— Атана нәлет қул, деди,
Анлап сөйле сен, деди,
Менмендурман, мендурман,
Менменликке беа қойған,
Балқи қара ердурман,
Өзім деген адамға,
Тауысмастай кәндурман,
Достымның отын сөндірмей,
Душпан отын жандырмай,
Таныдың ба сен, деди.
Танытайын мен, деди.

Қақпақтың қара тауында,
Аланғасар Әлип дәу,
Қаңдарың Қоблан мен,—деди,
Әлип дәу ағанды өлтірген,
Таны заңғар, сен, деди,
Маллар түзе, зер түзе,
Ақбилек атлы қыз түзе,
Арыңды алшы сен, деди,
Қаныңды алшы, сен, деди,
Ол ғақлары Бөке дәу,
Турған жерде умтылды,
Қойып еді шынжырлап,
Қобланға қарап сөйледі:

— Қызы құрысын, нетейін,
Зері құрысын, қайтейін,
Бір қорегім өтейін,
Минген бедеу желгелі,
Үш жыл болды бәдшағар,
Самарқандқа келгелі,
Қоблан атлы қандарды,
Мен табалмай жүргелі,
Ағамның қанын алайын,
Сізді бізге тап қылған,
Латманат менің құдайым,
Тилескес болып тұрады,
Ақшахандай зәлым хан,
Хәмелдары, бәршесі,
«Атана нәлет Қобланның,
Сүрніер күні болғай!» деп,

Тилегін тилеп тұрады.
Екі күн жүзі толғанда,
Әйне песін болғанда,
Дәудің қолы қызықты,
Қызықса, иси бузықты,
Жүп жағадан алады,
Ыңыранып жанбас салады,
Қара талдай майысып,
Қабырғасы қайысып,
Басы жерге тийгенде,
Қоблан атлы жас бала,
Зордан өзін алады.
Мынау тұрған Ақшахан,
Хауа-хауа Қоблан деп,
Күліп мәс боп тұрады.
Атақна нәлет Бөке дәу,
Мойнынан ашырым салады,
Иштен шалып кәпір дәу,
Белли ғайрат қылады.
Бели аз ғана майысып,
Қабыртқасы қайысып,
Басы жерге тийгенде,
Зорға өзін алады,
Дін билеген кәпір дәу,
Атадан жалғыз Қобланды,
Баспалатып барады,
Жалғыз елден кеткенде,
Кейнінде хабар болмай ма,
Ата менен анасына
Аты келді деп байрақтан,
Қыдырбайдай ғаррыға,
Шүйінші сорап барыпты,
Бір мәхминнің баласы.
Атасы еді Қыдырбай,
Енесі еді Бозкемпир,
Келген екен бұл тойға,
Қоблан дәуде тұрғанда,
Дәуге етер хәмел жоқ,
Ортаға өзін урады,
Боз торғайдай шырқырап,
Ата менен анасы,
Тасқа аұнап, жылады.

Қыдырбай кемпирін кейніне ертіп, — Ақшаханның алдына
барайық, Қобланды дәуден айырып алайық, — деп Ақшаханның
алдына барып, арыз қылып бір сөз айтты.

— Жер менен көк халық әйлеген құдайым,
Ғәрип едім, алла ашқай талайым,
Мендей шаддың айтатуғын арзы бар,
Арзымды есеп, жұрт сораған патшайым,

Бастан кеткен қайғым менен гулфетім,
Қартайғанда беріп еді құдиретім,
Қыдырбайман, айтатуғын сөзім сол,
Дәуден азат әйле жалғыз перзентім!

Сонда Ақшахан сөйледі:

— Бедеу жалын сауаш күні тарамай,
Рәхим ет деп бізге ғарры жыламай,
Тайған дәулетінді билмей жүрмедің,
Кетсең бойма, құдай ұрған Қыдырбай?

Қоблан балаң бұя елдердің сойы еді,
Қуғанғаным ерлерімнің ойы еді,
Кетсең бойма, дәулет тайған Қыдырбай,
Бұл бір сенің қайсы ұлының тойы еді?

Бедеу жалын сауаш күні өргенмен,
Өспегірден көп ақырет көргенмен,
Бұл тойларын қай қызыңның тойы еді,
Мен Қобланның қарасы деп бергенмен.

Қыдырбай сонда сөйледі!

— Хау Ақшахан, Ақшахан,
Хаслына сенің тартқаным,
Жалғызды дәуге салғандай,
Не қылды саған Қоблан жан?
Жалғыз балам жұртқа зорлық
қылғандай,
Ашылған гүллерім менің
солғандай,
Жалғызымды мұнша дәуге
салыпсаң,
Перзентімді қыз қойнынан
алғандай.

Әжелі болса өледі,
Мийнеті болса көреді,
Әжелі жетіп өлмесе,
Хал сынасып биледі.
Тахтыңызды зиндан

қылмай ма,
Журтыңды ұайрап қылмай ма,
Жалғыз балам мәрт Қоблан,
Сені тахтан алмай ма?

Ақшахан сонда сөйледі:
— Хау Қыдырбай, Қыдырбай,—
Кетші алдымнан жыламай,

Әуелден неге келмедің,
Оны неге бермедің?
Тоғай толған малыңды,
Жайылып жатқан жылқыңды,
Дүнияды неге бермедің?
Қарсылықты бадшағар,
Неге сіре қоймадың,
Қансулыұдай қызыңды,
Айттырмай неге бермедің?
Бізді көзге илемедің,
Еізді күйеу билемедің,
Дәулеті тайған Қыдырбай,
Жоқ болмайман деп жүрмедің
Және тұрып Ақшахан,
— Жәлладлар! — деп

қышқырды

Он сегіз бірдей жәлладлар,
«Ләзбай» деп бәрі жуырды,
Нарттан шыбық қолтықлап,
Урма ханым бізге, деп,
Жортыу менен жуырды,
Адам асқан пашшанлар,
Шынжыр салып ийніне,
Урма ханым бізге, деп,
Хан алдына жуырды,
Адам асқан пашшанлар,
Келип ханның алдына,
Қансыраған бөридей,
Ақ қанжарын жалады,
Не хызмет деп турады,
Сонда Ақшахан бұйырды,
Қыдырбайдай бул ғарры,
Қасарысып турады,
— Он сегіз бірдей жәлладлар,
Тоғыз қалың бул жерде,
Тоғыз қамшы алыңдар,
Узілмеген ушлары,
Бәрі суға малыңдар,
Мынау тұрған Қыдырбайды,
Айландырып урыңдар,
Баласынан бурын-ақ,
Азапта өлсин бадшағар,
Жалғаншы мына дүнияға,
Келмегендей қылыңдар!

— Әжеп болар, ханым, — деп,
Сол уақлары жәлладлар,
Он сегіз қамшы алады,
Бәрі суға салады,
Қыдырбайдай ғаррының,
Еңсе тонын сыйырды,
— Ханға бенде сөйлер ме?! —
деп,

Он жүзіне бір урды,
Сол жағына бір урды.
— Хау балам, — деп жығылды.
Дәу қолында мәрт Қоблан,
— Уақ, атам, — деп ақ урды,
Сонша тұрған ләшкерден,
Қыдырбайдай ғаррының,
Айырап бенде болмады.
— Пирим — деди, жылады.
Рейми жоқ бул жәллад.
Қыдырбайдай ғаррының,
Айландырып сабады,
Қамшы бастан кетпейді,
Дады қаққа жетпейді,
— Илажым жоқ балам, — деп,
Атасы ғарип жылайды
Мынау тұрған ләшкерден,
Ақшаханның қорыққанын.
Айырап адам болмайды,
Екі айланып келеді,
Қамшы урып мойнына,
Қанлар ақты қойнына,
Рәхим етсе не болды.
Наймыт өлгір жәлладлар,
Қыдырбайдай ғариптің,
Қысымет етті өзіне.
Айландырып урады,
Сонша тұрған ләшкерден,
Ақшаханның қорыққанын,
Айырап адам болмады.
Қамшы урды басына,
Қанлар қатты қасына,
Рәхим етсе не болды,
Қыдырбайдай ғариптің,
Көзінен аққан жасына
Үш айланып келеді.

Айырап адам болмады,
Енесі еді Бозкәмбір,
Қобланға қарап сөйледі:
— Жалғыз балам,
мәрт Қоблан
Ағаң ырза күшіне,
Енен ырза сүтіне,
Бизлер қайыл болғанбыз,
Хақтың қылған исіне,
Яд әйлей гөр алзаны,
Жалғыз балам, сен Қоблан,
Алдың бийік, артың жар,
Айланбаға жерің тар,
Жалғыздың ыры, я жаббар,

Бул сөздерден кейін, Қобланның ядына пирі түсіп, ата-анасына қарап мынаны айтты:

— Ата, ырза бола гөр,
Бізге еткен күшіне,
Ана жан, ырза бола гөр,
Сахәр берген сүтіне.
Жылай берме ғаррылар,
Мийнет бар да, өлім жоқ,
Сахәрде түсіме кірген,
Әулие атам Бурық бар,
Халық әйлеген бириұбар.
Қабыл болып көз жасы,
Ғайыптан дәзір болыпты,
Қызыр Ильяс бабасы.
— Тарыға гөрме, балам, деп,
Айлансын сеннен бабаң, деп,
Жығарсаң, балам, дәуді, деп,
Мәртті жеті айланды,
Саспа, балам, саспа, деп,
Қууат беріп тұрыпты,
Ғәлий Бурық бабасы.
Пірден мәдет болған соң,
Дәудің қолы босады.
Аяғы жерге тийген соң,
Қоблан дәуге йош етті,

Буннан кейін, дәстесі дәннаннан, тыйғы алмастан, сақыйнасы алтыннан, қорғасын саплы қанжарын қолға алып, дәудің жанына барып, сақалын ұсылап қол-аяғын таңып, қарқыратып шалады.

Жалғыздан болғыл хабардар,
Ийтеггі қустың баласы,
Торғай құрлым болар ма,
Алдыңда жоқ бір ағаң,
Кейнінде жоқ бір иіңі,
Қостары жоқ сендей ер,
Дәуге келер болар ма,
Алдыңда болса бір ағаң,
Кейнінде болса бір иіңі,
Изде ғамхор бар болса,
Атаң менен ененді,
Жәллад урар болар ма,
Яд етсең бойма жаббарды,
Тилеп алған, жан балам.

Тарақ алды белинен,
Көтеріпті ол дәуді,
Тайсалмай тұрған жерінен,
Тербендірді өкшесін,
Жерден қарыс қозғады,
Бөке дәудің өкшесін.
Және де Қоблан зор қылып,
Дизесіне миндиріп,
Хәм де екшеп көтеріп,
Белбеулікке келтіріп
Қол ушына миндиріп,
— Жаның болсын, бәтшағар,
Құрбанлық — деп ол дәуді,
Зыңғытып ғана жиберді.
Хеш бір дәккі көрмеген,
Анасы неке билмеген,
Латманат деп жылады,
Түбін кескен шынардай,
Шүй төбеден құлады,
Жыйылып тұрған адамлар,
— Жығылар күні болды, — деп,
Қуғаннан халайық,
Қуғаншы менен жылады.

Бул сөзлөрдү эситип,
Шамай менен ол Дугдар,
Карсы карап баралы,
Қаңжар бийдей бабаны,
Аударып аттан алады.
Отыз бирдей нөкөрдүн,

Қырқ жигит түйелерди тартып алып, Қобланың ордасына қарай жөнөди. Қаңжар бий баба қолы байланып, отыз нөкөрі менен қоса айдалып, қалаға келди. Келип Ақшаханға қарап мына-ны айтты:

— Тақсыр ханым, дад,—деди,
— Арзың болса, айт—деди,
— Қырқ жигит шықты алдымнан,
Түйемді алды қолымнан,
Үздім үміт жанымнан
Шаппай, желмей майрылдым,
Дүнья-малдан айрылдым:
Дүньяның бәрін алғаны,
Сөзлерімнің жоғой жалғаны.
Қырқ жигитке не не бар,
Не келеді қолынан,
Мен билемен Ақшахан,
Бұл ислердің барлығы,
Тап Қобланың болғаны,

Бұл сөзлөрдү Ақшахан эситип, қажәри келип, алтымыш екі хә-мелдарын, отыз екі мәхирдарын, Қартхожа бий менен Ағай бий-лерін жыйнап алып, барлығына да Қобланың еткен ислерін баян етті. Онда Қартхожа бий: — аәшкер жыйнап алмайық, көп адамның хәқ қанына қалмайық, досты Полатты жиберип, Қобла-ның шақырып алайық, үш күн тахтында берсен, Самарқанд жүр-оның жүрегі хәулиретугын еди, егер Қобланың жүрегі хәулире берсек, бул қалай болар екен, ханымыз, — деп сөзін тамам етті. Бул сөз хәммеге мақул болып, Полатты шақырып алып, Қобла-ға жиберди. Полат жол жүрип кетти. Нешше майдан жол жүрип, Қобланға жетти. Азанда Қоблан әзийз мийманынан жол болсын горады:

Қолын беккем буғады,
Қаңжар бийдей бабаның,
Шийрин жанын қыйнады,
Айтып бар деп ханыңа,
Дүнья-малын алып қап,
Қаласына айдады.

Қартайғанда Ақшахан,
Екі қолым байлады,
Оған қарсы турмаға,
Менде қуғат болмады.
Қырама деп бәримизди,
Жаным менің қалмады,
Айтып бар деп ханыңа,
Бизди жол менен айдады,
Өлімнен жаман дәрт болды,
Кеулим гүлалердей солды,
Қобланға сен бармасаң,
Барып сәудә салмасаң,
Әрман болар бизлерге,
Ар, намысты алмасаң.

— Достым болған, Полат жан,
Арзымды эсит бир заман,
Арзым саған айтайын,
Айтпай арзым қайтейин,
Хош келип, сана келипсең,
Ол-ол болсын, ол болсын,
Дәулет бәрха мол болсын,
Достым деп бизге келипсең,
Кеулинде қоймай сөйлей гөр,

Сонда Полат сөйлейди:

— Айтайын, достым, бул сөзди.
Дос десен менің өзимди,
Бизди сизге жиберген,
Ақшахандай ханыңды,
Айтайын кешсен гүнамды,
Келмесем, алар Ақшахан,
Бир қасықтай қанымды,
Егер сөзім нахәқ болса,
Сен аларсаң жанымды,
Қайсынан қорқып өлейин,
Көк атыма мингенмен,
Бир ислердің боларын,

Қоблан жууап бермеді, «Жақсы сөзге жан семиреди, жаман сөзден жан қорқады»,—деген, жан шоршып кетип бир қанша уақыт үндемей отырды. Бул уақалары Қуртқа Қобланға қарап мынаы айтты:

— Бул дүньялық сырласым,
Қыяметлик жолдасым,
Арзымды эсит мұңласым,
Еримсең хәм туғымсаң,
Басшымсаң хәм пирымсең,
Полат сиз бенен дос болса
Рас болса дослығы,
Достыңа жанын берерсең,
Қаларсаң достың кеулине,
Қыямет күн болғанда,
Бир алланың дийдарын,
Султаным, қайтип көрерсең,

Қоблан торы атқа, Полат көк атқа минди, қазаға разы, бөлөгө

Достым Полат, жол болсын!
Аузыңды ашсаң тилиң бар,
Хәм кеулинде сөзің бар,
Қалдырмай сөйле барлығың,
Достым Полат, жол болсын.
Кештим қаны, қуныңды,
Сауғаға бердим жаныңды,
Не сөз болса сөйлей гөр,
Жақсылап аш кеулиңди.

Достым Қоблан, билгенмен,
Ақшахан бизди жиберди,
Бир шыбындай жаныңа,
Душпан болып келгенмен,
Торышаға минесен,
Хәм изиме ересен,
Ақшаханға барасаң,
Әжелің жетсе, өлесен,
Мийнетін болса, көрерсең,
Тилеп келдим жаныңды,
Достым, қалай көресен?
Қоблан жан, өзің билесен!

Әжелің жетсе, өлерсең,
Шын әжелің жетпесе,
Тағы қайтып келерсең,
Ығбалың султан жатпаса,
Алла берсе абырай,
Өлмек түе султаным,
Ақшахандай залымның,
Тахтына барып минерсең,
Достың кеулин қалдырып,
Нәмәртлик етип сен қалсаң,
Бүгін қалсаң үйінде,
Ертең қайтып жүрерсең.

сабыр қылды. Жол жүріп, Ақшаханның алдына келді. Ақшахан он төрелінен жай берді. Төрге барып отырды. Испихан семсер қылышты алдына кесе өңгеріп, қабағы қарыс жабылып, алатуғын шердей шабынып, төрде мәрт Қоблан шанышылып, есикке қарап отырды. Отырған хәмелдарлардың зәрреси қалмай, неге шақыртып алдық деген ханға қайғы болды. Сол уақытта қорлық көрген Қанжар бий есикте отырып, Қобланға қарап бір сөз айтты:

— Хау, Ақшахан, Ақшахан, Айтатуғын арзым бар. Сен Ақшахан тынлап тұр. Қырқ қарақшы шығарып, Талатты менің малымды, Азап беріп бизлерге, Алып кетті қырқ жигит, Есабы жоқ зеримди, Жоқ деп жүрмедің Қоблан, Ақшахандай ханымды. Ханның алды датқа жай, Хан есиги кең сарай, Бизге қылдың зорлықты, Тенлік бермей көрсеңе, Ханның малын алғандай, Ханға зорлық қылғандай, Қандай күшін бар еді, Атаң жаман Қыдырбай, Кешегі қылған зорлықты, Бермеймен деп жүрмедің, Атаңа нәлет, сен Қоблан,

Ақшахан сонда сөйледі:

— Шақырған не ол емес, Хан қайғысы мал емес, Шақырған, балам, мен, деди, Қартайыппан, жан балам, Белимнен кетті мәдетім, Диземнен кетті қуатым, Шақырғаным сол еді,

Бұнан кейін Ақшаханның басында тұрған таажын Қобланның басына кийгизіп, ақ кийізге салып көтеріп, Қобланды тахтқа мингизді. Қоблан тахтқа минген соң, алпыс екі хәмелдар, отыз екі мәхирдар, Қобланның хызметіне тикке турды. Арадан үш күн

Өлмеймен деп жүрмедің?
Бұл гәплерди еситип,
Бендеден қайтар ер емес,
Ети мәрттің қалтырап,
Испихан семсер қылышты,
Қынабынан суұырып,
Алғанда хеш ким қой демес.
Сөйлеп қалған тилер бар.
Сөйлемейін болар ма,
Урып қалған қоллар бар,
Енді урмай тұрар ма,
Майданда зорлық қылғанлар,
Ханнан қорқып тұрар ма,
Ақшахандай ханымды,
Қара пулдай көрер ме,
Алмас қылыш қолға алып,
Есикке қарап умтылды.
Бабаның айтқан сөзіне,
Сөзін түүе өзине,
— Балам, қызба, қызба! — деп,
Хәммесі бірден жуұырды.

Минсин деп алтын тахтыма,
Ийелік ет деп журтыма,
Ата дерге улым жоқ,
Сеннен басқа гүлім жоқ,
Пәтиямды берейін
Ийелік қыл, шырағым,
Халқым менен мүлкіме.

өтті, хәр кимнің дәулет қусы басына қонбай хан болса, жүрегі дәуліреді екен, Қобланның жүрегі дәулірді, Қоблан бір түрлі болып, Ләйли Бадақшанға барсам, хәм журтты сайран қылсам, деп қыялетті. Жүректің дәуліргенін қасында отырған Қартхожа бий билип, Ақшаханға хабар берді, бүгін бұйырсаң, бұйырып қалғаның, бұйырмасаң, тахтыңнан жүдә болғаның, деди. Ақшахан қолына жазыулы хат алып, Қобланның алдына келип, Қобланға қарап мынаны айтты:

— Бизлер болдық бул жерлерде бий қарар, Шәхімәрдан пириң болсын мәдәткар, Құлағың сал, тыңла, балам мәрт Қоблан, Хан атанның айтатуғын арзым бар.

Мәхмин болған қуданы бір биледи,
Әжел жетсе хәр бир адам өледі,
Мендей атаңыздың айтар арзы сол,
Үш жыл болды мына бір сөз келеді.

Хабарың жоқ Астарханның көлінен,
Еситкелі от шығады тәнимнен,
Тақатым жоқ усы сөзді еситип,
Хабар келді Азыұлының өзінен.

— Тазаласын Самарқанның даласын,
Берсин, — депти, — өзі тұрған қаласын,
Мен қорқаман еситкен соң бул сөзді,
— Қашырмасын, — депти — Қоблан баласын,

Еситкелі жас кетпейді көзімнен,
Қауып етемен, жалғыз балам, өзіңнен,
Мен айтайын дәудің айтқан сөзлерін,
Үмити көп тағы жалғыз қызымнан.

Сендер минсен торыша аттын беліне,
Өзің барсаң Азыұлының еліне,
Келтирмесен Самарқанның халқына,
Барсаң, балам, наймыт дәудің өзіне.

Аз ғана халқынды келсе бұлдірер,
Не адамды ат астында өлтірер,
Ерте бастан ғамынды же, мәрт Қоблан,
Елге келсе, айтқанына көндірер.

Бедеу жалын сауаш күни тарасаң,
Батыр болып сен де күнге жарасаң,
Көбиклини шауып, еллерин алып,
Азыұлыны бизге қосып сорасаң.

Душпанның басына салсаң зимистан,
Мәдетті бергейлер халық еткен сухбан,
Айтып болдым, балам, саған арзымды,
Ендигисин өзин билгил, мәрт Қоблан.

«Батыр аңқау, ер гөдек» — деген, исенип Ақшаханның сөзінше, мақұл түсіп бұл сөзлер мәрт Қобланың өзіне Қоблан пәсінше қайтып, «Ақшаханға барайын, ақ пәтия алайын сөйтіп жолға рауана болайын», деп қыял етті.

Қоблан келді, ким оннан, ким солдан қолын көтеріп, хәммеси пәтия берді. Қоблан Ақшаханнан пәтия алып, торы аттын үстине миніп, саламат елине қайтты.

ЕКИНШИ БӨЛИМ

Қоблан үйінде жатып, азан менен турып, Құртқаға өзінің сапары хақында мынаны айтты:

— Ақшахан бизди Азыұлының ауыр шәхәрине, барса келмес елине жумсады, — деди. Сонда Құртқа — «Батыр аңқау, ер гөдек» — деген, сеніндей гөдек ер атадан болып, анадан тууар ма, Азыұлы деген ауыр журт, үш айшылық шөлі бар, үш айшылық ели менен көлі бар, тоғыз айлық жолларда Азыұлының ауыр шәхәрі бар, барған адам келмейді, сапарыңды Қоблан қой, — деди. Сонда Қоблан, «саялдым айтқанын еркек қылар ма» деп кетермен болды. Құртқа кетерін билді. Қырқ күн мәулет алды, атына жипекте жабыу қылып берді де арадан қырқ күн өткенде, Қоблан қырқ жигитін қасына алып, жүрермен болды. Атасы Қыдырбай, анасы Бозкемпир, Қобланға қарап бір сөз айтып, жол болсын сорады:

— Хауа жауып, айдың шалқар сел болсын,
Жылдан жылға аз дәулетін мол болсын,
Атланыпсаң жигербентим, перзентим,
Жалғыз балам, Қоблан, саған жол болсын.

Атлар шаппай бәлент тауда рауаным,
Мәдетті бергейлер қадір сухбаным,
Атланыпсаң жолың болсын, перзентим,
Аттан түскіл жигербентим, Қобланым.

Бедеу жалын сауаш күни таратып,
Ата-ананың ақылы хушым лал етіп,
Жигербентим, қайда кетіп барасаң,
Биз гәринти сен жолыңа зар етіп.

Қайғы-хәсирет бұл басымда барды дәрт,
Бизлер жұрмыз сені жалғыз балам деп,
Қайсы елден қайда кетіп барасаң,
Барар жерің жалғыз балам, баян ет.

Бұнан кейін Қоблан ата-анасына қарап мынаны айтты:

— Бизлер болдық бұл жерлерге бийқарар,
Шәхімәрдан ирим болсын жылаулар,
Атланғаным ханымыздың хәмири,
Жыламаңыз екі бірдей қариялар.

Ғазлар қонар айдың шалқар көліне,
Бизлер кетсек от түседі тәніне,
Жылай бермей жууап берің ғаррылар,
Атланыпсаң Азыұлының елине.

Ашылысқан таза гүлдей болмаға,
Ығбал берсе бескүн дәуран сүрмеге,
Жыламаңыз екі бірдей ата-анам,
Атландым душпанға сауда салмаға.

Міне усы жууаптан кейін, тар құрсақта жатысып, тай құлып-дай тебіскен, адасқанда кенескен, қаналасы, муңласы, гәрип изашар сиңлеси, муңлы болған Қансулыу ағасы Қобланға қарап, бір сөз айтып тұрыпты:

— Бедеу шауа алмас иштің тоғынан,
Ким хабарлар менің бары-жоғымнан,
Емшеклесім мендей гәрип айлансын,
Аттан түскіл тууысқаным мәрт Қоблан.

Сенлер кетсең, аға жан,
Азыұлың ауыр шәхәрине,
Барса келмес елине,
Сенлер өліп кеткенде,
Сенің қаныңды аларға,
Иним дерге ағаң жоқ,
Ағам дерге инің жоқ,

Атам дерге улың жоқ,
Батыр өлсең, соның жоқ,
Әзелгі душпан ел болмас,
Етекті кесіп жең болмас,
Шақан улы Ақшахан,
Әуелден еді ол душпан,
Өзі алайын десе ол,

Қадиги бар, қаули зор,
Үш ай он күн жоллардан,
Қараусын ханның перзенти,
Алшағырдай гәуирди,
Хан шақырып алмай ма
Қорғаншадай қалана,
Қорғасынды қуймай ма?
Жол қылып ол алмай ма?
Қартайғанда атанды,

Ғәрип болған ананды,
Қой кейинне салмай ма?
Биздей бақты қаранды,
Олжа қылып алмай ма?
Сүйгеннің сулыу Құртқаны,
Жесир-жебир қылмай ма?
Ат сүрінген дизинне,
Инанаменен, аға жан.
Жәдигөй жанның сөзинне.

Бұнан кейін Қобланның бауыры ерип, сүйегі балқып аттан түсейін деп тұрған уақында, сүйген яры Құртқа, ата-анасына қарап төмендегін айтты:

— Мен жылайман зар-зар,
Зәуре, Патма мәдеткар,
Ата айрылмақ баладан,
Бала айрылмақ атадан
Бұйрық, дейди, ғаррылар,
Жыламаңыз жалғызға,
Жууап берің мұңлылар,
Перзентім деп еңиредің,
Жалғыз бала Қобланды,
Аз ғана үйлі Қыпшаққа,
Иіе болар деп не едің?
Айралық жәбири өтерін,
Билмедің бе, ғаррылар?
Он төртінне келгенде,
Сары ала атқа мингенде,
Үш ай он күн жол жүріп,
Бизің елге барғанда,
Билмедің бе, қариялар?
Балаңның жұрттан кетерін,
Арша ағашты қулатып,
Сексен палуан жылатып,
Құртқадайын мен сорды,
Елге алып келгенде,
Билмедің бе кетерін?
Көк орайлы — Көкшімген,
Көкшімгеннің бойында,
Белі қайқы кер бие,
Көрімлік тилеп алғанда,
Билмедің бе кетерін?
Кер биедей биеден,

Торыша қулын туғанда,
Билмедің бе кетерін?
Алты жыл алдым мәулетті,
Арадан үш жыл өткенде,
Қунаң жасқа жеткенде,
Қолымнан басып алғанда,
Билмедің бе кетерін?
Ханның көлі қадаған,
Қадаған көлге мал салған,
Билмедің бе кетерін?
Жайлауына қондырды,
Билмедің бе кетерін?
Ханға зорлық бул қылды,
Билмедің бе кетерін?
Хан тойына бул барды,
Барып тапсырма алды,
Билмедің бе кетерін?
Сүйегі дүзде қалсын, деп,
Қырқ мезгіллік жоллардан,
Ат шаптырды Ақшахан,
Аты келди байрақтан,
Билмедің бе кетерін?
Жалғыз балаң мәрт Қоблан,
Ақылсыз ақмақ болмаса,
Хан көруанын талар ма,
Ханның малы ата-ана,
Пуқараға сыяр ма?
Ақшахандай ұллы хан,
Аз ғана үйлі Қыпшақтан,
Намысын алмай қояр ма,

Бөке дәуді өлтирди,
Сәтине исин келтирди,
Он бес ғашыр зер берди,
Аты келип байрақтан,
Қырқ ғашыр зерді келтирди,
Билмедің бе ғаррылар?

Испиниң шепке кеткенін,
Ата менен анасын,
Қарындасы Қансулыу,
Биздей бақты қарасын,
Елі менен елатын,
Есапсыз зерге сатқанын.

Бул сөзден Қобланның балқып тұрған сүйегі қайтып жайына бәнт болып, ата-анасына қарап мына сөзді айтты:

— Ашық оты далазар,
Алладан басқа кимім бар,
Жыламын, ғаррылар,
Мен атадан болғанда,
Ермен деп мен болғанман,
Мен анадан туғанда,
Нарман деп мен туғанман.
Бул дүньяға келгенде,
Өлемек үшін келгенмен.
Өлімнің хағын билгенмен.
Ақкиреуке сауытым,
Ысқатым деп кийгенмен,
Үстимдегі ақ көйлек,

Кешинім деп кийгенмен,
Бауыры тартық сары жай,
Ураным деп жүргенмен.
Испихан семсер қылышты,
Қуралым деп жүргенмен,
Сабы алтын ақ қанжар,
Ийманым деп билгенмен.
Қарағай сапты ақ найза,
Сайғағым деп жүргенмен.
Кәпірлердің қолында,
Азатлықтың жолында,
Өле ғойсам мен жалғыз.
Ийманым деп жүргенмен.

Бул сөзді еситип, атасы Қыдырбай төмендегін айтады:

— Минген бедеу бул майданда желмек жоқ,
Сен кеткен соң ата-анаңа күлмек жоқ,
Жолың болсын, жигербентім перзентім,
Бір кеткен соң саған қайтып келмек жоқ.
Хәр ис келер жигитліктің мәңгінде,
Өткір қылыш бардур балам қолында,
Бір кеткен соң бул дүньяда келмек жоқ,
Көріскейміз қыяметтің күнінде,
Табысқаймыз бір қуданың алдында.

Қоблан ата-анасынан, қарындасынан, Құртқа сулығынан жуу-ап алып, торыша атқа ер салып, Азыудың ауыр шәхәрине жол тартты.

Ақшахан менен қас болып,
Қырқ жигитке бас болып,
Лалы маржан сәдепті,
Хызметте бауыры кәбапты,

Ата менен анадан,
Алып мәртлер жууапты,
Жолға салды торы атты.
Қоблан батыр алдында,

Қырқ жигиті соңында,
 Азығының елине,
 Қоблан жөнеп кетеді.
 — «Сен үйіріңнен айрылған,
 Мен елімнен айрылған,
 Шұу жаныуар, шұу» — деді.
 Астындағы тарыш,
 Кем-кем қызыл шабысы,
 Толықсып аққан дәрйадай,
 Жүз тоқсанлық жорғадай,
 Толықсып бедеу жөнелді.
 Өрме құмнан өрмелеп,
 Оппан өтіп барады.
 Еспе құмнан еспелеп,
 Ат есіріп барады.
 Хақ ерлерге панады,
 Пир жылаулар болады.
 Пирден мәдет болған соң,
 Ақ киіктей секиріп,
 Толықсып ойнап барады.
 Аран менен селеуді,
 Аттың оты дер еді.
 Аран, селеу отлатып,
 Шәшмеден қарсы суұғарып,
 Гәһи шөлде, гә елде,
 Мийман болып барады.
 Түлкі жүрмес түнейден,
 Түнде кетіп барады,
 Қарасақ жүрмес қалыңнан,
 Қапсыра айдап барады.
 Терең жылға, терең сай,
 Күйгелеккі көп тоғай,
 Көп тоғайды аралап,
 Көкшімгенді жағалап,
 Буинан да өтіп барады,
 Ат бауырынан қызыл құм,
 Қыялай шығып барады.
 Бийік-бийік пұр асты,
 Бөктергілі қыр асты,
 Шаңы шаңға уласты,

Қобланның қырқ жигиті «Самарқанд халқымыз, артта қалды жұртымыз, көріспек мүшкіл харам болды», деп хошласып, жыласып, Қобланның изіне ере берді. Қоблан алдында, қырқ жигит

Аз ғана емес жол жүріп,
 Есан қылып қараса,
 Бир жарым айлық жол асты.
 Шаршамайды мәрт Қоблан,
 Ат ойнатып барады.
 Аты жаман хәм узақ,
 Астархан атлы теңізге,
 Ат ойнатып келеді.
 Хәр жеринен ат салады,
 Жол табалмай жүреді,
 Үш күн жүрді айланып,
 Жол табалмай тұрады.
 Өтерге гүзар болмайды,
 Атасы еді Сейдимхан,
 Сейдимханнан қалғанды,
 Қайынасы Көклен кемпір,
 Хәм белгіге бергенді,
 Суұсаған жерде суу еді,
 Суулы жерде шөл еді,
 Айдарлы бул Қобланның,
 Жай булт тасы бар еді.
 Бир дуғаны ол оқып,
 Аспанға атып жиберді,
 Ысырапыл үргін үргендей,
 Жерден тәжжал енгендей,
 Аспан пәлек болады,
 Жер зимыстан болады.
 Арқадан шамал тұрады,
 Теңізден келген толқыңсақ,
 Келіп тауға урады.
 Арадан он күн өткенде,
 Астархан атлы ол теңіз,
 Музлап сонда қалады,
 Излік қарлар жауады.
 Жарылқаушы бир жаббар,
 Халық еткенді биіртбар,
 Муз үстіннен Қобланның,
 Бир айшылық жолы бар.
 Қырқ жигитке бас болып,
 Қоблан жүріс қылады.

кейінде, муз үстінде жол тартып, жөней берді. Арадан он күн өткенде Қобланның он жигиті музға жығылып, ат-жарақтан айрылды. Жигирма күн өткенде, шаппай-желмей майрылып, қанаттынан қайрылып, Қобланның қырқ жигиті ат-турманынан айрылып, бир атаудың басына келіп Қобланға қарап айтып тұрғаны:

— Көрінібеген бәлент тауда рауаным,
 Теңіз де қарғады бизді сухбаным,
 Қырқымыз да ат-жарақтан айрылды,
 Арзым есит, Самарқанды султаным.

Лашын едік қанаттардан қайрылды,
 Тулпар едік жипіктерден майрылды,
 Султанымсан, рұхсат бергіл бизлерге,
 Қырқымыз да ат-жарақтан айрылды.

Қулағың салмынау айтқан сөздерге,
 Мийнеттен қашқанлар келмес бул жерге,
 Қырқымыз да ат-жарақтан айрылды,
 Жууан берсен биз қайтамыз ізлерге.

Сонда Қоблан қырқ жигитке қарап мынаны айтты:

— Турған жерің Астраханның жерлері,
 Мазалыдур мәрттің сөйлер тілдері,
 Қостарсызбан, айтатуғын арзым бар,
 Арзымды есит, Самарқанның беглері:

Ат шаптым мен бул жерлерге қияда,
 Өмірлерің болсын, беглер, зияда,
 Бәрің келіп торышаға жақынлап,
 Мен жүрейін алдыңызда пияда.

Мәхмин болсан, қуданы бир бил, деди,
 Батыр болсан, мийнетіңе көн, деди.
 Мен жүрейін алдыңызда пияда,
 Барлығыңыз торышаға мин, деди.

Қырқ жигит Қобланға қарап тағы мынаны айтты:

— Ат шапқаның бул майданның даласы,
 Узақ қалды Самарқанның қаласы,
 Қырқ адам да бир атқа минбек болар ма,
 Ақыл қайда Қыдырбайдың баласы.

Ақыллы адамлар мында келер ме,
Ақыл қайда Қыдырбайдың баласы,
Қырқ адам да жалғыз атқа минер ме,
Қырқ киcини жалғыз ат тартып жүрер ме?

Буннан кейін мойнына по́та салып, қудаға нәлге қылып, пир-лерге сыйынып, зар-зар жылап тұрған уақытта, бұрынғы Қызыр бабасы, ғайыптан таяр болды. Торы аттың жанына барып, ауызына жеті түкиріп, сауырына бес урады, Рустем минген ала аттай, ғайрат беріп өзіне, шаршамас қасым тулпардай, қуат беріп дізінге «тарықпа балам, Қоблан» деп, ғайып болды көзіннен.

Қоблан қырқ жигитіне қарап бір сөз айтты:

—Ат мойнына таққан тилла тумарды,
Торы атыма алла бергей димарды,
Тәуекел әйлеңдер, беглер, келіңдер,
Әуел қуда, Шәхмардан яр болса,
Торы атымың қәрбір өнері барды.

Буннан кейін қырқ жигит: —Гүлөп атына минейік, атын өлтіріп, өзімізден бес бетер пияда қалдырайық. —деп, торы атқа жақын барады. Қоблан атқа ийек қақты, адамнан ақыллы және уар көзден жасын төкті, түбедей шөкті. Бір арқанды алып аттың белине қабатлап салды. Жигирмасын оң жаққа, жигирмасын сол жаққа аумастан, талмастан қылып, беккем етіп тырыстырып танып алды. Қырқ жигиттің ишіндегі Шамай менен Дүгдар арқанның астына барған пайалар, үстіндегі қатал болар деп, арқанның астында қалды. Қоблан торы аттың үстінде мініп, шұу деп қамшы урды. Солқылдап аты желеди, сыйыңғаны пир еді. Таныуда жатқан Шамайдың мұрнына азырақ нанның иісі талтал болып келеді. Адамлар билеспекен деп, тармақлап, тырнақлап, жабыуды жыртып шаппатай нан тауып алды.

Нешше майданлар жол жүріп, атты тұрғызып, қырқ жигитті азат етіп, мерекеге келгендей, тойға жыйналғандай қатар отырғызды. Құртқа қырқ күн мәулет алып, жабыу тиккенде, ердің тарықпас жері болмайды, нанның зыяны тиймейді деп, жабыудың қатына оннан, он бестен нан салып тигіп еді Жабыуды жыртып таслады, сол нанды алды, қырқ жигитке үлестіріп берді. Олар да жеп тойып алды. Нанға тойып алған соң, қырқ жигит Қобланға қарап мынаны айтты:

—Салмағай басқа талауды,
Келіссін мәрттің талабы,
Тартылсын жердің танабы,

Қатқан нанды, тамақ қылдық,
Баслағыл Қоблан жолларды,
Қайда, аға, Азыұлы?

Минермиз қарсы алып
тауымды,
Яд етсең қадір алланды,
Қатты манды тамақ қылдық,
Қоблан! Көрсет жауымды! —
Қырқ жигит ерлігін,
Қоблан баслап жөнелді.

Теңізден өтіп батырлар,
Аржағына келеді,
Және жүрді он бес күн,
Ақ төбенің басына,
Ақбулақтың қасына,
Қоблан келіп тұрады.

Бұл жерге келгенде қырқ жигит Қобланға «Қоблан аға, жуған бер бізге, біз қайтамыз ізге», — дейді. Онда Қоблан: —Алдыңда мен өлсем, кейнімде сендер өлсеңіз, не әрманымыз бар, жүрің алға батырлар, — деді. Онда қырқ жигит: —Сен атлы кетсең, біздер шөлде өлсек, біздің өлімізді жеген ғарға елге аман бармас, қасла елге дарымас, жуған бер, Қоблан, — деді. Қоблан бұл сөздерді еситіп, жеккелік келіп басына «атадан жаратсан беклерді жарат, жалғызды жаратқаның, тасларды жарат», —деп ат басына күн туып, аузымыз менен суу иініп, ер басына күн туып, етігі менен суу кешіп, жалғыз ерте күн туып, қырқ жигиттен айрылып, Қоблан Азыұлыға жол тартады. Қырқ жигит ұсы жерде қалады.

Қобланның ғарры бабасы алдынан шығып, көлде де, шөлде де қазыр болады—Хай, Қоблан, тарықпа балам, қырқ жигит кейіннен келер, және он бескүн тамам жол жүріп, Сары тау деген жерде бір бағдың үстінде шығарсан, қырқ жигитті бағқа қирғизіп жіберсең, бұнда жатса он бес күн, жүр десең жүрмес, ат үстінде ұмталсан, қорыққаның ол жүрер, он бес күн жол жүріп, Ақ төбенің тусында, Ақ булақтың басында пері салған қалаға барсан, сол жерде бағыұлы тұрған қырқ ат бар, қырқ перізат бар, оған минсе, қырқ жигит өзіңе болар қол-қанат, —деп Қамба пир көзден ғайып болды.

Ендігі сөзді қырқ жигиттен еситіңдер.—Қоблан болса кетіп қалды, теңізден өтіп кетті.—Бұнда, қалсақ та өлеміз, суға қалсақ қойсақ та өлеміз, суға кетіп өлгеннен Қобланның изіне ерлігін өлгеніміз жақсы емес пе? —деп, Қобланның изінен адым ұрмақ пенен болды. Нешше күндер жол жүріп, Қобланның кейіннен жетіп, Қоблан менен қосылып, пирдің айтқан бағына жетті. Он күн бағда жатты. Қоблан «жүрмейсіз бе» деді. «Маңлайы қараның баласы, аузымыз асқа тийгенде, көрмейсең бе, кетебер» дейді. Қоблан, қырайың да, жойайың деп үстіңе ат қойды. Қырқ жигит жуырып майданға шығып, бір-біріне қарап мына сөзді айтты:

—Кейнінде болдық итизар,
Пияда қылды бириұбар,
Аузымыз асқа тийгенде,

Қоймады біздің Қоблан иар,
Алладур мәхмин панасы,
Узақдур жаудың қаласы,

Аузымыз асқа тийгенде,
 Хеш жерде қоймай баратыр,
 Қидырбай шалдың баласы.
 Қырқ жигит майдан
 жол тартты,
 Айбат қатты, жан татлы,
 Қырқ жигит жаяу, мәрт атлы,
 Он күн тамам болғанша,
 Жете билмей қырқ жигит,
 Қырқ жигитті жол қақты.
 Уалы тауға минеди,
 Көзлер таслап қарады,
 Перилердин қаласын,
 Қырқ жигит сонда көреді.
 Бир-бирине сөйледі,
 Жүрің беглер, қырқ жигит,
 Анау бізге көрінген,
 Азыулының қаласы,
 Ұзақтан анық көрінген,
 Анын уалы мұнарсы.
 Алла деп қыйқыу салайық,
 Қобланнан бұрын барайық,
 Барып бапта салайық,
 Қақпаларын қулатып,

Бұндай сулыұлар аспан астынан, жер үстіннен шенде-шен дө-
 ремесе дөреген емес, дүнияға келген емес. Қардай еті, қандай
 еті, қимеке жаққан қылығы менен хызметі. Қырқ пери қырқ
 жигитті көріп дәр қайсысын бир сарайға алып кетті. Сәхәрде
 Кәмбил бир келип қырқ жигитке қырқ қызды неке қыйып берді.
 Қырқ жигит сарайда болды, Қоблан Дағыстанда жатты. Ан ау-
 дан, кийік, қулаң атты. Қоблан бир күні, Хау, қырқ жигит,
 бағда жаттыңызлар он күн, бұнда жаттыңызлар қырқ күн, жат-
 паға келініздер ме, жүрмейсіздер ме? — деген хабар берді.
 Онда қырқ жигит бедеудің жалын тарап, пирим деп жылап, бақ-
 тымыз қара, отырыңыз перилердин ақ тамағының астына қарап,
 сен айтасаң қырқ күн өтті деп бізлер еле перилердин псимиин де
 сорап алғанымыз жоқ, дейді. Қоблан болар енді жүріп деп хә-
 мир етті. Қырқ жигит жүріп майданға шықты. Атымыз жоқ деп,
 зарлайды. Онда Қоблан оларға қарап:

Алым оқыр әжайыптың хатларын,
 Қыпшақ дерлер сорасаң мениң затларым,
 Құртқа ярым сайлап маған ат берді,
 Қәне, пери, сенің берген атларың?

Қаласын бузып жол етип,
 Айдарлысын қула етип,
 Тулымлысын тул етип,
 Жауларды анық өлтіріп,
 Қырқымыз атлы болайық.
 Және қырқын өлтіріп,
 Қырқ атты қапталға алайық,
 Ішяда жүрген сорлымыз,
 Жүрмегендей болайық.
 Миннет көрген гәрипбиз,
 Қәрмегендей болайық.
 Қырқ жигитлер жууырды,
 Жер танабын қууырды,
 Қалаға жақын келеді,
 Адымласып жүреді,
 Қалаға жақын барады,
 Қырқ жигитлер — адамзат,
 Бул қалада бар екен.
 Қырқ сулыұ қыз — перийзат,
 Қырқ жигитлер келеді,
 Перилерди көреді,
 Перилерди көрген соң,
 Еси кетип турады.

Шашын тазалап он төртинде өрилер,
 Шөлге шықсам қууат бергей еренлер,
 Мениң Құртқа адам ярым ат берді,
 Сениң ярын ат бермей ме, перилер?

Әйлеп едим бул жерлерде мунажат,
 Өткенлерден болғай бизлерге қууат,
 Барып беглер, қырқын талап қылылар,
 Тулпар сайлап берсин сізге перийзат.

Бул сөзден кейін қырқ жигит Қобланға қарап мынаны айтты:
 Бес тиллалық бир яры бар, өлгенше аузынан түсірмес, заңғар,
 бизің перийзат ярымыздың буралып, тауланып, он екі муқам,
 жигирма төрт мың жылға менен аузын ашып тисің көрсетіп бир
 күлген назына жетер ме деп ишке жүріс қылды. Я күн өткенін
 билмейміз, я түн өткенін билмейміз, перийзаттардың алдына
 барып не дейміз? — деді. Сонда Шамай айтады: — Хау, қырқ жи-
 гит, бұрыңғыдан қалған сөз бар, «жақсыны жеті жерге сатқанда
 да сауалы болмайды», перилердің алдына барайық. Қоблан ағам
 ат берсин, деп жиберді деп сарайық. Өлсе, Қобланның сөзі өледі,
 хәрне бахтымызды сынайық. — деп перийзаттардың алдына барып,
 мынаны айтып турған қусайды:

— Бул жерлерде бир болмадық қор-зар,
 Душпаналарға болмаймыз биз гириңдар,
 Қулағың сал, тыңдай бергіл, далабарым,
 Қырқ жигиттің айтатуғын арзы бар.

Ашық болып жүрмен сенің көзіне,
 Қостар болып қосылдыңыз өзиме,
 Қырқ жигиттің айтатуғын арзы сол,
 Қырқ перийзат қулағың сал сөзіме.

Бедеу жалын сауаш күні тарады,
 Батыр болып хәр бир иске жарады,
 Қырқ жигиттің айтатуғын арзы сол,
 Қоблан ағам ат берсин деп сорады.
 Жау-жарағын иткерсин, деп жиберді,
 Еглендирмей тез берсин, деп жиберді.

Сонда турып перилер:

— Әжеп болар, бегім, — деп,
 — Қабыл болар, төрем, — деп, —
 Секиріп жайдан турады.
 Ишкері жай ишине,
 Перилер қәдем урады,

Алтын ерлер салынған,
 Жұптан айыл шалынған,
 Жау ураны — бес құрал,
 Бәрі тайын турылған,
 Қырқ бедеуді келтирді,

Қырқ жигитті миндирди,
Ийинге қамқа кийдирди,
Беліне қамар буудырды,
Хәм майданға шығарды,
Бир саат тамам жол жүрди,
Қырқ перийзат сулыұлар,
Мәрт Қобланды көреді.
Мәрт Қобланды көрген соң,
Кеули толып батырға,
Қырқ жигитке сөйледі:
— Минген бедеу желменлер,
Жаратқан деп еңреңдер,
Атадан жалғыз Қобланды,
Надан батыр билмендер.
Ашылған гүлдер солған жоқ,
Атадан жалғыз Қобланды,
Хеш бир батыр болған жоқ.

Қырқ жигит сонда сөйледі:

— Биз жылаймыз зар-зар,
Пирим болсын мәдәткар,
Арғы шети сегіз күн,

Сонда перилер сөйледі:

— Жақсы адам белгиси,
Әстелік пенен сөйлейди.
Кишиликті ойлайды,
Жамаң адам белгиси,
Ұлмы сөзді сөйлейди,
Тәкаббырлық әйлейди.

Қырқ жигит сонда сөйледі:

— Атыңның ол мойнына,
Тияладан тумар-таға ма,
Жети жыл, жети ай болғанша,

Сонда перилер сөйледі:

— Кейиннен болсам интизар,
Қырқына айтар арым бар,
Бул сөзіме қулақ сал,

Аймалы Орақ, ай Орақ,
Ол да бундай болған жоқ,
Ерлердің басы хан Султан,
Ол да бундай болған жоқ,
Рустемнен басқасы,
Бундай қылыш алған жоқ,
Хәм Әлийден басқасы,
Бундай қылыш шалған жоқ,
Хеш мәхминнің перзенти,
Жети журтты алған жоқ,
Және айтар арым бар,
Бул сөзіме қулақ сал,
Ұәде берін қырқ жигит,
Ұәделерің дияуарым.
Барлығың сүйікті ярым,
Айтың сизлер нешше айда,
Нешше жылда келерсиз?

Ортаншысы жети күн,
Перийзатлар, тыңлаңлар,
Ұәде болсын алты күн.

Сол себепті жигитлер,
Тәкаббырлық әйлемен,
Көп кешіксең, келерсең,
Жети жыл менен жети айда,
Көрисерміз сарайда.

Азыұдың ауыр шаҳәрінде,
Барса келмес елінде,
Қобланың пада баға ма?

Хәр қайсысына бир күннен
Қырқ күн болсын сол ұәдем,
Қырқ күнде егер келмесең,

Гүл жүзімді көрмесең,
Гөҳиқаттан табарсың,
Перилерді излесең,
Қарқара барда, дәуран жоқ.

Зар жылаймыз қуда деп,
Қырқ күнімде келмесең,
Өзім түге қырқ жигит,
Көшіп кеткен журтым жоқ.

Лалы-маржан, бул маржанда сәдепті,
Душпанларға сиз бергейсің азайты,
Көп жыласам мәрт жолыңа кес болар,
Кете берін, бизлер бердік жуапты.

Бул сөзлерді айтып болғаннан кейін, қырқ жигит атланып
жолға рауана болды.

Перийзат ярымыздың қаласы, үлкен мұнарасы көрнермекен
деп қырқ жигит қыял етті. Артына айланып қарап тұрса, әуели
қызыл-жасыл көрінген қала, соң көк мұнар болып көрінді.
Қырқ жигит қыял етті, бизлер киятқандағы қызыл көрінгенлігі
бизлердің киятқандағы шаһ-шауқәтімиз екен. Енді көк мұнар
болып тұрғанлығы бизлердің ярымыз, я өлі келгей, я тири кел-
гей, деп матам тутып отырған екен, деп қырқ жигитінің кеули
хош болып, Қобланға қарап бир сөз айтты:

— Минген бедеу дағыстансыз ел көрмес,
Өзі душпан бир қуданы бир билмес.
Кел ҳа, Қоблан, ат қосалы майданда,
Пери атына тоқал аты тең келмес.

Сауаш болса бедеу жалын өрели,
Перийзат пенен ойнап, дәуран сүрели,
Пери атына тоқал аты тең келмес,
Кел ҳа, Қоблан, ат шабысып көрели.

Сонда Қоблан сөйледі:

— Миндим бедеу ғажжа-ғаж,
Душпанға болсын бир сауаш,
Кеулиңіз өссін майданда,
Қырқ жигитім қаша-қаш.
Күнлерім болған бир умыт,
Мәдетті бергей құдирет,
Кеулиңіз өссін майданда,
Қашыңлар бұрын қырқ жигит.
Лалы-маржанлар сәдепті,
Хызметте бауырым кәбапты,
Ат қашырың бул жерде,

Сизлерге бердим жуапты.
Алдыңызды алла ашсын,
Аалияр бердим жуапты.
Таулардың басында қары,
Мәдет бергей бириұбары,
Ат қашырың бул жерден,
Қырқта периннің яры.
Қырқ жигиті Қобланның,
Аттың басын бурады,
Қайрылып қамшы урады,
Периннің берген атларын,

Қайырып жолға салады.
Бирі қашса майданда,
Бирі қуып барады.
Жибер дейди торыша ат,
Жибермейди шөлдерде,
Үстінде бар адамзат,
Қырқ жигиттің кеулі өссін,
Кеулім қайда барады деп,
Көзгененнен торы аттың,
Тартып басын қалады.
Гәһи жүрис, гәһи жорға,
Он екі муқам ойнады,
Перинин берген атлары,
Артқы аяғын тиреди.
Алғы аяғын кереді,
Қоян киби секиріп,
Толықсып ойнай береді,
Табаны тасқа тақылап,
Зәңгілері шақылап,
Толықсып ойнап барады.
Үстіндегі қырқ жигит,
Жабрайыл деп шырқырап,
Жибер дейди торыша ат,
Жибермейди үстінде,
Қырқ жигиттің кеулі өссін,
Кеулің қайда барады деп,
Жибермей басын бурады.
Гәһи жүрис, гәһи жорға,
Он екі муқам ойнайды,

Шашмеден ат суғарып, суғға өзлеринің хәм миңри қанып,
Қоблан қаяққа кетті екен,—деп артына қарап тұрса, бір төбеге
бірден тауға минген Қобланың торы аты, бір майданнан кей-
нінде байдақланып көрінді. Қырқ жигиттің кеулі өсті. Қоб-
ланға бір сөз айтты:

Аттың басын бул майданда бурыстың,
Өзин жалғыз хәкқа жетпей намысың,
Тоқал аты астында бар бәтшағар,
Хәлиң билмей пери аты менен жарыстың,

Әйлеп едің бул жерлерде мунажат.
Хәммеден артықдур сиздегі ғайрат,

Хәлиң билмей пери аты менен жарыстың.
Бир ай шапсаң, ерсе алмас торы ат.

Атлар шаппай бәлент таудың даласы,
Өлсе себил зүрнитсыздың қаласы.
Абрай барда айда, айда Қобланлы,
Қара Қыпшақ Қыдырбайдың баласы.

Буннан кейін Қоблан «тойдырғанның сақалына»—деген бәт-
шағар, деп, астындағы торы атына қарап бір сөз айтты:

— Астыма минген торы атым,
Жауларға жеткей париядым,
Ийене намыс келгенде,
Айлансын Қоблан сенен деп,
Сиздерге намыс келмей ме,
Ырғыңа, ырғы, торы атым.
Тәуекел еткіл, зүриятым,
Азың тислері төрт елі
Жарларда қоян секилі,
Сууларда жылаң мүшелі,
Мисли Зухра секилі,
Мисали алтын кекилі,
Ийене намыс келгенде,
Айлансын Қоблан өзіңнен,
Ырғы, ырғы, торы атым.
Тәуекел еткіл, зүриятым,
Ойларға тиккен отаудай,
Тұяң сулы торы атым,
Қаққан қазық секилі,
Жидигің пүтін торы атым.
Ийене намыс келгенде,
Айлансын Қоблан өзіңнен,
Ырғы, ырғы, торы аты.
Тәуекел әйле зүриятым,
Ол париядан өткендей.
Мойның сулы торы атым,
Жаз күні піскен алмадай,
Көзің сулы торы атым.
Тарта пішкен шанаштай,
Танауың сулы торы атым.
Порымы келген бесиктей,
Омырауларын есиктей,
Ырғы-ырғы, торы атым,

Тәуекел әйле, зүриятым.
Келеплеген жипектей,
Кекилің сулы торы атым.
Қызлардың өрген шашындай,
Жалың сулы торы атым,
Қыздар таққан шашпаудай,
Құйрығың сулы торы атым.
Ийене намыс келгенде,
Саған намыс келмей ме,
Ырғы-ырғы, торы атым,
Тәуекел әйле, зүриятым.
Минген бедеу кер еді,
Пирим мәләткер еді,
Аспанға қарап еснелі,
Гүлдир-гүлдир киснелі,
Пирим деп Қоблан жылады,
Аспаннан келді бес тырна.
Тырна емес, еренлер,
Тырна болып келгенлер,
Ат танапқа қол салды,
Бурмыла беріп қарғыды,
Атқан оқтай қанғыды,
Қошметті есипті,
Ақ кийіктей секиріп,
Жылдырым киби ағады,
Атлар ойнап барады,
Аңламады қырқ жигит,
Қырқ жигиттің жанынан,
Қуудай сыңсып өтеді,
Қанатқа пәрман қылады,
Қара жерге түскенде,
Тау кийігі қуланды,
Қулан менен жарысып,

Ақ кийик пенен шабысып,
Толықсып ойнап барады,
Қоблан қаққа жылады,
Азымдың ауыр шәхәрине.

Буннан кейін Қоблан қырқ жигитті сынамақ үшін, атының ерін алады. Тийіндегі жыртылып қалған жабығын атқа терлік етіп салады. Қайтадан ертлеп алады. Торы атқа қарасаң, зелеп еткен дәттершінін байталындай болып турады. Белінде бір потасы бар еді, қайта-қайта тырыстырып беліне орап буғады. Түріне қарағанда жолда тұрған баспақшының өзі болып тура қалады.

Ендігі сөзді қырқ жигиттен еситіндер: Қоблан қалды кейінде, шыдамады ойынға дөңха-дөн, баса-бас, деп, кейіннен бір жарым күн өткенде ат ойнатып киятырған құсады. Мұны Қоблан көріп жигиттерін сынап, мәртбекен, нәмәртбекен деп бір сөз айтты:

— Ашылған бағда гүлям,
Сайрар шәменде бұлбилім,
Қашқан менен бизлерден,
Қутиларын биймәлім,
Залым ләлалли-ләлалли
Қашқан менен бизлерден,
Қутиларын бийгүман,
Залым ләлалли-ләлалли,
Ашық аты лалазар,
Шәхәріме келдің бийхабар,
Қашқан менен бизлерден,
Қутиларын бийгүман,
Тұрға, тұрғыл бәтшағар,
Қашпай тұрғыл геллеғар,
Сол уақлары қырқ жигит,
Арқадан шамал енді деп,
Ақыр заман болды деп,
Қоблан қайда қалды деп,
Тәжжал қайдан келді деп,
Бедеудің жалын тарады,
Қырқ жигит неге жарады,
Арт бетіне айланып,
Ұай-ұайлап қашып барады.
Атадан жалғыз мәрт Қоблан,
Тұрға-тур деп ат салды,

Ендігі сөзді Қобланнан еситін: Қоблан аттан түсіп, аттың ерін алады, бұрынғы қаддінде атын қайтадан ертлеп алып,

Барса келмес еліне,
Дәруазаның ауызына,
Бір шәшменнің басына,
Қоблан таяр болады.

Батыр минди торы атқа,
Ерлер минди ғайратқа,
Иркилмейді қырқ жигит,
Ұай-ұайлап қашып барады.
Мәрттің кеулі қызықты,
Қызықса, иси бузықты,
Найзаны қолға алады,
Арт құйрығын түймесін,
Ер мийнетім күймесін,
Гөшіне найза тиймесін,
Қырқ жигиттің үстінен.
Бирим-бирим мәрт Қоблан,
Найза сермеп барады.
Бір найзасы тиймейді,
Бәрі бірдей қырқ жигит,
Ат астына құлады,
Қорыққанынан қырқ жигит,
Жығылып бәрі қалады,
Билдирмейді жәниұар,
Ырғып кетті торы ат,
Ақсуудың ол басына
Қуудай сыңсып қонады
Шүкір қылып аллаға,
Сонда Қоблан турады.

кийімлерін киіп, қаддінде келип атының үстінде миніп, әсте жортып киятырыпты. Қырқ жигит хәм көзінің астынан қарап атырыпты. Бәршемізге найза тийіп жарадар болып қалғанда киятқанын көрдің бе деп тоңқылдасып атырыпты. Қоблан нәрсе көрмегендей, хеш билмегендей қырқ жигитіне қарап мынаны айтты:

— Мәхминдер етеди аллздан үміт,
Бизлер жүрміз сизди батыр қостар деп,
Бәршеңіз қалыпсыз аттын астында,
Бұл не зулмат, бұл не қысымет, қырқ жигит?!
Батырлықтан барды найза дәстимде,
Биз жүреміз патшалардың қастында,
Бұл не исдур яранларым қырқ жигит,
Бәршеңіз қалыпсыз аттын астында,
Сауаш болмай аттын жалын тарадым,
Батыр болып не бір күнге жарадым,
Бәршеңіз қалыпсыз аттын астында,
Қырқ жигитлер не тәжжалға ушырадың?

Сонда қырқы сөйледі:

— Атлар шаппай бәлент тауда рауана
Мәдет бергей пири Шәхмарданы,
Жарадармыз айтатуғын арзым бар,
Әсте сөйле қара қыпшақ Қобланды.

Душпанлардың шықсып шәллерде жаны,
Айдап биз қайтпаймыз Азымдың малын,
Қырқ жигиттің айтатуғын арзы сол,
Әсте сөйле Самарқанның арысланы.

Бедеу жалын сауаш күні өріп ек,
Бәріміз де Рустем киби болып ек,
Сол шәхәрге ат ойнатып барып ек,
Барып дәруазаға балта урып ек,
Алдымыз он, кейніміз бес қырып ек,

Нәзер салып дөгерекке қарадық,
Батыр болып хәр бір күнге жарадық,
Алдымыз бес, кейніміз бес қырғанда,
Лалаллы деп бір тәжжалға ушырадық.

Сонда Қоблан сөйледі:

—Бурынғыдан қалған сөз,
Ханнан қайтқан бийлердин,
Бий нышаны боларлар,
Шихардан қайтқан жигиттин,
Бес нышаны балалар

Анда қырқ жигит сөйлейди:

— Атлар салмай өңиримнен,
Сан мың лашкер қол келсе,
Өткермеймен теңимнен
Әсте сөйле, Қобланлы,
Баяғы қууған бәтшіғар,
Келмесин өне кейиннен,
Барып болдық дуушаркер,
Мәдетти бергей бириұбар,
Әсте сөйле, Қобланлы,
Баяғы қууған тәжжалды,
Келеди деген қәушим бар,

Анда Қоблан сөйледі:

— Жаулы көрген қырқ жигит,
Тәжжалды көрген қырқ жигит,
Қырқ жигитим, туынлар,
Бәршен атқа минилер,
Қайда, көрген жауына,
Султанлар басып жүрилдер!
Қырқ жигити турады,

Онда Қоблан сөйледі:

— Салмай басқа жарлықты,
Ким әйлер пейли тарлықты,
Қорықпай жүри қырқ жигит,
Әфел қуда қырық жигит,
Шәхмардан яр болса,
Ким қылады зорлықты,
Хәмпирез тикен кирмейди,
Әжелсиз бенде өлмейди,
Тәуекел етип аллаға,
Султанлар қорықпай жүр —
дейди

Қалаға жақын келеди,

Жауға тийген батырды,
Жау нышаны боларлар,
Неше жерде жара бар,
Қырқ жигитлер сиз маған,
Жау шетинен бер хабар.

Бедеудин жалын тараймыз,
Не бір күнге жараймыз,
Азап-ақырет бергенге,
Қоллар салып беденге,
Сыйпалаймыз, қараймыз,
Қарқара барда, дауран жоқ,
Зар жылаймыз қуда деп,
Бедениме қол салып,
Қарасам жаман жериннен,
Басқа жерде жара жоқ.

Алдын баслап жүреді,
Қалаға жақын келгенде,
Анау көрген шәхәрим деп,
Тәжжалдан қашқан жерим
деп,
Шегинкирей береді

Көзлер таслап қарады,
Көзлер таслап қараса,
Қалмақлардың шәхәриниң,
Қырқ гез муның оры бар,
Қырқ гез жаңа қарғалық,
Асты бетин қаланың,
Гербиш пенен соқтырған,
Және бес мың лабыр бар,
Сыртынан полат жақтырған,
Тоқсан қабат көк темірден,
Қалмақ салған қала бар,
Дәруазасы қоладан,

Аспан менен барабар,
Кимниң аты туларды,
Кимниң аты тексиз ат,

Онда қырқы сөйлейди:

— Нәсилсиз аттын белгисі,
Сүбәси тар болар ма,
Бақайы келте болар ма,
Мойны узын болар ма,
Тауда озған пери аты,
Шәлде озған пери аты,
Қалаға жақын келгенде,
Тоқал баққан торышадан,
Кейин қалып қояр ма,
Айда-айда, Қобланлы,
Шуу-шууәесе де жүрмейди,
Урса қамшы билмейди,
Аспанға қарап еснейди,
Гүлдир-гүлдир киснейди,
Сөйлерине тили жоқ,
Оқыранып болып еңрейди,
Мысал етип торыша ат,
Қобланға қарап не дейди,
Имла менен сөйлейди:
— «Буннан басым бурасан,
Ашытып қамшы урасан,
Хәм атамсаң, әкемсен,
Сабыр әйле, мәрт Қоблан,
Сабыр әйлесен, рахмет бар,
Бий сабырға нәлет бар,
Айлымды шеш, қуунайын,
Еримди алшы, айнайын,
Жүзенимди алшы, аға жан,
Ара, жуусан шайнайын,
Мынау тұрған шәхәрге,
Бир тәуекел етейин,
Өтсем, өтип қалғаным,
Өте алмастай күн болса,
Сизлер менен бизлерди,
Қара жер тартқай қудайым,
Ат-басына күн туўса,
Суулығы менен суу ишер,
Ер басына күн туўса,

Мынау тұрған қалаға,
Ат айдасып көрейик,
Бәсин бар ма қырқ жигит?

Етиги менен суу кешер,
Жалғыз ерге күн туўса,
Басынан кетпес дәрдесер,
Жылай-жылай үни өшер,
Жекке шыққан үйириннен,
Басына күнлер тууғанда,
Қолын кетпес бүйриннен», —
Деп ат зибаны байланды,
Айылын шешти, қуунады,
Алды ерни, айнады,
Жүзенин алды торыша аттын,
Арадан жуусан шайнады,
Қайтадан ерди салады,
Жунтан айыа шалады,
Жарақларын мәрт Қоблан,
Ат үстине бәнт қылып,
Ат үстине минеди,
Шуу деп қамшы салады,
Қырқ жигити Қобланың,
Тамашаға бир қарап,
Тамаша қылып турады,
Бир мәртебеде урады,
Тәуекел етпей жәниұар,
Жаратқанға жылады,
Және мәртлер урғанда,
Расули деп турады,
Үш мәртебе урғанда,
Пирим Шәхмардан деп,
Сонда Қоблан жылады,
Төрт мәртебе урғанда,
Имамлар деп жылады,
Бес мәртебе урғанда,
Шилтерлер деп ах урды,
Алты рет урғанда,
Жылқышы ата пирим, деп,
Оқыранып жылады,
Селлер болып көз жасы,
Қабыл болып тобасы,

Таяр болып келінті,
 —Тарыға көрме балам,—деп
 Қызыр Ильяс бабасы.
 Ат таналқа қол салды,
 Қырқ шилтер ғайып еренлер,
 Қос қанаттан көтеріп,
 Зәңгіден алла салады,
 Пирден мәдет болған соң,
 Мәртлер миінген торыша ат.
 Бұрыла беріп қарғыды,
 Қайрыла беріп ырғыды,
 Атқан оқтай қаңғыды,
 Ат қуйрығын түйдирмей,
 Мәрт еңбегін күйдирмей,
 Төрт аяғын торыша ат,
 Қарғалыққа тийдирмей,
 Ушып барып жаныуар,
 Қызыл құмның үстине,
 Қуудай сынсып қонады,
 Қырқ жигиттің атлары,
 Хақ деп бұл да ырғыды,
 Я қалаға жете алмай,
 Я кейінге кете алмай,
 Себил қалғыр қаланың,
 Қәндегіне қырқ жигит,
 Бәрі теңдей жығылды,
 Қырқ жигиті Қобланның,
 Бир мәсләхәт қылады:
 —Биреу атып сала ма,
 Я лабыр таслап қыра ма,
 Алла деп шауқым салайық,
 Қоблан жүрсе не ерде,
 Тусында жүріп қырқ жигит,

Буннан кейін сол күні мийман болып, азан менен тұрып атын
 зәртен-зәбертен ертлеп алды. «көп қорқытады, терең батырзды»,
 — деген, жанынан қорқып, ийманын айтып, қазаға ыразы, бәлеге
 сабыр қылып Қоблан отырды.
 Ашыру дүпел атылды, ләшкерлер Қобланның үстине қарап,
 қаладан шығып шұбырды. Ат тозаңынан шаң шыққан күні күні
 тутылып, қараның зимистан болды, Қоблан жатқан шәшменнің
 сыртынан қалмақлар алпыс қабат құрсап турды. Мәсләхәт етті
 «Бұл келген баланы услап алайық. Көбікші патшаға базарлық
 қылайық, таяқ урмай, жара салмай, баланы услап алайық», деп

— Мынау орды жағалап,
 Біз де алла сәлиийқ.—
 Ден мәсләхәт қылады.
 Замана муқам дөңдирді,
 Пырағы оттай сөңдирді,
 Мәрт келді деген хабарын,
 Мынау тұрған душпанлар,
 Әлде қайдан алынды.
 Қалмақлар жәм болыпты,
 Аппақ шатыр, ақ шатыр.
 Қалмақ деген толып атыр,
 Есабы жоқ қалмақлар,
 Қаладан гүлөп киятыр,
 Нешше бір палұан киятыр,
 Қолларында ай балтасы,
 Не бір палұан жүріпті,
 Мойнында темир алқасы,
 Не бір палұан киятыр.
 Доңыздың жақ терісінсін,
 Исленген бар қалқасы,
 Ғашыр миінген нешшесін,
 Атлы душпан қырқ мыңы,
 Арқада миінген қырқ мыңы,
 Есабы жоқ көп душпан,
 Қаладан гүлөп келеді,
 Атадан жалғыз мәрт Қоблан,
 Түнде тийсем қалмаққа,
 Нәмәрттің иси болар деп,
 Өзін сақла сухбан деп,
 Пирим Шәхмардан деп,
 Бир қудаға сыйынып,
 Сол шәшменнің басына,
 Батыр Қоблан қонады.

келесті. Батыры алдында тұрып, нәмәрти қашпаға таяр болып,
 Қобланның үстине жүріс қылды. Әне көптің айбатынан қорқып,
 Қоблан бір сөз айтты:

— Ат мойнына таққан тилладан тумар,
 Болмағайман душпанларға қоры-зар,
 Жалғыз едім, мәдет бергіл, сыйындым,
 Жоқтан бизди бар әйлеген бириұбар.

Бәрінен халық етіп жаратқан алла,
 Душпанларға қыла гөрме мұптала,
 Жалғыз едім қууат бергіл, сыйындым,
 Алланың хәбибін расулы алла.

Атың Қызыр Ильяс жәхәнге белли,
 Жалғыз өлсем паяны жоқ мәңзіли,
 Жалғыз едім, мен сыйындым сизлерге,
 Мәдет бергіл бизге Ибраһим Қалийли.

Ат сүрінген бәлент тауда қыя тас,
 Бизге дәркар болды қайтпас қарындас,
 Жалғыз едім, мәдет бергіл, сыйындым,
 Шөлдердің ийесі Қызыр Ильяс.

Сергиздан етпей бизлерди душпан,
 Бұл душпаннан қутыларым көп гүман,
 Разы бол бизлер дейін жалғызға,
 Жылап қалған екі бірдей ата-анам.

Қалып едің бизге жылап интизар,
 Тууысқансаң, сеннен бөтен кимім бар,
 Енді қайтып көрмеклігім бийгүман,
 Разы бол тууысқаным Қансулыұ.

Жылап турды мәхмин едің баласы,
 Рәхим етіп сонда қадір аласы,
 Сонша жылап тұрған уақта Қоблан ер,
 Таяр болды Қызыр Ильяс бабасы.

Буннан кейін батыр ер,
 Ат қуйрығын түйеди,
 Бадаһа көзді кийеди,
 Душпанлар көп, мәрт жекке,
 Жекке басы тәнха өзі,

Бир қудаға сыйынып,
 Қалмақларға тийеди,
 Алдым бийік, артым жар,
 Айланбаққа жерім тар,
 Жығылар болсам бириұбар,

Кырк жигит сонда ат салды,
 Исемди өзүн оңла деп,
 Төртти тийди бир жақтан,
 Бесн тийди бир жақтан,
 Оны тийди ҳәр жақтан,
 Қайтпа батыр, қайтпа деп,
 Қоблан атлы бул батыр,
 Саза жиберди кубла беттен,
 Тайынбайды қырк жигит,
 Белли урыс қылады,
 Ханның алған азадасы,
 Күн көрмеген шаҳзадасы,
 Жер баспаған бегзадасы,
 Тар кемедей қилтылдап,
 Геушлері сылтылдап,
 Латманат деп зар жылап,
 Көпке менен қашып барады,
 Қызыл тууын қыйратты,
 Жасыл тууын жайнатты,
 Ортада бедеу ойнатты,
 Сан мың қуддан аўла болды,
 Кырк жигиттің айбаты,
 Тайынбай урыс қылыпты,
 Мына мөхмин зүрияты,
 Бөри тийген қой киби,
 Бир шетинен сулатты,
 Бул не деген тәжжал деп,
 Сонда қалмақ жылапты,
 Кырк жигит қыял ойлайды,
 Қайда екен патшасы,
 Бул қалаиң олжасы,
 Арт бетіне қырк жигит,
 Нәзер таслап қарапты,
 Керегеси гертле алтын,
 Уығы бар сап гүмис,
 Шаңырағы дәндинан,
 Ҳәр үзигін орданын,
 Ақполаттан жаптырған,
 Туұырлығын орданың,
 Ақ темирден туттырған,
 Үш тоқсан баслы боз орда,
 Байдақланып көринген,
 —Мында екен патшасы,
 Қалмақлардың дүньясы,—деп,

Ат салады қырк жигит,
 Ат ойнатып барады,
 Барып қоршып алады,
 Ақ найзаның ушы менен,
 Ақ үзикті көтерип,
 Мынау үйге қарады,
 Үйге үңилип қараса,
 Жау-жарағы сайланған,
 Табриздің тасына,
 Ала аты бәйлейген,
 Алтмыш батман амулды,
 Сексен батман шүй темир,
 Тоқсан батман сом темир,
 Алтмыш батман герданды,
 Ол басына дастанған,
 Үйдің ишін кең болған,
 Кереге менен тең болған,
 Көп арқардың терисін,
 Липасы менен тең болған,
 Үлкенлігін муннан бил,
 Женинің ушы кең болған,
 Атасы екен заңғардың,
 Мурты ұзын Буұрахан,
 Буұраханнның перзенти,
 Азыұлыдай енеғар,
 Көбиклидей бәтшағар,
 Тостағандай толы көз,
 Аударылып қарады,
 Көзін ашқан уақытта,
 Булт көшкендей болады,
 Секирип жайдан турады,
 Ала атына минеди,
 Ийинің сиккип салады,
 Амуғын қолға алады,
 Кырк жигитке сөйледі:
 —Ғариплер, болдым бийқарар,
 Бизлерге болдым дуушакер,
 Арт бетінде уллы шәхәр,
 Сол шәхәрди берип ем,
 Бул қаламда, қәнекей,
 Нениз бар еди, енеғар,
 Тура-турын, бәтшағар,
 Минген бедеу желіп ем,
 Арт бетімде уллы шәхәрим,

Сол шәхәримди берип ем,
 Мийман деп сыйлап жүрип ем,
 Турқа-турғма заңғар!—деп,
 Кейинне ат салады,
 Онда турып қырк жигит,
 —Арқадан самал енди,—деп,
 Ақыр заман күнді,—деп,
 Қоблан қайда қалды,—деп,
 Бизге таяр болды,—деп,
 Иркилмейди қырк жигит,
 Ұай-ұайлап қашып барады,
 Кейиннен дәулер қалмады,
 Анда Қоблан сөйледі:
 —Хәмірсиз тикен кирмейди,
 Әжелсіз бенде өлмейди,
 Тәуекел алла етейик,
 Қорықпа султан тур!—дейди,—
 Алаладан әйлеген үміт:
 Қорықпай турың қырк жигит!—
 Тыңламады қырк жигит,
 Онда Қоблан налыды,—
 Атадан жаратсаң беслерди жарат,

Ол уақыттың бақадырлары әуелі жол болсын сарасып, сонан соң ғайрат қылысар еди. Жасы уллы Көбикли, Қоблан ба-
 лаға қарап бір сөз айтты:

Мәрт Кобланды көреді,
 Ғарқылдап кеп күледі,
 Күле сөйлей береді:
 —Ашылған бағдың гүлісен,
 Қай шәменнің бұлбилісен,
 Қайсы байдың улысан,
 Қай тәңірдің қулысан?
 Атыңды айт та нәслиңди айт,
 Кимнің ұлы боласан,
 Атын кимлер боларсаң?
 Анда Қоблан сөйлейди:
 —Ашық оты лалазар,
 Алаладан басқа кимим бар,
 Ат сарасып биз бенен,
 Жол сарасып биз бенен,
 Қызлар берип, қыз алға

Ялғызды жаратпа, тәсларды жарат,

Атасы алтау туғғанын,
 Аты жолда қалар ма,
 Төрени қолдан берер ме,
 Кырк жигиттің ишине,
 Емшеклесім ғамхорым,
 Туұысқаным бар болса,
 Бизлер киби жалғыз ер,
 Ортада бозлап қалар ма,
 Бұрынғыдан қалған сөз,
 Ийт ебейден қорқады,
 Ебей ийттен қорқады,
 Қалмақ үйген сарқопқа,
 Торы тайын тартады,
 Секирип минди торы атқа,
 Мәртлер минди ғайратқа,
 Көбикли менен мәрт Қоблан,
 Екі бірдей сол палуан,
 Азыұдың азыр шәхәрінде,
 Қарсыласып барады.

Қудамбедін енеғар?
 Ашылған бағдың гүлімен,
 Мен шәменнің бұлбилімен,
 Нурдың қара тауында,
 Қозы гүзар, қой гүзар,
 Жылан өткен тауында,
 Шақан улы Ақшахан,
 Ақшаханның халқында,
 Сақалы буұрыл болғанда,
 Үні тарғыл болғанда,
 Әуліе қоймай тілеген,
 Масайық қоймай түнеген,
 Қорасанға қой айтып,
 Әуліеге ат айтып,
 Түйедей шөккен көк тасқа,

Қуусырыққа түнеген,
Түнегенге хақ берген,
Қыдырбайдай байлардың,
Бір жаратқан алладан,
Тілегі алған ұлыман,
Сізлер киби душпаннан,
Әжесім жетсе өлмекпен,
Дін қылышын қалмаққа,
Қамақты динге салмаққа,
Ат ойнатып келгенмен,
Менің атым сорасан,
Сендей киби душпанға,
Тәжжал Қоблан боларман!
Анда тұрып Көбикли,
Мыйығын тартып күледі,
Қобланға тағы сөйлейді:
— Садаған сенің кетейің,
Қалмақ құрысын, нетейің,
Хәуес асым, боз қозым,
Ноғайлы елдің мийбасы,
Сау-саламат бармысан,
Бір көрегім етейің,
Минген бедеу желіп ем,
Мен барайын дегенде,
Астрахан атлы теңізден,
Мен өте аламай жүріп ем,
Әжел айдап келдің бе,
Мийнет айдап келдің бе?! —
Алтымыш батман амууды,
Көтеріп қолға алады,
Ийіншіне силкип салады,
Өлер жерін усы деп,
Тас төбенің тусы деп,
Көк желкеңнің үсті деп,
Хауалатты амууды,
Батыр қалқан тұтады,
— Әуелі қуда, Кәмбил пир,
Пирим, — деді, — жылады.
Амуу келип шық етті,
Ат басындай сом жүрек,
Сарайында туулады,
Амууды жулып қолға алды,
Тартып алып жерге урды,
Дәуге қарап умтылды:

— Атаңа нәлет, кул! — деді, —
Сен де динге ең — деді, —
Таныдың ба сен — деді, —
Танытайын мен — деді.
Алаңғасар әліп дәуді,
Бөке дәудей батырды,
Жер менен жексен еткенмен,
Мингенмен аттың белине,
Алла дейіп ат шапсам,
Кім шыдайды деміме,
Тез мусырман бол! — деді, —
Ийман келтір қызыл бас.
Мен — мендурман, мендурман,
Менменликке бел қойған,
Бәлкі қара ердурман,
Өзім деген адамға,
Түуесілемес көндурман,
Достың отын сөндірмеймен,
Душпан отын жандырмайман,
Менменлик етсен, ондырмай-
ман,
Менменлик еткен душпаным,
Төбесіне қойылған,
Тоқсан батман шүй темир,
Шойын амуу мендурман,
Танытайын мен, — деді, —
Қандарың Қоблан мен, — деді.
Анда тұрып Көбикли,
Қандарың деген ғақытта,
Ғарқылдап тағы күледі,
Күле тұрып сөйледі:
— Ат сүрінбес тас, — деді, —
Ағыздың көзден жас, — деді, —
Жанағы айтқан сөзің бар,
Жәниет деген сөзің бар,
Атаңа нәлет қышпақты,
Муштайында бұлардың,
Айтқан сөзі салмақты,
Алайың сенің жаныңды,
Ишейің суудай қаныңды,
Қудалараз сен едің,
Кім айтар екен ийманымды!
Анда Қоблан сөйледі:
— Атаңа нәлет, кул, — деді, —

Ладаң болсаң сен, — деді, —
Кас батырдың белгісің,
Келгенің жолын сораса,
Тезек пенен алысар,
Күші жетсе, өлтірер,
Мийнет болса, көндірер,
Сендей мәртке миясар,
Келгенде таяқ ұрмақты,
От басында отырып,
Ұрысқан ол қатынның,
Исі емес не, гелзегар,
Ердің иіні қыл, — деді, —
Ладаң болдың, сен, — деді,
Ат үстінен келеді,
Манау тұрған Көбикли,
Атадан жалғыз Қобланға,
Бүркіттей пәйке салады,
Қоблан алды жағадан,
Дәулер тутты жағадан,
Амуудың ауыр шәхәрінде,
Есабы жоқ көп қалмақ,
Тамашаға қарады,
Алысады ортада,
Екі бірдей сол палұан,
Ыныранып гүрес салады,
Көбикли менен мәрт Қоблан,
Тежедейің тиресті,
Айғырдайың шайнасты,
Қораз киби жулысты,
Қошқар киби дүгнесті,
Тыңбай екі палұанлар,
Бір ярым күн алысты,
Мұрады қасыл болмады,
Қалмақ хайран қалыпты,
Алла деген сестіңе,
Келген екен Көбикли,
Қобланшының қасына,
Хайран қалды қалмақлар,
Екі мәрттің иініне,
Екі бірдей қаназат,
Шыдамады, дедилер,
Көбикли менен мәрт Қоблан,
Екі дәудің күшіннен,
Дізеден құмға киреди.

Аттан жерге түседі,
Қоблан алып жағадан,
Дәулер алып жағадан,
Анда тұрып Көбикли,
Ыныранып жанбас урады,
Қозғалмайды Қобланлы,
Қоблан жанбас салады,
Түрлі хәмел қалмақты,
Бұрыңғы бір жол болып,
Палұанлардан қалады,
Жығыса алмай турады,
Екі ярым күн болғанда,
Дәудің қолы қызықты,
Қызықса иіні бузықты,
Нар бұурадай ыныранып,
Жарылған муздай гүңгүрешіп,
Мойнынан шырым алады,
Сырттан жанбас урады,
Қара талдай қайысып,
Бақайы хәм майысып,
Басы жерге тийгенде,
Жығылар жерін гөзледі,
Зордан өзін алады,
Атадан жалғыз Қобланды,
Баспалатып барады,
Жұп жағадан алады,
Иштен шалмақ болады,
Қара талдай қайысып,
Бақайы да майысып,
Басы жерге тийгенде,
Зордан өзін алады,
Атадан жалғыз балаңы,
Баспалатып барады,
Белінен тарақ алғанда,
Дәулер зорлық қылғанда,
Атадан жалғыз мәрт Қоблан,
Кәмбил пир деп жылады,
Бабам Қызыр Ильяс деп,
Бала турды шырылдап,
Селлер болды көз жасы,
Қабыл екен тобасы,
Хәзір болып келипті,
Қызыр Ильяс бабасы.

—Тарыға көрме Султан, —
деп, —
Жалғыз балам Қоблан, —
деп, —
—Келдің бе жаным пирим, —
деп,

Сонда Қоблан жылады,
Атаңа нәлет мына дәу,
Келген пирди көреді.
Пирге қарап сөйледі:

—Бір гүл едим, ашылмадым дағы сол.
Мәхминлерге шубқа дейді дурмыс жол,
Себеі неге мұсылманға бұрасаң,
Пирлер болсаң, еккімізге бірдей бол.

Кімселердің шөлде болар паяны,
Дәруиш болған бәсе билмес дуньяны,
Себеі недур мұсылманға бұрасаң,
Иман алып бермес сізге мұсылман.

Қурықтаң жинишке даладай мойныма,
Қим шыдайды мендей дәудің ойынына,
Себеі недур мұсылманға бұрасаң,
Азалақ әйлеміз залым дийуана.
Азалақ әйлеміз залым дийуана,
Сендей пирдің сәллен түсер мойныңа.

Алыстаң көрінген таудың пәси емес,
Адам қарап қылған мәрттің иси емес,
Пирлер болсаң еккімізге теңдей бол,
Ара турмақ сендей пирдің иси емес,

Қызыр Ильяс бабасы,
Көзінен ғайып болады,
Екеуіне тең тұрады,
Шахмардан бабасы,
Мәхминлерке бұрады,
Еккісі шар болады,
Шахмардан бабасы,
Гүркіреген дәулердің,
Ол үстінде салады,
Қолына қанжар алдырмай,
Хақ деп қанжар ұрдырмай,
Астында жатқан Көбіккі,
Атадан жалғыз Қобланың,
Белінен тарақ алады,
Аш бұрадай ыңыранып,

Дәулер қыса қалады,
Дәудің қысқан билегі,
Искенжедей болады,
Бауыры оттай күйеді,
Ал мұрнынан қызыл қан,
Қара жерге сийеді,
Әнардың ғана суындай,
Қара тастың үстінде,
Шырпылап барып тийеді,
Мәрттің минген торы аты,
Кәпір дәудің ала аты,
Соның менен торыша ат,
Шайнасып олар тұрады,
Дослығын хайуан биледі,
Дәудің минген ала атын

Шайнауы менен өлтирді,
Жан-жағына қарады,
Көре алмады Қобланды,
—Айрылдым ба Қобланың!—
Деп жаныуар жылады.
Ортаға өзіні урады,
Көздер таслап қарады,
Ақша жүзі албырап,
Тулымшағы салбырап,
Дәу қолында көрінді,
Қоблан атлы жалтырады,
Екі көзі жаудырап,
Хаслы хайуан демесең,
Қасына келді зар әйлеп,
Ағасын жеті айланды,
Хайуаға қарап еснелі,
Гүлдир гүлдир кінелі,
Оған қалмақ түспейді,
Жаздырыу үшін Қобланды,
Дым билмеген қалмақтың,
Ол бармағын жаныуар,
Ғашыр-ғашыр тиселейді.

Тасқа тийген темирдей,
Азыуы қайта береді,
Атана нәлет Көбіккі,
Атадан жалғыз Қобланды,
Қатты қыса береді,
Қорасанның күші бар,
Ол полаттың ушы бар,
Жаздырмайман Қобланды,
Қос сәдделеп жаныуар,
Төбесіне тебеді,
Тасқа тийген темирдей,
Дойнағы қайта береді,
Дни билмеген кәпір дәу,
Атадан жалғыз Қобланды,
Қатты қыса береді,
Жаздырмасын биледі,
Ағасын жеті айланып,
Сіздер өлсең, биз ырза,
Билер өлсек, сен ырза,
Ырза болып, Қоблан, деп,
Қолтығына бас қойып,
Оқыранып бозлады.

Буннан кейін Қоблан тақаты болмай, торы аттың жылап
жатқанына бір сөз айтты:

—Дәудің дәсти болды менің паяным,
Құрбанлық әйлейін бір шийрін жаным,
Не себептен оқыранып сөйлейсең,
Тилиң болса, сөйлесеңе хайуаным.

Бузылмағай менің енді мұратым,
Душманнан қайтпаған күшлі ғайратым,
Не себептен оқыранып сөйлейсең,
Тилиң болса, сөйлесеңе торы атым.

Ат шомылған бул майданда қия тер,
Дәртім болды сенде жылап бес бетер,
Тилиң болса, сөйлей бергіл жаныуар,
Я жабырайыл сол хайуанға зибан бер.

Ат салмаған бәлент таудың гүлі жоқ,
Хайуан аттың бул басында қайғы көп,

Жылай берди оқыранып торыша ат,
Жаныуардын сөйлерине тили жоқ.

Сауаш күни бедеу жалын тарайды,
Хаслы хайуан не бир күнге жарады,
Қырк жигаттен бир көмекши бар ма деп,
Жан-жағына нәзер таслап қарады.

Қалмақ шыққан ақ жасырадан туу алып,
Қалмақтардың үлкен тууы қозғалып,
Қырк жигит майданға қашып жөнепті,
Төртін бір жерден, бесін бір жерден ат салып.

Аға дерге жалғыз қостар жоғынан,
Жатыр Қоблан дәу қолында таулаып.

Көмекши жоғын ат билди,
Дәулер ушып жаратқан,
Бұлыңғардың тауыны,
Үммет ушып жаратқан,
Сейдимханның улы еді,
Қобланның қайын ағасы,
Құртқаның жалғыз ағасы.

Батыр туған Қараман,
Қарамандай арыслан,
Бүйерден оның шәхәрі,
Бір арым айлық жол еді,
Үш күн жолға мәскан әйлеп,
Кетпеге қылды ықтыхат,
Құртқа баққан торыша ат.

Буннан кейін, Қоблан қараса, аттын кетейін деп турғанын
көріп, қырк жигиттерге бір жууан айтты:

— Мәхминмен, алаадан әйледім үмйт.
Бендем дегей халық әйлеген құдирет,
Қостарсыз жалғызбан, айтар арзым бар,
Арзымды есеп жан жолдасым қырк жигит,

Ол мешіп үстінде еді айбатым,
Нәзеп келер жоқты улым, зүриятым,
Саған айтар нәсіхатым қырк жигит,
Жибермегіл, ұслап хайуан торы атым.

Айралықтың жәбири жаман өтпесін,
Біздей болып хеш ким мийнет шекпесін,
Жибермен, ұслаптар хайуан төресін,
Хайуан жылап елі-халыққа кетпесін.

Сақалы бұурыл болғанда,
Үні тарғыл болғанда,

Атам еді Қыдырбай,
Басына қайғы салмасын.

Енем еді Бөзкемшир,
Ол да ұайран болмасын,
Қарындасым Қансулай,
Баурына отлар салмасын,
Алған арым Құртқа жан,
Жүзіне жара салмасын,
Қара шашын жаймасын,
Душпаным көрсін, қуғансын,
Достым көрсін, жыласын,
Өзгенімді халық билесін,
Тилегің болсын қырк жигит,
Бөктергіге байланлар,
Ақ гиреуке сауытым,
Ер басына бәнт қылып,
Испихан семсер қылыным,
Хош тынлаңлар жигитлер,
Тыламады қырк жигит,
Бермеді сауал бір жигит,
Қырк жигиттен мәрт Қоблан,
Қайран жоғын биледи,
Ағасын хаққа таңсырып,
Өз қуырығын өзіне,
Қамшы қылып торыша ат,
Кийіктей мойнын бурады,
Жанына қысым қылады,
Қараманның халқына,
Сәхәр ұақта жөнеди,
Қанатқа пәрман қылады,
Ғәһи тауда, ғә шөлле,

Торы ат ойнап барады,
Үште мезгіл жүреді,
Жете алмай барады,
Жай тасындай жайнады,
Суұлығын ғарш-ғарш шайнады,
Ақ кийік пенен шабысып,
Сондай жәбир қылады,
Беште мезгіл толғанда,
Удлы тауға минеди,
Нәзер көзін салады,
Шапқан бедеу сүрінген,
Үш жүз орда жигитлер,
Енді қатар тигілген,
Беррегиректе қос орда,
Бузылықсы сол орда,
Байдақланып көрінген,
Хайуан қыял ойлады,
Қараусынан қайғым көп,
Қайғылы басым нетейін,
Кимнің үйі болса да,
Бір майдан тоқтап иркіліп,
Демимімді алып кетейін,
Қарамандай арысланның,
Жолын сорап өтейін,
Шауып барды жәниуар,
Ақ орданың алдында,
Барып ол тоқтап тұрады,
Босағаға бас қойып,
Оқыранып жылады.

Бұл орда Қараман арысланның ордасы еді. Қараман арыслан
песін оқып отыр еді.
Гүңиренген хауазды еситіп, майданға жууырып шықты. Торы
атты көрді. Аяғы жерге мұнасіп емес екен деп астына бір өре
текеймет таслады. Төрт аяғын көкке доландырып ат жатты.
Нешше саат арадан өтті. Қалды деп, оқыранып, Қараманның шийрін
бас урып, «ағам дәу қолында ким түсінсін, Қараманның жанына
бар еді. Хайуанның зибанына ким түсінсін, Қараманның екі жананы бар еді.
жанына от түсті, Қарамандай арысланның

Оны шақырып алады:
— Хау жанана жанана,
Қарамандай арысланның,
Құрыды халы-дәрманы,

Бұл кеткеннен кет,—деді.—
Жолды мәскан ет,—деді.—
Қыдырды жеті көрген,
Тоқсан жасына келген,

Билсе билер хан енем,
Көкпен кемпир жан енем,
Хан енеме бар,—деди,—

Көкпен кемпир анамды,
Жананлар, алып кел,—деди.

Ол уақыттын келиндери атасын баба дер еді, енесін мама дер еді. Кемпирдің жатқан үйіне барып, алтын есігін түріп, түмстен босағасына тоғыз мәртебе бас ийіп, сәлем беріп, кейін басып, әдеп-иқрам менен тұрды.

Төрте жатқан анасы, Көкпен кемпир мамасы, келиндерін көріп бір сөз айтты:

—Мәдетті бергейлер халық еткен алдам,
Сенлер келип қурылғанды зымистан,
Себил қалған босағамды басыпсаң,
Не арзың бар, хызметің не, келин жан?

Шашың таллап он төртінде өрілер,
Самарқанда бар, алыс жерден көрінер,
Себил қалған босағамды басыпсаң,
Не арзың бар, хызметің не, келиндер?

Шөлді мекен қылып және жүргендер,
Сөзді айтар анығынан билгендер,
Себил қалған босағамды басыпсаң,
Не арзың бар, хызметің не, келин жан?

Оннаң кейін кемпирге келин бір жууап айтты:

—Талаң болған бул дүнямда дүнья-мал,
Сергиздан етпегей биздерді жаббар,
Мендей келин айтатуғын арзы бар,
Гүналарым кешіре гөр, мама жан.

Беккем болғай енді салған қаламыз,
Қарап болмағайлар бизін панамыз,
Қулағың сал, тыңла айтқан сөзімді,
Гүналарым кешіре гөр, мама жан.

Сиздерге әйлеймен келип ықтыхат,
Жалғызыңа бергей сизін күш-қууат,
Келмейік деп әйлеп едік бір қыял,
Перзентіңе бозлап келді бір торы ат.
Келген аттың тобығының мені бар,
Келмейік деп әйлеп едік бір қыял,
Танымайды келген атты Қараман,

Адам сүтін емген мәгер жаныуар.
Келип соны көрсін, деди, жиберді,
Сизді ана келсін, деди, жиберді.

Анда кемпир не деди:

—Көре алмайман бәдент таудың төбесін,
Маманың кетірді ақылы-есін,
Абырай барда бар кете бер, келиндер,
Бағың едім қайсы байдың бийесін.

Анда келин сөйледі:

—Шашың таллап он төртінше өрмесен,
Құллық еттік енді ана сөйлесен,
Танымаймыз келген атты, мама жан,
Келген атты өзің барып көрмесен,
Ендігісін ана өзің билесен.

Анда кемпир сөйледі:

—Айралықтың жәбири жаман өтті ме,
Ғаррылығың жоқ мийнетке шатты ма,
Танымайын келген атты келиндер,
Үш перзентім, шыққыр көзің шықты ма?
Ашылмайын таза гүлің солмасын,
Хәр деміңді дақтың өзі онласын,
Танымайын келген атты келиндер,
Келген ол ат Құртқам аты болмасын.
Хәм хайуаны, хәм зүрияты болмасын.

Үш жыл болды келиндер,
Қоблан атқа мінгелі,

Бір жарым жыл болыпты,
Нардай күшке толғалы,

Жалғыз балам жас жетпеген жас еді,
Жас та болса аз ғана елге бас еді,
Жас күнінде Азыұлыға бұйырды,
Сорлы балам Ақшахан менен қас еді.

Бір ярым ай толыпты,
Азыұлыға келгелі,
Житирма күн болыпты,
Душпанға сауда салғалы,
Жеті күндер болыпты,

Бір бәлеге дуушар болғалы,
Үш күн тамам болыпты,
Мәрт Қобланың өлгені,
Бір ярым күн болыпты,
Маманың усы көргені.

Өлген болса Қобланың,
Алсын дейди сүйегін,
Тири болса ерлерге,
Берсин дейди көмегін,
Құртқа баққан торы аты,
Хәм ағамды, хәм дайым,
Аяғайдағы құдайым,
Көмекши тилеп келипти,

Келинлер маманы қолтықлап көтеріп, Қарамаң отырған боз ордағы апарды. Торыша ат қыял етті. Қараманды таслап, Көклен кемпір мамасының дизесіне басып қойды. «Ағам дәуде қалды», деп оқиранып жылай берди.

Кемпір қыял етті, төрімнен гөрім жууық болып отырғанда, гөрім жалған болмасын деп, аттың саурысына урды, ырғып жайынан турды. Мойнындағы тумарды жулып алды. Хатын оқып қараса, онда қыпшақтың заты бар, Қоблан менен ол Құртқаның аты бар, кемпірден кетіп ықтыяр, Қарамаңға қарап айтқаны:

— Мен жылайман өз халыма зар-зар,
Жалғызыма мәдет бергей бириубар,
Мендей көбаң бас пананнан айлансын,
Абырай барда атлан тезирек, Қарамаң.

Минген бедеу дағыстанда желипти,
Жанған шамың самал үріп сөнипти,
Абырай барда тезирек атлан Қарамаң,
Инің Қоблан Азыұлыға барыпти,

Көбиклидей дәулерден,
Барғаннан сон өлпти,
Я болмаса, шырағым,
Дәуден қысұмет көрипти,
Өлген болса Қобланың,
Алсын дәуден сүйегін,
Тири болса ерлерге,
Берсин дейди көмегін,

— Өмірім өтті бул дүньяда бийәрман,
Мәдетти берген деп жаратқан сұхбаң,
Өлгенде де мен Қобланға бармайман,
Қоблан қурысын, айта көрме, ене жан,
Аспаннан танабы, жерден тиреуі,
Өлгенде ким болар елден сорауы,

Белимде мәдет қалмады,
Диземде қуғат қалмады,
Сол ислерди көргели,
Хау келинлер, келинлер,
Зәуре анлы келинлер,
Маманың жаны құрбанлық,
Қолтықлап сүйеп жүринлер.

Құртқаның баққан торы аты,
Хәм ағамды, хәм дайым,
Аяғайдағы құдайым,
Көмекши тилеп келипти,
Абырай барда жалғызым,
Атланың деп еңирепти,
Қарамаң сонда сөйлейди:

Өлгенде де мен Қобланға бармайман,
Саған күнп бедеу жалын таратпай,
Достыңды күлдирип, дүнипан жылатпай,
Бизлер кеттик Булыңғырдың тауына,
Алып кеткен қаналасым Құртқаны,
Биз келгенше қырқ күнлерге қаратпай.

Онда кемпір сөйледі:

— Күйеу боп келген бул елге,
Қадесін берди жеңгене,
Сизлер балам болғанда,
Жан ишінде шийриним,
Жанымды алған раушаным,
Перзентім сеннен кембеңи,
Ол келгені, шырағым,
Мәрт келгені емес пе,
Атлан, қәне, бул жерден,
Жүермек!—деп еңиреди.—
Атланбасаң, қарағым,
Разы емеспен, шырағым,

Бул қылған сенің исіне,
Тоғыз айда, тоғыз күн,
Ол көтерген күшіме,
Мұзлы бесік таянып,
Сәхәр тұрып оянып,
Әллиүлеген сесіме,
Сестім түүе, шырағым,
Разы емеспен Қарамаң,
Қызыл қаннан айырып,
Сізге берген сүтіме,
Бир қуданың алдында,
Дауагерің боларман.

Ол сөз айтылып болғаннан кейін Қарамаң айтты «Қобланға бармас едім, сүтінди айттың, шарам жоқ. Ана, пәтияңды бер!» —деді. Анасы пәтиясын берди. Қарамаң арысланның Булыт ат, Сағым ат деген екі аты болатуғын еді. Екеуін хәм тулпар еді. Қанатлы қустан қалмайтуғын еді. Булыт атын миніп, Сағым атын жетекке алды.

Көзгененнен торы аттың,
Ерге басып қантарып,
Ат басшы қыя жиберди,

Көзгененнен торыша ат,
Көклен кемпір мамасын,
Айланып біраз ўақ турады.

Көклен кемпір торы атқа мынаны айтты:

— Шап, торы ат, қызыл гүлдей жайнағыл,
Тас қағып сөгілмей бедеу дойнағың,
Жалғызды хызметкер еттім өзіне,
Бар, кете бер, ақылыңнан, шырағым.

Сизлер келип бизге болды зинистан,
Хәмде жылап келдің бизге алыстан,
Жалғызды хызметкер еттім кейінне,
Өлсем ырза болсын жалғыз Құртқа жан.

Лады маржан бул майданда сәдепти,
Жалғызма берсин алла мәдепти,
Көп жыласам ат жолына кес болар,
Бар, кете бер, саған бердим жуапты.

Мамадан жуап алады,
Торы ат басшы болады,
Қарамаи ерип кейинне,
Атлар ойнап барады.
Еки мезгил толғанда,
Аласып султан кетер деп,
Қарамандай султанның,
Алдын тосып турады.
Жеткермейди Булыт атқа,
Мәрттиң минген торы аты,
Тау үстине жүреді,
Отлайды екен торыша ат,
Тауға шыққан селеуді.
Гәхи ушып, гәхи қонады,
Хайуан қыял қылады,
Ағам барар кейиннен,
Барып хабар алайын.

Бул ат келгеннен кейин, Қоблан қараса, торы атты көрді. Бир шәхәрге барып келгенлигин биліп «Қараманның дийдарын көрсетпей, жанымды алғай, жаббар» деп, бул сөзди айтып жылай берді.

Қараманның Булыт аты, Сағым аты қалаға жақын келді. Бир майданнан Қобланың тәрәпине оң келип турды.

Қобланды көрді. «Дуғры барсам, қолымды салсам, сәлемимді берсем, менің сәлемимді алмаса, ұллы деп, сәлем бермессе, өлиминен жаман дәрт болар. Батырға марапат, сыпайымға сиясат, алымға ишарат, әуел хәрмасын айтып, саўға тилеп көрейин» деп, Қобланға қарап бир сөз айтты:

— Астымда ойнар алуаным,
Яр болғай Шәхмарданым,
Көбикли дәуді жығыпсаң,
Харма харма, Қобланым.
Дәулерди жыққан палуаным,
Басымда қайғы-қудиретим,
Берген истанат қудиретим,
Душпанға зорлық қылыпсаң,
Хәм инимсен, хәм перзентим,

Қобланың қалған жеринен,
Биз барғанша Қобланды,
Саламат қылғай қудайым.
Қарамандай султанның,
Алып тулпар жуапты,
Қараманға қарамай,
Торы ат және жол тартты.
Әкем деди жылады,
Азығдың ауыр шәхәрине,
Атлар жақын барады.
Бул қалаға келеді,
Көзлер таслап қарады,
Мәрт Қобланды көреді,
Тирилигин биледи,
Тирилигин көрген соң,
Оқыранып турады.

Перзентим, харма-харма,
Бедеу минди ұллы тауға,
Шүкир еттим геллең барға,
Душпанға зорлық қылыпсаң,
Қоблан жән, саўға-саўға.
Мәрт Қоблан онда сөйледі:
— Ғақ жаратқандур илайым,
Ашпады алла талайым,
Қарамаи атлы султанға,

Көрсетпей алғай жанымды,
Халық әйлеген қудайым
Ғақ алдына бүйерден,
Қурады екен таразы,
Қараманның дийдарын,
Көрсетпей алса жанымды,
Бендеси оған разы.
Бир әрманым дүньяда,
Азығымны алмадым,
Көбикли атлы дәулерди,
Қурбанның қылып шалмадым.
Алдым толы мал менен,
Кейиним толы шап менен,
Самарқанд атлы халқыма,
Салтанат пенен бармадым.
Сексен бир орда құрдырып,
Сексен бир жай салдырып,
Ұзақтағы ноғайды,
Қатағанның елинен,
Қарамандай арысланды,
Ат жиберип алдырып,
Алдында келген-ғаррыға,
Арысы бар алтыннан,
Дегершиги гүмистен,
Тұлпикли арба миндирип,
Кейинде келген қосшаққа,
Астына бедеу миндирип,
Үстине қамқа кийдирип,
Той-тамаша бердирип,
Көрермен деп жүр едим,
Шерменде болған басыма,
Өликке кимлер келтирди,
Душпанлығын ат билдирди.
Қарамаи сонда сөйледі:
— Бизлер жылаймыз интизар
Құртқадайын муң нашар,
Басынан болсын садаға,
Сенлер киби жалғыз ер,
Сексен жыллар өтсе де,
Анан соң келмес дүньяға,
Әуел алла ғақы ушын,
Кештим сениң гүнайын,
Расулиниң ғақы ушын,
Кештим сениң гүнайын.

Көклен кемпир енеңни,
Тоғыз айлық тоғыз күн,
Ол көтерген күши ушын,
Кештим сениң гүнайын.
Ене жан десе ояңған,
Әлдедеген сесті ушын,
Кештим сениң гүнайын.
Аялы жолда талпынып,
Ақ төсинең жай берген,
Қызыл қаннан айырып,
Бизге берген сүти ушын,
Кештим сениң гүнайын.
Бедеу минди ұллы тауға,
Қим баслап келди бул жолға,
Ағаныз келди Қарамаи,
Дәудің хийлесин билмеген,
Қобланым, саўға-саўға,
Султаным саўға-саўға.
Алдымда жүрсен айбатым,
Кейинимде жүрсен ғайратым,
Хәм инимсен хәм зүриятым,
Қобланым, саўға-саўға,
Мәрт саўғаны тиледи.
— Ала ғой, аға, саўға,— деп,
Қоблан батыр береді.
Аттан жерге түседі.
Полаттан еди билеги,
Бул дүньяға келгенде,
Гүрес еди тилеги,
Алшанлайды нар киби,
Ортаға өзін урады,
Жәмленип турған көп дәшкер,
Қақ айырылып қалады,
Ортаға палуан киреди.
Алшанлайды нар киби,
Намыс деген көп жаман,
Қақ айырып жол салып,
Қобланды бәнтте көрген соң,
Ети қызып батырдың,
Дәуге барды жақылап,
Атадан жалғыз Қарамаи,
Қысып атқан бармағын,
Жаздырып дәудің жиберди,
Айырып алды Қобланды,

Жарадар болған сұлтанды,
Үстінде жатқан Көбикли,
Аударылып қарады,
Қараманды көреді,
Тикке жайдан турады,
Қақыр-қақыр күледі,
Күле тұрып бәтшағар,
Қараманға сөйледі:
— Аманбысан, арыслан,
Жерік асым Қараман,
Гәһиқалты бүлдірген,
Жан ағамды өлтірген,
Жетмиш қала бәнт қылған,
Қараман арыслан сенбең?
Жете алмай жүрген мен едим,
Әжел айдап келдің бе?
Мийнет айдап келдің бе?
Сау-саламат бармедің,
Жерік асым Қараман?
Ал Қараман сөйледі:
— Атаңа нәлет, сен,—деді,—
Сен қуданы бил,—деді,—
Бұл дүньяға келгелі,
Тілегім менің дәу еді:
Дәу саллағы мен, деді,—
Нешшелерің жылатқан,
Байтеректей қулатқан,
Қараман сұлтан мен,—деді,
Таныдың ба, сен,—деді
Бұл гаплерді еситип,
Бір-біріне жуғырып,
Жүп жағадан алады,
Дәулер алды жағадан,
Қоблан алды аяқтан,
Ыңыранып гүрес салыпты,
Екі бірдей ол палұан,
Қараман сонда сөйледі,
Қобланға қарал не деді:
— Хәй, онбаған Қобланы,
Мен айтайын наслыңды,
Сизлер тыңла хаслыңды,
Арғы атаңыз тоқлы еді,
Аржағын нәрсе жоқ,—деді,—
Атаң беклик көрмеген,

Енең бийлик сүрмеген,
Жеті атадан бермаған,
Бендеге нан бермеген,
Туу түбінде жүрмеген,
Жауды жаулап көрмеген,
Жау хийлесің билмеген,
Бендеге инам бермеген,
Хан да сөзді айтар ма,
Хаслың болса, буны бил,
Хан айтқаннан қайтар ма,
Аш бөрінің баласы,
Таслап кеткен олымтиктің,
Дойнағынан тутар ма,
Бермесен, өзін ал,—деді,—
Берсен, кейін тур,—деді,—
Гәһи дәудің айбаты,
Гәһи менің қуатымнан,
Сен бий әжел әлерсен,
Қоблан жан, кейін бар,—деді,

Анда Қоблан сөйледі:
— Қөтеге кетсек, биз қайттық,
Тақсыр аға, тәубе еттік,
Жаздырды дейді қолмың,
Көрің мәрттің зорың,
Анда тұрып Көбикли,
Ыңыранып жанбас урады,
Қозғалмайды Қараман,
Қараман жанбас урады,
Қозғалмайды Көбикли,
Бір күн гүрес салады,
Мурады хасыл болмады,
Екі аймырылып қонады,
Ертеңіне таң атты,
Әйне сәске ғақыты,
Гүреске мейіл болады,
Қараман қыял ойлады,
Мәрттің кеуің қызықты,
Бизден бурын өткенлер,
Қарсы келген душпанға,
Аянбай ғайрат еткенлер,
Зал әулады Рустем Дастан,
Мәдетті бергей деп Султан,
Пиримиз Шәхмардан,—деп,

Тарақ алды белинен,
От шығады танинен,
Зор қылып мәрттер көтерді,
Дәудің тұрған жерінен,
Бір мәртебе зор қылып,
Дизесіне миндирип,
Тағы да мәрт зор қылып,
Белбеулікке миндирип,
Қол ушына көтеріп,
Жаның болсын қудаға,
Келместей болсын дүнья,—деп,
Зыңғытып дәуді жиберді,
Адам улы көре алмас,
Көзің жетпес хәуаға,
Көбикли сонда жылады,
Түбін кескен мұнардай,
Шүй төбеден қулады,
Шақырып алды Қобланды,
Жарадар болған сұлтанды,
— Дәу геллеси мында,—деп,
Көрсетеді балаға,
Хамме жері көк темир,
Атқан мылтық өтпейді,
Шапса, қылыш кеспейді,
Шанышса, найза өтпейді,
Шүй төбеге салады,
— Дәу хийлеси мында,—деп,
Жауырында мені бар,—деп,
Кесе аузындай кесіліп,
Менге қанжар урады,
Қарамандай батырын,
Көбикли атлы дәулерді,
Қарқыратып шалады,
Қараман өтін алады,
Қолын салып өтлерге,
Жарадар болған Қобланның,
Жарасына жағады,
Жеті күн, жеті саатта,

Буннан кейін Қоблан ақ шатыр қурып, Қараман көк шатыр
қурып, сол шәхәрде жатты.
Баяғы қырқ жигиттері Қараманның босағасына бас қойып,
17—195

Жара тәуір болады.
— Бағындық енді сизге,—деп,
Азыұлының елінің,
Жарпынан көбі келеді,
Астыртын хабар береді,
Көбикли патша өлген соң,
Қалаға тәжжал келген соң,
Өз бийлігін өзіне,
Қараман патша берген соң,
Аламан-аламан боп олар,
Қол көтеріп турады,
Ал Қараман сөйледі:
— Бүркіттің ойыны менде бар,

Шердің ойыны менде бар,
Тамашамды көр,—деді.
Қараман минди Булыт атқа,
Қоблан минди торы атқа,
Көбиклидей хан өлді,
Қалаға қанлар қуылды,
Қырқ жигиті Қобланның,
Бәрі бірдей жыйылды,
Арқа беткі дәуаза,
Патша тұрған Ерек қалаға,
Ат қойыпты бәршесі,
Дәуазаға келеді,
Дәулеті тайған қалмақлар,
Алалық болып өзлері,
Эламан деп барлығы,
Қол көтеріп турады,
Ат шаптырды дазаға,
Жар урдырды қалаға,
Дәуір—кимнің дәуірі,
Батыр Қоблан дәуірі,
Пайтах—кимнің пайтағы,
Батыр Қоблан пайтағы,
Ерлер—кимнің ері еді,
Ер Қобланның ері еді,
Жар қышқыртып жиберді,

шатырын айланп жатпак пенен болды. Қоблан бәнтте тұрған
 уақытта киім көлде, киім шөлде қашып жүретүгін еді. Қара-
 май батыр келген соң, Кәбікәли дәуді алған соң қырқ жигиттің
 қосылмағына себеп сол болып еді.

— Душпан болып халыққа тийген зыяның,
Ол дүниеде артық болды ғойманың,
Қырқ жигит кейінме, біздер алдында,
Жол болсын сорағыл келді мейманың.

Жаныңыз сау болса, дауран сүрерсен,
Хәр түрлү ислерди өзүн билесен,
Қырқ жигитти ертип келдим изиме,
Гүнакардың гүназыны бересен.

Сонда Қоблан сөйледі:

Сенлер келип сапарымды оңладың,
Кызыл гүлүм запырандай соямады.
Даркар емес ондай бизге кырк жигит,
Коштарым тоңу аттай кыркы болмады.

Малел калер кеўлице,
Сорап едим бермес, деп,
Атқа тақтым тумарым,
Тарқады менің қумарым,
Ертип келдің кейнине,
Мен иетейін жыламай,
Қырқ жигитім жыйылып.

Буннан кейин қырк жигиттің гунасын өтіп, Қобланнан рухсат алып Булыт атына мініп, Қараман еліне қайтты.

— Ҳамирине кўдирин, халыққа парман берин. Көбикли патшага дос болганларды өлтирин, тирилей жерге кўдирин, ишенин усы журтқа бирейин ага қылып, Қоблан да өз журтына қарап: алды толы мал менен, кейин толы шаң менен, уларын беңде қылып, қызларын олжа қылып қайтты.

Ендігі сөзді Қобланың елінен есепшілер. «Әзелгі дүшпан ел болмас, етек кесіп, жең болмас» деген, өзі шауып алайын десе, Қобланың қорқып, Шақанның ұлы Ақшахана үш ай он күндік жолдағы Қараұсын ханның перзенті Алшағыр деген гәуірге, Қарабиі деген көрбаннан хат жиберіп, шақыртып алып, Қоблан көзместей жайлағға бәнт болды, деп хабар салды.

Алшағыр ләшкерлерин жыйнап, үш мың қол менен келип, еки-екиден, үш-үштен бөлинип, бийгәм отырған елдің үстине жау болып тийди, улдарын беңде қылып, қыздарын олжа қылып, алып кетті.

Қоблан жатқан жерлерде сәхәр уақытында түс көрді. Түсинде ажайып не көрді. Хәр кимнің дәулеті таяр уақытында түс көрді. Домеклік бұрынғыдан қалып еді. Жаман түс көрсен, түсинди домеклікке жорыт, дұшпанға түс жорытна, дейтуғын еді. Қобланның хырқ жығитиниң Дағдар хожа деген, Шамай кәл дегені бар еді. Бұларға Қоблан айтты.—Мен бір жаман түс көрдім, сіздер жорый аларсыз ба?—деді.—Әжеп болар,—деп, Дұғдар түсин жорымақ пенен болды. Қоблан түсин айтты:

— Есіктің алды сары дала,
Елі-халқым жыйылды,
Мал қасылы сойылды,
Қызыл ала қан болды,
Дара табақ қойылды,
Қуұырдақлар қуұрылды,
Бұл не болар, Дугдар жан?
Жақсы болса халқыма,
Жаманлығы өзіме.
Дугдар түсін жорыды:
— Түсінде қорыққан қуұанар,
Елі-халқын аманды,
Жылай көрме, Қобланлы.
Есіктің алды сары дала,
Елі-халқын жыйылса,

Мал хәсылы сойылса,
Қуырдақлар қуурылып,
Дара табақ қойғанды.
Сизлер елден кеткелі,
Жети жыл, жети ай болғанды.
Сағынғанда ата-анаң,
Атаң еді Қыдырбай,
Он бір айлар толғанда,
Ол құрбанлық келгенде,
Басқа емес дәулетін,
Мал үлкени түйеді,
Түйени ұсап алғаны,
Екі жерден шалғаны,
Қаптар ағып турғаны,
Ұлама менен ғаррыңды,

Еминен жыйнап алғанды,
Қуырдақты қуырып
Дара табақ қойғанды.
Қуырдаққа тойған соң,
— Саламат келгей Қоблан, —
деп,

Пәтия дуға қылғанды.
Ели-халқың аманды,
Жылай көрме, Қобланлы.

Қоблан тағы айтады:

— Есиктин алды бай шынар,
Бели нағыш түби берк,
Бир шынарым бар еди,
Ол белинен бир сынып,
Жанырақлары төгилип,
Ойран болып көринди,
Ол не болар, Дуғдар жан?
Жорый гөргил түсімди.
Жақсы болса елме,
Жаман болса жорыйгөр,
Астымда торы атыма.
Дуғдар жууап береді:

— Бели нағыш, түби берк,
Бай шынарын бар болса,
Қублаға қарап еңкейсе,
Ол белинен бир сынып,
Жанырақлары төгилип,
Ойран болып көринсе,
Сенлер елден кеткенде,
Жети жасар қыздар бар.
Ол төртине келгенди.
Ол төрт жасар қыздарға,
Құртқадайын жеңгемиз,
Қыз жеңгеси болғанды,
Ол шынардан түбине,
Жыйылып халқын қонғанды,
Ашасына мәрт Қоблан,
Бир ағашын салғанды,
Аткөншөкті құрғанды,
Ушалмаған қызларға,

— Мынау ушқыр қызлар, —
деп,

Құртқадайын жеңгемиз,
Пәтлер берип тұрғанды.
Ары барса, тиренип,
Бери келсе, тебиренип,
Қайысқанды көрген соң,
Сындымекен дегенсең,
Ели-халқың аманды,
Жылай көрме, Қобланлы,

Қоблан дауам етеді?

— Есиктин алды ақ дәрья,
Жаздың сары күнінде,
Сенлеп барып муз қатты,
Бұл не болар, Дуғдар жан?

Дуғдар жууап береді:

— Есиктин алды ақ дәрья,
Сенлеп барып муз қатты,
Атаң еди Қыдырбай,
Төрт мың тоқсан қойы бар,
Қырқық қолға алмаға,
Гүзел жүнн қырқыпаға,
Айдап келип шопанлар,
Ол дәрьяға салғанды,
Сол тоғысып тұрғанда,
Тоғысқанда көрген соң,
Сенледимекен дегенсең,
Ели-халқың аманды,
Жылай көрме, Қобланлы,

Қоблан тағы сөйледі:

— Әсеттин он жетисінде,
Арқадан қар борады,
Диземе қар орнады,
Тартар адам болмады,
Бұл не болар, Дуғдар жан?]
Жақсылық болса, халқыма,
Жаманлық болса, өзіме.

Дуғдар жууап береді:

— Әсеттин он жетисінде,
Арқадан қарлар бораса,
Диземе қар орнаса,
Тартар беңде болмаса,
Сизлер елден кеткелі,
Жети жыл жети ай болғанды,
Жеңгем ирkit жыйғанды,
Жеңгемини жыйған ирkitи,
Илиуине барғанды,
Жәп-жақтағы қоңсысы,
Жаз жайлауға қонғанды,
Ирkitиниң жайынан,
Көше алмай журтта қалған-
ды,

Арқадан шамал тұрғанды,
Жеңгем жыйған ирkitини,
Шамал қағып тұрғанды,
Ақ ирkitти көрген соң,
Қар жаудымекен дегенсең,
Ели-халқың аманды,
Жылай көрме, Қобланлы.

Қоблан тағы сөйледі:

— Енең еди Бозкемпир,
Нар түйенің қәтеби,
Қәтебинне таңылып,
Беңде болып көринди,
Бұл не болар, Дуғдар жан?
Жорый гөр бұл түсімди.
Жақсылық болса, елме,
Жаманлығы өзіме.

Дуғдар жууап береді:

— Енең еди Бозкемпир,
Беңде болып көринсе,
Сағынғанды сизлерди,
Жети жерде отар бар,
Отар үйге бармаға,
Енең талап қылғанды.
Жел маяны келтирп,

Гебежеге таңғанды.
Ишине кемпирди салғанды,
Жығылмасын кемпир, деп,
Сыртынан арқан алғанды.
Гебежеде көрген соң,
Таңуадамекен дегенсең,
Ели-халқың аманды,
Жылай көрме, Қобланлы.

Қоблан тағы сөйледі:

— Қарындасым Қансулы,
Жер астында зарлады,
Жубатар беңде болмады,
Бұл не болар, Дуғдар жан?

Дуғдар жууап береді:

— Тар құрсақта жатысып
Таласып емшек емискен,
Тай қулындай тебискен,
Аласқанда кенескен,
Тоқалақ мүйіз ақ қозын,
Бағлан қозын Қансулы,
Жер астында маңыраса,
Аға жан, деп жыласа,
Жубатар беңде болмаса,
Сизлер елден кеткелі,
Жети жыл, жети ай болғанды,
Сағынғанда сизлерди,
Ақ ордаға келгенди,
Сахәрге дейін отырып,
Ғам-гүнге кеуілін толтырып,
Қызыл жүзін солдырып,
Ол түзлікті бастырып,
Хәм есикти қаусырып,
Мақпалдан көрпе жамылып,
Қылдай бели шешилп,
Аға жан, деп ақ урып,
Сизди айтып жылап тұрғанды,
Ғәріп кеулі бузылып,
Көзден жасы төгилип,
Қара қыпшақ елатып,
Үлкен үйге баса алмай,

Қоя ғой деп айта алмай,
Ший жағалап жүргенди.
Көрпе астында көрген соң,
Жер астымекен дегенсең,
Ели-халқын аманды,
Жылай көрме, Қобланлы.

Қоблан тағы сөйледі:

— Алған ярым Құртқа жан,
Бір кәніз бар кейнінде,
Бір орамал бар ийнінде,
Сары тау деген жерлерде,
Тезек теріп сарғайып,
Алғаным деп мұнайып,
Бенде болып көрінди.
Бұл не болар, Дұғдар жан?
Жорый-гөрші түсімди,
Жақсылығын халқыма,
Жаманлығын жорый-гөр,
Қобланның жалғыз басына,
Дұғдар жууап береді:

— Алған ярым Құртқа жан,
Бір кәніз болса кейнінде,
Орамал болса ийнінде,
Тезек теріп сарғайып,
Алғаным деп мұнайып,
Бенде болып көрінсе,
Атаң еді Қыдырбай,
Ұллы шаруа бай еді,
Жаз жайлауға қонғанды,
Үш жүз сыйыр тууғанды,
Есікке адам салғанды,
Құртқадайың ол жемем,
Жер ошақты қазғанды,
Той қазанды асқанды,
Сауып алған сүтлерін,
Алып келіп күйғанды,
Қабын алып қолына,
Ол шаңлаққа барғанды,
Қураған тезекті алғанды,
Жас тезегін қойғанды,
Сізлер түсіп ядыыз,

Шаңлақта жылап тұрғанды,
Сүт астына от жағып,
Атаң менен азия,
Тыңбай хызмет қылғанды,
Ол шаңлақта көрген соң,
Бендемисен дегенсең,
Ели-халқын аманды,
Жылай берме, Қобланлы.
Қоблан тағы сөйледі:

— Жети ийшаным бар еді,
Кәраматы олардың,
Хәр кимлерден атла еді,
Мойнына бұғау салынып,
Екі қолы байланып,
Аламанға бір қарап,
Қоблан жан деп ақ урып,
Бұл да бенде көрінди,
Бұл не болар, Дұғдар жан?
Дұғдар жууап береді:

— Жети ийшаның бар болса,
Кәраматлы сол болса,
Мойнына бұғау салынып,
Екі қолы байланып,
Бенде болып көрінсе,
Сізлер елден кеткеңі,
Сағынғанды сізлердің,
Ол мешітке барғанды,
Жәмәхатлар жөм болып,
Сары ийшан деген ийшанның,
Алдына имам болғанды,
Намазды оқып болған соң,
Қойнындағы тәсписін,
Ол қолына алғанды,
Тәспі санап тұрғанды,
Ол тәспіні көрген соң,
Байлауда мысал дегенсең,
Қолындағы тәсписін,
Ол мойнына салғанды,
Бұғаумекен дегенсең,
Жәмәхатқа бір қарап,
Хаққыңа дууа қылғанды,
Ол мешітте көрген соң,

Хәр астыма екен дегенсең,
Ели-халқын аманды,
Жылай көрме, Қобланлы.
Қоблан тағы сөйледі:

— Қорғанша атлы қаламыз,
Дол-жол болып көрінди,
Бұл не болар, Дұғдар жан?
Жақсылық болса, халқыма,
Жаманлығы өзіме.

Дұғдар жууап береді:

— Қорғанша атаң қалаңыз,
Дол-жол болып көрінсе,
Сендер елден кеткенде,
Жеті жасар қыздар бар,
Ол төртінше барғанды,
Сендер жасар қыздарды,
Күйеуіне бергенди,
Ұл отауы он жақта,
Қыз отауы сол жақта,
Үш жүз үйлі елатың,
Төрт жүз үйлі болғанды,
Саймаған соң қалаға,
Ортасына жол қойып,
Тезек қала салғанды,
Бәйбігемді көрген соң,
Жау шауды ма екен дегенсең,
Ели-халқын аманды,
Жылай көрме, Қобланлы.

Қоблан және сөйледі:

— Қара қыпшақ елінде,
Не қошшағым бар еді,
Ат алдында айдалып,
Бийгүна қолы байланып,
Айтар сөзін айталмай,
Етер ісін ете алмай,
Керилип қамшы тарта алмай,
Бенде болып көрінди,
Бұл не болар, Дұғдар жан?

Жорый гөр бұл түсімди,
Жақсылық болса, халқыма,
Жаманлығын жорый гөр,
Астымда торы атыма.

Дұғдар жууап береді:

— Қара қыпшақ халқында,
Белбеуінде ақ пышақ,
Атланғанда мыңға шақ,
Не қошшағым бар еді,
Ат алдында айдалып,
Бийгүна қолы байланып,
Бенде болып көрінсе,
Қара қыпшақ елдерін,
Ол Самарқанд қалаға,
Базар етіп барғанды,
Базарларын базарлап,
Бахәр уақты болғанда,
Қайтыуға талап қылғанды,
Бахәрдің болған уақтында,
Нағыз көктем шағында,
Жарамай ат қалғанды,
Жарамаған атларын,
Ол жетелеп тұрғанды,
Ат кейінде болған соң,
Мәрт оңында болған соң,
Айдаумекен дегенсең,
Жылай көрме, Қобланлы,
Ели-журтын аманды,

Қоблан тағы сөйледі:

— Үш жүз түйем бар еді,
Жаланаң жүклер артылып,
Арқасы жара көрінди,
Бұл не болар, Дұғдар жан?

Дұғдар жууап береді:

— Үш жүз түйең бар болса,
Жаланаң жүклер тигіліп,
Арқасы жара көрінсе,
Сендер елден кеткенде,

Қоя ғой деп айта алмай,
Ший жағалап жүргенди.
Көрпе астында көрген соң,
Жер астымекен дегенсең,
Ели-халқың аманды,
Жылай көрме, Қобланлы.

Қоблан тағы сөйледі:

— Алған ярым Құртқа жан,
Бир кәниз бар кейинде,
Бир орамал бар ийинде,
Сары тау деген жерлерде,
Тезек терип сарғайып,
Алғаным деп муңайып,
Бенде болып көрінди.
Бұл не болар, Дұғдар жан?
Жорыйгөріш түсімди,
Жақсылығын халқыма,
Жаманлығын жорыйгөр,
Қобланның жалғыз басына,
Дұғдар жууап береді:

— Алған ярым Құртқа жан,
Бир кәниз болса кейинде,
Орамал болса ийинде,
Тезек терип сарғайып,
Алғаным деп муңайып,
Бенде болып көрінсе,
Атаң еді Қыдырбай,
Уалы шаруа бай еді,
Жіз жайлауға қонғанды,
Үш жүз сыйыр туғанды,
Есикке адам салғанды,
Құртқадайың ол жеңгем,
Жер ошақты қазғанды,
Той қазанды асқанды,
Сауып алған сүтлерін,
Алып келип күйғанды,
Қабын алып қолына,
Ол шаңлаққа барғанды,
Қуураған тезекті алғанды,
Жас тезекті қойғанды,
Сизлер түсіп адына,

Шаңлақта жылап тұрғанды,
Сүт астына от жағып,
Атаң менен азна,
Тыңбай хызмет қылғанды,
Ол шаңлақта көрген, соң,
Бендемисен дегенсең,
Ели-халқың аманды,
Жылай берме, Қобланлы,
Қоблан тағы сөйледі:

— Жеті ийшаным бар еді,
Көраматы олардың,
Хәр кимлерден атла еді,
Мойнына бұғау салынып,
Екі қолы байланып,
Аламанға бір қарап,
Қоблан жан деп ах урып,
Бұл да бенде көрінди,
Бұл не болар, Дұғдар жан?
Дұғдар жууап береді:

— Жеті ийшаның бар болса,
Көраматлы сол болса,
Мойнына бұғау салынып,
Екі қолы байланып,
Бенде болып көрінсе,
Сизлер елден кеткеңі,
Сағынғанды сизлерди,
Ол мешітке барғанды,
Жамәхатлар жәм болып,
Сары ийшан деген ийшанның,
Алдына имам болғанды,
Намазды оқып болған соң,
Қойнындағы тәсписін,
Ол қолына алғанды,
Тәспі санап тұрғанды,
Ол тәспіні көрген соң,
Байлауда мысал дегенсең,
Қолындағы тәсписін,
Ол мойнына салғанды,
Бұғаумекен дегенсең,
Жамәхатқа бір қарап,
Хақыңа дуға қылғанды,
Ол мешітке көрген соң,

Жер астыма екен дегенсең,
Ели-халқың аманды,
Жылай көрме, Қобланлы,

Қоблан тағы сөйледі:

— Қорғанша атлы қаламыз,
Жол-жол болып көрінди,
Бұл не болар, Дұғдар жан?
Жақсылық болса, халқыма,
Жаманлығы өзіме,

Дұғдар жууап береді:

— Қорғанша атлы қаламыз,
Жол-жол болып көрінсе,
Сиздер елден кеткенде,
Жеті жасар қыздар бар,
Ол төртіне барғанды,
Ол төрт жасар қыздарды,
Күйеуіне бергенди,
Уа отауы он жақта,
Қыз отауы сол жақта,
Үш жүз үйлі елатын,
Тоғыз жүз үйлі болғанды,
Сыймаған соң қалаға,
Ортасына жол қойып,
Билек қала салғанды,
Билегенді көрген соң,
Жау шауды ма екен дегенсең,
Ели-халқың аманды,
Жылай көрме, Қобланлы,

Қоблан және сөйледі:

— Қара қыпшақ елінде,
Не қоңшағым бар еді,
Ат алдында айдалып,
Бийгүна қолы байланып,
Айтар сөзін айталмай,
Етер есін ете алмай,
Керіліп қамшы тарта алмай,
Бенде болып көрінди,
Бұл не болар, Дұғдар жан?

Жорый гөр бұл түсімди,
Жақсылық болса, халқыма,
Жаманлығын жорый гөр,
Астыма торы атыма.

Дұғдар жууап береді:

— Қара қыпшақ халқында,
Белбеуінде ақ пышақ,
Атланғанда мыңға шақ,
Не қоңшағым бар еді,
Ат алдында айдалып,
Бийгүна қолы байланып,
Бенде болып көрінсе,
Қара қыпшақ елдерін,
Ол Самарқанд қалаға,
Базар етип барғанды,
Базарларын базарлап,
Бәхәр уақты болғанда,
Қайтыуға талап қылғанды,
Бәхәрдің болған уақтында,
Нағыз көклем шағында,
Жарамай ат қалғанды,
Жарамаған атларын,
Ол жетелеп тұрғанды,
Ат кейінде болған соң,
Мәрт онында болған соң,
Айдаумекен дегенсең,
Жылай көрме, Қобланлы,
Ели-журтын аманды,

Қоблан тағы сөйледі:

— Үш жүз түйем бар еді,
Жалаңаш жүклер артылып,
Арқасы жара көрінди,
Бұл не болар, Дұғдар жан?

Дұғдар жууап береді:

— Үш жүз түйек бар болса,
Жалаңаш жүклер тийеліп,
Арқасы жара көрінсе,
Сенлер елден кеткенде,

Шығып кеткен көрүан бар,
Бийыл қайтып келгенди.
Сарайға жүгін түсіріп,
Түйені айдап жиберіп,
Түйе көгін алғанды,
Жабағы жүні түскенди,
Қылшық жүні қалғанды,
Арқан батқан жерлері,
Ақтан жарғақ болғанды.
Ақ жарғақты көрген соң,
Жаралымекен дегенсең,
Ели-халқын аманды,
Жылай көрме, Қобланлы.

Қоблан тағы сөйледі:

— Сансыз аттын үйірі,
Есапсыз жылқым бар ели.
Құлыным онда киснейди,
Анасы мұнда азнайды,
Қосар беңде болмады,
Бұл не болар, Дұғдар жан?
Жорый гөргізі түсімди,
Жақсы болса, халқыма,
Жаманлығын жорый гөр,
Қобланның жалғыз басына,

Дұғдар жууап береді:

— Есапсыз жылқын бар болса,
Сансыз аттын үйірі,
Құлының онда киснесе,
Анасы онда азнаса,
Қосар беңде болмаса,
Сиздер елден кеткенде,
Тууып қалған құлын бар,
Жетісін келгенде,
Жеті жасар қысыраққа,
Айырып айғыр салғанды,
Құлыны онда бір киснеп,
Және көлдің бауырында,
Анасы аұнап турғанды,
Ели-халқын аманды,
Жылай көрме, Қобланлы.

Қоблан тағы сөйледі:

— Алты үй толған ели мал-
Хижи менен гөұхар бар,
Патшалық хатқа салынды,
Ғазийнеге кисен урылды,
Бұл не болар, Дұғдар жан?
Жорыйгөр бұл түсімди,
Жақсы болса, елиме,
Жаман болса, өзіме,

Дұғдар жууап береді:

— Хижи гөұхар бар болса,
Патшалық хатқа салынса,
Ғазийнеге урылса,
Сиздер елден кеткелди,
Атаң Қыдырбай ғаррыға,
Ханиан дийуан келгенди,
Патшалық хатқа салғанды,
Қырықтан бірге закатын,
Ол закаттар алғанды,
Ғазийнеге салғанды,
Ол закатты көрген соң,
Малымды бердимекен деген-
сен,

Ели-халқын аманды,
Жылай көрме, Қобланлы,

Қоблан тағы сөйледі:

— Отыз бірдей ұл бала,
Нәрестедей сол бала,
Гөүдеси қалған бесикте,
Геллеси жатқан есикте,
Шейит болып көрінди,
Бұл не болар, Дұғдар жан?

Дұғдар жууап береді:

— Қырк шилтер, ғайып
еренлер,
Ол түсіне киргенди,
Шилтерлерди көрген соң,

Балалармекен дегенсең,
Ели-халқын аманды,
Жылай көрме, Қоблан жан,
Қоблан тағы сөйледі:

— Босаға бийік боз орда,

Босағам жатыр бір жерде,
Алтыннан еткен ууығым
Шашылып атыр хәр жерде,
Шапырақ жатыр бір жерде,
Бұл не болар, Дұғдар жан?

Дұғдар жууап береді:

— Босаған жатса бір жерде,
Ууығың жатса шашылып
Отың болып хәр жерде,
«Әзелгі душпан ел болмас
Етекте кесіп жең болмас»,
Шақан ұлы Ақшахан,
Озалдан болған ол душпан,
Өзі алайын десе де,
Қадиги бар, қауып зор,
Үш ай он күн жерлерде,

Буннан кейін Қоблан қырк жигитлеріне қарап бір сөз айтты:

— Жауға кеткен балам жылап зар-зар,
Мың бәлеге халқым болған дуушакер,
Құлағың сал, тыңдай берің қырк жигит,
Қостарсызбан айтатуғын арзым бар.

Жаулар келген менің қыпшақ елиме,
Ғазларды қондырған айдың көліме,
Әуел бастан сизге баян әйлейін,
Ат ойнатып бардым Азыұлы шахәріне.

Душпанларды өз аұзыма қараттым,
Не биреуді бийгүнадан бозлаттым,
Не гүнасы бар еді Азыұлы елінің,
Халқын шауып, ұлы-қызын жылаттым,

Ат шаптырмай бәлент тауда Лалама,
Алданың хұкімі екі бола ма,

Қараұсын ханның перзенти
Алшағырдай гөүірди,
Хан шақыртып алғанды,
Қорғаншадай қалаға,
Қорғасынды қуйғанды,
Жол-жол қылып алғанды,
Ұлларын беңде болғанды,
Қызың олжа болғанды,
Алдыңнан шығар елін жоқ,
Еситіп келер кисін жоқ,
Келдің бе жалғыз балам, деп
Атаң менен анаң жоқ,
Жайыла шығар малың жоқ,
Топыраққа бір аұнап,
Аұнап жатар балаң жоқ,
Батыр болсаң, қалаң жоқ,
Алшағыр гөүір алыпты,
Бұны айтты, деп сарғайма,
Туұры айтты, деп мунайма,
Халқым ойран болды деп,
Мысалына қарасам,
Бұл түсімди жорысам,
Атлана гөр, Қобланлы.

Душпанларды дағстанда жылаттым,
Кесапаты тийди ата-анама.

Ашылмайын таза гүлдей солғанды,
Не адамым бий әжелден өлгенди,
Душпанларды барып бизлер жылаттық,
Кесапаты ел-халқыма болғанды.

Мәхмин болсан, яратқан деп раз әйле,
Сауаш болмай бедеу атларға минбе,
Айдауда жетип тұр жетим-жесірлер,
Қырқ жигитлер, өз балаңнан кем көрме.

Қулағын сал қырқ жигиттер сөзіме,
Инаып ердиндер менің изіме,
Айдауда жетип тұр не бір ғәриптер,
Әуел қуда, тапсыраман өзіме.

Рухсат бергил қырқ жигит,
Бұл кеткеннен кетейін,
Жолды мәскән етейін,
Бир ярым ай жол жүріп,
Қорғаншаға жетейін,
Жайлауымнан ел кетсе,
Рас болса көрген түс,
Еа кейіннен қууарман,
Таба қойсам халқымды.

Буннан кейін қырқ жигитінен рухсат алып, Қоблан атты жолға салды.

Нешше майдан жоллардан,
Бир ярым ай жүргенде,
Әйне сәхәр уақтында,
Бир жерлерге келгенде,
Жердің жүзін думан басты,
Мәрттің көзін қамасты,
Астындағы торы аты,
Шуу десе де жүрмейді,
Тепсинсе де жүрмейді.
—Бұл жерлерге келген соң,
Қырқылды ма қанатың,
Жарылдымекен жилиң,
Деп қолына ер Қоблан.

Алты айға тамам келермен,
Табалмасам халқымды,
Жыл-он екі ай қууарман,
Алсам, алып келермен,
Алалмастай күн болса,
Құтқараламасам душпаннан,
Разы болың дузыңа,
Әжелім жетип өлермен.

Қамшысын дәрқал алады,
Бас-көз демей сабады,
Көзгененнен торыша ат,
Аспанға қарап еснеди,
Гүлдир-гүлдир киснеди,
Хақтан мәдет тіледі,
Оқыранып Қобланға,
Қарап сөйлей береді:
—Хәм пйемсен, атамсан,
Сабыр әйле, мәрт Қоблан,
«Сабыр түби сары алтын,
Сарғайған жетер мұратқа»,
Сабыр әйле, палұан,
сабыр әйле,

Мувша басым бурасан,
Сабыр әйле, мәрт Қоблан,
Ашытып қамшы урасан,
Атаң күйеу болған жер,
Енен келин болған жер,
Шадлық пенен қосылып,
Бес күн дәуран сүрген жер,
Шақан патша өлген жер,
Ақшахан патша болған жер,
Тажы-тахтқа минген жер,
Жүртты ойран қылған жер,
Аиладын ба Қоблан ер,
Атаң Қыдырбай ғаррының,
Мал-дүньясын алған жер,
Енеңіз Бозкемнирди,
Ала қапқа салған жер,
Пышық салып екеуін,
Қосып оны урған жер,
Үсті-басы қан болып,
Атаңа жылап барған жер,
Атаң еді Қыдырбай,
Бұл қысыметке шыдамай,
Малды бөліп бир айдап,
Әулийени қыдырды,
Ол атадан болған жер,
Ол енеден туған жер,
Қуушырықтың басында,
Тілегі қабыл болған жер,
Бес жасына келгенде,
Пайғамбар сүннет еттиріп,
Уалы тойды берген жер,
Сы бир жасқа келгенде,
Сарыала атқа минген жер,
Балам атқа минди деп,
Той-тамаша берген жер,
Алты ай тамам жол жүріп,
Қырқ күншилик жол жүріп,
Қатағанға барған жер,
Сейдимханның қызына,
Аршаға оғмын атқан жер,
Дады хаққа жеткен жер,
Аиладын ба, Қоблан ер?
Арша ағашты қулатып,
Сексен палұан жылатып,

Құртқадзыйи сулууды,
Ақ күймеге миндирип,
Елге алып келген жер,
Аиладын ба, Қоблан ер?
Енди болдың қара жер,
Көк орайлы көк шимген,
Соған жетип келгенде,
Менің анам кер бийени,
Көримликке алған жер,
Билемисен Қоблан ер?
Кер бийедей бийеден,
Биздей қулып туған жер,
Үш жасыма келгенде,
Хан тойына сен бардың,
Қырқ күнлик жерден Ақшахан,
Ат жиберди паймыт хан,
Ат байрақтан мен келдим,
Сонда тұрып па едім,
Бөке дәудей палұанның,
Басын қағып алған жер,
Аиладын ба Қоблан ер?
Азыудың аұыр шәхәріне,
Ат ойнатып сен келдің,
Көбикли дәудің жолында,
Нешше күн жаттын,
телмирдің,

Үш ай он күн жерлерден,
Қараманды келтирдің,
Сонда тұрып па едім,
Аиладын ба, Қоблан ер?
Енди болдың қара жер,
Құртқа сулуу келген жер,
Құртқа менен қосылып,
Бес күн дәуран сүрген жер,
Алшағыр ғәуір келген жер,
Боз орданы бузған жер,
Үйди ойран қылған жер,
Қулағыма үрген жер,
Аузы-басым сыйпазай,
Құртқа сулуу баққан жер,
Бермесе де ақ сүтін,
Мийрим сүтін берген жер,
Перзентиндей көрген жер,
Арқана шаллар батар деп,

Атастан жабыу жапқан жер
 Басыңа қайыс батар деп,
 Гүдары ноқта таққан жер,
 Гүдарының ушына,
 Жипестен шылбыр таққан жер
 Көкірегі өскін болсын деп,
 Алтын қазық қаққан жер,
 Ауыз қасылға тийсин деп,
 Алтынан ақыр соққан жер.
 Ақшадың ба, Қоблан ер?
 Ат қалаға келеді.
 Оқыранып ениреді.
 Аттың келип тұрғаны,
 Алтының еткен қазықты,
 Дин билмеген гәуірлер,
 Суырып алған орны еді.
 Соны биліп торыша ат,
 Сақар уақта тұрады.
 Бұл жуғантың кейнінен,
 Ағарып ол таң атты.
 Қып-қызыл боп күн шықты,
 Елі түге, халқы жоқ.
 Көшіп кеткен орны жоқ.
 Құл Қобланда қайғы көп,
 Қара көл деген көл еді.
 Малыма жайлы жер еді,
 Отырғанды халқым, деп,
 Ат ойнатып келип еді.
 Мұнда халқын көрмеді,
 Жоқлап Қоблан ениреді.
 —Қара көл деген көл едің,
 Малыма жайлы жер едің,
 Батпағына бір аунап,
 Жылап жүрген бала едім,
 Жел қайық миніп астыма,
 Түйгін алып қолыма,
 Ау-аулап шықсам үстіне
 Алдырмаушы еді үйрегің,
 Арқадан самал тұрғанда,
 Тартыушы еді құрдымның,
 Үйдей болып екпінлеп.
 Келер еді толқының,
 Алдырмаушы едің ауыңды...
 Басыңа күнлер туған соң,

Үстіңе душпан келген соң,
 Жоллар беріп қалыпсаң,
 Мен не болдым сеннен соң,
 Сен не болдың меннен соң,
 Ақ тикенлі ақ шенгел,
 Қойыма жайлы жер еді,
 Сен қойыңнан айрылып,
 Сен де мендей болыпсаң,
 Сен не болдың елден соң,
 Мен не болдым сеннен соң.
 Болар жерің солмеді,
 Нардай гүркиреп тұрған соң,
 Елі-халқың ол жоқлап,
 Қалаға келді ат салып,
 Қара қыпшақ халқында,
 Не қошшағың бар еді.
 Үстіңе душпан келгенде,
 Мерекеде тұрғанда,
 Сайрай беріп сөйлесен,
 Сөзің меннен құйлады.
 Сен де мендей болыпсаң,
 Сен еліңнен айрылып,
 Қанғырып шөлде қалыпсаң,
 Сен не болдың меннен соң,
 Мен не болдым сеннен соң,
 Гүркиреп тұрған ерден соң,
 Халқын айтып жылады,
 Әйне құптан болады,
 Дөгерекке қарады,
 Дөгерекке қараса,
 Төрт көлдің арғы жағында,
 Тоғыз жолдың дәрбентінде,
 Жылтылдай беріп от шықты,
 Халқым мында екен деп,
 Қоблан батыр ат шапты,
 Ат шауып барса қасына,
 Он бір кемпір, он бес шал.
 Көшке еріп жүре алмай,
 Айдайға залым болмаған,
 Қара көлдің жағасында,
 Ийнеден қармақтар салып,
 Отырған кемпір-шалларды,
 Келип көзі көреді.

Бұнан кейін, ким теңлестен айрылған, ким құрдастан айрылған, «теңлесім, құрдасым» деп жылаған ғаррылардың үстіне барып, Ақшаханнан келген жасауыз атлы болып, ғаррыларға Қоблан бір сөз айтты:

—Бизлер болдық бұл жерлерде бийқарар,
 Қара көл бойында болып итизар,
 Қалыпсыз елдерден мында отырып,
 Заманымыз қандай болды ғаррылар.

Лашын болып қанатыңнан қайрылып,
 Жүйрік едің дойнағыңнан майрылып,
 Заманымыз қандай болды қариялар,
 Сіз қалыпсыз бұлген елден айрылып.

Мен келемен астыма атым ойнатып,
 Төнде жаным және тәнім қиынатып,
 Не себептен мәрт Қоблан деп сөйлейсен,
 Анарайың Ақшаханға жылатып.

Батырлығым бұл жерлерде билдиріп,
 Бәршеңізді үш ағашқа илдіріп,
 Не себептен мәрт Қоблан деп жылайсаң,
 Өлтирейің қара бауырың тилдіріп.

Анда ғаррылар сөйледі:

—Айланайың, хан аға,
 Сөйлетіп өлтир, жан аға,
 Мен Қобланды нетейің,
 Боз қозым, деп жылаймын,
 Ким айрылған қатардан,
 Қанғырғанға жылаймын,
 Ким айрылған қосластан,
 Қыя шөлде жылаған,
 Қуу басым, деп жылаймын,
 Мен Қобланды нетейің,
 Бұлген ел, деп жылаймын,
 Бұлген елдің ишінде,
 Отырар еді Қыдырбай,
 Бизлер барсақ, ағам, деп,
 Мына елді жағалай,
 —Бармысаң, аға, дегенде,
 Сөз беріуші еді гүңиреніп,

Қытай-қыпшақты аралай,
 Бозкемпірдей жан жетем,
 Шығыушы еді таулаңып,
 Қатарымнан айрылып,
 Қанғырғанға жылаймын,
 Аққан дәрйам сағасы,
 Енді батыл ол болды,
 Ултанларын шаңғытты,
 Қараплыққа жылаймын,
 Қоблан болса бұл жерде,
 Бұндай ислер болар ма,
 Боз отаудың тулғасы,
 Ол қысаймай тұрғанда,
 Үйге зыян келер ме,
 Мийуалаған дарақтың,
 Ол мийуасы болғанда,
 Ағаң қууарып тұрар ма.

Мынау елдин ағасы,
Ал киши тоңның жағасы,
Бүлген елдин ийеси,
Жаным болсын жолында
құрбан.

Ғарры ағамның баласы,
Жаным құрбан жолында,
Мәрт Қоблан, деп жылайман,
Бұл тәлдерди еситпа,
Астындағы торы аты,
Гүркиреп киснеп сес берди,
Гүркиреген сеслерин,
Ғаррыларға барады,
Аттың дауысын таныйды,
Кемпір менен ол ғарры,
Мен бараман Қобланға,
Мен бараман Қобланға деп,
Бәрі теңнен жуырды,
Жекеннен ислеген қосы,
Жалырылып жығылды,
Бузып шықты далаға,
Көзи түсти ғаррылардың,
Қоблан атлы балаға,
Шүкір етип жылапты,
Яратқан қадір аллаға,
Көзгененнен торы аттың,
Әне мойның күшеңдеп,
Көзіннің жасы моншақлап,
Аққан суың сарғыс,
Саған аман бармедің?
Мәужиреген дарақ мийұасым,
Мийұам аман бар ма едің?
Қуураған таудың гиясы,
Гиям аман бармедің?
Бүлген елдин ағасы,
Шырағым аман бармедің?
Қараңғы жердин жақтысы,
Гәуһарым аман бармедің?
Қоблан сонда сөйледі:
—Жылай гөрмең ғаррылар,
Бозлай гөрмең, сорлылар,
Елдер қайда, журт қайда,
Журтты кимлер алғанды?
Халықтың мынау бүлгеннен,

Кимлер себеп болғанды?
Қара қыпшақ елдерде,
Ким өлин, ким өлмей қалды?
Анда ғаррылар сөйледі:

—Отыр еди бий қайғы,
Жума күни несиңде,
Зенбириктен оқ атты,
«Әзелги душпан ел болмас,
Етекти кессе жең болмас»,
Шақанның улы Ақшахан,
Өзи алайын десе де,
Қадиги бар, қәули зор,
Келеди деп сенлерди,
Үшай он күн жолларда,
Қараусын ханның зүрияти,
Алшағырдай гәуирди,
Хан шақырып алғанды,
Мынау халықтың бүлгенине,
Ақшахан себеп болғанды,
Қоблан өлди деген соң,
Алшағырдай ол наймыт,
Үш мың ләшкер қол алып,
Ел шетине келгенди,
Улынды бенде қылғанды,
Қызынды олжа қылғанды,
Жасы жеткен ғаррылар,
Аппақ шашлы мамалар,
Нәрестелер, балалар,
Ат астында, шырағым,
Тозаң болып қалғанды,
Жайылып атқан елнен,
Бийқайғы жатқан халқыңа,
Олар келип оқ атты,
Оқ атқанда көп атты,
Шаруа жатқан елдерди,
Қойлар киби маңыратты,
Халқын жылап кеткен соң,
Арадан үш күн өткен соң,
Бұл қорғанды қамады,
Қаладағы адамның,
Улы-қызын шулатып,
Муны алып бир кетти,
Елин кетти деген соң,

Найзасы түсти қолынан,
Ойран болған халқым, деп,
Жылаған екен балам, деп,
Ол төңлеген қақ қанын,
Мойныма менин қалған деп,
Зордан қалды мәрт Қоблан,
Торыша аттын бул жерде,
Мойныны ол қушақлап,
Бұлар өтип келген соң,
Анаңыз бенен атаныз,
Нар түйенни қәтеби,
Қәтебине бир танып,
Муны хам алып бир кетти,
Атаң кетти деген соң,
Қаңлар ақты көзнен,
Ата-атаң кетип болған соң,
Қарындасың Қансулы,
Жасауылар кейинде,
Өкшесин атқа бастырып,
Душшы етине қамшы урып,
Қоблан жан, деп ақ урып,
Бұл да өтти усы жерден,
Синлин кетти деген соң,
Сөзден қалды мәрт Қоблан,
Ақ найзаға сүйенип,
Бәрі де өтип болған соң,
Бес күн және өткен соң,
Құртқадайын келинди,
Еки бирдей жасауыл,
Буны хам айдап бир келди,
Қара шашын жайыпты,
Жүзине тырнақ салыпты,
Сықсын жылап бир келди,
Келермекен Қоблан деп,
Көрсетермекен Сұхбан, деп,
Ғапылдан келди душпан деп,
Айтым айтып жылады,
Қытай-қыпшақ елинде,
Жыламай адам қалмады,
Айлана берип көз салды,
Көзи түсти бизлерге,
Қайнаға деп сөз салды:
—Хәу, қайнаға-қайнаға,
Бизлер кетип барамыз,

Ат алдында айдалып,
Сизлер қалып барасыз,
Қобланлыдай батырдым,
Айтқан күни соя еди,
Келетутын уақытта,
Жақын күнлер бар еди,
Келе ғойса Қобланым,
Айта гөрин деп еди,
Асықласын батырым,
Бүлип кеткен елимди,
Астында торы аттың,
Алты ай күни бар еди,
Батырлығы тутпасын,
Астында торы атын,
Алты ай бақсын деп еди,
Бұл кеткеннен кетермиз,
Жолды мәскан етермиз,
Үш ай он күн жол жүрип,
Алшағырға жетермиз,
Құрған тилим құрмаса,
Әжелім жетип өмесем,
Бүлип бул барған елимде,
Алты жыл жайлау қыларман,
Ек бермесе халқымы,
Алты ай тилеп аларман,
Айта гөрин деп еди,
Нашарлық болды жазығым,
Қаланың күн батысында,
Жерден ақым қаздырып,
Алты айлық аттын отшобин,
Мәрттин жейтуғын азығын,
Қойып кеттим деп еди,
Жылап кетти балам, деп,
Қайғырмасын деп еди,
Астындағы торы атын,
Алты ай бақсын деп еди,
Садағасы кетейин,
Қайнаға деген тилинен,
Жаудыраған көзнен,
Сергиздан болып кетермен,
Келин жанның изнен,
Қайнаға деп бир кетти,
Айталмай кетти келин жан,
Еидиги гәптиң изнин.

Буниан кейин, ғаррыларды изанне ертип, Қорғанша қаласына барып, қалған қутқандарын жыйнап, бузылған қалаларын, бүлген елдерін көріп, бауыры оттай жанып, баяғы жер төлені тауып алды. Атластан жабыуын, гүдары айылын салып, торы атын бағып, жата берді.

Арадан қырк күн өткенде Қоблан қыял етті. «Ели-халқым бүліп кеткенде, душпан алып кеткенде менікі не жатыс, не мәслик» деп, торы атқа ер салды. Зартең-заберден ертлеп алып, ат үстине мініп, йамазлыгер уақытта арқа дәрүазаға келді. Бул дәрүазада баяғы түсінде көрген қуу гелле—«Ха, Қоблан, жолың болсын Султан»,—деп алдынан өте берді.

Қоблан да «атар таңға жүрсең де батар күнге жүрме»,—деген, менменлік бизге келмесін, деп жатқан жеріне қайтып бір ақшам мийман болды. Ертеңіне баяғы геллені көрген жерге келді.

Он бесі жолдың оңында,
Он бесі жолдың солында,
Қуу геллелер сөз айтты,
Батыр туған Қобланға,
Отыз бірдей қуу гелле,
Гөүдесі жоқ сол гелле,
Мәрт Қобланға сөйледі,
Зиба беріп бір алла:
—Қоблан атлы баламыз,
Бизлер сизің бабаңыз,
Бунша қысымет биз көрдик,
Көп шығар бизің гүнамыз,
Өлі емеспіз, тириміз,
Тири де болсақ, өліміз,
Шілтенлердің биріміз,
Ат тозаңның астында,
Геллем қалған есикте,
Атам мийри қанбаған,
Ене сүтке тоймаған,
Сергиздан болып бул жерде,
Шейит болған баламыз,
Сөзімді есит ағамыз,
Әуел куда себепли,
Қалды сенлер себепли,
Өліп қалған баламыз,
Хақ еркесі боламыз,
Таңла махшар күнінде,
Излеспесең қанымды,

Қалмақтан алмасаң арымды,
Дәуагерің болармыз,
Ашылмай гүл солғанды,
Қорғаншадай қалаға,
Душпанлар ол келгенде,
Мынау халықтың бүлмегине,
Ақшахан себен болғанды,
Бул кеткеннен кеткенде,
Жолды масқан еткенде,
Үш ай он күн жол жүріп;
Алшағырдың ақ тауы,
Ақ тауға жақын барғанда,
Тоғыз жолдың дәрбенти,
Дәрбент жолға барғанда,
Хан кәрүаны Қарабий,
Кәрүанларының баслығы,
Отыз көкер қасында,
Үш жүз түйе бағылған,
Сол дәрбентке барып кет,
Менің қанымды алып кет,
Оннан арман өткенде,
Алшағырдың қаласы,
Қалаға сауда салғанда,
Он бір удмы өлтиргенде,
Тахты алдына шығарып,
Қарқыратып шалғанда,
Өлген балалар қаны деп,
Айта ғойсаң бизлерді,

Ишалла мәдет береміз,
Жылауында жүрерміз,
Алшағыр жатқан ақ сарай,
Ақ сарайға келгенде,
Терисін сойып алғайсан,
Шейит өлген балалар қаны,
Урсан Қоблан қанжарды,
Ишалла мәдет берерміз,
Жылауында жүрерміз,
Бизді идқа алмасаң,

Гәпке қулақ салмасаң,
Таңла махшар күнінде,
Бир қуданың алдында,
Екі қолым жағаңда,
Биз болармыз дәуагер,
Айтып болды сөзіңи,
Тыңлап турды мәрт Қоблан,
Әйне пессін уақтыңда,
Отыз бірдей қуу гелле,
Ғайып болды көзінен.

Буннан кейін Қоблан қуу геллелердің әтирапына ғаррыларды жәм қылып, қорғанша дүзеттиріп белгі етті.

Таң сәхәрден Қобланлы,
Минди аттың белине,
Мәрт атына мингенде,
Үш ай он күн жолы бар,
Себил болып қыпшақлар,
Бүліп кеткен еліне,
—Сен үйіріңнен айрылдым,
Менде елімінен айрылған,
Шуу, жаныуар, шуу,—деді,—
Бүліп кеткен елімді,
Табар күнлер бар ма екен?
Душпанлардың қолынан,
Айырап күнлер барма екен?
Жетім менен жесірді,
Ғәрип пенен қәсерді,
Бул душпанның қысымынан,
Қутқарар күнлер бармекен?
Атқа қамшы урады,
Бүлген елдің кейнінен,
Ат ойнатып барады,
Орлы қумнан өрмелеп,
Атлар ойнап барады,
Еспе қумнан еспелеп,
Ат есирип жөнеди,
Хақ бир ерге панады,
Пирим Шахмардан деп,
Батыр сонда жылады,
Жете билмей шөллерде,

Белді жүріс қылады,
Терең жылға, терең сай,
Қүйгелекли көп тоғай,
Буннан өтіп барады,
Түлкі жүрмес түнейден,
Түнде кетіп барады,
Қарсақ жүрмес қалыңнан,
Қансыра кетіп барады,
Жеткен жерге қонады,
Ғәхи жерде түсленип,
Ғәхи көлде, ғә шөлде,
Ғәхи тоғайдың ишінде,
Жете алмай сегбир қылады,
Бир ай махәли толғанда,
Бир ярым ай болғанда,
Ғамтүнге кеулің толтырды,
Қызыл жүзің солдырды,
Астындағы торы аты,
Жорталмайды, болдырды,
Алып жүрген орақ жоқ,
Жаудан бөтен талап жоқ,
Қылыштан бөтен жарақ жоқ,
Бүлген елге жете алмай,
Я кейін қайтып кете алмай,
Жары жолға барғанда,
Ат болдырған секили,
Қоблан атын бағып,
бул жерде иркиледі.

Куртқа жылап баратқанында алдынан бир кемпир шықты:
— Хай, келин, неге жылап баратырсың?—деди. Анда Куртқа айтты:

— Алшағыр гәуирге барайын деп едим, барып арза қыяйын деп едим, есигиндеги жәлладлар киргизбей қуып салды. Сол себептен кемпир келип, жылап баратырман,—деди.

— Хай, балам, күн бытыс төрепинде қырқ тисли бир зәңги барды, сол зәңгиден минсең, мен датқашыман десем, сонда ғана көрерсең,—деди.—Қатарында нарым болмаса, жетегинде атын болмаса, кисенде пулын болмаса, есиктен туппа-туұра қасал кирмеклик жоқ,—деди.

Бұл сөз мақұл түсіп, қырқ тисли зәңгинин үстине минип, басын сугып қараса, Алшағыр гәуирди көрди.—Датқашыман, тақсыр,—деп Куртқа бир сөз айтты:

—Ау, Алшағыр, Алшағыр, Биз мусылман, сен кәпир, Датқашыман мен, деди. Арыз айталмай бараман, Арзымды есит, сен, деди. Киргизбейди үстине. Бармайын, десем, күним жоқ. Патшалықтаң минин жоқ, Қатарымда нарым жоқ.

Жетегимде атым жоқ, Жәлладқа берер нәрсем жоқ. Айдауда келген ел едик, Булип келген биз едик. Алдымда басшы жоғынан, Айтып кел деп жиберген. Халықтың айтқан сөзи еди. Алшағыр патша сиз, деди, Датқашыман мен, деди.

Сол уақытта, Алшағыр гәуир есиктеги жәлладларға дузым тутсын, көзин шықсын, Куртқаны есиктен алып кел, деп хәмир етти.

Жәлладлар хәр қайсысы хәр төрепке жуырды. Куртқаны тауып алды.

— Барарсаң ханның алдына, көринерсең көзине, минесең ски дванне,—деп түйгншлеп жайға ийтерип жиберди. Ишкериге барып өз тәртібинше сәлем берди. Патша хәм сәлемин әлик алды. Сәлемнен кейин патша бир сөз айтты:

—Ол ол болсын, ол болсын. Дәулетшиз жол болсын. Алдыма жылап келипсең, Кимнен көрдің зорлықты, Куртқа келин, жол болсын. Берейин сизге теңдикти, Ким әйлер пығлы тарлықты, Алдыма жылап сен келдің, Етти ме биреу зорлықты.

Қайылсан жанның кешпеге, Кимнен көрдің хорлықты. Ким әйлер пығлы тарлықты. Қалдырмастан айта бер, Басындағы барлықты. Анда Куртқа сөйледі: —Хау, Алшағыр, Алшағыр, Биз пухара, сен патша, Сөйлейтуғын бизге тил.

Жетим менен жесирдин, Атасы патша сиз еди. Атамызға бар дейип, Буйырған еди бизлерди, Жетим қалған балады, Жетим қалған қыз еди, Айтып мынау тұрғаным, Жиберген бизди ел еди, Айтатуғын арыз елдики, Сөйлейтуғын тил бизики, Анық тылла сиз, деди. —Айта бер нашар, сен,—деди.

Анда Куртқа сөйледі: —Бұрынғыдан қалған сөз, Хан үстине жау келсе, Қайтар елдің дәулеті. Хан үстине ел келсе, Онда ханның дәулеті, Жетим ул менен жетим қыз, Бұл да ханның перзенті. Дәулет тайған еллер бар. Дәулетли елге келеди, Жетим қалған қызлар бар, Патшаның алған айымы, Соннан тууған қыз болар, Тәуір атым бар болса, Тәуір қызым бар болса, Бүлип келген биз елмиз, Қаладағы душпанлар, Бизге қолын салады. Жылап келдик дәд етип, Сарыша сизің алғаның, Соның қызы болады. Хәммесин теңдей көресиз, Халықтың айтқан сөзи еди. Алты жыллар болғандай, Халқыма жайлау бересиз, Алшағыр, қалай көресиз? Үндемеді Алшағыр, Тағы Куртқа сөйледі: —Қарашаханның уағында, Қатын-ердің тусында, Қоблан елде барында, Сендей патша болмасақ та,

Аз ғана елге төре едик, Жетим қалған қызларға, Биреу қылса зорлықты, Тәмбисин оның биз бердик. Сыйнамаса енеси, Не болады илажы? Жетим қалған балаар, Биреуден жесе таяқты. Анасына ол келсе, Тыңламаса атасы, Не болады илажы? Бүгін ийдым он беси, Он беси болар қараңғы, Он беси болар жақты күн, Қараңғы күн басымнан Кетпесине, Алшағыр, Жетемекен көзиниз. Билесиз бе өзиниз? Есиктин алды ақ дары, Түске дейін пәл ағар, Түстен кейін қан ағар, Мудам палдың ағарына, Жетемекен көзиниз? Және қанның ағарына, Билесиз бе өзиниз? Жете ғойса көзиниз, Биле ғойсаңыз өзиниз, Биздей болған қызын бар, Ойнап жүрген балаң бар, Биздей беде болмасақ, Жетемекен көзиниз? Билесиз бе өзиниз? Бұрынғыдан қалған сөз, «Қырқ жыл қаслан байлық жоқ, Қырқ жыл жарлылық жоқ»,—деген,

Сизге келген дәуран бар. Ол басынан таймасақ, Жетемекен көзиниз, Билесизбе өзиниз? Толы жатқан елдің бар. Билесизбе Алшағыр, Биле ғойсаңыз өзиниз,

Жете ғойса көзіңіз,
Айтып болдым сөзімді,
Енді өзіңіз билиңіз.
Бар да менің халқымды,
Қайтадан шап журтымды.
Алда Алшағыр ойланды,
Түсінбеді сөзіне,
Ықтияр берді сол уақта,
Бұл Құртқаның өзіне.

Алты жыл Құртқа болмасын,
Алты ай болсын мәулетің,
Есигінді қыпшақлар,
Жел ашсын да, жел жапсын,
Егер зорлық қылғанның,
Өзі болсын әлімдар.
Малы болсын патшалық,
Па-па мәрхұға деп,
Жар салдырды қалаға.

Алшағыр айтты:—Заңғар дурыс айтады, «қырқ жыл байлық жоқ, қырқ жыл жарлылық жоқ»,—деген рас сөз,—деп, Құртқаның елін алты ай жайлау қылды.

Алшағыр:—жәллад!—деді. Екі жәллад таяр болды. Жақсы деп шарапат деген, халқы абад болды. «Сөз жүйесін тапса, мал ийесін табады»,—деген, мұны алып кетіндер, Сарышаға жеткілер. Сарыша жақсы тамақ берсін, таза киім кийгізсін, әдемі етіп тәрбияласын,—деді.

Алшағыр ғәуірдің алты қатыны өліп, жетіленші алған қатыны сол еді. Тәрийіні айтайын сізлерге, құлақ салың сөздерге:

Аңғарының сұбүрети,
Енді тутқан маладай,
Қоллары күрек жабадай,
Ауыңдарына қарасаң,
Таудан шыққан жырадай,
Көздерінің тесігі,
Көгершінің уясындай,
Суыұлығы бетінің,
Қалбірдің саясындай,

Әпшеріне қарасаң,
Сапар айының келген,
Бір түрлі тап бәлесіндей.
Сол Сарыша аяғын,
Бәрха майға сұғады екен,
Қолын қатыққа жуып,
Шадығоррам болып
отырады екен.

Бұл Сарышаның үстіне Құртқаны алып келді. Жәлладлары айтты:—Хәй, Сарыша, мынау тұрған Құртқаға, таза киім кийдірсін, таза тамақ жедірсін, жүзіне қан жууыртсын, етіне сөл жууыртсын, хәптеден өзіме көрсетіп тұрсын,—деп патша сізге жиберді деп тапсырып қайтты.

Құртқа сулы Сарышаның хызметін етті. Күнлерден бір күн Сарыша қыял етті: «Айдың әлтабындай, күннің гирдабындай, алтынның санығындай, суың тынығындай, сәуледей Құртқаның, еркек киімінің есі бар ма, Құртқаның етіне сөл жууыртқан соң, бетіне қан жууыртқан соң, үстіме алар, кәнизлік маған түссін қалар, устаға бұйырайын, күш темір соқтырайын, отырса, басына урайын, тұрса, аяғына урайын, аядай бетіне шаппаттай

жара салайын» деген қыял пайда болды. Арадан жеті күн өтті. Жеті жылдан бетерірек болып кетті.

Сарыша ханым Құртқаға бір үлкен қапты берді. Бір сәнізді кейінне салды.—Бұннан кет, дағыстанға жет, томар теріп кел,—деп хәмір етті.

Кейініндегі кәніз терсе хәм ура берді, термесе хәм ура берді. Сүйегі дағыстанда қалсын, деді. Өйткені Сарыша ханым ұсылай тапсырған еді. Бұл дағыстанда Құртқаның қәхәрі келді. Айланып жүріп, қолындағы темір шыбығын жулып алды.

—Төменлінің мұны бір, телпек кийгеннің ары бір, сенлердің беңде болғанымызға құдай білсін нешше ай, нешше жылдар болғанын. Біздердің беңде болғанымызға үш ай он күн жаңз болды. Мұншеллі ұрып неге азап бересен!—деді.

—Мен урайын деп не едим сени, Сарыша қоймайды-ау мені, енді ұрсам сени, құдай ұрсын мені,—деді кәніз.

—Ұрмасаң, алдыма түс,—деп кәніздан алдына салып алды. Кәніз томар алады, қанқа салады.

Қобланнан қалған алмас шаққы бар еді. Құртқа жәмбасынан алып, қаптың түбін кесіп алады. Кәніздан салған түбіршігі қаптың түбінен түсіп қалады. Сөйтіп жүріп, жеті қырдың аржағына шығып, бір ғәуірдің гөне тамына барды.

Құртқа ойлады:—Хәй, кәдімшек, биіт қарассақ, қалай болады? Қатынлардың қуяшлама көрсе, биіт қарай жата беретуғын әдеті бұрынғыдан қалып еді ғой,—деді.

—Хәй, Құртқа, айтамай жүр едім саған, тәуір болды маған,—деп кәніз әуелі шағанын, сонынан койлегін, қыза-қыза киімдерін шешіп алып, ал биітке қызығып жан-жағына қарамай ұсы иен менен бола берді.

Құртқаның дәрти биіт емес және бір қырдың аржағына барып, Султанның келетуғын жолына қарап тұруы еді.

Қобланның атасы Сейдімханның қалған, қайын енесі Көклен кемпір берген айдарлы жай булты бар еді. Уақты қапаланып киятырса, қара болып көрінер еді. Уақты хош болып киятырса, ақ болып көрінер еді. Қара болып киятқан жай бултты көрді. Қобланның жақын келгенін билип, жай булт бетке қарап, Құртқа сулы бір сөз айтты:

—Дәулетім келген шағымда,
Аналық келін мен болдым,
Дәулетім бастан тайғанда,
Қаралы келін мен болдым.
Қатын ердің уақтында,
Қараша ханның уақтында,
Елде Қоблан болғанда,

Оң қолыма қайшы алып,
Пишиұш едім түңлікті,
Султаным сеннен айрылып,
Жарамадым сор басым,
Сарышадай ханымның,
Тезек терер күнлікке.
Жай бултың келді, өзің жоқ.

Келе ғойсаң не болды,
Алла қосқан жолдасым,
Менменлік еттим, мен таптым

Менменлікті ойладым,
Менменліктің ақыры,
Өз басыма болғанды,
Болды демей, не дейін,
Сенсең бірдей палуанлар,
Аламан деп ол барды,
Атқан оғы тиімеди,
Бізге несип болмады,
Сендер барлығың он төртте,
Арша ағашты қулаттын,
Сексең палуан жылаттын,
Үйге күйеу келді деп,
Ермепірің деп еді,
Ер сынаған бармекен,
Мен сынадым сизлерді,
Жатыр едің сен уйқылап,
Бұннан жубай болар ма,
Деп менсінбей мен қайттым,
Менменлікті ойладым,
Өз басыма болғанды,
Келе ғойсаң не болды,
Жай бұлтың келді, өзің жоқ,
Алла қосқан басласым,
Ақ күймеге миндирип,
Қақпақтың қара тауында,
Өліп дәуді өлтиріп,
Көк орайлы көк шімген,
Көк шімгенге келгенде,
Уят исті мен қылдым,
Көп малының басы екен,
Көк бийеге қол салдым,
Улағың ұллы білмедім,
Қытай-қыпшақ еліңді,
Сира көзге ілмедім,
Менменліктің зияны,

Өз басыма болғанды,
Келе ғойсаң не болды,
Алла қосқан жубайым,
Қаде-қаумет алыуға,
Келді қыпшақ беглері,
Қосылған аяқ жыймадым,
Кейнімнен келді не қызлар,
Шорым шеллі көрмедім,
Жай бұлтың келді, өзің жоқ,
Келе ғойсаң не болды,
Қыяметлік жолдасым,
Кер бийедей бийені,
Көрімлікке мен алдым,
Өзім отқан ордаға,
Алып барып киргиздім,
Арадан қырқ күн өткенде,
Кер бийеден ұл тууды,
Аузың оның сыпырдым,
Құлағына үрледім,
Хайуан болса да оны,
Перзентім деп жүр едім,
Емшегің салдым аузына,
Ақ сүтімді бермесем де,
Мийір сүтін мен бердім,
Қай перзенттен кем көрдім,
Атластан жабыу мен жаптым,
Беліңе қайыс батыр деп,
Гұдары қайыс мен тарттым,
Гұдары нөқта мен салдым,
Кеулі өскін болсын деп,
Жипек арқан мен тақтым,
Аузың қасылға тийсін деп,
Алтыңнан ақыр мен соқтым,
Қай баладан кем көрдім,
Келе ғойсаң не болды,
Бұлтың келді, өзің жоқ,
Айлаңайың атыңнан,
Құрыу мәх-мәх, торы атым.

Бұл гәпті айтып болғаннан кейін, бір майдан болғанда то-
ры аттың шырқырап киснеген дауысы Құртқаның құлағына
тал-тал келді.

Суұлының тиілеп, гүлдиртуадир киснеп, Қобланды алып
қашып Құртқаның тұрған жеріне ат жақылап келді.

Құртқа ойлады: қандың пәзері қатты дейтуғын еді. Жолы-
на кесепат болар деп, қолындағы қабын бетіне салып, Қоблан-
нан бетін жасырып тұрды.

Анда Қоблан Құртқаның жүзін жасырып тұрғанын кеуліне
ауыр алаңқырап, бір-екі ауыз сөз айтты:

—Жолыңызды пидә болсын шийрән жан,
Халқымыз үшін жанымыз болсыңдар құрбан,
Биз кеткели жеті жыл өтті арадан,
Неге көрсетпейсең ақша жүзінді,
Сағыныппан сәрби назым, Құртқа жан.

Атлар шаптым бәлент таудың дүзіне,
Биз кеткен соң түскен матау өзіңе,
Биз кеткели жеті жыл өтті арадан,
Сағыныппан сенің ақша жүзінді,
Ярым дейіп мен шақырдым өзіме.

Анда Құртқа сөйледі:

—Қылыш, найза алсаң батыр қолыңа,
Сизлер барып шықсаң душпан солына,
Ақ жүзімді көрсең қайтар ырайың,
Көрме жүзім кесепатдур жолыңа.

Сизді көріп шөлде болды ақлым лал,
Сизлерге душпанлар болсын дуушакер,
Ақ бетімде үш темирдің дағы бар,
Ал бетімде сары қаймақ жара бар.

Сонда Қоблан сөйледі:

—Душпанларды көрсем, сауда салайын,
Душпан үшін шер жаратқан қудайым,
Бір көрсетші бізге ақша жүзінді,
Сағыныппан ақша жүзін Құртқа жан,
Ал үстіңе енді хаял алмайман.

Анда Құртқа сөйледі:

—Тамыр кетпей, гүлдің жүзі сола ма,
Алтын басың есен болса султаным,

Бизлер киби бақа баслы хаялдың,
Бешигоны сизлерге көп бола ма,

Сонда Қоблан сөйледі:

—Атымның басыны сирә бурмайын,
Душпанларға барсам сауда салайын,
Көрсетсейши ақша жүзин Құртқа жан,
Дұшмы етине ашшы таяқ урмайын.

Анда Құртқа сөйледі:

—Қаңларды ағызып келдің көзіме,
Құлағың сал Султан айтқан сөзіме,
Менің айданып бунша иркилип тұрғанша,
Сен кеткенде ким бар еді, есіңе ал.

Жас күнінде тұтқан алтын сақанды,
Мен айтайын әуел шыққан салаңды,
Менің айданып бунша иркилип тұрғанша,
Бір айтпайсаң ата менен аяңды.

Ишине саларман батыр демінди,
Келтірме кеудіңе, айтса кемінди,
Ақ жүзімді менің айта бергенше,
Бір айтсайшы жаулар шапқан елінди.

Ашылмайын таза гүлдер солмасын,
Хеш бір елдер бизің елдей болмасын,
Егер адамдарда перзент болса да,
Еккімізден перзент үлгі алмасын.

Не қылсаң жүзімді,
Елдің жүзін көрсетші,
Күні-түні жылаған,
Қобланым деп зарлаған,
Атаңа сәлем берсеңші,
Ел-журтың бар, деді,
Жаудан тартып ал, деді,
Мынау сенің болғаның,
Сенің болған перзенттер,
Ата-анасың билер ме,
Қайтарды мәрттің ырайын,
Мынау көрсен жүзім, деп.

Ашты дейді шырайың,
Келіп Құртқа жақылап,
Жүрегі қантай жарылып,
Көрсетер күнлер бар екен,
Сені қадір алла деп,
Қушақлап аттан алыпты,
Қостарым болған Қоблан деп,
Дағыстанның үстінде,
Қушақласып көрісіп,
Бір-біреуің сүйісіп,
Жағ-жағдайды сөйлесіп,
Халықтың айтып муңың,

Болған иеті қалдырмай,
Бәрің баян етеді,
Аласқан ғаздай табысып,
Таа жипектей шырмалып,
Әуел еңіреп, соң күліп,
Таа жипектей есіліп,
Толқынып судай тасады,
Жасарған гүлдей жасады,
Қобланды Құртқа көрген соң,
Қушақласып тұрған соң,
Бұрынғы көрген мийнеті,
Душпаннан көрген ақыреті,
Бір күн шелли болмады.
Анда Құртқа сөйледі:
—Басшым едің Қобланым,
Қыяметлік жолдысым,
Бийқайғы жатқан елім бар,
Сен ер барсан ғайлетте,
Қорқып қалған еліңіз,
Душпан қамап алмай ма,
Мүсәпір болған журтыңның,
Хақ қаны сизге болмай ма,
Ғәріп болған еліңді,
Қалмақ қырып салмай ма.

Қоблан Ақтаудың дәрбентінде Қарабийдің қосына қарап
бәдәр кетті.

Құртқа сулы Қобланды көріп, қолындағы таяққа байрақ
байлап, мәс болып қыпшақтардың жатқан дәрүазасына қарап
киятыр еді. Қыпшақтардың есер жигиттері көріп:

—Құртқа жеңгеніңді жиі урыпты, мәмлек айландырып
ты,—деп алдына барып ермеклеп, уақтымызды хош қылайық
деп, алдына жақынылап келсе, кеудің тасқыллау көріп, реңкің
қызыллау көріп, жиінің урмағаның билип, Құртқаға қарап
бір сөз айтты:

—Басшы болған Құртқа жан,
Халқың болған сергіздан,
Таяққа байрақ байлапсаң,
Бір қыялды ойлапсаң,
Еситтін бе, не хабар?
Хабарыңды айт, жеңге жан,
Байрақты қолға аларсан,
Жаныңа сауда саларсан,

Жуған берсең бизлерге,
Бизлер барсақ елдерге,
Барып хабар біз берсек
Айдауды келген бетлерге,
Сендер барсан арқадан,
Халқың шықса құбадан,
Сиздер барсан қаладан,
Халқың шықса, даладан,
Ақтан жалау көтерсе,
Онда пешің қайрылса,
Соннан соң қылсан ғайратты,
Қимлер өлсе, ким қалса,
Құтқармаға душпаннан,
Сиздер қылсан ықласты,
Он бес күн болса бір мәулет,
Намаз жума күн болсын,
Он төртінші күнінде,
Алдында күтін журт тұрсын,
Қалаға гүлдеп кирмеге,
Он төртінші күн болсын,
Шетте жүрген еліңді,
Жиятуғын күн болсын,
Ғәде болсын Қоблан деп,
Рухсат алып жөнеди.

Хар қыялға бір келип,
Жеңге жан, қайдан келерсең?
Анда Құртқа сөйледі:
—Перилердің аунағы,
Хәптеде болсын жыйнағы,
Қатты айтсам, душпан еситер,
Үлкеніңіз қайнаға,
Қишкененіз қайынсен,

Келиң берман, мырзаға,
Қарауыл баслы қабланды,
Анық тыла, қайнаға.
Көріп келдим дағыстанда,
Кешегі кеткен Қобланды,
Аққан дәрйя сағанды,
Яд ете гөр аллам деп,
Сүйинши бер, қайнаға.
Көріп келдим мен дәзир,
Ғайып болған Қобланды,
Шетке алып қымтай гөр,
Жасы литеген баланды,
Тауып алып, ғамлай гөр,
Қылышы менен найзанды,
Он үш күн болды бир мәулет,
Найзан болса, саплай бер.

Балтаң болса, таплай бер,
Кейиннен келди тиреуиң,
Жауға өзиң сақлай бер.
Жүре берди алдына,
Ере берди қыпшақлар,
Қайда-қайда ағам деп,
Рас па, жеңге, Қобланды,
Көрсетермекен сухбан деп,
Қалмақ сезип қояр деп,
Үндемеді қыпшақлар,
Ақтан жалау байлаңлар,
Он пешинди қайырын;
Сенлер шығың қубладан,
Қоблан келер арқадан,
Айтып болдым сөзімди,
Қала берің қыпшақлылар.

Буннан кейингі сөзди Қобланның атасынан еситиң: Қоблан-ның атасы бир жер төледе болатуғын еди. Буларға хам барып, қуғантып, Сарышаға биреу барып айтып қоймасын деп. Құртқа сулы асынып баратыр еди.

Қобланның қарындасы Қансулыу Алшағыр гәуирдин он бир удына шай берип, шарап берип, шылым салып турар еди. Хәр дәптеде келип, ата-енесине көринип турар еди. Қансулыу Құртқа қаның алдынан шықты, Құртқа бийкешин қуғантайын, деп бир сөз айтты:

—Сарқырап таулардан аққан булағым,
Бүгін қабыл болды сенін тилегің,
Ел шетінде көріп келдим бир адам,
Еглендирмей сүйинши бер, шырағым.

Ошаққа жаныпты етін хам тәнің,
Жау шауып болғанды ойранды елің,
Ел шетінде көріп келдим ағанды,
Сүйиншиге не берсең, бийкешім?

Қансулыу сонда сөйледі:

—Ясыйн оқыр ажайыпты хатлары,
Көрген адам нашар дейди затлары,
Мендей бийкешгенен сеннен айлансын,
Қоблан қурысын, айта гөрме атларың.

Ағам бар деп бәлентлеген жүрегім,
Аллаһ хеш бермеді менің тилегім,
Қоблан қурысын, айта гөрме атаны,
Бир жерде өлсе, мың жерде қалсын сүйегі.

Құртқа тағы сөйледі:

—Көринген алыстан таулардың тасы,
Сел болып агып тұр көзіңнің жасы,
Жалғызымды олайша деп қарғама,
Қарғысын басына болсын урғашы.

Жылқышы үйретип минеді тайыны,
Айтыуға сөзіміз жүде қайымды,
Олайша деп жалғызымды қарғама,
Душпанлар тапты ма кеңің жайынды.

Онда Қансулыу сөйледі:

—Шашым таллап, он төртимнен тарайман,
Қашан келер деп жолдарға қарайман,
Гүнайымды кешіре гөр, жеңге жан,
Жалғызымды күйгенімнен қарғайман.

Қарғамай иетип турайын,
Қоблан елде жүргенде,
Елге душпан барар ма,
Сизлер киби алғаны
Бизлер киби сиңлеси,
Ата менен анасы,
Мынау тұрған душпанның,

Хызметінде болар ма,
Ат сүрінген тасымды,
Берерге жоқты нәрсемиз,
Қалай қылсаң, жеңге жан,
Сенде болсын ықтияр,
Қойдым қара басымды.

Әне көрген-билгенін айтып, Құртқа Сарыша ханымға қарап жүре берди.

Сарыша ханым есикке қарап, баладай үңилип отырыпты. Құртқа бул есикке келгелі жан дегенди еситкен жоқ еди.

—Ха, Құртқа жан,—деди. Құртқа хам:—Не дейсең,—апа—деди.

—Сизнің журтыңызда бизнідей ханымлар түс көретуғын ба еди?

—Әлбетте, көретуғын еди.

—Мен бүгін түс көрдим, сиз жорый аласыз ба?—деди.

—Әлбетте, жорыймыз,—деди.

Әне Сарыша түсин баян айлеп, Құртқаға бир-еки ауыз сөз айтты:

—Жатыр едим уйқылап,
Аяққолым туйықлап,
Арқадан келди көк бөри,
Жанымды қоймай баратыр.
Боз айғырдай ыйықлап,
Бұл не болар, Құртқа жан?
Меннен шығып кеткен соң,
Алпыс еки қойым бар еди,
Арқадан келген көк бөри.
Сарайда тұрған жерінде,
Муны хәм кетти тамақлап,
Айырап бенде болмады,
Бұл не болар, Құртқа жан?
Сексен серкем бар еди,
Буны хәм кетти тамақлап,
Ақ сарайда бир тұрған,
Қуйрықтары дығыршық,
Ай мүйізін ақ қошқар,
Ақ қошқарым бар еди,
Он бир қозым бар еди.
Қамауда тұрған жерінде,
Буны да кетти тамақлап,
Бұл не болар, Құртқа жан?
Отырған жерім ой-шұқыр,
Басқан жерім бай шұқыр,
Бұл не болар, Құртқа жан?
Есіктің алды жал қамыс,
Үй артында шоқ қамыс,
Он қолымда тақ қайыс,
Сол қолымда жуп қайыс,
Бұл не болар, Құртқа жан?
Жүрегім аузы музлайды,
Жамаң жерім сызлайды,
Бұл не болар, Құртқа жан?
Жорыйгөргің түсімди,
Жақсылығы өзіме,
Жамаңлығы өзіңе.
Тоқсан қула баққан бүйерде,
Есапсыз қойым бар еди,
Арқадан келди көк бөри,
Қубладан шықты көп бөри,

Бөлек-бөлек қылды да,
Хәр шетинен тийеді,
Қалаға келип жыйылды,
Бир бөлегі бөлінди,
Қублаға қуып бир кетти.
Шоршып кеттим орнымнан,
Жорыйгөр усы түсімди,
Жақсылығы өзіме,
Жамаңлығы өзіңе.
Анда Құртқа сөйледі:
—Хәу, Сарыша. Сарыша,
Түсиң екен тамаша,
Мен жорыйын түсинди,
Аңсат қылып исинди,
Жаңа таптын Сарыша.
Жорый алмайтуғын кесинди,
Жатқан болсаң уйқылап;
Аяққолың туйықлап,
Арқадан келсе көк бөри,
Жанымдай қоймай баратса,
Боз айғырдайы ыйықлап,
Ол түсинде көргенін,
Қоблан батыр болмасын.
Сізден өтіп бир кетсе,
Алпыс қойым дегенін,
Алпыс еки хәмелдар,
Хәмелдарың болмасын,
Сарайда жатқан жерінде,
Құрбанлық қылып шалмасын,
Таптымбекен Сарыша,
Таппадым ба Сарыша?
Сексен еки дегенін,
Кенесқорын болмасын,
Арқадан келген көк бөри,
Бизің Қоблан болмасын.
Үйқыда жатқан жерінде,
Құрбанлық қылып шалмасын,
Он бир қозың бар болса,
Он бир қозы дегенін,
Он бир улың болмасын,
Арқадан келген көк бөри,

Ақ сарайға бир кирип,
Жер менен жексен қылмасын
Қуйрықтары дығыршық,
Мүйізлері шығыршық,
Ай мүйізін ақ қошқар,
Алшағыр патшаң болмасын,
Арқадан келген көк бөри.
Қоблан ерім болмасын.
Алдыңа басшы бир салып,
Ақ сарайға кирмесін,
Постыңа сабан бир тығып,
Даруазаға қоймайсын,
Төгілген балалар хақ қаны,
Енди сени урмасын,
Таптымбекем Сарыша,
Таппадым-ба Сарыша?
Отырған жерін ой-шұқыр,
Гөр лахәтін болмасын.
Басқан жерін бай шұқыр,
Көзіннің жасы болмасын.
Он қолымда тақ қайыс,
Ат қамшысы болмасын,
Сол қолымда жуп қайыс,
Ат дызғини болмасын.
Үй артында шоқ қамыс,
Ат қуйрығы болмасын,
Есик алды жал қамыс,
Аттың жалы болмасын,
Жүрегің аузы музласа,
Жамаң жерін сызласа,
Жауыр атқа миндирип,
Ат астынан аяғын,

Ендиги сөзді Алшағыр патшадан еситиң:
Ол отырып айтады:—Ақшахан патшаның бир бөлек журтын бүлдирип келдим, Қобланның елін бүлдирип алып келдим. Менің еткен ислерімді жазатуғын шайыр бар ма екен?—дейди. Анда Қобланның Полат деген досты патшаның хызметінде тұрар еди.—Сізди биз мақтасақ қалай болар екен?—деди ол.
—Әжел болар,—деп, Қансулыұды да шақыртып алып, Полат бир сөз айтып тұрған қусайды:

—Тауда қоян изи бар,
Әри дейди Полат жан,

Аяғыңды көрсешлеп,
Атларға теріс миндирип,
Генір иттен өткерип,
Халық бәрине көрсетип,
Бизге туған қара күн,
Басыңа сенің туымасын.
Таптымбекен Сарыша,
Таппадым ба Сарыша?
Арқадан шықса көк бөри,
Қубладан келсе көп бөри,
Тоқсан қула баққан қойымды,
Бөліп алса шетинен,
Қалаға келип қамаса,
Көк бөри болып көрінген,
Қоблан ерім болмасын,
Көп бөри болып көрінген,
Қыпшақтың беги болмасын.
Бөліп айдап бир кетсе,
Олжа қылып қызынды,
Қублаға қарап айдаса,
Бизге туған қара күн,
Ол басыңа туымасын.
Қызың менен улыңыз,
Бизің елге бармасын.
Таптымбекен Сарыша,
Таппадым ба Сарыша?
Сол уақта ханым қадәри кеп,
Атаңа нәлет, шая деп,
Тилиң тартпас, сира, деп,
Шыбық темир қолға алып,
Сарыша орнынан турды,
Хәм Құртқаны бир урды.

Патшаның айтқан сөзі бар,
Әри дейди Полат жан.

Есіктің алды бір дәрйя,
Түске дейін пал ағар,
Әрі дейді Полат жан,
Түстен кейін қан ағар,
Әрі дейді Полат жан,
Тауда қоян ізін бар,
Патшаның жеті қызы ба,
Он бірдейін ұлы бар,
Көргенім жалған болмаса,
Песін уақты шалқытар,
Әрі дейді Полат жан,
Тыныш халықты бүлдірген.

Буннан кейін Алшағыр патша айтты:

— Па-па, зәңгіардың шайырлығы, — деди, түсінбей. Мені Ис-
кендер Зұлхариыйнан хәм батыр қылды, — деп, тилине түсін-
бей, көп инамлар беріп бийқайғы отыра берди.

Қоблан батыр адамға билдирмей, жанға сездирмей Қарабий
жатқан дәрбентке қарап жүре берди.

Қарабий де отыз қосшысын буйырып, ақ шатыр құрып жата
берди. Түйесін жайылып таудың үстінде жүрер еді. Қоблан ба-
рып, түйені орап алып, алдына салып қуымақ болды. Қарабий-
дің отыз нәкери Қобланға ат қойды. Қоблан кейіннен қарамай
алдына жүре берди, кейіннен шауқым салды. «Атыңызды айтып
кет» деп, бақырды. Қоблан тынламады. Кеулі өскен душпандар
Қобланды қамап алды. Анда Қоблан душпанға қарап бір сөз
айтты:

— Атымды сорап иетесен,
Тауды гезген бөрімен,
Затымды сорап иетесен,
Кімді душпан пәмлейсін,
Ойлаған душпан өзмен.
Ол малыңды қуамаң,
Елдер қайда, жұрт қайда,
Шейит болған балалардың,
Хақ қаның сизден әлерман.
Бақыһ болсаң бизлерге,
Ол пәрмана боларман.
Иенім жоқдур сизлер менен,
Қарабий деген қайсысан,

Бір бәлеге жолығар,
Әрі дейді Полат жан.
Тыныш жатпас ол қасқыр,
Урынып жүрген адамлар.
Бір адамға жолығар,
Әрі дейді Полат жан.
Ел-жұрттан айрылған,
Елде тегін жатар ма,
Аман басы сау болса,
Ол қалаға қуылар,
Әрі дейді Полат жан.

Жер менен жексен қыларман,
Анда тұрып қалмақлар.
Түсінбейді сөзіне,
Қарабий дегенлеріне,
Ауыр түсті қалмақтың,
Мына гәптер өзіне,
Ашылған гүлдер солмасын,
Латманат өзін онласын,
Еситиұм бар еді,
Азыұлымға кетті Қоблан деп,
Ел кейіннен қуып келген,
Мынау Қоблан болмасын.
Қамалап ұстап алындар,

Мойнына шынжыр салындар,
Қарабийге тапсырып,
Бір әрмансыз болындар.
Ат қояды бәршесі,
Атадан жалғыз мәрт Қоблан,
Екі көзі қызарып,
Қаны қашып бозарып,
Қоблан батыр қумарланып,
Туйғын киби жумаланып,
Қойларды көрген бөрідей,
Торы атына қамшы басты,
Дәрйя киби толып тасты,
Ат ойнатып барады,
Бір барғанда мәрт Қоблан,
Төртеуін гелле қылады.
Услаймыз деген қалмақлар,
Басы менен ғай болады.
Биреуін алып қолына,
Бир-бирине урады,
Қарабийдің қосына,
Қалғанын қуып барады.
Қарабийдей бәтшағар,
Ол алдына келеді.

Анда Қоблан сөйледі,

— Атың сенің кім? — деди,

Буннан кейін қыпшақтың есер жигиттері, «Қоблан қай жақ-
тан келер екен» деп, жолын тосып жүргенде, ағайын — қырындас-
лары Қобланды тауып алып, қосылып, уақты қош болып, торы
атты ойлау жерге байлап, әйне құптан уақтында, елдің шети
жатқанда, от қызылы батқанда, қаланың ишине кирди. Алтымыш
еки хәмелдардың жатқан жеріне барды. Алдына басшы салды.
Хәммеге хабар берди.

Қоблан сарайдың алдын алды, алтымыш еки хәмелдарын жат-
қан жерде гелле қылды. Қыпшақтың есер беглерінен рұхсат бо-
лып, қыдырып, ақ сарайдан он бір ұлын тауып алып, сны да өл-
тирди.

Аузы қанлы бөрілерін
Алшағырдың төрелерін,
Он бір бірдей ұлларын,
Сәхәр уақты болғанша,

Ал Қарабий сөйледі:

— Ақшаханның еллерін,
Бүлдіріп келген мен, деди,
Қызын олжа бір қылып,
Ұлын айдап ол келип,
Құллар қылған мен, деди,
Жарағың таслап сен келсең,
Өлтирмеймен мен, деди.

Анда Қоблан еситип:

— Қарабий деген уақтында,
Түгі тебендей шанышылып,
Қылышты алып қолына,
Жақылап барып қалыпты,
Қарабийдің жанына.
Шамалап өзін көреді,
Шейит болған балалар,
Хауа-хауа, мархауа деп,
Хауаз беріп турады.
Қылыш алып мәрт Қоблан,
Батыр кеуілін қослады,
Шөптей көрмей душпанды,
Теңінен бөліп таслады.
Қарабийді өлтиріп,
Мәнісіне келтиріп,
Тағы да алға жөнеди.

Бәріні гелле қылады.
Қоблан сәхәр уақтында,
Алшағыр жатқан сарайға,
Жолдаслары менен барады.

Билдирмей жатқан жерінде,
Еки қолын таңады,
Хәр жерине найза урып,
Шермендесин шығарып,
Дәрүазаның алдына,
Сүлдерин әкеп қояды,
Он бир улын шалған соң,
Алшағырдай гәуирди,
Дәрүазаға қойған соң,
Қыпшақтың есер беглери,
Дәулеті келген уақтында,
Айдауда бұрын келсе де,
Рустемнен кем емес,
Көкиректің ғайраты,
Бирден төртеуін шаншып,
Бесін көзлеп турады.
Не бир келген ғаррылар,
Өлсек бизлер ырзаңыз,
Ығбал жүрген уақтында
Белли ғайрат салады.
Тынбай енді қалада,
Үш күн урыс болады.
Алшағыр гәуір өлген соң,
Ханы кеткен қалмақлар,
Бассқы тауып барады.
Қалмақтың туы жығылып,
Бағындық бизлер аға, деп,
Қол көтеріп турады.
Құртқадайын алғаны,
Сарышадай ханымды,
Жалаңаш атқа мингизип,
Өкпесине заңғардың,
Темир исти өткерип,
Испара темир қолға алып,
Жауырына қойдырып,
Қансулыұдай сиңлиси,
Алшағырдай гәуирди,
Жети қызын жүгенлеп,
Белли қырғын болады.
Алшағырдың әскерине,
Қобланлыдай қас батыр,
Ел-елатын көрген соң,
Аяусыз қылыш урады.
Қызыл туғын қыйратты,

Жасыл туғын жайнатты,
Бөри тийген қой киби,
Қалмақларды шуұлатты.
Шейит балалар қаны деп,
Қоймай бәрін қыйратты.
Хәуа-хәуа мархауа деп,
Өзи емес рухы,
Шейит болған көп балалар,
Разымыз аға жан,
Ол төгілген қанға деп,
Дауыс беріп шырлапты,
Қоблан тажжал келген соң,
Ол патшасы өлген соң,
Қол көтеріп тұрған соң,
Не бир қалмақ сөйледі,
Урыстың жәми қойылды,
Қыпшақтың бәри жыйылды.
Кимселер өліп, ким қалды,
Қобланлының елинен,
Көп адамлар қырылды.
Бағынған соң душпанлар,
Урыс туқымы қойылды,
Бирисин патша көтеріп,
Кеуиллери душпанның,
Қобланлыға жалымды,
Дослар болып Қоблан менен.
Нешшелери бағынды.
Полат жанды бул елге,
Патша қылған секилли.
Полат әзел дос еді,
Душпаннан алды арыны,
Мәрт қайтарды қәхәрини,
Ағайинге қосылып,
Тауып алды мәрт Қоблан,
Қыдырбайдай ғаррыны.
Дәуір кимнің дәуіри,
Полат ханның дәуіри,
Пайтахт кимнің пайтағы,
Полат ханның пайтахты,
Тауып алды мәрт Қоблан,
Қара қыпшақ елатты,
Бир кемликтің кемалы бар,
Патша қылды Полатты.

ҮШИНШИ БӨЛИМ

Ар-намысын алып Қоблан елине қайтты. Нешше ай, неше күн жол жүріп, Қорғанша қаласына келді, жығылып қалған қалаларын салдырып, жайлауға үйін қондырып, ханның көлі қадаған көлге мал салып, қара қыпшақ мәрт Қоблан ели-халқын жайғастырды.

Қобланның ерлигі айдауда келген халықтың есигін жел ашсын да, жел жапсын, аз ғана халық едим, көп болдым — деп Алшағырдан келген елдің атын таза Қыпшақ қойды.

Ендігі сөзді баяғы қырк жигиттен еситилер: Қызыл құдықтан көшип, көруанлардан бул елге келгенін еситип, мал-дүниясын айдап булар да айрылған елге қосылды.

Қоблан батыр Азыұлыдан аман қайтқанлығына, елин душпаннан айырып, өз журтына аман-есен, сау-саламат келгеніне ат шаптырып далаға, жар урдырып қалаға, жети күн той берді. Бул тойды бергенде Ақшаханға хабар бермеді.

Ақшахан Қоблан тойына хабар бермесе де, алыс еки дәмелдер, отыз еки мәхирдарын жанына алып, Қобланның тойына қарай жолға рауана болды. Буның шақырмаған жерге баруына себеп, тойды болған соң мал-мүлкімді ұайран қылар, басыма тахтымды зиндан қылар деп ойлаған еді.

Ақшахан Қобланның тойына келип, «ер үйіне ер түсті, етегіне қоз түсті» дегендей, Қобланның үйіне түсті, Қоблан қыял етті: «Үйге келгенде талағаным батырлығыма ылайық емес, өлтиргенді де қояйын», деп батыр қәхәрін қайтарды. Ханға орны менен тойдан үлесін берді.

Ақшахан Қобланның аядына келип, хәр түрлі қошемет сөзлер менен мойнына пота салып, жууғалығын асырып, еткен исин жасырып, аяғына бас урып, не деп тур екен:

— Дүньяда душпанның жүзлери солсын,
Қоңсы болған елим, иним, көп болсын,
Бүлдирдің душпанды елге келтирмей,
Бул берген тойларың мубарек болсын.

Душпанларға сууық самал ендирдің,
Не палұанды әжел жетпей өлтирдің,
Душпан елин Қорғаншаға келтирдің,
Биз бағындық ғайратыңа Қобланым.

Еситип ек барды деп Азыұлы елине,
Ғайрат пенен минип торы ат белине,

Сеинен бөтен бармас Азыу шахарине,
Ғайратыңа қутлы болсын мәрт Қоблан.

Сен қайтардың душпанлардың ол пәтин,
Бир алла жеткерди сеині муратын,
Алшағырды тажи-тахтан қулатып,
Душпаннан айырып алдың елатын.

Ғаррылықты мен мойнымыз алыппан,
Алшағыр келіпті билмей қалыппан,
Алып келдің душпанлардан айырып,
Ойласам халқыма зулым болыппан.

Астына тартпаға келдим тахтымды,
Берейін пәтия, ашсын бахтыңды,
Тапсырмаға Самарқандай халқыңды,
Журтың қутлы болсын, иним Қобланым.

Бұл елатым айтқанымды етпеди,
Алшағырлар мұрадына жетпеди,
Алып кеткен бұл журтыңды бүлдіріп.
Кейіннен барыуға хәлим жетпеди.

Ғаррылығын бұл Ақшахан билдирди
Душпанларды айтқанына көндирди,
Ақшаханың алып басынан тажын,
Қобланлығы алып барып кийдирди.

Қобланға тажын кийгизіп, ақ кийізге салып көтеріп, патша-
лықты берди, Қоблан Полатты шақырып алып, уламаларын жәм
қылып, қазы-көленларды келтіріп, Ақшахан ханды алдына қойып,
Қансулыұ қарындасын Полатқа берди.

Қара қыпшақтың халқына Ақшахан құда болып, қәде-қәуметін
өткеріп, бұл ислер хәм тамам болғаннан кейін, Қоблан патша
менен жарасып, шадыман болып, патшаға бир сөз айтты:

— Ата, менің кийгенім болсын, сеің гүнайыңды алла өтсе,
өттим, — деп тажын өзіне берди. Буннан кейін Қоблан айтты:

— Жақын жерде жау бар ма,
Барар жерде дау бар ма,
Айтын хабарын бизлерге,
Ғайратымың барында,
Торы атыма минейін,
Жетер жерде душпанды,

Мына жерге келтіріп,
Жылатқанша баланды,
Өзім алып келейін.
Анан соң тахқа минейін,
Ала алмастай күн болса,
Бүлінгенин халқымын,

Көзім менен көргенше,
Үстиме жауды келтіріп,
Улым менен қызымды,
Алдағаным көргенше
Қолында оның өлейін,
Қаст еткен сізге дәу болса,

Хызметіне барайын,
Сізлерге душпан жау болса,
Басымды тартып турмайын,
Зорман деген заңғарды,
Өзім барып көрейін.
Ақшахан сонда сөйледі:

— Бастан кетпес қайғы менен ғүлпетім,
Бұл дүньяда арылмаған мийнетім,
Жиберіуіге, балам, көзім қыймайды,
Не гәп айтсам екен сізге перзентім.

Бузылып дүзелди жаңа қалаңыз,
Сізлерди шер етип берди алламыз,
Үш жыл болды хат келеди, шырағым,
Хат салады Дәукембірдей мамаңыз.

Еситкели отлар шығып тәнимнен,
Қартайған соң қууат кетип белимнен,
Ықтиярын берсин дейіп бизлерге,
Хабар келди Шарықлыдай дәуінен.

Бұл хабарын енді елге билдирсин,
Қобланлығын хәмиріне көндирсин,
Ақбилек қызларын бизлерге берсин,
Усылай хабар келди дәудің тилинен.

Бедеу жууырмаған аттың тоңынан,
Ғам-гүн болдым, мен перзенттің жоғынан.
Бағынсын деп хат келеди, шырағым,
Хабар усы Алла дәудің улынан.

Еситкели бұл сөзлерди сауым жоқ,
Қартайған соң бұл басымда қайғы көп,
Барып келсең усы дәудің еліне,
Алдыңа шыққандай сирә жауың жоқ.

Ат ойнатсаң ол елдерге барарсаң,
Бара ғойсаң ығбалыңнан көрерсең
Ала ғойсаң Турабаның қаласын,
Соннан соң жаулардан тыныш боларсаң.

Ал қалама бар деди,
Халыққа хабар сал деди,
Мынау жатқан журтыңнан,

Ләшкер жыйнап ал деди.
Қалып турған жауың сол,
Соннан тыныш бол деди.

Халық сеники, тахт сеники,
Белимнен кетти қууатым,
Диземнен кетти мәдетім,
Балам, өзің бил деди.
Душпаннан, балам, қорықпас-
сан,

Тәуекел ет сен деди.
Сен бармасаң, ол келер,
Азғана журтың теңселер,
Ат жығылып, адам өлер,

Буннан кейін, әне «батыр аңқау, ер төдек» деген, бұл душ-
панның сөзіне еріп, «Көбикли дәуден артық емес шығар, заң-
ғарды елдің үстине алып келгеннен, үстине барып бағындырып
қайтайын, Самарқанд халқына бармайын, халықты ойран қыл-
майын, бири айтпаса, бири айтар, Қоблан дүньяға келіп сирә
тынбады елим», — деп ол жолға рауана болмаға мейіл етті.

Биреудің айтар атасы,
Биреудің айтар иниси:
Ертіп кетсем ләшкерді,
Минген бедеу көлбесе,
Ертіп кетсем көп ләшкер,
Қыя шөлде шөлбесе,
Жауды көрмей, урыс көрмей,
Қырылып шөлден келмесе,
Өлімнен жамаң дәрт болмас
Хаққа тәуекел қылайын,
Алты ай демимді алайын,
Мен деп тұрған душпанға,
Соннан кейін барайын,
Аламан ертіп кейниме,
Биздер алдық шәхәрді деп,
Душпанларды қырдық деп,
Тураба деген қалаға,
Ат ойнатып бардық деп,
Жақсы атты оған бергеннен,
Дабра қылып жүргеннен,

Сөйтіп Қоблан батыр алты ай атын бағып, шәхәрінде жатты.
Бір ай арадан өтті. Хәр айда Ақшаханға барып, көп дүньясын
алып арадан ярым жыл өткенде Қоблан торы атқа ер салып,

Хақ қапаларын төгілер,
Шарықты дәуден қутылсан,
Хәмме халықлар бағынар,
Бармайман деп сен қорықсан,
Бір жыл қалды мәулетке,
Сен бармасаң, дәу келер,
Сан мың құл менен жау келер,
Ендигисін өзің бил,
Ауырыу емес, сау келер.

Қуфат берсін өзіме,
Минген бедеу желмесе,
Сирә бәле көринер,
Қадиримді билмесе,
Ертіп кеткен аламан,
Қырылып қайтып келмесе,
Биреудің келер атасы,
Биреудің келер баласы,
Биреудің келер иниси,
Иниси менен сипдиси,
Ағам қәне дегенде,
Не деп жууап беремен.
Ол азапты көргенше,
Қырық жигит ертіп кейниме,
Шарықлының елине,
Тәуекел қылып аллаға,
Тереклерін қырықтырып,
Өзім барып душпанға,
Бағындырып келермен.
Егер бағындыра алмасам,
Сууға атып өлермен

зәртен-зәаберден мустақкем ертлеп алып, кейніне қырқ жигит ер-
тип, Мәскеу-Тураба кетпек болды.

Бунның кетерменлигин биліп, аяғына бас урып, екі көзіне жас
алып, тула бойы босасып, ата-анасы бір сөз айтты:

— Ақшаханның айтқан тилин аласаң,
Қалмақ көрсең қара құрттай қырасаң,
Ата-ананды жолыңызға зар қылып,
Қоблан балам, енді қайда барасаң?

Ата-ананды қара жерге қоймадың,
Душпан менен урысқа балам тоймадың,
Бұл журтыңа сирә иіе болмадың,
Аттан түскіл, жигербентім перзентім.

Бұл баратқан сапарыңды тилейін.
Әжел жетсе, мен алдыңда өлейін,
Инанбағыл Ақшаханның сөзіне,
Сен кетсең, шырағым, қайтип көнейін!

Өз қолынан шалып кет,
Жерлерге бизді көміп кет,
Сендер кетсең бұл жерден,
Жаулар шабар еліңди,

Инанба залым сөзіне,
Қан қуйылсын көзіне,
Ақшахандай ол залым,
Душпан, балам өзіңе.

Қоблан сонда сөйледі:

— Сауаш күні торы атымз минермен,
Не салғанын ығбалымнан көрермен,
Жылай берме екі бірдей қариялар,
Алты айда айланып және келермен.

Әжелім жетіп өлмесем,
Қара жерге кирмесем,
Келетугы күн болса,
Ақшахандай ол ханды,

Тирилей жерге көмермен.
Усыдан қайтып келген соң,
Душпанлығын ол ханды,
Соннан соң, ата, билермен.

Буннан соң орамал алып қолына, шығып ярдың жолына, ора-
малың қыя шалып, көргенлердің ақлын алып, қасын қағып, қыя
бағып, сымдай буралып, он екі мухам жылау менен сүзіп кө-
ріп, танытып өзің кеулин толтырып әрманға бір ауыз сөз айтты
Құртқа сулуы Қобланға:

— Гүлдей бұл басымда тәрзім бар,
Бес уақ намаз бір алладан қарызым бар,

Бизди таслап султаным қайда барасан,
Гириндарың ярың айтар арзы бар.

Ҳеш бир жерде көринбейди көзиңе,
Ашық болып интизарман өзиңе,
Алғаныңды сен кейинде жылатып,
Иркилип тур, қулағың сал сөзіме.

Маған бергил көрсейің қолыңды,
Мен айтайын оның менен солыңды,
Инасан Ақшаханның сөзіне,
Ақшахан шаптырды қыпшақ халқыңды.

Неше адамның пайманасы толғанды,
Халқының жартысы өліп болғанды,
Мынау елдің бүлмегіне, қостарым,
Ақшахандай ханлар себеп болғанды.

Алдыңда ағаң жоқ, кейинде иіңи,
Сөйлесей мазалы сенің хәм тилиң,
Билсеніз Ақшахан сизлерге душпан,
Енди душпанлығын төрем өзің бил.

Қолдан келмес сизге сауда салмаға,
Талаи етті хәзир елге бармаға,
Ақшаханды сирә душпан билмейсен,
Талабы бар сизден бизди алмаға.

Ярым деп айтаман сөзди өзіңе,
Қырқ жигитті ертіп шықтың изіңе,
Нәсиятым биле билсең Қобланым,
Инабаныз Ақшаханның сөзіңе.

Онда Қоблан сөйледі:

— Испаханнан қылыш алдым қолыма,
Жау келалмас енди қыпшақ еліне,
Мақтаулы қыз Құртқа сенің өзіңіз,
Жылап кесалатты қылма жолыма.

Хәр сөз айтып менің есім аласаң,
Сөз айтып жолыма кесір қыласаң,
Душпан келалмайды енди еліме,
Бизлер кетсек, елде сен өзің барсан.

Сауаш күни бедеу жалын өрмеймен,
Аққан суудай кем-кем алға өрлеймен,
Ғайратын хеш уақта меннен кем емес,
Сенлерди өзимнен кейін көрмеймен.

Торышама батырлықтан қамшы урдым,
Қия шөлде ақ кириуке қайғырдым,
Бизлер кетсек, сен қаларсаң елдерде,
Аз ғана халқымды саған тапсырдым.

• • •

Өмірлік ахыу зарынан,
Рухсат алып ирынан,
Дәукемпирдин еліне,
Турабаның шәхәріне,
Қырық жигит ертіп кейинне,
Әне Қоблан жөнеди.
Алдыңда жоқ ағасы,
Жалғыз туған ерлердің,
Алла болғай панасы,
Қыдырбайдай ғаррының,
Тилеп алған баласы.
Бес айшылық жолларда,
Бар екен дәудің қаласы,
Ол түсімде көргенім,
Қырқ жигитлер жүріңдер,
Ал кейнме ериндер,
Қорықпай жүрін батырлар.—
Жолға рауан болады,
Ғәх елде, ғә шөлде,
Жете алмай сегбир қылады.
Қийик пенен қуланды,

Қуып алып майданда,
Тамақ қылып барады.
Бир ярым ай толады,
Жете билмей барады.
Еки ай мәхәли болғанда,
Сары тау деген жерлерде,
Мәскан қылып барады.
Сары таудың үстінде,
Жағалап қалың елдерди,
Ол өзіне Қобланды,
Бақый қылып барады.
Арадан үш ай өткенде,
Қоблан деген даңқына,
Не бир турған қалалар,
Алдыңа шығып адамлар,
Иззет қылып Қобланға,
Сәлемлесип турады.
Төрт ай он күн толғанда,
Бир шәшменнің басында,
Қоблан таяр болады.
Сол жерди мәкан қылады.

Әне, Қоблан бүйерде жатып, иінінде бир қоррандоз Қара-
ғумман баба деген бар еди. Оған Қоблан пал салдырды. Онда
қоррандоз Қарағумман баба бир сөз айтты:

—Алтын баслы Қобланым,
Басшы болған Султаным,
Қорра салып қарайман,
Исене гөрме бул палға,
Нәзер салып қарасам,
Алатугын жау да жоқ,

Шығатуғын жан да жоқ,
Тәгилетуғын қан да жоқ,
Мойнында бар тумары,
Жауда болған қумары,
Қорра салып қарасам,
Астында бар тулпары,

Душпан менен қас болған,
Жасы онында толған,
Сырттан сизге дос болған,
Боз туйғын аты астында,
Шолақ найза дәстінде,
Бир көрмектің қастында,

Сизге дуушар болады,
Баратқан жолдың үстінде,
Оннан бөтен нәрсе жоқ,
Усы екен қарағым,
Мына палдың ишінде.

Булманда Қоблан батыр жети күн жатып, сегізденші күн
жолға рауана болды. Бир дәрьяны жағалап, таудан төмен түс-
кенде, атының қуйрығы сипседей болған, өзінің жасы жетпес-
ке толған, найзасы хәм шомпыр болған биреу Қобланның алды-
нан таяр болды Қобланға қарап бир-еки ауыз сөз айтты:

— Сапар тартып бул жерлерде жүресен,
Өзин алым хәк санасын билесен,
Қырқ жигит кейнінде, найзаң дәстінде,
Нур сыпатлы улым, қайдан келерсен?

Астыңа миніпсен қарт гүрең атың,
Рустемдей барды сениң ғайратың,
Қайсы жерден қай шәхәрге барасан,
Биз ағана баян әйле елатың.

Шыққан сапарларың иним оң болсын,
Күйіп жанып душпанларың күл болсын.
Талабан болыпсаң душпан елине,
Келген қыпшақ беги сизге жол болсын.

Сонда Қоблан сөйледі:

— Аттың қарап оны менен солына,
Кесапат қылмағыл сөйлеп жолыма,
Атым сорасаң батыр Қоблан дейдилер,
Сапар еттім Дәукемпирдің елине.

Қахәрленсем душпан баурын тилермен,
Сорасаң жолым Самарқандтан келермен,
Мен бараман Шарықлының елине,
Сорасаң атым Қоблан батыр боларман.

Сонда баба сөйледі:

— Бир гәп айтсам, жара түсер сийнене,
Абырай барда қайтқыл иним кейніне,
Айтқан нәсиятым тықласаң қыпшақ,
Хәлек болып талап қылма дәулерге.

Әжел жоқ адамлар шөллерде өлмес,
Өзи душпан бир қуданы бир билмес,
Нешше батыр келип қайтқан бул жерге,
Дәукемпирди алмақ қолыңнан келмес.

Өмиримде тауды аралап жүрермен,
Дәукемпир қастында бәрхама барман,
Жасым келди алпыс жетпес жасларға,
Атымды сорасаң айыалы Орақ боларман.

Душпанлар қамалап есімди алды,
Палуанлар басына саудалар салды,
Алалмайсаң Дәукемпирди батырым,
Дәукемпир зорлықтан аман-сау қалды.

Әскерлер шығады балам жолыңнан,
Хеш нәрсе келмейин қайтар қолыңнан,
Жолдас қылсаң бизлер киби бабанды,
Жаман жаудыр, жәрдемлесин боларман.

Қызыл көк атымыз боз туйғын болды,
Шабысып найзамның тыйығы қалды,
Сонда да ала алмай, әрманлы бабаң,
Алдырмайды қайт қыпшағым елиңе.

Анда Қоблан сөйледі:

— Талап етип шықтым баба дәулерге,
Қылышымды байлап алып беллерге,
Жүре бергил қаза салып қоңырат,
Жалланбаспан хеш уақта да сенлерге.

Сөзинди айтасаң пышақтай жанып,
Атыңды еситтим жүдә хәм қанып,
Жалынбайман хеш уақытта сизлерге,
Жау алмақ келмейди қоңырат қолыңнан,
Жүре бер алты бау қазанды салып.

Анда баба сөйледі:

— Қулақ салып турман сениң сөзіңе,
Ғайбана дос едим иним өзіңе.
Менменлик әйлейсең сен иним Қоблан,
Қысылғанда бабаң түсер көзіңе.

Баба жолға рауана болды. Қоблан да жолға рауана болды. Ендігі сөзді Дәукембірдің қаласынан еситін. Жети еді баласы, жетеуі жети шахәрдің патшасы еді. Қарауыл болып әскерлер тоғыз жолдың дәрбентіне тосып тұрар еді.

Тоғыз жолдың дәрбентіне келсе, ұзақтан көтерген тууды көрді. Қаласы жоқ далада, буны көріп Қоблан таудың үстінде шығып, Қарағұмнан бабаға қорра салдырды. Палшы айтты:

— Жалғыз инім мәрт Қоблан, бұл кеткеннен кетесен, бұл әскерге жетесен, азырақ урыс салып халымды көрерсен, бірақ сізге алдырмайды, алатуғын малын жоқ, ишнінен шығатуғын, жанын көп, ұсы жерде жатып елге қайтсақ, қалай болар екен, — деді.

Анда Қоблан айтты: — хәй баба, бүйерден келип қайтқанымыздан, өлім жақсы, «ақмақ суу көрмей етік шешеді» дегендей бұл да сөз бе, — деп атланып тууға қарап жүрді.

Тууға қарап барғанда,
Бір адам шығып сөйледі:

— Не, қарасаң сен, — деді.

— Жолаушымысан, құлмысан,

Үмітің болса жанынан,

Қыймылдамай тұр деді.

Үміт үзсең жаныңнан,

Берманырақ кел деді.

Атыңды айтта, хаслыңды айт

Атыңды айтып жүр деді.

Тыңламады мәрт Қоблан,

Жақын барды алдына,

Бұл қанқтың әскери,

Қай шахәрден келерсең?

— Мениң атым сорақан,

Қоблан батыр, билесен,

Нұрдың қара тауында;

Қозы гузар, қой гузар,

Жылап өткен тауында,

Ақшаханның елінде,

Самарқанның келермен,

Меннен жолды сорақан,

Шарықты дәуге барамаң,

Мен тиймеймен бағынса,

Егер бізге бағынбаса,

Жер менен жексен қылармаң,

Кирсин мениң диниме,

Көксін мениң хәмірме,

Батыр Қоблан болармаң.

Үшпелек шертіп қышқырып,

Сол ұақтары душпанлар.

Қамап тұрды Қобланды.

— Еситін ек атыңды,

Азыулыға барды деп,

Көбиклидей патшаны,

Құрбанлық қылып шалды деп.

Баралмадық елине,

Бізге хабар салмады.

Талап қылып жүр едік,

Барамаң деп елине,

Тәуір келдің бүйерге, —

Қамап алды баланы,

Шыдамады мәрт Қоблан,

Мына душпан демине.

Ат құйрығын түйеді.

Араласып батырлар,

Көп жазық жатқан майданда,

Ат ойнатып тийеді.

Қырқ жигит кетті қосылып,

Бір күн болды бұл урыс,

Жекке шыққан палуанды,

Шалқасынан салады.

Дуғры келген душпанды,

Түйреп шапшып барады.

Бір ярым күн болғанда,

Өкше берді бұл душпан.

Кейиннен басып барады,
Қызығып кетті Қобланлы,
Қашып урысып қалмақлар,
Қалаға жақын келеді.
Қобланға қарсы келгендер,
Не бір батыр палуанлар,
Найзаларың бір таслап,
Қол көтеріп тұрады,
Не бір келген бақадырып,
Найза менен көтеріп,
Қанбақты атып барады,
Қалаға жақын келгенде,
Жан тартып мынау қалмақлар,
Қобландыдай батырдың,
Пайманасын қуғарды,
Астиңдағы қарт түрен,
Жеткермейді қалмаққа,
Қамайман деген ұағында,
Арқадан құрсап келгенде,
Құбадан шығып торы аты,
Құбадан қарсы келгенде,
Арқадан шығып тұрады,
Шетлеп шыққан қалмақтың,
Нешшесін гелле қылады.
Гәһи қашты, гә қуғды,
Батырларға күн туғды,
Дәукембірдің қаласынан,
Есапсыз әскер шубырды,
Қалаға жақын келгенде,
Үлкен жаман урыс болды.
Билегі жаман талады,
Қобланның көзі тынады,
Есабы жоқ көп әскер,
Қырқ жигит пенен Қобланды,
Тоқсан қабат қоршады,
Қашып қуғар Қобланда,
Хәш бір мәдет қалмады.

Буынан кейін бір таудың үстінде қырқ күн жатты. Қоблан нардай күшпен толып, бабаны алдына салып, Дәукембірдің генже ұлы Қызыр ерге бармаға талап қылды. Кетіп баратын са, құбадан шаң көрінді. «Буың алдына шығайың» деп, сауытын кийіп, қарсы алдына жүрді. Киятқан қараға жақын барды.

Екі көзі алаңдап,
Ер басына күн туғып,
Белли күнлер туғады,
Етігі менен суу кешіп,
Ол ортада қалады.
Қоблан менен қырқ жигит,
Ортасында тұрады. —
Белли урыс болады.
Хәр бір жерден қышқырған,
Алды бетін жапырған,
Халың қалай қыпшақ деп,
Келатыр достың баба деп,
Исіннің көпдур шаласы,
Көрдің бе сен жағдайың,
Қыдырбайдың баласы.
Тоз-тоз қылып қалмақты,
Келе берді жапырып,
Айырып алды Қобланды,
Айылы Орақ бабасы.
Айылы Орақ, ай Орақ,
Бұл бабаның дауысын.
Еситкен соң көп қалмақ,
Дәукембір жатқан қалаға
Барып қалмақ қамалды.
Қобландыдай батырды,
Дым билмеген душпаннан.
Айылы Орақ бабаның,
Айырып сонда алады.
Қобландыдай батырдың,
Дәрдине дәрман болады.
Сол ұақта болып хабардар,
Болған екен мәрт Қоблан.
Нешше жерден жарадар,
Душпанға сырын алдырмай,
Ортада оны қалдырмай,
Алып шықты далаға,
Қартайса да болдырмай.

Жол бойы дуушарласкенде дос болсын, душпан болсын,
жол сорамақ бурыннан қалған еді, «топа-торыстан урысқан айып
болар», — деп Қоблан жол болсын сорады:

— Хауа жауса, айдын көллер сел болсын,
Жылдан-жылға дәулетіңіз мол болсын,
Айт жөніңди, душпанбысан, доспысан,
Жолда дуушарласқан батыр жол болсын.

Ашылғанда балент тауда түліңди,
Қахәрленсем от шығады тәнімнен,
Жөніңди айтпасаң қарап етермен,
Баян әйле келатырған жеріңди.

Хабарлас жигитім, бери келип кет,
Жан барыңда шыққан жерің баян ет,
Сапар әйлеп қахәр менен шығыпсаң,
Кейінгіңізге ертіп алып қырқ жигит.

Сонда жолаушы сөйледі:

— Талап етіп шықтым он төрт жасымда,
Қосылғанша қайбір күлфет басымда,
Қахәрленіп жол болсыңды сорама,
Қырқ бақадыр жигитім бар қасымда.

Жерлер титирейді менің бадымнан,
Қашқан қутылмайды қуусам алдымнан,
Атам—Абдулладур, атым—Ер Сайым,
Келатырман Шам шахәри халқымнан.

Душпан дуушар келсе, өзім тураман,
Жан алса да таймай қылыш ураман,
Қоблан менен дос болыуға талап қып,
Бес жыл болды өзім ізлеп бараман.

Барып едім ізлеп Азыу еліне,
Кеткен екен жете алмадық кейніне,
Қоблан ердің жандай досты боларман,
Бирақ, көріне алмай жүрмен өзіне.

Жеңіп жауды асқан екен хәлді деп,
Еситіп ек Ашағырға кетті деп,

Оған да барып-ем кетіп қалыпты,
Ізлеп жүрмен қалай сапар етті деп.

Асқан оның батырлығын билермен,
Қосылып душпанның бауырын тилермен,
Атым Сайым ғайбана дос Қобланға,
Шам халқынан талап әйлеп келермен.

Тұрпайы көріңді әуел сөзіңіз,
Жаңа шырайына енді жүзіңіз,
Менің атым сорасаныз Ер Сайым,
Баян әйле кім боласыз өзіңіз?

Анда Қоблан сөйледі:

— Ашылмай гүлдей соларман,
Дослар болсаң бизлерге,
Қушағым аларман.
Жеңілсе жаудан әрманлы,
Қалмас батыр дәрманлы,
Ізлеген достың Сайым жан.
Өзіміз болар Қобланлы.
Оңғартай—деп—бұл исти,
Бекитіуіңе жүрісті,
Қамқаларын бір таслап,
Қушақласып көрісті.

Нешше ай, нешше күн жол жүріп, Қызырдың жатқан жері-
не барды, жайылып атқан жылқыдан бір бөлек жылқысын
айырып, жолға салды. Бұның ишпен ешкі туяқ жиірен ат ус-
латпай қашты.

Жеталмай қууса тулпар ат,
Қашып кетті жиірен ат,
Қашқан пәтін босатпай,
Қарам өлгір қайуанат,
Адамдай жаны қыйналды,
Билгендей пайда, зиянды,
Қызыр жатқан орданы,
Оқыранып айланды.
Бұны көріп Қызыр ер,
Болдым ба деп қара жер,
Қахәр менен сол махәл,
Жиірен атқа салды ер,

Уақты шыныан хош болды.
Бир-биріне ес болды,
Ашып мәртлер көкірегін,
Қияметлік дос болып,
Мынадай ойға келіпті,
Екі батыр қосылыа:
Бұннан былай шығайық,
Қызыр дәуге барайық,
Жайлауда жүрген жылқысын,
Қуып алып қайтайық.

Найза алып дәстине,
Миніп аттын үстіне,
Жылқының қууды изінен,
Қарамай балент-пәсіне,
Қахәр менен қуады,
Жақынлап ара қалады,
Көрінгенде қарасы,
Аттан жерге қонады,
Тасалап алып бір жерді,
Сары жайын алады,
Жайға оқты салады,
Өлер жерің усы деп,

Өкпеліктің түсі деп,
Оқты тартып қалады.
Атқан оғы шырлатты,
Дүкімеді қырлатты,
Қырқ жигіттің иінінде
Бір жигітті қулатты.
Жийрен атқа қарамай,
Тағы оғын алады,
Гезек-мезек сорамай,
Тағы бір оқты салады,
Таулап тартып қалады,
Ысқырып оғы барады,
Жан жерден тие қалады,
Таң қаларлық болады.
«Рағы бол, аға» деп,
Екі жигіт қулады.

Аяда Қоблан сөйледі,
Сөйлегенде не деді:

— Мына келген душпанға,
Тайсалмастан барайын.
Ушырып күлін аспанға,
Бір тамаша қылайын,
Жүре берсек қырады,
Қашқан болмас ылайық,
Арыслан туған Ер Сайым,
Тайынбайық, тұрайық,
Мына келген залымға,
Қарсыласып барайық,
Бұларға қарсы тұрады,
Айылаи Орақ бабадан,
Руқсат Сайым сорады.

Буннан кейін, бұл жерде Қызыр дәуді өлтіріп, Дәукемпирдің халқына қарай сапар тартты. Арадан бір нешше күн өтті. Жол жүріп Дәукемпирдің қаласына жетті. Жақынлап барып бергенде, есабы жоқ көп әскер ушырай кетті. Бұл әскерлер менен, нешше күн урысып, ақырында жеңіп, Дәукемпир бұл істерден бұрынан-ақ хабардар еді. Қорра таслап қарағанда Ер Сайымның гайратын Қобланнан басымырақ көріп, батыр болса да қолына түсетуғынын палұан биліп, кемпир урыс майданына шықты.

Әжеп болар, балам, деп,
Жуған бере қалады.
Қақар менен Ер Сайым,
Қызыр дәуге қарады,
Әуелгі гезек меникі,
Келдеғар деп сорады.
Гәпимді қалай көресіз,
Бәленттең паске жүресіз,
Үстіңе келген мийманды,
Батыр болсаң Қызыр ер,
Гезекті бізге бересіз.
Ол да қайтпас ер еді,
Қарсы қарап тұр еді,
Әмелін болса ал деді,
Талтайып Қызыр тұрады.

Сонда тұрып Ер Сайым:
«Ғапылда болма еси деді,
Ал атаман мен деді,
Пирим Шақимардан деп,
Қаусыл Қияс пирим деп»,
Сары жайдан оқ атты,
Оқлар барып шырып етті,
Берді мәрттің тилегін,
Дәл жүректен оқ өтті.
Ойлады батыр талапты,
Талмай етіп гайратты,
Латманатқа сыйынып,
Қызыр ерің қулапты,
Үш жигіті Қобланның,
Оқтан ушып өлген соң,
Қапа болып жылапты.

Темирден тоң киініп, көк полатқа құрсанып, Ер Сайымға талабан болды. Кемпир Ер Сайымға барып, Ер Сайым менен гүреспекке тайын болды.

Екі батыр тұтысты,
Сәскеге дейін гүресті,
Бирін-бирі жыға алмай,
Хайран болып тұрысты,
Песін уақты болғанда,
Наймыт өлгір маманың,
Аш белинен алады.
Ыныранып жанбас салады
Бір мәртебе зор қылып,
Көтеріңкіреп барады.
Көкірегінге келтіріп,
Тағыда зор қылады.
Енді жығар уақтында,
Кемпирдің салған қыйқыуы,
Топ атқандай болады,
Үзіліп кетіп кемпирдің,
Зорға тұрған ысқыры,
Кемпир сасып жылады:
«Батыр жолда саспа деп,
Қара жерге баспа деп,
Жаздыра гөр белимді,
Әбрайымды ашпа деп»,
Ғам-гүнге кеулін толтырды,

Қызыл жүзін солдырды,
Батырлығын билдирді,
Қан майданы болса да,
Жайылған көпті күлдирді.
Кемпирге берген мәулетті,
«Өйбей ғана бала» деп,
Алғаннан соң рухсатты,
Хайран қалып бұл жерде,
Қарап тұрды әлеумет,
Әсте ақырын тасалап,
Кемпирдің қылған ісін,
Сайымның қасына барып,
Ғапылда тұрған жерінде,
Қағып салып ийніне,
Алып кетті бұл кемпир,
Дәруазаның иініне,
Маман хәдден асады,
Сайымды алып қашады,
Кеуліндегі болған соң,
Дәруазаны басады,
Хәмір болып іслерден,
Болған урыс тоқтады.

Буннан кейін Ер Сайымның жигіттері Қобланның алдына барып, бір сөз айтты:

— Жүйрік едік шашпай-желмей майырлдық,
Лашын едік қанаттардан қайырлдық,
Арзымды есіт Қоблан атлы жан аға,
Ер Сайым палұаннан бізлер айырлдық.

Жуған берші бізлерге,
Қулығың боп сизлерге,
Ер Сайымнан айырылып,
Не деп барамыз елге,
Ортаға өзін урайын,

Жанға жәбір қылайын,
Жуған берші, аға жан,
Артықпыз ба Сайымнан
Кейіннен ізлеп барайын.

Анда Қоблан «асықпаңыз» деп дағыстанға шығып кетті.

Ендиги сөзди Дәукемпирден еситин: Сайым баланы ишке алып, жети күн сақтап, мама айтты;

— Хәй Ер Сайым, маған бағынасан! — деди.

Ер Сайым ойланды: «бирди кеширеди деген, ели арысланнан төри тышқан артық» — деген, деп мамаға бағынатуғын болды. Мама сегізленши күни Сайымға жууап берди.

Ер Сайым қаланы айланып қырқ жигитине қосылып, Қоблан менен сексен атлы болып, бирликте мәсләхәт етти.

Айылы Орақ баба айтты: — Хәй, жигитлер, бул жатыстан ис пилтес, сууды сағадап тыймақ керек, Алалай, Булалай шәхәрине бармақ керек. Шарықлы деген бир дәуи болатуғын еди. Шарықлыны алсақ, бул қаланы алдым, деп санауға болады. Бирақ қаласына бармайық. Мәскеу-Тураба деген теңиздин ортасында бул дәудин мәканы болады. Ол қалаға жол тауып барыу қыйын, дәудин қус салып келип кететуғын жолын тосайық. — Айылы Орақтың бул сөзи хәммеге мақул болды.

«Әне барайық, мине барайық» пенен арадан бир жыл өтти. Шарықлы дәудин жолын тосып, теңиздин түбинде жай тауып, жата берди.

Шарықлы дәу хәр жылда еки рет қус салмаға шығар еди. Дағыстанға шығып кийик, қулан аўлар еди. Сол дәрбентти булар тосып турды. Бир күнлери шаңғытып киятқан думанды көрди. Туманбекен десе, бир майдан алдында ийтлери сыңсылап, қуслары шаңқылдап киятқан бәсени көрди.

Қоблан дәуди көргенде қурттай күсейтуғын еди. Тууларды көтерип, бул хәм алдынан қарсыласып бара берди. Шарықлы булардан бийхабар еди. Алдында тууды көрип, дәу бир сөз айтты:

— Қызыл тууды көтерген,
Жолымызда қарсы турған,
Ким боларсаң енеғар,
Атыңды айт та, хәслыңды айт,
Қай тәнирдин қулысан,

Қай көрадан боларсаң,
Баян әйле атыңды,
Көринген бизге жауымысан,
Я бир жүрген жолаушы,
Я бир сағым тауымысан?

Анда Қоблан сөйледі:

— Қарт гүрең атым астымда,
Қайтпаған дәулет басымда,
Қоныраулы найза қолымда,
Үш жыл болды келгенім,
Занғар сенің қастыңда.
Еңсең менің диниме,
Қутқарарман сизлерди,

Бағындырсам халқыңды,
Дос тутарсаң бизлерди.
Басыңа сауда салмаға,
Менмендурман, мендурман,
Менмендикке бел қойған.
Бәлки қара ер дурман,
Азымдың ауыр шәхәрінде,

Кәбикли атлы дәуинди,
Қара жер менен тең қылғаң,
Қоблан батыр мен дурман,
Санаулы турған ер едим,
Қатарда нардың бири едим,
Үш жыл талап қылғаным,
Шарықлыдай палуансаң,
Дәрбент жолды алғаным,

Мен табалмай жүр едим,
«Айқассам» деп арманым.
Маған жақын кел деди,
Алалай менен Булалай,
Басыңды ийип бер деди.
Ақкермен менен Жанкерменге,
Алдымда баслап жүр деди.

Анда дәулер сөйледі:

— Садағаң сенің кетейин,
Қоблан деген сен болсаң,
Бир қорегім етейин,
Барайын деп елине,
Қумар етип жүр едим.

Меннен бурын келипсен,
Бир тәуекел көрейин,
Бүлдірдің бе халқымы,
Сазайымды берейин!
Қарсыласып келеди.

Анда Қоблан сөйледі:

— Адымда турған Шарықлы,
Батыр болсаң сен деди,
Гезегімди бер деди.
Анда дәулер турады,

Түснібестен сөзіне,
Гезек деген не деди,
Қаны толып көзіне.

Анда Қоблан сөйледі:

— Қас батырдың белгиси,
Гезек пенен алысар,
Мерген болса атысар,
Гезек пенен бәтшағар,
Бул сөзлерди еситип,
Енди ғайрат қылысар,
Басыңқырап жүректі,
Артық туған мәрт Қоблан,
Дәуге берди гезекти.
Гезегинди ал деди.
Қолыңнан келсе тәниме,
Өлгендей жара сал деди.
Сол уақытта Шарықлы,
Сары жайын қолға алып,
Мынау турған найзыт дәу,
Кегейдей оғын бир салып,
Дизесин жерге бир басып,
— Аты шыққан батырсаң,

Таймай турғыл сен деди,
Бала турды шырқырап,
Бир аллага зар жылап,
Селлер болып көз жасы,
Қабыл болды тобасы,
Хәзир болып келипти,
Қызыр Ильяс бабасы,
Алмастан қалқанды тутты,
Келген оғы шақ етти.
Қорыққанынан мәрт Қоблан,
Көзинің жасын төгеди,
Оқтың келген пәтинде,
Астындағы қарт гүрең,
Түйедей барып шөгеди.
Айылы Орақ бабасы,
Алғыл бала әмел деп,
Қорықпа балам, қорықпа деп,
Турады тәселле берип.

Буннан кейин, дагыстанга шыгып, шамаллап кеўлини басып, бир кудуга сыйынып, сары жайды атсам өтпес, қызыр Ильяс яр болса, қылышты қолға алып, қылышкерлик қылып бир төуекел қылайын деп, әне Қоблан Шарықлы дәуге жақыналасын бир сөз айтты:

— Алдым бийик, артым жар,
Айланарға жерим тар,
Жығылар болсам бириүбар,
Он екі имам, төрт шарыяр,
Балаңнан болғыл хабардар,
Зал аұлады Рустеми дөстан,
Мәдетти бергей Султан,

Анда дәулер сөйледі:

— Абайыңды қой деди,
Хәмелиң неше болсады,
Заңғар қыпшақ ал деди,
Атадан жалғыз мәрт Қоблан,
Қамшы урады торы атқа,
Жеткергей алла мұратқа,
Минди батыр ғайратқа,
Ат арқадан келеди,
Атты шауып құблага,
Урайын деп оңлады,
Атлар тасып өтеди,
Ол құбладан келеди,
Урайын деп қылышты,
Төуекел етпей мәрт Қоблан,
Және тасып кетеди,
Силте Қоблан, силте деп,
Қубладан қауаз келеди,
Туу смртына бир келип,
Ат үстінде түргелип,
Ышыранып қылыш салады,

Бұл кеткеннен мәңзил-мәкан жерине жетти. Бир шәмшенін басында жатып күйік, қулан аұлады. Алалай менен Булалай шәһерине сол уақтары бир хабар жетти. «Урмасын қылыш, жыламасын баламыз, кейинне еремиз, алсаң дүнья беремиз, айтқанына көнемиз» деди. Бул елшинин хабары менен Шарықлының ели астыртын бағынды.

Бул Айыллы Орақ бабаң бул шәһәрлерде хұкимдарлық етті.

Пиримиз Шәхмәрдан, — деп,
Атлана берди мәрт Қоблан,
— Беккем тутқыл өзінди,
Қолыма қылыш аламан,
Бир ғана силтеп қаламан,
Батыр болсаң Шарықлы,
Тайыбастан тур, — деди.

Пирим Шәхмәрдан деп,
Урды силтеп қылышты,
Кескенни наймыт билмеді,
Тағы ур деп сөйледі,
Тебиренген уағында,
Мынау тұрған Шарықлы,
Еки жаққа қулады,
Мынау тұрған Шарықлы,
Тең бөлинип қалады,
Шарықлы дәу өлген соң,
Айыллы Орақ бабасы,
— Аұа-аұа, Қоблан, деп,
Марапат берип турады,
Қобланының жүрегине,
Хәммеси хайран қалады,
Шарықлы дәудин геллесип,
Найзаларға қыстырып,
Алалай менен Булалайға,
Ат ойнатып барады.

Қобланын бул жұртқа келгенлигине арадан алты жыл өткен екен. Баяғы Дәукемпиір маманнан бир қыз дөреген екен. Қыз хәм жети жасына келген екен. Қыз жети жасына келип, мәр-дана күшинне толып, ата-анасынан күшлiрек палуан болды.

Дәукемпиір Қобланға хабар салды. Булар да Дәукемпиірдин қаласына жүрди. Дәукемпиір былайынша сөз салды:

— Ғалаба урыс болмасын,
Жети жасар қызым бар,
Қыз палуан болды атағы,
Ортаға шықсын бир палуан,

Егер жықса қызымды,
Қайтпайман айтқан сөзимнен,
Бағынаман өзіңе.

Бул жууаптан кейин, Аймалы Орақ бабаң айтты: «Енди қырғын болмасын, ортаға палуан шығарайық, бул заңғар армансыз болсын, бунин хәм тамашасын көрейік», — деди.

— Әжеп болар, — деп хәммеси жууап қайырды. Жети күн той берсин, және қырқ күн мәулет берсин, айнымасын сөзинен, айныса тұна өзинен, — деп жууап берди.

Буннан кейин, той-тамаша бердирип, арадан неше күнлер өткенде, уәделі күн жеткенде Дәукемпиір қызын ертіп келди.

Жети жасар қыз палуан,
Ол ортаға келеди,
Ер Сайымдай бул палуан,
Бул да шықты бұяқтан,
Ендиги гезек бизиңи,
Рухсат берің бизге деп,
Ортаға талап қылады,
Айыллы Орақ бабасы,
Пәтия берип турады,
Ортаға шыққан уақтында,
Мынау тұрған Ер Сайым,
Көзге илмеді нашарды,
Менменликти ойлады,
Ортаға шықты палуанлар,
Бир тамаша болады,
Жағаласың палуанлар,
Қарсыласып турады,
Келип жанбас урады,
Күн ярым күн толғанда,
Тайынбай гүрес салады,
Жығалмады бир бирин,
Хайран болып турады,
Ер Сайымдай баланы,

Еки күн жүзи толғанда,
Қыздың қолы қызықты,
Белинен алды тарақты,
Қыз палуан қылды ғайратты,
Бир мәртебе зор қылып,
Мынау тұрған Сайымды,
Дизесинне мнидирди,
Шөптей көрмей баланы,
Қаңбақтай қылып көтеріп,
Қол ушына келтирип,
Таулап жерге урады,
Менменликтиң дәртинен,
Мәдет бермей алласы,
Ер Сайымдай палуанның,
Мұрады хасыл болмады,
Атана нәлет ахмақ қыз,
Қарқыратып шалады,
Геллесин бермей қалмаққа,
Атадан жалғыз мәрт Қоблан,
Қарт гүреске қамшы урып,
Ортаға өзін урады,
Әуелі гүрес болса да,
Кейин қырғын болады.

Араласып палуанлар,
Белди қырғын болады.
Жети күн урыс болады.
Жосылып аққан қызыл қан,
Сәй менен ағып барады.
Ер Сайымның сүйегі,
Ол далада қалады.
Басқы тауып қалмақлар,
Қаласына қамалды.
Шыдамай мәрттің урысында
Қалмақлар бақый болады.
«Әламан» деп душпанлар,
Қол көтеріп турады.
Айыллы Орақ бабады,
Соған басын қылады.
Ат шаптырып далаға,
Жар урдырып қалаға,
Айыллы Орақ журты деп,
Дабыра қылып турады.
Дәукемпирдің шәхәрине,
Хәмде оның халқына,
Шаменбет қалмақ журтына,

Әне урыс тамам болды. Бул журтты Айыллы Орақ пенен
Қыз палуанға тапсырып, ағайын-қарындасы болып, хәмириңе
көндіріп, душпан болған қалмақты тирилей жерге көмдіріп,
бір жыл бул шәхәрде жатып дем алды.
Өз жигиттері менен хәм Ер Сайымнан қалған жигитті өзі-
не иин қылып, Қоблан саламат еліне қайтты.

ТӨРТІНШИ БӨЛИМ

Қоблан ер арадан бір неше күн өткен соң сау-саламат елі-
не келді. «Ақшаханды алсам, оннан соң урысқа шықпас едим».
деп Қоблан батыр серт етті.

Қоблан Полат ханды шақырып алып айтты:
— Алшағыр тәуірдің журты сизің қарауыңызда. Ақшахан-
нан қан дәрйя құрылды» дегендей, ат жығылар, адам өлер,
урыста гүна жоқ, көп адамлардың хақ қаны жерге төгілсе,
мойнымызға. Бул ханды өлтиремиз, — деді.

Анда Полат айтты: — Хәй достым Қоблан жан, малы-дүнья-
ны сарп етип, Қатағанға ат жиберип, Қараман қайнағанды ша-
қырып алып, қырқ күн тамам той берсең, халықтың пәтиясын

Басшылары өлген соң,
Алты барып бес қайтты,
Ала алмады бес қайтты.
Ер Сайым батыр өлген соң,
Ашыу менен мәрт Қоблан,
Қарсы шыққан душпанды,
Бирин қоймай жылатты,
Көзи қорыққан душпанлар,
Қыз палуанға қарамай
Бағындық деп шуулапты.
Дәукемпирдей маманың,
Пайманасы толады,
Бул урыстың кейиннен,
Қобланлыдан өледі.
Рейми келди Қобланның,
Дәукемпир мамаң өлген соң,
Айыллы Орақ атам деп,
Сизге ерген ботаң деп,
Айыллы Орақ, ай Орақ,
Қызың болсын палуан деп,
Қыз палуан менен еккисине,
Мына журтты береді.

алсан, өне тойдың кейиннен Ақшаханды өлтиріп, тахтын ал-
сан, қалай болар, — деді. Буның менен қатар Ақшахан менен
сизди өзим сыйға шақырарман. Сол шақырық күни билгенниңиз-
ди етерсиз, «жамаан ер қосқа шабады», — деген деп, Полат ақыл
берди. Бул сөз мақұл түсті.

Қоблан батыр Қараманға он жигитті атландырып, хабарға
жиберди.

Қараманды шақырып,
Шымгент пенен жыраққа,
Жайылып жатқан көп журтқа,
Хат жазады мәрт Қоблан,
Қайнағасы Қараман,
Оны да Қоблан шақырып,
Той береді, береді.
Қатағаннан келгенге,
Хұрметли сыйын береді.
Хұрмет етип мәрт Қоблан,
Хәммени теңдей көреді.
Қырқ биринши күнінде,
Мына тойды тарқатып,
Қуртқа менен еккисі,
Келеди көптің алдына.
— Ағып турған дәрйя едим,
Қалар болдым сол жерде,
Бул сағымнан айырылып,
Мәужиріп турған дарақ едим
Астымды менің жар алып,
Үсті бетим сел алып,
Жапырағым жерге төгіліп,
Қалар болдым бир қуұрап.
Мәүиж урып турған гия едим,
Өртте қалған күл болып,
Қалар болдым сел болып,
Бурын жақты болсам да,
Хәзир уақта ойласам,
Көп жылаттым душпанды,
Хәзир уақта ойласам,
Қаларман ба халқым-ау;
Қара жер менен тең болып.
Батырлықтың кейиннен,
Тилегім бар сизлерден:

Сыймасам да жер жүзіне,
Ақ теректей саям жоқ,
Бир перзенттің кеминен,
Пәтия берің бизлерге,
Дәмем барды сизлерден.
Малы-дүньяға қудайы,
Бир туяқ қалса излерде. —
Халықтың кеулі бузылып,
Жылай берди сөзлерге:
— Аала тила бергей деп,
Бир тырнақты сизлерге,
Тилегің қабыл болғай деп,
Келеси усы уақытта,
Қошқардай уғыл туұғай деп,
Мынау турған перзентің,
Өзиннен батыр болғай деп,
Той етің халқың тойсын деп,
Тилегің қабыл болсын деп,
Душпаннан алдың арыңды,
Хәмме берди пәтия,
Жалғыз балаң болсын деп,
Майданға атын шаптырды,
Қобланның айтқан сөзіне,
Жыйылған хәмме халық
турды.

Әуел басы келгенге,
Алдына ат миндирди,
Кейиннен сарпай жаптырды,
Малы-дүнья бәршасын,
Қарт гүреннен бөтенін,
Хожалықтан басқасын,
Садақа қылып тарқатты,
Ғарип пенен қасерге.

Буниан кейин Қоблан мәсканда жатты. Полат Ақшаханның

салына келди. Ақшаханға: — Арзым бар, — деди. — Айт арзыңды, — деди. — Қоблан достым еді, шақырып сый қылсам деген кезімде бар, жақсы болдым, жаман болдым, көп дузынды иштім, аз хызметіңді еттім, дослықты бәржай етіп, мұрадыма жеттім. Екеуіңіздің патшаныңды алсам, қалай болар еді. — Сонда Ақшахан айтты: — Хай, Полат жан, мақұл айтасан. — деди. Шәкірме дәуге Қобланнан қорқады, — әжеп болар, — деди. Таным қарестелерін Полат жан тутынып, Қобланға ат жігіттерін кейіннен ертіп, Полаттың шақырығына барыңға мисләхәт етті.

— Хай жігіттер, Ақшахан хан келсе, елдің шети жатқанда, от қызыл батқанда, атқа шыққан адам болып, қапының аузын алып, сол ұақтары алдыңызға келсе, бір адам шығармай басын ала берің.

— Әжеп болар, — деп хәммесі сертлесіп, Полаттың тойына барды. Қоблан үш күн жатты. Алтын екі хәмелдары менен Ақшахан, Полаттың шақырығына келіп, Қобланды көріп, иші күйіп тұрса да «келдің бе саламат, шырағым» — деп, Қоблан менен көрісті. Әне, хәммесі бір сыйда отырды. Сәхәр ұақта Қоблан бір сөз баслады:

— Мәдет бергей халық әйлеген құдайым, Әуел бастан сизден сауал сорайын, Бул сөзіме жуған берің Ақшахан. Дийған барып нәл-дүньясын хатлады, Алса алып, дүнья кетті сизлерге, Ата-анамды неге өркіне қоймадың?!

Бул халыққа бастан салдың жәбірдің, Жаманлыққа етіп едім сабырдың, Бұйырдың бизлерді Азыу еліне, Мен кеткенде неге алдырдың гәуірдің.

Бәзеу жалын сауаш күні тараттын, Бул кеткен соң ол елімді шуұлаттын, Той бердің атыңды халқым билесін деп, Кемісі бармең еткен ғайраттың?!

Жасы үлкен деп мен сыйладым сизлерді, Душпан көрдің, бәрі көрдің бизлерді, Алдап мені хәр елатқа жиберіп, Тағы қайтып келмес деппенің бизлерді.

Душпанлығын мен билдім, Өзімді айдап хәр жерге, Муинна сауда салғандай, Не қылып едім сизлерге, Душпаннан өзім қутылдым, Бүгін сизге тап болдым, — деп,

Қолына алып қанжарды, Усалап алып Ақшаханды, Өлген балалар жаны ушын, Ол бүлінген халық ушын, Ол төгілген қан ушын, Қарқыратып шалады, Ақшахандай патшаны, Қобланлығын жігіті, Кемісінде ақ қанжар, Кемісінде бір қылыш, Хәммесі бірдей умтылып, Батырлығын билдирді. Қарт хожадай бийлерін, Тирилей жерге көмдірді, Сууға басып бөрісін, Қырып салды батырлар, Қас душпанның нешшесін, Найзаға шанып шығарды, Ақшаханның теллесін, Бір ақшамда жай қылды, Хәмелдардың бөрісін, Полатты тахқа мингизді, Дәуір кимнің дәуірі,

Полат ханның дәуірі, Көрсетті мәртлер ғайратты, Көтеріп тахқа мингизді, Хақтың улы Полатты, Дәуір өтті Ақшаханның, Душпанларын өлтіріп, Мәртлер жетті мұратқа, Бизлер де жеттік мұратқа.

• •

Тоғыз ай, тоғыз күндерде, Айы-күні бір болып, Аршадан ағаш көмдіріп, Алтын жуған кердіріп, Төлғақ тұтып телміріп, Күн ярым күн толғатты. Қоблан атлы ол жалғыз, «Бергейдәгі алла» деп, Далада жүріп жылапты, Сонша еткен батырлық, Бір күн шөлді болмапты, Әйне таң атар алдында, Мәдет берді алласы, Шырқырап шықты баласы, Ол майданға шығарды, Шүйіншіге дүньясын, Шүйінші беріп хаялға, Садақа қылып тарқатты, Дүньясының бөрісін.

Анда Қоблан сөйледі:

— Қарқарам бар бул басымда шоқтан шоқ, Батыр болып, дәуір сүрдім аздан көп, Шырқыраған перзент дәуісін еситтім, Енді өлсем, жалғаншыда әрман жоқ.

Душпанларға тийді менің зыяным, Айдадым сүріулеп душпанның малын, Жалғаншыда көрдім мен хәм перзентті, Разыман енді алса да жаным.

Қоблан батыр халын айтып жылады, Не бір ахмақ тамашаға қарады,

Шырқыраған бул дауысты еситип,
Еси ауып, есенкиреп турады.

Мен жыладым өз халыма зар-зар,
Перзентти берипти бизге биреубар,
Енди өлсем, жалғаншыда эрман жоқ,
Жанымды алғайлар жаратқан жаббар.

Қобланның ели, халқы жыйналып, бул тойда Мырза Сайым
деп атын қойды.

• • •

Бала жети басына келди. Пайғамбар сүнлет еттирип, бала-
ны мектепке берди. Жети жыл тамам оқып, бала он төртине
келгенде уйқылап жатқанында баяғы Қобланның досты, Ерса-
йым атасы түсіне кирди:

— «Қабыл болды атаныңды тилегі,
Сени көріп, жарылды ма жүретім,
Мен атаның досты едим, жан балам,
Буннан бурынырақ өткен күнлерде.

Бул шәхәрте келип күйді еңбегім,
Дағыстанда қалған еді сүйегім.
Бир-еки ауыз саған баян сөйлейин,
Қулақ салың жигербентім, перзентім.

Жалғыз балам ат белине минбесең,
Разы емеспен бизди излеп келмесең,
Бизлер қалдық қызыл қыя қумларда,
Разы емеспен гүмбез белгі салмасаң.

Узақ болғай дейип тиле жасыңды,
Тезден жоғалт өзіне қарсы қасыңды,
Қум ишинде қуурап қалды сүйегім,
Иззетлеп қадирле жалғыз басымды».

Усыны айтқан уақытта Мырза Сайым секирип орнынан тур-
ды, көрген түсин Қобланға баян етеди. Қоблан алдына баласын
салып, «жолың болғай, перзентім», деп бауыры оттай күйип,
«сау-саламат келгейсең», деп рухсат берип қала берди.

Мырза Сайым неше күнлер жол жүрип, баяғы Қобланның
мекен қылған жери, Қыз палуанның елине жақын келип, Айыл-

лы Орақ бабасын тауып алып, өзин таныстырып, қал-жағдай
сорасты.

Сонда Айыллы Орақ бабасы айтты:—Хәй перзентім, Мыр-
за Сайым. Бул залымның дини жоқ, хәм сөзиниң бәнти жоқ
буд Қыз палуан дегенини, қартайдым, өзиз болдым, белимнен
мәдет, өзимнен қууат кетти. Меннен қууат кеткен соң, залым
бурынғы динине кетти.

Айыллы Орақ бабаны алдына салып, Ер Сайымның сүйегин
излеп, қыя шөлден тауып алып, үстине кишкене жай салып,
қолынан келгенше тәрбият қылып, Айыллы Орақ қыз патшаға
хат салды.

— «Атым Мырза Сайым ердің ермен,
Бес айлық жолдардан жүрип келермен,
Қыз патшалар мына сөзди тыңласаң,
Қоблан улы Мырза Сайым боларман.

Қасты етсем, мен шийриң жаның аларман,
Тез жиберің бул хатымның жууабын,
Жибермесен халқына уайран саларман,
Өзим сорасаң жигитлердің сойыман.
Талап қылып келдим Ползат елнен.
Атым Мырза Сайым, Қоблан улыман,
Қыз палуанға талабан боп келермен.

Минбей бедеу дағыстанда желермен,
Өзим оқып, хақ сөнасын билермен,
Сениң менен Дәукемпирдің қызлары,
Алыс жерден гүресіуге келермен».

Ендиги сөзди Қыз палуаннан еситиң:

— Дууай-дууай көп сәлем,
Мырза Сайым батырға,
Айтсам халықтың сөзи менен,
Дәукемпирдің қызыман,
Атым сорасаң қыз палуан,
Мырза Сайым сениң менен,
Бир гүресип көрермен.
Өзиниң халын шақласың,
Қалың малым сол еді,
Жықсам енди баланың,

Геллесин кесип аларман.
Жығыла қойсам балаға.
Тәнимди бағиш қыламан,
Хызметниңде боламан,
Айтқанына көнемен,
Елатымды беремен,
Жығыла қойса бизлерден.
Тирилей жерге көнемен,
Усылай хатты жиберди.

Бул сөзден кейин қыз палуан, арадағы адамларын жыйнап,
ләплерин қақтырып, майданға шығып, мысал тойдың қуралын-

дай қылып, құрды үкениен құрып, күрес майданына тайын бо-
лып турды. Анда Мырза Сайым намыс әйлеп, бір сөз айтты:

— Намыс етип яратқанға жылайман,
Жекке келдим, не бір күнге жарайман,
Жалғыз перзентіңе бергіл истанат,
Дәу-периге патша болған Сулайман.

Сыйнымды сизлерге Омары-Оспан,
Бенде қатарында көргейлер субхан,
Мен жалғызбан, истанат бер, сыйнымды,
Мәдет берің бізлерге имамы ағзам.

Бізлер болдық бұл елдерде бийқарар,
Жас перзентпен, бізге болғыл мәдеткар,
Тарыққанда мен сыйнымды сизлерге,
Мәдет болың шейит болған имамлар.

Зар жылады Қобланшынның баласы,
Қабыл екен Мырза Сайым тобасы,
Усылайынша зар-гиряң болғанда,
Таяр болды Қызыр Ильяс бабасы.

Аузына және түкирді,
Жауырына бес урды,
«Тайма, балам, тайма», деп
Ғайып болды көзінен.
Рустему Дәстандай,
Мәдет берді өзіне,
Хәзиреті Әлидей,
Қуфат беріп белине,
Сол уақлары Мырза Сайым,
Ортаға талап етеді,
Қабыл болып тилегі,
Ол ортаға шыққанда,
Таудай болды жүрегі,
Қыз палуаншықты қубладан,
Мырза Сайым арқадан,
Жағаға қоллар салысты,
Екі палуан алысты.
Бір күн күрес салды,
Жығыса алмай тұрады.
Айрылып сонда тұрады,
Бір ярым күн тоғанда,
Жыйылып тұрған қалмақлар,

«Бұл не деген ғайрат» деп,
Бәрі хайран қалады.
Нар буұрадай бүрқырап,
Жарылған муздай күшпен,
Сауғаға бергіл жанымды,
Мурады қасыл болмады,
Екі күн жүзі толғанда,
Жығыса алмай тұрады.
Екі жарым күн болғанда,
Мырза Сайым ол бала,
Қыз палуанды меңгерді.
«Олла-билла яр болдым,
Бердим саған тахтымды», —
Деген сесі шығады.
Аш белинен алады,
— Ер Сайым, атам яр бол, —
деп,

Пирим, — деди, көтерді,
Дизесіне мингизді.
Тебрендірді бөксесін,
Жерден қарыс көтерді,
Қыз палуанның өкшесін,

Дизесіне мингизді.
Қысып еді белинен,
Отлар шықты тәнінен,
Қол ұшына көтеріп,
Таудай урды жерлерге.
Атадан қалған ақ қанжар,
Ақ қанжарық алады,
Қызың барып жанына,
Жалақлатып тұрады.
Анда нашар сөйледі:
— Жүрмеге сізге жол
болдым,

Зорлық етип бір жықтың,
Жұмсарына күң болдым,
Бағынамаң сизлерге,
Бердим барлық халқымды,
Бұл дүниеде сырласым,
Қыяметлік жолдасым,
Сауғаға бергіл жанымды,
Біздей сізін ярымды,
Хәмиріңе мен көндім,
Төге көрме қанымды,
Олла-билла яр болдым,
Бердим саған тахтымды.

Усы уақытта Мырза Сайым палуан қызды босатты. Бұл шә-
хәрінде алты ай болып, қыз палуанның орнына бирейден патша
көтеріп, бұл шәхәр Мырза Сайымның қарауында болып, нешше
түйелерге зер артып, басын жетелеп құл менен, малын айдар
күн менен, Қыз палуанды узатып, Мырза Сайым жөней берді.
Елге жақын келгеннен кейін халқына хабар салды. Қоблан
елатына хат жазып, жеті күн той беріп, келінін көріп, душ-
паннан арын алып, патшаны тахтан қулатып, душпанын жы-
панын алып, патшаны елінде жатты. Перзенті Мырза
латып, әне, Қоблан бағадыр елінде жатты. Перзенті Мырза
Сайымға иқтыярын беріп, Қоблан батыр қартайып, күнлерден
бір күні дүниядан өтті. Мырза Сайым моллаларды шақырып,
қара жерге арыу кесінілеп узатты.

Қысырақ сайлап сойдырып,
Ел-журтын тойдырып,
Қоблан ердің минекей,
Қайырлы болды әжелі.
Муратқа жеткен секилли,
Қыз палуанның халқына,
Патша болды баласы.

Қабыл қып аллаталасы,
Көрмегенге лап болды,
Көргенлерге тап болды,
Тыңлауың қулаққа,
Қобландыдай батырың,
Есінділер, сап болды.

ДӘСТАНДАҒЫ ГЕЙПАРА СӨЗЛЕРГЕ ТҮСИНІК

Күйме — қоңираулы арба
 Амуз — шоқмар
 Әсет — жаздың иесі айларының
 бири, июль
 Ашру — дүпек — мылтық
 Байұлы — рудың аты
 Боза — ишетуғын суғын
 Дийұан — хатшы (секретарь)
 Датқашы — арыз айтығын
 Дарғай — ханның отыратуғын жері
 Игри — қысық
 Истанат — жәрдем сорау
 Лалымаржан — мойынға тағатуғын
 моншақ (қымбат тас)
 Латманат — қалмақтардың құдайы
 Лабыр — ауыр мәнісінде

Лепес — тілек
 Мұқим — ақынбетон
 Мәскан — жол жүріу
 Мұнтала — дилгир болыу
 Мәхрем — хан хызметкері
 Пота — белбеу
 Паймана толды — өмірі питті
 Пәрияд — жылау
 Сегбир — қарып талиу
 Сухбан — тәңрі
 Сайтақ — қабірдің басына
 шапшауғын ағаш
 Сәржарда — басшы
 Ысқат — өліктің үстіне жабауғын
 киім
 Халақа — басқа оралған орамал-
 дың артқа тасланған ұшы

МАЗМУНЫ

Қарақалпақ фольклорының үлгілері (Алғы сөз орнына)	5
«Алпамыс» дәстаны	7
«Қоблан» дәстаны	157

На каракалпакском языке
КАРАКАЛПАКСКИЙ ФОЛЬКЛОР

ПЯТИ ТОМОВИК

Том I.

АЛПАМЫС

КОБЛАН

Эпосы

Издательство «Каракалпакстан»

Нуркус — 1995

Редакторы Көбейсин Ермазаров
Қарап шығарған Нигара Тилепова
Сүзретин салған Исмайыл Қандыров
Сүзрет редакторы Уайис Ережелов
Тех. редакторы Кеңесбай Бекниязов
Корректоры Гүлжан Туримова

ИБ 420

Теріуге берілген жақты 13. III. 95 ж. Басуға рұқсат етілген жақты 20. III. 95 ж. Қараз форматы 60x84^{1/2}. Газеталық қағаз. Әдебий гарнитура. Көлемі 10. Жоғары баспа үсылында басылды. Көлемі 20,9 баспа табақ, 18,60 шарт. ли баспа табақ. Жәми 2000 нұсқала. Бұйыртпа № 195. Бағасы шартнаманы бойынша.

«Қарақалпақстан» баспасы 742000. Нөкіс қаласы. Қарақалпақстан көшесі, 9-жай.

ҚР Баспа сөз бойынша мәмлекетлік комитетінің Нөкіс полиграфкомбинаты. 742000. Нөкіс қаласы. Қарақалпақстан көшесі, 9-жай.